

KORUNK

IFJÚSÁG, JÖVŐ, TÁVLATOK •
A SZÓÉRTÉS ELŐFELTÉTELEI-
RŐL • NEMZEDÉKTŐL NEMZE-
DÉKIG • HARCOK, CSETEPATÉK,
ILLÚZIÓK • AZ ECHINOX TÍZ
ÉVE • MEG NEM ÍRT EMLÉK-
IRATAINKÉRT • ÚJ VALÓSÁG-
IRODALOM • DOKUMENTUMOK
AZ ERDÉLYI FIATALOK FALU-
MUNKÁJÁRÓL • MOHI SÁNDOR:
BUJKÁLÓ GONDOK • MILYEN A
KOMMUNIKÁCIÓS TETT? • GÁL
SÁNDOR KIADATLAN LEVELEI •

1980•1-2

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXIX. ÉVFOLYAM, 1—2. SZÁM • 1980. JANUÁR—FEBRUÁR

* * * **Egység és demokrácia 1**

VALTER ROMAN • A marxista gondolkodás alkotó megújításáért (Balázs Sándor fordítása) 5

PAPP JÓZSEF ANDRÁS • Az acélipar célkitűzései 13

SZTRANYICZKI GÁBOR • A determinizmuselmélet — válaszüton 17

LÖWY DÁNIEL • A „törvények törvénye”: a szimmetria 22

* * * **Ifjúság, jövő, távlatok 29**

KÁDÁR JÁNOS • Jó lenne, Játék (versek) 30

GÁLL ERNŐ • Nemzedéktől nemzedékig 31

* * * **A szőrtés előfeltételeiről (kerekasztal-beszélgetés; lejegyezte Bretter Zoltán és Aradi József) 41**

* * * **Echinox-alakzatok (Egy diáklap tíz éve a tárgyokban, a terekben és az emlékezetben; bevezette Keszthelyi András, lejegyezte Rostás Zoltán) 63**

MESZÁROS JÁNOS • Egy művészi világ approximációi 73

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN • Közöny (vers) 75

TÖKÉS ZOLTÁN • Mitológia — avagy az ablaküvegező magányossága (vers) 75

JÁNOSY TIBOR • B. M. naplójába, Reklám (versek) 75

FARKAS ANTAL • Dal érettünk — eszkimókért, Per flores (versek) 76

* * * **Új valóságirodalom (Korunk prózája) 77**

KISS JÁNOS • Három almafa 77

KASSAY MIKLÓS • Tévénovellák (Kamasz Hamlet, Feketerigók) 80

LŐRINCZ GYÖRGY • Azon az estén... 84

MÁTYÁS B. FERENC • Kétszáznegyvennégy futólépés 86

JEGYZETEK

* * * **Köszöntjük a tízéves Kriteriont 88**

* * * **A harmincéves Steaua köszöntése 88**

MOHI SÁNDOR • Bujkáló gondok (A festő naplójából) 89

DITRŐI ERVIN • Felfelé nézni, feltartott fejvel 91

RITOÓK JÁNOS • Egy vers halála 91

KÁNTOR LAJOS • Harcok, csetepaték, illúziók 93

KOVÁCS NEMERE • Meg nem írt emlékiratainkért 95

FÓRUM

RÁP GYÖRGY • Művelődés, közösség, nemzedék — jelentés a perifériáról 97

BÍRÓ ZOLTÁN • Milyen a kommunikációs TETT? 101

DOMINICS SÁNDOR • „Új” biológia? 102

HAZAI TÜKÖR

MÓZES TERÉZ • Gondolatok a körösrévi fazekasságról 106

DOKUMENTUMOK

MORAVEK LÁSZLÓ • Dokumentumok az Erdélyi Fiatalok fatumunkájáról 110

KÁDÁR GYULA • Gál Sándor kiadatlan levelei (a leveleket közli Antal Imre) 113

BARABÁS MIKLÓS • Anatole France londoni pohárköszöntője 117

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — **SZERKESZTETTE** Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • **Főszerkesztő-helyettes:** Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

CORNELIA IONESCU DRĂGUȘIN: NICOLAE CEAUȘESCU ELVIA

VIRGIL TEODORESCU

EGY FÉRFI ÉS EGY ESZME JÁR ELŐTTÜNK

Az úton is erőnk csak egyre nő;
váll vállhoz ér, megbonthatatlanul,
és szóra-tettre egy sorban vonul
bányász, tudós, paraszt és vasverő.

Hazánk egén egy új napot köszöntünk,
derült a szemhatár, a föld meleg,
utunk a csúcsig bizton elvezet.
Egy Férfi és egy Eszme jár előttünk.

LŐRINCZI LÁSZLÓ fordítása

Egység és demokrácia

Március folyamán országos választásokat tartunk. Megválasztjuk a Nagy Nemzetgyűlés képviselőit, valamint a helyi tanácsok tagjait.

E választásokra sajátos időszakban kerül sor. Persze, mondhatni, minden korszak sajátos, valamennyinek van bizonyos fokú egyedisége, jellegzetessége. Fejlődésünk mai stádiumának azonban epp olyan vonás a sajátossága, amely a választásokhoz kapcsolódik, mondhatni a legkifejezettebben itt érvényesül. Ez a vonás pedig országunk szocialista rendjének demokratizmusa.

Erre vonatkozóan az RKP XII. kongresszusának határozata megállapítja:

„Az irányelvek és az irányelvprogramok megvalósítása érdekében a kongresszus megbizta a Központi Bizottságot, hogy lépjen fel cselekvően a társadalom, az állami tevékenység tudományos szervezési és vezetési formái és módszerei további tökéletesítéséért, a demokratikus centralizmus elvének következetes alkalmazásáért, az egységes gazdasági-társadalmi fejlesztési terven alapuló központi vezetés egyre szorosabb egybefonásáért, a dolgozó tömegek fokozódó kezdeményezésével. A kongresszus úgy véli, hogy létrejött a megfelelő szervezeti keret, az az egységes, demokratikus rendszer, amely lehetővé teszi a széles dolgozó tömegek közvetlen részvételét társadalmunk, gazdasági és társadalmi életünk összes szektorai egész vezetésében. A lényeges most biztosítani e demokratikus keret jó működését, hogy így szocialista demokráciánk minden szerve — a dolgozók tanácsai, közgyűlései, a néptanácsok — egyre mélyebb tartalommal telítődjék, ténylegesen a gazdasági-társadalmi tevékenység összes kérdései demokratikus és helyes, operatív megoldásának fórumaként működjenek.

A kongresszus megbizta a Központi Bizottságot, hogy továbbra is rendszeresen szervezzen kongresszusokat, konferenciákat, munkatanácskozásokat mind központi és ágazati, mind pedig helyi szinten az ország gazdasági-társadalmi fejlesztése legfontosabb problémáinak megvitatása és megoldása céljából.“

A XII. kongresszus határozatainak, előírásainak szellemében azóta megalakultak a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja saját szervezeti minden vállalatnál, intézménynél, falun és városon egyaránt, s máris tevékenykedni kezdtek, a munkahely és a település sok-sok kérdését vitatták meg, s példamutatóan dolgoznak a termelés terén éppen úgy, mint például a községszínítő hazafias munkálatokban.

A széles körű tömegszervezet azonban most a választások során kapja eddigi legfontosabb feladatát. A SZDEF-nek ez ideig nem voltak saját szervezetei, a régebbi választások alkalmával mint nagy tömörítő, egységbe gyűjtő erő lépett föl minden alkalommal, most azonban saját szervezetei révén mindenkit mozgósít, olyanokat is — ezt nincs miért titkolnunk —, akik ez ideig kevésbé kapcsolódtak be hazánk társadalmi-politikai életébe, akik a közügyektől eléggé távol maradtak.

Amikor hát pártunk határozata a megfelelő keretről beszél, ebben az értelemben szól, s hangsúlyozza a szocialista demokratikus rendszer egységességét, tág karolását, széles ívű egybefogását, amit a SZDEF szervezetileg is biztosít.

A választások előestéjén ezt az egységességet, a párt és a nép egységét külön is hangsúlyozzuk. Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy egységünknek szilárd gazdasági-társadalmi és művelődésbeli, politikai alapja van.

A történelem során valamennyi nép vágyott az egységre, s minden igaz vezető nagy álma volt népe, nemzeté, országa egységét megvalósítani. Sohasem sikerült. Nem sikerülhetett. Az eddigi társadalmak az ösközösség felbomlása óta mind-mind osztálytársadalmak voltak, s ismeretes, hogy az ellentétes érdekű osztályok — a rabszolgák és a rabszolगतartók, a jobbágyok és a hűbérurak, a munkások és a tőkésék — nem békéltek meg egymással, mély ellentétek feszültek közöttük, s csak nagy ritkán, az egész országot, a nemzetet, a minden tagját fenyegető halálos csapás árnyékában sikerült ideig-óráig egyeztetni érdekeiket, és összefogni a külső támadással, borzalmas elemi csapással, pusztító járvánnyal vagy más természetű veszéllyel szemben. De van rá temérdek ellenpélda is: Dózsa keresztshada épp a török ellen indulás körülményei közepette lázadt föl, a bolgárok belső villongása végzetesen előkészítette az oszmán hódítást, s a lengyel nemeselek nem egy fölkelését lengyel parasztok segítségével verték le az idegen elnyomók.

A történelem során először a szocializmus tűzte ki célul valóságot, megvalósítható módon az egységes nép, egységes nemzet kialakítását. Ez a célkitűzés valaha csak utópikus, vágyyszerű, humanista, jószándékú elképzelés volt, majd a tudományos szocializmus mutatott rá arra, hogy az egység föltétele az ellentétes érdekű társadalmi osztályok megszüntetése, ez pedig csak az ember ember általi kizsáka-

mányolás felszámolása útján érhető el. A kizsákmányolás viszont csupán a termelő-erők magántulajdonának eltörlése nyomán valósítható meg.

Hosszú, nagy út, nehéz munka, bonyolult folyamat. A marxista tanítást magáévá tevő, forradalmi pártokba tömörült munkásosztály vállalta magára ezt a történelmi küldetést, klasszikus megfogalmazásban: úgy számolja föl az ellenséges társadalmi osztályokat, úgy valósítja meg az egységes osztály nélküli társadalmat, hogy mint osztályt önmagát is felszámolja.

Amikor a felszabadulás után hozzáláttunk az újjáépítéshez, az új ország kialakításához, célként az osztálykülönbségektől mentes társadalom lebegett szemünk előtt. Nem holmi álom valóra váltása végett, hanem mélyeséges emberségből, ember-szeretetből fakadóan. Az emberek közti egység ugyanis csak egyenlőség alapján jöhet létre. Az egyenlőség pedig azt jelenti, hogy megszűnnek a kasztok, privilegi-zált osztályok, ranglétrák, mindenféle megkülönböztetések, amelyek oly sok fájdalmat, megaláztatást, megtiportatást, sérelmet, megszegyenítést okoztak az alul-levőknek, tehát a dolgozóknak, a nagy többségnek — az anyagi gondokon, a nél-külözésen vagy a testi megpróbáltatásokon túlmenően is.

Amikor hát a háborút követő három és fél évtized eredményeiről szólunk, az egységesség és egyenlőség megvalósítása útján részletek szakszról is beszélünk illik. Néha túlságosan is elmerülünk a számokban, adatokban. Idézzük az acél-gyártás és a cementtermelés tonnáit, a földgáz köbmétereit és az előállított áram kilowattjait. Ez a felsorolás ugyanis könnyebb, mint azt kifejtteni és megmagya-rázni, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, fontos, sőt, ma egyre fontosabb ön-érzete, méltósága, tekintélye, sikerélménye, mozgásszabadsága s minden olyan más tényező biztosítása, amely a múltban a nyomorúság és a szűkösség, a kielezett osztályharc és osztálynyomatás, osztályuralom és kizsákmányolás, a nincstelen-ség és kiszolgáltatottság közepette csak igen keveseknek, csak a fönt lévőknek adatott meg. A tonnák, megawattok és négyzetmétereken innen és túl a javak bőségének megvalósítására irányuló igyekvés tehát az emberhez méltó anyagi hely-zet megteremtését, a részesedéssébeli nagy különbségek eltüntetését is célozza, s ily módon alapozza meg az új társadalmi egyöntetűséget.

A XII. kongresszuson előterjesztett központi bizottsági jelentés az előbb tárgyaltakkal kapcsolatban megállapítja: „Társadalmunk baráti osztályokból és kategóriákból áll, amelyek cselekvően részt vesznek az anyagi és szellemi javak termelésében; ezek az osztályok munkakörülményeikben, általános műveltségükben, anyagi és szellemi életmódjukban mindinkább közelednek egymáshoz.”

A szocialista társadalom egységtörekvése ugyanakkor más vonatkozásban is különbözik a hajdani polgári, feudális vagy más hasonló iparkodásoktól: a mi egységesszemenyünk szellemi fókusz, szervezkedésünk magva és központja a párt, a kommunisták pártja.

Sokat írtak a párról, jellegéről, alapvonásairól. Ezúttal csak arra mutatnánk rá, hogy a régi pártokkal szemben, amelyek valaha egy-egy osztály, csoport, réteg szervezetei és érdekképviselői voltak, a mi pártunk az egész nép pártja, minden osztályé, csoporté, s mint ilyen, messzemenően képviseli, megtestesíti az egységet. Egységes világnézetével éppen úgy, mint valamennyi társadalmi alakzat érdekeinek a szem előtt tartásával, s mindenekelőtt az egész nemzet haladásának a szolgálásával. „A párt egyre inkább az egész nemzet életető központjaként érvényesül, be-lőle sugárizik a társadalom forradalmi átalakítását célzó merész elképzelés, az az erő, amely kibontakoztatja az összes alkotó energiákat, és hasznosítja az egész román nép génuszát, s a haladás és a civilizáció nagyszerű távlatait nyitja meg a haza előtt” — hangoztatta Nicolae Ceausescu elvtárs a kongresszuson.

Ebben az értelemben nyerne jelentőséget azok az adatok, tények, amelyek a párt sorainak bővüléséről, szerepének jelentőségéről szólnak, s mind azt tükrö-zik, hogy a párt egyre inkább az egész nép hatalmas szervezeteként a dolgozók színe-javát tömöríti.

„Az utóbbi öt esztendőben pártunk taglétszáma nagymértékben növekedett, sorai több mint 580 000 dolgozóval gyarapodtak, ezek 85 százaléka munkás és pa-raszt. Jelenleg a pártnak több mint 2 930 000 tagja van a legjobb munkások, pa-rasztok és értelmiségiek sorából, tehát az ország aktív népességének 25 százalékát öleli fel. Az a tény, hogy a IX. kongresszus óta a párttagok száma gyakorlatilag megkétszereződött, beszédesen tanúsítja, milyen nagy tekintélynek örvend a párt a nép körében.”

A párt és a nép egysége, az a tény, hogy a tömegek szorosan zárkoznak föl a párt körül: érhető, hiszen a szocialista építésben elért sikereink pártunk tevé-kenységének, vezető szerepe maradéktalan betöltésének köszönhetőek, s az eredmé-nyek láttán népünk bizik pártunkban, követi szavát, példaképnek tekint mind az egyes kommunistákat, mind a párt egészét vagy egyes szerveit, szervezeteit.

Pártunk pedig ennek ismeretében messzemenő felelősségérzettel, történelmi hivatástudattal végzi munkáját.

„A pártnak az országfejlesztés új, rendkívül sokrétű kérdéseire kell válaszolnia, megoldást kell találnia az ebben a roppant bonyolult folyamatban jelentkező ellentmondásokra, biztosítania kell az összes tevékenységi területek egységes vezetését és kiegyensúlyozott fejlődését.

A valóság, az élet tanúsítja, hogy a társadalom forradalmi átalakításának folyamata nem zárul le a munkásosztály politikai hatalmának megteremtésével, a szocializmus megvalósításával, hogy tehát a forradalmi átalakulások, a materialista dialektika törvényei, a régi és az új közötti ellentmondások, a mennyiségről az új minőségre való áttérés továbbra is az ország sokoldalú fejlődésének, a kommunista társadalom felépítésének aktív, dinamizáló tényezői maradnak. Íme, miért kell a pártszerveknek és -szervezeteknek, a kommunistáknak, egész pártunknak harc-készséggel, és határozottan fellépnie a szocialista építés nagy vívmányai nyomán jelentkező önelégültség és önmegnyugtató bármely tendenciája ellen. Tudatában kell lennünk annak, sok még a teendők, hogy olyan élet- és civilizációs szintet biztosítsunk népünknek, amelyet óhajt, és amelyet megérdemel.”

E megállapítások szellemében bizakodón, de önkritikusan, az eredményekre és hibákra egyaránt odafigyelően, a gondokat el nem titkolón végzi munkáját a párt, s elmondhatjuk, hogy példáját követve, így cselekszik az egész nép. A márciusi választásokra is ebben a szellemben készülünk.

A választások mindig is seregszémlet, fölmérést, számadást jelentettek, kilométerkövet népünk haladásának útján, amikor szinte az egész ország tanácskozik, kis falvak és nagyüzemek, megyeszékhelyek és távoli bányatelepek, munkahelyi szervezetek, utcai és kerületi gyűlések, összejövetelek készítenek mérleget eddigi munkájukról, létesítményekről és vívmányokról, de a kudarcokról, gondokról is, s jelöltjeiket jótanácsokkal látják el, megbízatásokkal és útbaigazítással, s ugyanakkor előlegezik is számukra a bizalmat, ígérik a segítséget, odaadást. Ezért a jelölt gyűléseket a lehető legkomolyabban szükséges megszervezni, előkészíteni, s elvszerűen levezetni, messzemenően érvényesítve a szocialista demokrácia, a szó-lásszabadság előírásait. Szocialista demokratikus fejlődésünk jele, hogy a márciusi választások során jelentős mértékben növekedik majd az olyan választókerületek száma, ahol minden nagy nemzetgyűlési és néptanácsai képviselői mandátumra két jelöltet állítanak. Ily módon is lehetőség nyílik arra, hogy a legmegfelelőbbeket, a legrátermettebbeket válasszuk meg képviselőknek.

Mindezt messzemenően érvényes nemzetiségi vonatkozásban, a magyar lakosság ügyében. Komolyságunktól, felelősségtudatunktól, elvszerűségunktől s — tegyük hozzá — szókimondásunktól is függ, hogy ki és milyen módon képvisel majd bennünket a községi, megyei vagy országos szinten, hogy az valóban a mi nevünkben szóljon, a mi örömeinkről és gondjainkról, a mi érdekünket képviselje, s magas szinten, önállóan gondolkodó emberként.

Ehhez — sok egyéb mellett — életünk, nemzetiségi létünk, sajátos kérdéseink alapos ismerete szükséges, nyilvánvalóan az országos helyzet, a nagy alapvető célkitűzések keretében. Ha az iparosodásról van szó, természetes az a kérdés, hogy az újszerű, a különféle területek helyzetét, sajátosságait figyelembe vevő fejlesztés mit nyújt az olyan vidékeknek, ahol jelentős a magyar lakosság aránya, kap-e ott elegendő munkát, megfelelő-e az arányszáma minden téren? Ha az oktatás, művelődés kérdéseiről van szó, állandóan szem előtt kell tartani, megfelelő-e az arányok, helyünk van-e az új intézményekben, kerületekben? Az új lakónegyedek iskoláiban, óvodáiban vannak-e magyar tagozatok, a Zsilvölgyébe, Brassóba, Vajdahunyadra ma is szép számban érkező székelyek vagy mezőszégi magyarok anyanyelvű iskolába adják-e gyermekeiket, a fiatalok saját táncainkat járják, saját énekeinket dalolják, a mi szindarabjainkat mutatják-e be?

Értsünk szót, e kérdések fölvetése gyűléseken vagy kisebb tanácskozásokon, szűkebb körű megbeszéléseken nem jelent ünneprontást, hanem egyszerűen a jogunkkal való élest. Ki figyeljen fel a velünk kapcsolatos jelenségekre, ki vessen föl az új helyzetekben adódó, reánk vonatkozó feladatokat, ha nem mi magunk, ha nem a mi képviselőink?

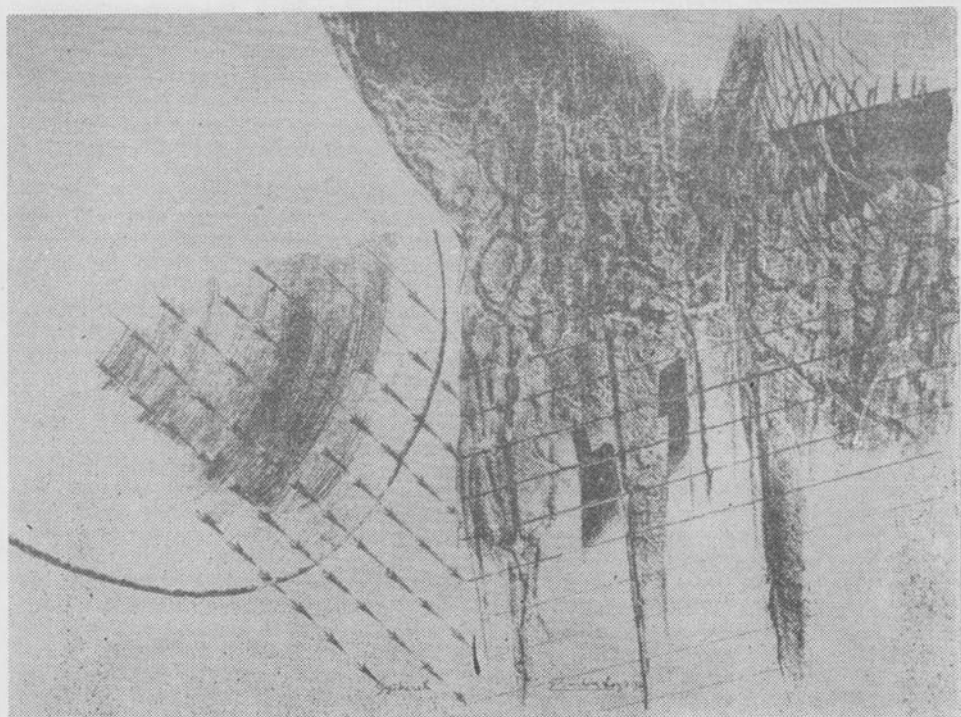
Ne felejtsük el, az egész ország nagy átalakulásokon megy át, s naponta új meg új viszonylatok, körülmények teremődnek. Vajon tekintetbe vesszük-e mind- ezt, s alkalmazkodunk-e az újszerűséghez? Az elmúlt években például sok szilágy-sági, sóvidéki, Udvarhely környéki magyar földműves költözött le a bányái, Arad vidéki falvakba. Olyanokba is, ahol azelőtt nem működött magyar iskola. Vajon lehetővé tették-e számukra, hogy anyanyelven taníttassák gyermekeiket? Hol igen, hol nem. S ezért a helyi és megyei magyar nemzetiségi képviselők is felelősek. Ugyanúgy azért is, hogy a székelyföldi, bihari, szatmári, barcasági fürdőhelyek,

üzemek, szállodák, kórházak, iskolák, posták s más intézmények, szervezetek, vállalatok vezetésében éppen úgy, mint az egyszerű dolgozók között, kellő arányú képviselőnk legyen.

Mindez pedig történjék abban a szellemben, amelyet pártunk főtitkára a XII. kongresszuson előterjesztett központi bizottsági jelentésben elvszerűen kifejtett: „A hazai szocialista építés, pártpolitikánk egyik nagy vívmánya a nemzeti kérdés helyes, a forradalmi marxista—leninista szemlélet szellemében történő megoldása, azonos munka- és életfeltételek biztosítása nemzetiségi különbség nélkül a haza valamennyi állampolgára számára. Ez a politika kifejezésre jut abban, hogy lendületesen bontakozik ki a gazdasági-társadalmi fejlődés valamennyi meggyében, azokban is, ahol a románok mellett más nemzetiségekhez tartozó dolgozók is élnek. Ezzel egyidejűleg biztosítottuk országunkban a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás tökéletesítését és fejlesztését, művelődési-művészeti tevékenységük anyagi alapjainak bővítését. E tekintetben sokatmondó, hogy a Romániában létező mintegy 29 000 tanintézet közül több mint 3300-ban a nemzetiségek nyelvén folyik az oktatás. A nemzetiségek nyelvén működik továbbá 14 színház, s jelenik meg 61 különböző kiadvány. Az együttélő nemzetiségek cselekvően vesznek részt a politikai életben, a társadalomvezetési tevékenységben, a párt szerveiben, a Nagy Nemzetgyűlésben, a központi állami szervekben, minden szinten a néptanácsokban. Ilyen értelemben fontos szerepet töltenek be a magyar, német és más nemzetiségű dolgozók tanácsai. Pártunk a nemzetiségi kérdés megoldását, a nemzeti alapon való bárminemű egyenlőtlenség és megkülönböztetés megszüntetését, valamint az összes állampolgárok teljes jogegyenlőségének biztosítását a szocialista és kommunista építés egész politikája szerves alkotórészenek tekinti.“

A köztársasági elnök, a pártfőtitkár eme szavai különösen most, a választásokat megelőző időszakban igen-igen időszerűek, s értékes útmutatóul, vezérfonalul szolgálnak mindannyiunknak a napi aprómunkában éppen úgy, mint magatartásunk, álláspontunk elvszerű, pártos, hazafias kialakításában.

KORUNK

Bardócz Lajos: Gyökerek

A marxista gondolkodás alkotó megújításáért

Nicolae Ceaușescu elvtárs a párt XII. kongresszusán előterjesztett jelentésében felmérte a múltat és a jelent, az ország fejlődési távlatait. Ez az értékelés erőteljesen tükrözi azt a tényt, hogy pártunk a szocialista forradalom pártjaként, a munkásosztály felszabadulásának ügyéhez szívvel-lélekkel hű pártként született és növekedett.

A jelentésben szó van annak szükségességéről is, hogy „pártunk eredeti társadalompolitikai gondolkodásának” el kell mélyülnie, mivel „az ideológiai és politikai nevelő tevékenységben még nyilvánvaló lemaradás mutatkozik a társadalom általános fejlődéséhez viszonyítva”.

Nicolae Ceaușescu elvtárs még 1966-ban utalt arra, milyen nagy átalakulások mentek végbe a mai világban, mennyire szükséges pontosan megérteni e változásokat annak érdekében, hogy helyes következtetéseket vonjunk le saját perspektíváinkra vonatkozóan. E mutációkat tudományosan kell elemezni, „ezt nem lehet az 50-60 évvel ezelőtti állapotokkal való gépies összehasonlítás útján vagy csupán a klasszikusokból vett idézetek útján elvégezni. A kérdések illyenszerű felvetése akadályozza a marxista—leninista gondolkodás fejlődését.” (Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján* 1. 1968. 409.) Ez szolgáltatja az elméleti alapot az új stratégiai és taktikai elgondolások kidolgozásához, a forradalmi gondolkodás és gyakorlat szakadatlán megújulásához, mindezt pártunk az állandóan változó új valósággal és az új történelmi feladatokkal összhangban végzi el.

Az RKP a maga elméleti és gyakorlati tevékenységében állandó erőfeszítéseket tesz a mai valóság elemzésére, s ebben a munkásosztály dialektikus materialista világ- és társadalomszemléletére támaszkodik, amelyet Marx és Engels alapozott meg, Lenin s a munkásmozgalom más vezetői és teoretikusai fejlesztettek tovább. Ez a materialista és dialektikus elmélet az emberi megismerés és a társadalmi gyakorlat állandó vélekedése révén gazdagodik.

Nicolae Ceaușescu elvtárs a XII. kongresszuson elhangzott jelentésében pártunkra vonatkozóan kiemelte: „Az egész ideológiai tevékenység épüljön a dialektikus és történelmi materializmusra, a tudományos szocializmusra, a párt programjára — amely ideológiai, elméleti és politikai alapokmányunk, az alkotó marxizmus romániai megnyilatkozása.”

Pártunknak, Nicolae Ceaușescu elvtársnak nagy érdeme az, hogy alapvetően hozzájárul mind a munkásosztály forradalmi gondolkodásának és elméletének gazdagításához, mind pedig az általános társadalmi fejlődéstörvényeknek a romániai sajátos körülményekre, korunk konkrét feltételeire történő alkalmazásához, kijelöli pártunk politikai és ideológiai vonalának fő határköveit; ez a tevékenység a forradalmi *elmélet és gyakorlat* egységére épül, s idegen tőle mindenféle doktrínér becsúszás és bénító szektarianizmus.

Ez a felfogás vezette lépteinket, ennek segítségével sikerült hazánknak — a kis és gyengén fejlett országnak — történelmileg viszonylag rövid idő alatt megvalósítania a mélyreható anyagi, társadalmi és szellemi átalakulást, sikerült uralnia, modellálnia saját hősi munkájának feltételeit és eszközeit, kivívnia és megszilárdítania függetlenségét és szabadságát, ennek köszönhetően tisztelik világméretben hazánk történelmi elhatározásait, mindazokat, amelyek biztosították előrehaladásunkat a szocialista fejlődés útján.

Ismeretes, milyen nagy jelentősége volt és továbbra is lesz a kommunista és munkásmozgalom előrehaladásában annak, hogy állandóan egyeztetik az elméletet a gyakorlattal, szervesen összekapcsolják őket, hiszen ez vezet el kölcsönös gazdagodásukhoz. E mélyen dialektikus folyamat meg nem értése, tudatos vagy nem tudatos figyelmen kívül hagyása mindig olyan dogmatikus felfogáshoz vezetett, amely bizonyos elméletet vagy bizonyos gyakorlati tapasztalatot egyetemes érvényűnek nevezett ki, holott az adott elméletet vagy gyakorlatot csak a konkrét történelmi helyzet igazolta. A mai marxista gondolkodás nemcsak a világra és a társadalomra vonatkozó felfogásunk megteremtőinek műveiben megfogalmazott tanításokat fejezi ki, hanem a kommunista és munkáspártok több évtizedes harcának gyakorlatát, e harc során létrehozott *elméleti* értékeket is.

A forradalmi, marxista gondolkodás állandó fejlődésének, megújulásának egyetemes érvényével és történelmi szükségszerűségével kapcsolatban egy idő óta

— hol hevesebben, hol inkább a tárgyra utalóan — viták bontakoztak ki mind általános nemzetközi sikon, mind pedig a világméretű kommunista és munkásmozgalom keretén belül. Úgy véljük, eleve kijelenthetjük: a jelenkori forradalmi marxista gondolkodás semmilyen formában nem jelenti és nem jelentheti a *klasszikus, hagyományos* marxizmus megtagadását, „revízióját“ abban az értelemben, hogy lényegét megváltoztatjuk, ez ugyanis elvetését jelentené annak, amit a forradalmi gondolkodásnak, a munkásosztály tudományos elméletének nagy klasszikusai tanítottak. A marxizmus — a tudományos világnézet — nem helyettesíthető, nem tüntethető, nem távolítható el a tudomány és kultúra egyetemes kincsetárából, mivel éppen a marxizmus (először a gondolkodás és gyakorlat történetében) fedezte föl nemcsak a tőkés társadalom fejlődésének alapvető törvényeit (s addig, amíg kapitalizmus létezik, továbbra is hatni fognak e rendszer saját törvényei, bár napjainkban változatos formában történik ez, s a tőkésrend ellentmondásait nem lehet megoldani a kapitalizmus keretei között), hanem ezen túlmenően föltárta azokat a törvényeket is, amelyek lényegesek az egész emberi társadalom fejlődésének megértése szempontjából, mind a múlt, mind a jelenre, mind pedig a jövőre vonatkozóan. Hiszen a kapitalizmus elkerülhetetlen bukására és az új, magasabb rendű társadalom megszületésére vonatkozó marxi—engelsi előrejelést — azt a jövőbe tekintést, amely a történelmi valóságnak dialektikus materialista módszerrel történő vizsgálatá alapján feltárt törvényekre épül — a valóság igazolta és igazolni fogja, annak ellenére, hogy különböző történelmi feltételek között cikcakkok, szinuszgörbék, bizonyos visszafejlődés és lemaradás is létezett.

Bizonyos ideje viták folynak akörül, hogy érvényes-e vagy nem, használható-e vagy nem a marxizmus, a marxizmus—leninizmus kifejezés. Ez a vélemény-csere bizonyos hangulatot tükröz a kommunista és munkásmozgalomban, az ideológiai és a politikai szembesítések körén belül. Valójában nem e kifejezés használata jelenti a világméretű kommunista és munkásmozgalom „alapvető kérdését“. Marx és Engels tanításának más nevet is lehetne adni. Nem a terminus a lényeges, hanem a forradalmi elmélet tudományos tartalma, bár a történelem „törvényesítette“ e kifejezések használatát.

Úgy gondolom, Engels nem véletlenül húzta alá a *Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása* című munkájában — a könyv 1888-ban, Marx halála után jelent meg —, hogy a munkásosztálynak általa és Marx által kidolgozott elméletében az alapvető, lényegi hozzájárulás a Marxé, ezért joggal viseli ez az elmélet az ő nevét.

Miként azt más alkalommal már megfogalmaztam, a marxizmus nem az égből hullott alá, a marxizmust maga az emberi gondolkodás és a történelem mozgása írta, anélkül hogy abszolút és örök igazság volna, hiszen nem kevésbé megvannak a maga történelmi korlátai. A marxizmus az első ipari forradalom korszakában, a múlt század közepén megjelent nagy tudományos felfedezések időszakában született. A mai marxizmus a tudományos—műszaki forradalom és a második ipari forradalom feltételei közt — századunk elején és közepén — formálódott ki, amikor a világban nagy társadalmi-politikai forradalmi mozgások mentek végbe.

Természetesen itt nincs arról szó, hogy a marxizmus betűire korlátoznók a vizsgálódást. Ennek szellemében és ilyen értelemben hiba volna görcsösen ragaszkodni ahhoz, amit a marxizmus *klasszikus* formájának nevezhetünk. A mai forradalmi gondolkodásnak az új történelmi fejlődést, új realitást kell tükröznie.

A világról és a társadalomról alkotott forradalmi felfogás, a dialektikus és történelmi materializmus, a tudományos szocializmus, a marxista politikai gazdaságtan elmélyítése, „időszerűsítése“ alapjában véve jogos visszahatást jelent bizonyos reformista, dogmatizáló tendenciákra, amelyek nem veszik figyelembe, vagy különböző módon torzítva mutatják be az egyre gyorsuló változásban levő új valóságot. Szükséges feleleveníteni a marxizmus *alkotó* szellemét, a forradalmi gondolkodást. A marxizmusnak — miként maga Marx *A politikai gazdaságtan bírálata*hoz előszavában értelmezte ezt a kifejezést: a társadalmi forradalom elméletének — a jövője attól függ, hogy képesek vagyunk-e vagy sem adekvát választ adni az új kérdésekre.

A világra, a társadalomra vonatkozó dialektikus materialista felfogás nem tűnhet el, de nem is rekedhet meg fejlődésének valamelyik fokán, nem vesztheti el egyetemes jellegéből fakadó hivatását. Minden tudomány fejlődik, ez a tudományok belső sajátossága. Nem áll, nem állhat meg a fejlődésben a marxi elmélet sem. Természetesen nem mindegy, milyen irányban mutatkozik meg ez a fejlődés. A mai marxista gondolkodás nem más, mint a marxista elmélet gazdagodása új tételekkel és törvényekkel, olyanokkal, amelyeket az emberi társadalomnak a mai feltételek között megmutatkozó fejlődésével elválaszthatatlan kapcsolatban tárnak föl. A jelenkori marxizmus e tudománynak új, magasabb szintre történő emelke-

dését, virágzásának új szakaszát jelenti. A marxizmusnak — akárcsak minden tudománynak — az a célja, hogy szakadatlanul megrohamozza az ismeretlent, s a még meg nem ismertet megismertté tegye. A tudománynak gyakorlatilag nincsenek határai, mivel tárgya kimeríthetetlen.

Kétségtelen tény, hogy minden kanyargósság, viszontagság és visszafelélődés ellenére tanúi lehetünk a marxista gondolkodás megújulásának és gazdagodásának. Pártunk vonatkozásában megállapíthatjuk: Nicolae Ceaușescu elvtárs elméleti munkássága rendkívül értékes hozzájárulás a munkásosztály forradalmi gondolkodásának alkotó gazdagításához. Pártunk főtájkára az országos és nemzetközi visszhangú kérdések széles körét alkotó szellemben, minden dogmával és sablonnal szembe fordulva elemzi. Nicolae Ceaușescu elvtárs egész elméleti és gyakorlati tevékenysége a marxista gondolkodás új dimenzióit tárta föl a mai korban felmerülő belső és külső kérdések kapcsán.

A forradalmi gondolkodás, a forradalmi elmélet gazdagítása egyszerű *mennyiségi* változás, és semmi más? Vajon Engelsnek az a megállapítása, mely szerint a materializmusnak a természettudományok minden korszakalkotó felfedezésével új formát kell öltenie, ezen a vonalon halad, így kell értelmeznünk? Vajon Leninnek az a kijelentése, miszerint Marx elmélete a legkevésbé sem lezárt és érintetlen, s ez a teória csak sarkköve annak a tudománynak, amelyet minden irányban tovább kell fejleszteni, hacsak nem akarunk lemaradni az élet mögött, nem ugyanezt a dolgot jelenti? A fenti megállapítások valódi értelme — úgy gondoljuk — a legvilágosabban mutatja: kellő figyelmet kell fordítanunk a változások minőségi oldalára is, a forradalmi gondolkodásban minőségi átalakulásoknak is végbé kell menniük.

Meg kell értenünk — mutatott rá Nicolae Ceaușescu elvtárs —: magának a marxizmus—leninizmusnak a forradalmi tartalma abban áll, hogy állandóan megújítja önmagát, nem dolgoz ki változatlan, egyszer s mindenkorra adott tételreket.

A marxizmus kifejezés körüli viták talán az egyes „területekre” vonatkozó véleményeket is tükrözik, e területek alijában véve — miként egy spanyol szociológus megjegyezte — az emberek életéhez kapcsolódnak; a jelek és a tárgyak vagy más szóval a nyelvezet és a valóság, a konkrét történelem és az érdekek területei ezek. Sajnos, nemegyszer valahol rejtve marad a valóság, az élet. A dialektikus és történelmi materializmusnak, a tudományos szocializmusnak azonban megvan az a nagy érdeme, hogy eleve a való helyzetből indult ki. S ezt kell tennünk ma is. Ez feltételezi egyfelől a jelenkori opportunista, revizionista, szociáldemokratizáló áramlatok leleplezését és visszaverését, másfelől azoknak a tendenciáknak a visszautasítását, amelyek nihilista módon teljes egészében tagadják a munkásosztály forradalmi elméletét, megpróbálják maradéktalanul eltávolítani a forradalmi szocialista gondolkodás kincsesztárából, a *marxizmus nélküli szocializmus* létezésének eszméjéről beszélnek, hitelt akarnak adni ennek; márpedig ez az eljárás lemondást jelent arról, hogy a kapitalizmust föl kell váltania a szocializmusnak, becsempészi azt a gondolatot, miszerint lehetséges volna a kapitalizmus szakadatlan „megjavítása”, „tökéletesítése”. Az igazság kedvéért azonban rá kell mutatnunk: még a szocialista pártok kebelén belül is végbemegy bizonyos ideológiai tisztázódás, félénken, de egyre inkább utat tör magának a — ha így mondhatjuk — promarxista áramlat. Mindenesetre hiba volna a kapitalizmus krónikus válságának feltételei között általában, megkülönböztetés nélkül szociáldemokráciáról beszélni. Így például a múlt év szeptemberének végén a Spanyol Szocialista Munkáspárt rendkívüli kongresszusán — hosszas vita után — belekerült a végső határozatokba a következő tézis: „A Spanyol Szocialista Munkáspárt elfogadja a marxizmust mint elméleti és kritikai, de nem dogmatikus eszközt a társadalmi valóság elemzésében és átalakításában, magáévá teszi a különböző marxista hozzájárulásokat, amelyek szerepet játszanak abban, hogy a szocializmust a mi időnkben az emancipáció nagy alternatívájává tegyék.” Maga Santiago Carrillo, a Spanyol Kommunista Párt főtájkára azonnal a Spanyol Szocialista Munkáspárt kongresszusa után — szeptember 30-án — a párt nagygyűlésén mondott beszédében megállapította, hogy ez a határozat „a marxizmus számára kedvező ideológiai nyilatkozat”.

Továbbá — ugyanebben a gondolat sorban — szükségszerű követelmény eltávolítani a dogmatizmus minden formáját, beleértve a dogmatizmusnak azt a mai megnyilvánulását is, amely a marxizmust zárt, metafizikus, szektáns rendszernek fogja föl. Az a próbálkozás, amely ilyen vagy olyan módon „hatalmába akarja keríteni a tudományt”, valamelyest hasonló ahhoz, ami a középkorban a teológiával történt, s ami — egy olasz szociológus kifejezésével élve — elvezetett a „Galilei- esetekhez”. Az ilyen dogmatizálás az abszolutizáló — úgy is mondhatjuk: egy-

házi — tendenciáknak s a velük együtt járó negatív következmények és torzulások sokaságának a felszínre kerülésével jár együtt. Ez segítette elő a „szcientizmus“ megjelenését is, amely „anyagiasítani“ akarja az egzakt tudományokon belül az egész külvilágot. Mindezek a megnyilvánulások végső fokon az egészséges konfrontációk körül felhangzó füllesztő hangok következményei. Az ilyen disszonanciákra vezethető vissza az, hogy sokszor megfélemlenek a marxi életmű egyes alapvető elveiről, ez pedig megakadályozza újabb álláspontok és lényeges tételek kidolgozását a hibátlan profilú szerkezet tökéletesítése érdekében. A dogmatizmus visszaverése természetesen nem egyszerű és nem könnyű dolog. Megtörténhet, s meg is történik néha, hogy a dogmatizmus elleni harc ürügyén olyan felfogások jelennek meg, amelyeket nehezen lehetne az alkotó marxizmus eszméi közé sorolni. Előfordul néha az is, hogy a válaszok nem helyesek, mivel maga a kérdésfeltevés hibás. Találkozhatunk azzal a jelenséggel is, hogy bizonyos „győzelmek“ zsákutcába vezetnek, egyes vereségek viszont megnyitják a fejlődés új útjait.

Le kell szögeznünk: egyes tételek elavulttá válása nem jelenti önműködően és minden esetben valamely elmélet egészének életképtelenné válását. Nyilvánvaló, hogy a klasszikus marxizmus vagy Lenin nem adhatott választ olyan kérdésekre, amelyek abban az időben nem léteztek. Emiatt azonban még nem vált életképtelenné a Marx, Engels és Lenin által kidolgozott forradalmi elmélet.

Hiba volna a marxista elméletet egyszer s mindenkorra adott és mindenhol érvényes tételek és receptek gyűjteményének tartani. Ma, akárcsak tegnap, léteznek nyitott, elméletileg kevésbé vagy csak részben tisztázott társadalmi kérdések. Ezek megvilágítása megköveteli, hogy kritikailag és rendszeresen felülvizsgáljuk mindazt, ami idejét múlt, ami ilyen vagy olyan okból már nem szolgálja adekvátan a fejlődést. A marxista elmélet állandóan fejlődik, elméleti iránytű volt és marad a világban végbemenő szakadatlan változások nagy áradatában. A kielégítetlenség érzése ennek az elméleti fejlődésnek és a politikai-társadalmi mozgalomnak az érzékes pontjain jelentkezhet.

A forradalmi gondolkodás elmélyítése, gazdagítása, megújítása történelmi szükségesség. Az új történelmi feltételek nagymértékben különböznek a múlt századiaktól vagy azoktól, amelyek fél századdal ezelőtt léteztek, így a kérelmelhetetlen törvényszerűség erejével jelentkezik a követelmény: fel kell adni mindazt, ami elavult, ami már nem felel meg a mai konkrét valóságnak, alkotóan fejleszteni kell a munkásosztály forradalmi gondolkodását a huszadik század végi szükségleteknek megfelelően.

Nicolae Ceausescu elvtárs a Román Kommunista Párt XII. kongresszusán elhangzott jelentésében határozottan kiemelte: „Minden egyes párt sikerének egyik lényeges feltétele, hogy szilárdan a dialektikus és történelmi materializmus szemlélete, a tudományos szocializmus, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak eszméi vezéreljék. Ugyanakkor azonban meg kell érteni, hogy más történelmi korszakban élünk, amely megköveteli, hogy a társadalmi fejlődés alapvető kérdéseit új módon vessük fel.“

A tudományos és műszaki haladást a gazdasági és társadalmi fejlődés szintje határozza meg, de a műszaki-tudományos fejlődés ugyanakkor fokozódó mértékben visszahat a társadalmi fejlődésre. Az atomenergia, a biokémia, a mikroelektronika, az informatika, a világűrkutató stb. megjelenésével a tudomány ereje új formát ölt, megváltoztatja természetét. A világ — amelyet e nagy felfedezések és tudományos eredmények előtt ellenőrzés alatt lehetett tartani, az ember ugyanis megbirkózhatott a különböző helyzetekkel — most egyre kevésbé urálható, mind nehezebb az ellenőrzése. Az embernek egyre nehezebb eleget tennie az annyira sokféle követelménynek és szükségletnek. Íme, a társadalomtudományok ezért váltak fontos tényezővé a jelenkori nagy és bonyolult kérdések megoldásában; a jelenkori marxizmusnak ezért van elsőrendű történelmi küldetése, hivatása.

Napjainkban két homlokegyenest ellentétes (együtt létező és történelmi versenyben lévő) társadalmi rendszer van; a tökéletes rendszer átfogó szerkezeti, sokdimenziós válságban van, amely egyre inkább krónikussá válik, de nem ez az utolsó ilyen megrázkódtatás; lendületesen bontakozik a forradalmi folyamat a tudományban, a technikában, a mai társadalmi termelőerők gyökeres átalakításában. Ebben a folyamatban egyfelől az a rendkívüli, hogy megjelent a mesterséges intelligencia, a tudománynak meghatározó szerepe van a termelés és a társadalom fejlődésében, másfelől a műszaki-tudományos haladás negatív következményei jellemzik; számos folyamat nemzetközivé vált; egyes régi ellentmondások súlyosbodtak, új feszültségek és ellentmondások jelentek meg (beleértve ebbe a szocialista világot is); létrejöttek és megerősödtek a nemzetek feletti monopóliumok; létezik az emberiség önmegsemmisítésének a lehetősége („a harcban álló osztályok el-

pusztulása" — Marx); megjelent és elmélyült a befolyási övezetekre történő felosztás újabb tendenciája; mindjobban tudatosodott, hogy korlátozott világban élünk (vagyis az a tény, hogy bizonyos — főleg anyagi — lehetőségeink korlátozottak), hogy elégtelenek bizonyos anyagi készletek, amelyekről az ember eddig azt hitte, kiapadhatatlanok; növekedett az ökológiai egyensúly megbomlásának a veszélye; elmélyült egyes új jelenségek és folyamatok bonyolultsága, interferenciája, kölcsönhatása és kölcsönös függése; fokozódott az előreláthatatlanság és nőtt a bizonytalanság, ezt főleg a legkülönbözőbb területeken jelentkező megpróbáltatások és egyensúlybomlások határozzák meg; egyre nagyobb számban súlyos átfogó problémák jelentek meg, amelyeknek a megoldása minden állam összehangolt erőfeszítését igényli — nos, mindezek a problémák nem követelik-e meg szükségképpen új nézőpontok, új felfogások és tételek kidolgozását?

A tudományos-műszaki forradalom egyre nyilvánvalóbbá teszi: az anyagi termelés erőinek fejlődése, először az emberiség életében, széles körben a tudományos kutatástól és a felfedezésektől, az újító eszméktől függ, tehát tanúi vagyunk annak a jelenségnek, hogy a szellemi termelés folyamata behatol az anyagi termelés szférájába, az eszmék termelése az anyagi tevékenység hajtómotorjává válik. Vajon ez nem követeli-e meg ugyanolyan szükségszerűséggel a társadalmi haladás alapjainak újraértékelését?

Eppen azért a jelenkori marxista forradalmi gondolkodásnak figyelembe kell vennie az új realitásokat, s ezeket nem szabad önkényesen leegyszerűsíteni. Aki az új jelenségeket és történelmi folyamatokat továbbra is kizárólag vagy döntő mértékben a múlt látószögében vizsgálja, aki az egyöntetűséget olyan történelmileg változatlan kategóriáknak tartja, amely megszűnt (vagy legalábbis részben vagy nagyrészt megszűnt) törvényeknek megfelelően működik, aki e monolitizmusnak ugyanolyan értéket tulajdonít, mint a múltban, az a dialektikus és történelmi materializmustól idegen álláspontra helyezkedik, miszerint a történelem nem ténne mást, mint ismételné önmagát. Szükség van a társadalom és a természet, a különböző államok, a képviselői demokrácia és a közvetlen demokrácia, a demokrácia és a szocializmus sb. közötti újszerű kapcsolatra, ezt a kérdést a maga teljességében nem dolgozta ki a marxista életmű. A mai forradalmi gondolkodás arra hivatott, hogy lerakja az új civilizációnak, e civilizáció és a természet új kapcsolatának az alapjait. A nyugati fejlődési modell megkérdőjelezése, a tisztán menyenyiségi fejlődési modell kétségbe vonása egyáltalán nem jelenti a fejlődés, az előrehaladás elvetését. A régi állásokba történő visszavonulás szakis bonyolíthatja a jelenkor útjainak kijelölését és bonyolult egyenleteinek megoldását.

A mai forradalmi gondolkodásnak sajátosan kell tükröznie a tudomány, a technika, a termelőerők körén belül végbemenő nagy forradalmi átalakulásokat, át kell fognia azokat a folyamatokat, amelyek az utóbbi évtizedekben bontakoztak ki, s erőteljesen hatottak a jelenkori társadalmi élet minden oldalára, amelyek meghatározták az egyre inkább érezhető ideológiai forrongást. Ha nem értjük meg, hogy a világ állandó változásban van, s a múltból vett egyes pályáivakat egyszerűen extrapolálunk, akkor a legjobb esetben zsákutcába, hacsak nem katasztrófához jutunk; aki nem érti meg, hogy sok dolgot meg kell változtatni, az bebizonyítja: képtelen előre látni a fejlődés jövőbeni útját, képtelen körvonalazni egy olyan társadalmat, amely figyelembe veszi a létező és előrelátható új realitásokat, s így egyes túlhaladott sémáknak, a múltnak a rabja marad.

A jelenkori marxizmus a legmegfelelőbb kulcsnak bizonyul ahhoz, hogy az új történelmi feltételek között ki lehessen nyitni vele a jövő kapuit. A marxizmust még nem dolgozták ki teljes egészében, de ez az alkotó folyamat kibontakozóban van, egyre erőteljesebben nyilvánul meg, annak ellenére, hogy itt-ott tudatosan vagy nem tudatosan akadályokat is gördítenek útjába. A marxizmus kifejezi e kibontakozás gazdasági, filozófiai, politikai, történelmi, kulturális, etikai dimenzióinak egységét a mai konkrét történelmi valóság feltételei között. Csakis ez az új eljárás képes igazolni a munkaszisztály ideológiájának legyőzhetetlen erejét, napjainkban ez az ideológia elméleti és gyakorlati eszközként szolgál a történelem igazi alkotóinak kezében. Az a tény, hogy mostanig nem minden itt említett alkotóelemet dolgoztak ki ugyanolyan mértékben, a legkevésbé sem jogosít föl annak megállapítására, hogy nem létezne valóságosan új elem a marxista társadalmi-politikai gondolkodásban, a marxista elméletben.

Vannak, akik neomarxizmusról beszélnek, s ennek a kifejezésnek legkülönbözőbb értelmet adnak. Amennyiben ez a terminus a marxizmus burkolt tagadását, revízióját jelenti (lényegében tehát antimarxizmus), természetesen egyetlen marxista gondolkodó sem fogadhatja el; ugyanúgy, ahogyan nem érthetünk egyet a neokapitalizmus megjelöléssel sem, amikor ezt a szót — a tudományos-műszaki forradalomra és a második ipari forradalomra hivatkozva — a tőkésrendnek a

kapitalizmus alapján lehetséges „újjaéledése“ értelmében használják. Az igazi marxizmusnak csak egyetlen formája van: a hiteles alkotó marxizmus, az alkotó marxizmus—leninizmus, s ennek az a hivatása, hogy állandóan felszínre hozza a meg nem felelést aközött, ami van, és aminek lennie kell, amit az új valóság viszonylatában tenni kellene.

Esetlen próbálkozás lenne az is, hogy a neomarxizmust azonosítsuk a jelenkori marxizmussal (a forradalmi marxista gondolkodás szellemében gazdagított marxizmussal). E két kifejezés közé egyenlőségjelet tenni azért is veszélyes, mert ez — akarva, nem akarva — azt jelentené, hogy egy kalap alá vennők azokat, akik alapján véve megtagadva „gazdagítják“ a marxizmust, s azokat a marxista vagy haladó gondolkodókat, akik ténylegesen gazdagítják a marxizmust, s hűek maradtak Marx, Engels és Lenin kritikai és forradalmi szelleméhez. Balfogás az a helyenként megjelenő vélemény is, mely szerint a jelenkori marxizmussal csak a nem marxista gondolkodóknak kellene foglalkozniuk, ez a feladat tehát kívül esne a marxista gondolkodók érdeklődési körén. Ennek a látásmódnak az elfogadása alapján véve kétségbe vonná annak a jogosultságát és szükségszerűségét, hogy a munkásosztály forradalmi elméletét maguk a marxisták gazdagítsák, e feladat szerint ugyanis ez az elmélet lezárt, csak a múlt századra érvényes.

Ebben az összefüggésben hasznos és szükséges megjegyezni, hogy az utóbbi időben bizonyos országokban elég sokat beszélnek „a marxizmus válságáról“, „agóniájáról“ vagy éppenséggel a „végéről“, „haláláról“. Ezek — és nemcsak ezek — a viták — akarva, nem akarva — időszerűvé tesznek egy alapvető problémát. Vajon a marxista gondolkodás haladása, a szocializmus fejlődése a világban, az egymásnak ellentmondó értelmezések és a forradalmi gondolkodásnak, elméletnek az utóbbi évtizedekben való gyakori elferdítése nem igazolja-e azt a következtetést, mely szerint ez a teória hosszas „válságban“ van, és „agóniájáról“ beszélhetünk?

Azonnal le kell szögeznünk: a marxizmus „válsága“, e kérdés megvitatása távolról sem új keletű. Sok esetben évtizedeken át folytak éles viták e témakörben. Megemlíthetjük például a múlt század végén és századunk elején kibontakozott ilyen vitákat. Elég, ha Antonio Labriolára utalunk, aki fellépett a Th. G. Masaryk-spekuláció ellen — „a marxizmus válságának“ fogalma egyébként Masaryktól ered, ő hozta először forgalomba —, s 1899-ben cikket írt *A marxizmus válságával kapcsolatban* címmel.

Labriola kifinomult iróniával kimutatta, milyen alapzatra épül az a kampány, amely során Masaryk és mások a marxizmus válságáról szólva tulajdonképpen annak „halálát“ akarták igazolni, Labriola ugyanakkor föltárja e szerzők érveinek tarthatatlanságát, a Masaryk elleni kritikát a lehető legmesszebb viszi, anélkül hogy valamilyen módon is a marxizmus apologetikusává válna, óvakodik tehát attól, hogy talán még a Masaryknál is súlyosabb hibát kövessen el. Fellép mindenféle túlzás ellen, a marxi tételek abszolutizálásával és dogmatizálásával szemben.

Labriola ezt írta: „...ma is hívei lehetünk a történelmi materializmusnak, csak figyelembe kell vennünk az új történelmi-társadalmi tapasztalatot, és el kell végeznünk azoknak az eszméknek a felülvizsgálatát, amelyeket a gondolkodás természetes menetének következtében kijavítottak vagy kijavítanak [...] a történelmi materializmus nem érte el teljes tökéletességét Marx és Engels írásaiban [...] s bátorodom még határozottabban kijelenteni, hogy ennek a tannak tökéletesítése, fejlesztése még eléggé lassan halad.“ (*Essais sur la conception materialiste de l'histoire*. Paris, 1902. [Réimpression: 1970.] 289., 292.)

Ezek a gondolatok nyilvánvalóan igazolják azt a tényt, hogy a Marx és Engels által kidolgozott felfogást és tételeket még közvetlen követőik sem fogták föl egyszer s mindenkorra adott dogmának, hanem — miként Lenin mondotta — a cselekvés vezérfonalának tartották.

Napjainkban tanúi lehetünk a „válság“, „agónia“, „halál“ gondolata újjaélesztésének. Egyébként e téma körüli vita sohasem ült el, a múlt század végétől napjainkig tart az ideológiai konfrontációk nagy színpadán. Ma azonban sokkal erőteljesebb, mint a múltban. Ilyen eszméket hirdetnek nemcsak a szocializmus nyílt ellenségei, ezek a gondolatok — különböző formában, ilyen vagy olyan értelmezéssel — jelen vannak a marxisták soraiban is. Az „új filozófia“ és az „új jobboldal“ híveitől egészen egyes marxista gondolkodókig használják „a marxizmus válsága“ kifejezést, sőt Marxnak tulajdonítanak olyan torzításokat, ferdtéseket is, amelyek az utóbbi évtizedekben itt-ott a szocializmus fejlődését jellemezték. Egyes polgári (és nemcsak polgári) ideológusok egyenlőségjelet tesznek a kapitalizmus

általános válsága és a marxizmus úgynevezett „válsága“ közé. Persze, lehet „válságról“ beszélni. Minden attól függ azonban, mit értünk ezen. Vannak „válságok“ és válságok. Kérdés, hogy mire gondolunk. Mindenesetre egyenlőségjelet tenni a kapitalizmus válsága (ez a krízis Marx felfedezéseinek megfelelően elkerülhetetlen és periodikus), illetve a tőkésrendszer általános, átfogó, szerkezeti, és sokdimenziós válsága, valamint a marxizmus „válsága“ közé nem más, mint diverzionista próbálkozás, ami arra irányul, hogy elvonja a fejlett tőkésországok munkásosztályának figyelmét helyzetének állandó romlásáról, a kapitalizmus perspektívtalanságáról. A kapitalizmus krízisét nem téveszthetjük össze a marxizmus úgynevezett válságával. Mindenképpen tisztázni kell: még ha el is fogadjuk a válság kifejezést, ezt nem szabad összetéveszteni a véggel, a halállal.

Míg egyesek azonosítják a tőkés rendszer válságát és a marxizmus úgynevezett válságát, mások — felöltve a tudósok tógáját — analógiát keresnek a fizika múlt század végi, e század eleji válsága és a marxizmus mostani „válsága“ között. Tudjuk azonban, hogy az előbbi válságot, egészen különleges körülmények között, az határozta meg, hogy a klasszikus fizika nem tudta megmagyarázni a merőben új jelenségeket, azokat, amelyekbe a kutatók az új „világnak“, az atomok és elemi részecskék „világának“ a feltárásakor ütköztek. Nem ilyen értelemben szólhatunk a marxizmusról, hiszen a marxi tanítás mindenesetre elsősorban a tőkés rendszer bírálata. A kapitalista világ még nem tűnt el. Mindaddig, amíg létezik tőkés rend (bár a jelenkori kapitalizmus nem abszolút értelemben azonos a múltbelivel), a kapitalista társadalom Marx feltárta alapvető törvényei — bizonyos pontosításokkal — érvényben vannak. Ami pedig a marxi metodológiát illeti, ennek érvényessége még ezt is túlhaladja. Ez a módszertani hozzáállás érvényes a mai valóság elemzésére, bár ezt a realitást sem Marx, sem Lenin nem láthatta előre matematikai pontossággal.

Véleményünk szerint a válság eszméjének elfogadása, a marxizmus, a marxista gondolkodás végének gondolata nem felel meg a valóságnak, bár egyes látszatok első és felületes pillantásra mintha igazolnák e kifejezést, e „ténymegállapítást“. A „krízis“ létezésének elfogadása azt jelentené, hogy összetévesztjük a rossz (néha több mint rossz) másolatot a csillogó eredetivel, összetévesztjük Marx és Engels világ- és társadalomfelfogását, a történelem materialista láttatását annak dogmatizált vagy szociáldemokratizált változatával, a különböző területeken és országokban, a kommunista világmozgalomban megmutatkozó hibákkal és torzításokkal, amelyek pragmatikus, merev, metafizikus értelmezésekből születtek. Egyszóval egy dolog a marxizmus „válsága“, s teljesen más dolog az, hogy válságba jutottak bizonyos tételek, értékelések, konkrét történelmi tapasztalatok, olyanok, amelyek a marxista gondolkodás bizonyos értelmezésére — az abszolutizáló, elvont, történelmietlen, reformista, dogmatikus, hamis értelmezésre — támaszkodtak. Nem Marx, Engels, Lenin tanítását utasítjuk el, hanem annak karikatúráját, e tannak a különböző történelmi szakaszokban jelentkező s napjainkban is jelentkező, dogmatikusan betokosodó formáját. Éppen ebben mutatkozott meg az a bizonyos lemaradás az új történelmi valósággal szemben. Ez a realitás gyors ütemben változott és változik, felszínre hozza azt a tényt, hogy a múlt századi és főleg a huszadik századi történelmi fejlődés során léteztek és továbbra is léteznek olyan problémák, amelyeket a marxista gondolkodás (részben vagy egészben) még nem oldott meg.

A jelenkori marxizmus kidolgozásakor nem mondhatunk le arról, amit *klasszikus marxizmusnak* nevezhetünk, mint ahogyan a kvantummechanika kidolgozása sem jelentette a klasszikus mechanika elvetését. Einstein nem tünteti el, nem zárja ki Newtont. A relativitáselmélet nem szünteti meg a klasszikus mechanikát. A klasszikus és a kvantummechanika, a darwinista és mendel—morgani biológia, az Ampère-féle „kibernetika“ és a Wiener-féle kibernetika között fennálló viszony, valamint a Marx és Engels kidolgozta s a jelenkori marxizmus közé nem tehetünk formális egyenlőségjelet, ugyanúgy, ahogyan nem téveszthetjük össze a természetet és a társadalmat, a természeti és társadalmi fejlődéstörvényeket. Mivel azonban a társadalom a természetben belül jött létre és létezik, s a természet és a társadalom között kapcsolat van (a rendszerelmélet igen világosan felszínre hozta ezt a kapcsolatot), elfogadhatunk bizonyos analógiákat köztük. Íme tehát a kvantikus forradalom gondolatának (még ha ez a kifejezés nem is a legszerencsésebb) megvan a maga értelme, bár ezt a gondolatkört még nem dolgozták ki minden vonatkozásban eléggé mélyrehatóan.

Természetesen itt nem egyszerű hozzáadásról van szó, nem a marxizmus egyértelmű magyarázatáról, ami, sajnos, egy egész korszakot uralt; a marxista gondolkodás fejlesztése feltételezi az új valósággal összhangban álló új tételek kidolgozását is. Miként a kvantummechanika nem egyszerű meghosszabbítása a klasszi-

kus mechanikának, ugyanúgy a jelenkori marxizmus sem lehet Marx elméletének egyszerű meghosszabbítása. Bár a *klasszikus* és a *jelenkori* marxizmusról szólunk, mindkettő ugyanannak a marxizmusnak, az *alkotó* marxizmusnak a kifejeződése, miként a klasszikus és a kvantumfizika is egy és ugyanazon fizika alkotórésze. Persze ez az összehasonlítás viszonylagos, mivel a társadalomtudományokat és a természettudományokat nem tevéshetjük össze, a közös vonásokon túl mindkettőnek megvannak a sajátos jegyei. A jelenkori marxizmus egyet jelent azzal, hogy visszatérünk a forráshoz (eltávolítva róla minden dogmatikus vagy reformista lerakódást), de ugyanakkor Marx alkotó gondolkodásának szellemében folytatott továbbfejlődést is jelent.

Ma forradalmárnak, marxistának lenni nem azonos azzal, hogy ad absurdum, mindenféle megkülönböztetés nélkül egyszerűen ismételjük mindazt, amit Marx és Engels egy századdal, Lenin pedig fél századdal ezelőtt mondott; a forradalmár marxista megőri az elméleti kincsesládát, kitart a ma is érvényes tételek mellett, megfelelő módon felhasználja Marx módszertanát annak érdekében, hogy feltárja az új történelmi valóság új ellentmondásait, új tételeket dolgozzon ki, kijelölje az említett ellentmondások túlhaladásához szükséges utakat és eszközöket. A marxizmus alkotó szelleme élő gondolkodást, a megújító történelmi kezdeményezés metodológiáját jelenti. Csak így lehet lépést tartani a történelemmel. Nem abszolutizálhatjuk bizonyosságunk relativitását, de nem is hajthatunk fejet a bizonytalanság, a kétségbeesés előtt.

Méltán állapította meg Nicolae Ceaușescu elvtárs a múlt év júliusában: „Ha Marx, Engels, Lenin megelégedett volna az akkori gyakorlatból ismert dolgok elismertésével, [...] nem lett volna a tudomány művelője. [...] Ha tehát valóban forradalmárok akarunk lenni, és hozzá akarunk járulni a társadalom fejlődéséhez, a társadalomtudományok terén is alkotó módon elő kell mozdítanunk a szocializmus elméletének és gyakorlatának fejlődését.”

Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy a marxizmus *bírálat*a nem azonos a marxizmus *válságával*, miként általában a kritika és a krízis egyébként is két különböző fogalom. Ne feledjük, hogy maga Marx a forradalmi mozgalomban, a forradalmi pártok keretén belül létező „kritikai és forradalmi szellemről” szólt. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy maga a marxizmus — a munkásosztály egységes, forradalmi világ- és társadalomfelfogása — mint olyan szintén alá van rendelve a fejlődési törvényeknek. A marxista gondolkodás fejlődésének — miként arra Nicolae Ceaușescu elvtárs rámutatott — önmagát állandóan megújítva kell tükröznie az új történelmi valóságot; a forradalmi, marxista gondolkodás köteles állandóan meghaladnia önmagát. Persze azonnal hozzá kell tenni ehhez: a dogmatizált vagy szociáldemokratizált formájának semmi köze nincs ehhez a szakadatlan megújulási folyamathoz.

Az emberiségnek, a marxista gondolkodásnak nagy történelmi feladata abban áll, hogy a rendelkezésére álló tudományos eszközök és a mélyreható elme segítségével előre lásson, már most alkalmazkodjék ahhoz, ami kialakulóban van, ami újként megjelenik, ne ragaszkodjék görcsösen ahhoz, ami a végleg letűnt múlté. Semmilyen formában sem lehetséges a visszatérés a múlthoz. Olyan korszakot hagyunk magunk után, amelyet egyebek között a technológiai fejlődés jellemezett, egy sokkal nehezebb, megszorításokkal teli korszakba megyünk át (ezeket a nehézségeket az emberiség eddig is ismerte, de ma a múlttól igen nagy mértékben különböző feltételek között kell legyőzni őket) — mindez megköveteli az új gondolkodást, a fejlődés új, alkotó modelljét, annak érdekében, hogy elkerüljük a nagyszabású és visszafordíthatatlan válságokat és katasztrófákat. A civilizáció újabb foka felé irányuló előrehaladásunkban azonban ne csak az legyen a célunk, hogy „többet”, hanem (s talán elsősorban) az, hogy „jobbat”. Korszakfordulóhoz jutottunk, s ez egybeesik a mélyreható változások szakaszával. E történelmi változások fő jellemvonása nem lehet más, mint a mennyiségről a minőségre való átmenet (anélkül, hogy elhanyagolnák a mennyiség és minőség közötti egység szükségességét), fordulatot kell megvalósítani az anyagi és szellemi élet fejlődésében. Mennyire igaza volt Marxnak akkor, amikor *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című munkájában (1852) megállapította: „Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára. [...] A XIX. század szociális forradalma nem merítheti poézisét a múltból, hanem csakis a jövőből. Nem kezdheti el önmaga megvalósítását, amíg nem vetett el minden babonás hiedelmet a múltból. [...] A XIX. század forradalmának a holtakra kell hagynia halottaik eltemetését, hogy saját tartalmához elérkezzék.” (Marx—Engels *Művei* 8. 1962. 105., 107.) Marxnak e szavai ma sokkal időszerűbbek, mint akkor, amikor papírra vetették őket.

Balázs Sándor fordítása

Az acélipar célkitűzései

A vas- és színesfémkohászat több mint 7 százalékos fejlődési ütemet fog elérni. 1985-ben az acélettermelés meghaladja a 20 millió tonnát.

AZ RKP KB JELENTÉSE
A XII. KONGRESSZUSON

Az acélgyártás világviszonylatban jelentős helyet foglal el, és sok kérdést vet fel, ezért előljáróban röviden áttekintjük e fontos iparág nemzetközi helyzetét.

A világ acélettermelése az 1950. évi 192 millió tonnáról 1974-ben 708,8 millió tonnára emelkedett. Az 1973—1974. évi árhoobanásig az acél iránti kereslet a világ bruttó össztermék növekedési ütemét meghaladva, átlagosan évi 5,3 százalékkal nőtt. A hajógyártás és a beruházási javakat előállító iparágak kereslete később sem csökkent, így a termelés is egyenletesen bővült.

Az árhoobanást követő visszaesés az acélfelhasználó iparágak teljes körét érintette, az acélettermelés 1975-ben 9 százalékkal csökkent (az 1974. évi 708,8 millió tonna rekordtermelésről 645 millió tonnára).

Az International Iron and Steel Institute (IISI) adatai szerint a világ acélettermelése 1976—1978-ban a következőképp alakult (millió tonnában):

	1976	1977	1978
Összesen	676,7	672,3	712,5
Ebből: Szovjetunió	144,8	146,6	152,0
Egyesült Államok	116,1	113,2	123,8
Japán	107,4	102,4	102,1
NSZK	42,4	39,0	41,0
Kína	21,0	23,4	31,0
Olaszország	23,5	23,3	24,2
Franciaország	23,2	22,1	22,8
Nagy-Britannia	22,4	20,5	20,2
Lengyelország	15,6	17,7	19,5
Csehszlovákia	14,7	15,1	15,4
Románia	13,3	13,6	14,9
NDK	6,7	6,9	6,9
Svédország	5,1	4,0	4,2
Magyarország	3,7	3,7	3,9
Jugoszlávia	2,8	3,2	3,5
Bulgária	2,1	2,6	2,6

Az adatok az acélipar javuló helyzetét bizonyítják: 1978-ban az 1974. évi 708,8 millió tonnás rekordszintet először sikerült túllépni.

A nyugat-európai országok, valamint az Egyesült Államok acéliparára jellemző sajátosságok az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának jelentése szerint:

- a termelőberendezések viszonylag alacsony kihasználási szintje;
- az energia, különösen a szilárd tüzelőanyagok árának növekedése;
- a vas- és acélipari környezetvédelmi beruházások növekedése;
- a világ acélettermelői túlkínálata a szükséglettel szemben;
- az acélettermelés fejlődése a fejlődő országokban.

A *Közös Piac tagállamaiban* 1974-ben még 156 millió tonna nyersacélt állítottak elő, 1976-ra ez 134,4 millió, 1977-ben pedig 127,2 millió tonnára csökkent.

A kereslet mérséklődése mellett végbement egy másik folyamat is, a nyugat-európai piacokon csökkent a hazai gyártók részesedése, míg a külföldieké — nagyobb versenyképességük következtében — nőtt. Például Japánban a kapacitás több mint fele nagykohókra jut, 80 százaléka oxigénkonverterekben történik, s a folyamatos öntés részaránya már csaknem egyharmad.

Ezzel párhuzamosan viszont dinamikusabban nőtt az acél világpiacán korábban kevésbé fontos szerepet játszó *fejlődő országok* jelentősége. A legfontosabb acéletter-

melő fejlődő országok kapacitásnövelési elképzeléseit az alábbi táblázat szemlélteti az *Unido Press Release* és a *Financial Times* adatai szerint (millió tonnában):

	1975-ös kapacitás	▼ Tervezett kapacitás	
		1980—1982	1985—1988
Argentína	3	11	16
Brazília	10	22	32
Dél-Korea	2,7	6,6	11
India	11	19	25
Irán	1	8	18
Mexikó	7	12	18
Venezuela	1,5	7,5	16

Az UNIDO 1975. évi limai határozata célul tűzte ki, hogy a 2000. évben a fejlődő országok adják a világ acéltermelésének 25 százalékát. Ez a részarány azonban valószínűleg a „kommersz” acélt jelenti, a különleges acélfajtákat, ötvözeteket változatlanul a fejlett tőkés és szocialista országok gyártják majd.

De a versenytársakat nemcsak a fejlődő országok jelentik. „Acélhatalommá” nőtte ki magát Spanyolország is, termelését hat év alatt 41 százalékkal emelte, és 1977-ben 2,5-szer termelt többet Luxemburgnál. Miközben pedig a kilencek nyersacél-előállítására 1974—1977 között átlagosan 14 százalékkal esett, Luxemburg esetében ez a csökkenés 33 százalékos; a termelés visszaesése az NSZK-ban is kétszerese a regionális átlagnak.

A KGST-országokban az acélipar folyamatosan és erőteljes ütemben fejlődött; az 1950—1977-es időszakban az acéltermelés 5,7-szeresére, 36 millió tonnáról 205 millió tonnára emelkedett. A KGST együttes acéltermelésének növekedési ütemét a román és a lengyel acélipar fejlődése felülmúlta. Romániában az acélgyártás 0,6 millió tonnáról 11,5 millió tonnára, Lengyelországban 2,5 millió tonnáról 18 millió tonnára emelkedett.

A KGST-országok 1950-ben 19 százalékkal részesedtek a világ acéltermeléséből, 1977-ben pedig már 30,3 százalékkal. Az elmúlt három évtized során az acéliparban is megváltoztak a két európai gazdasági közösség erőviszonyai: 1950-ben az EGK acéltermelése mintegy 30 százalékkal nagyobb volt, mint a KGST-országoké, 1977-ben viszont a KGST együttes acéltermelése több mint 50 százalékkal múlta felül az EGK-országok termelését, amely 127 millió tonna volt. 1977-ben a KGST egy lakosra jutó acéltermelése 544 kg, az EGK acélfejladagja pedig 490 kg. (Romániában 1976-ban 500 kg acél jutott egy lakosra.)

A KGST-országok a világ acélcső-termelésének több mint 40 százalékát állítják elő. A csőtermelésen belül viszont a világátlagnál — s az EGK-átlagnál is — alacsonyabb a hegesztett csövek aránya. A KGST-országok hegesztettacélcső-gyártása így is jelentős, részesedése a világ hegesztettacélcső-termeléséből mintegy 38 százalék. Ennek ellenére a KGST-országok évente néhány millió tonna — főleg nagy átmérőjű — acélcsövet importálnak, együttes termelésük még nem fedezi a szükségletet. A szocialista gazdasági közösségnek tehát abban az acéltermékben van hiánya, amelynek előállításában különösképpen magas a részesedése. Ennek az az oka, hogy az utóbbi tíz év folyamán a fejlesztések és beruházások az acélcsőigényes ágazatokban — szénhidrogének termelése és csővezetékes szállítása, vegyipar — nagy arányokat öltöttek.

A nyersacél-termelés az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának tanulmánya (*The Steel Market in 1976*. New York, 1977) szerint a következőképpen alakult a KGST-államokban:

Növekmény az előző évhez viszonyítva (%-ban)

	1973	1974	1975	1976
Bulgária	+ 5,9	-2,6	+ 3,5	+ 8,6
Csehszlovákia	+ 3,4	+3,7	+ 5,0	+ 2,6
Lengyelország	+ 4,7	+3,6	+ 3,0	+ 4,2
Magyarország	+ 1,8	+4,1	+ 5,9	- 0,5
NDK	+ 3,2	+4,7	+ 5,1	+ 4,0
Románia	+10,3	+8,3	+10,3	+14,9
Szovjetunió	+ 4,5	+3,6	+ 3,7	+ 2,5

Romániában a háború előtti időszakban az acélipar részesedése az ország ipari termeléséből alig haladta meg a 4 százalékot. Az 1960-as években végrehajtott nagy-

méretű beruházások hatására már elérte a 8,2 százalékot. A hetvenes években a többi ipari ágazat fejlődése gyorsabb volt, így ez az új arány némileg csökkent, 1976-ban 7,7 százalékra. Ez a szint azonban még mindig elég magas más országok, például az NSZK acéliparához képest, ahol az arány mindössze 3,5 százalék.

Az ipari termelés szerkezete Romániában (‰-ban)*

	1965	1970	1975	1976
Vas- és acélipar	8,1	8,2	7,7	7,7
Vegyipar	6,7	10,1	11,3	11,7
Petrolkémia	4,6	3,3	2,2	2,1
Gépgyártás	21,2	25,0	32,4	33,3
Élelmiszeripar	22,0	17,3	13,1	12,7
Egyéb	37,4	36,1	33,3	32,5

* Az RSZK Statisztikai Évkönyve, 1978.

Az utóbbi években a termelékenység is jelentősen javult. A beruházások 45,5 százalékkal, a termelés ellenben 65,4 százalékkal nőtt 1971–1975 között.

A nyersacél-előállítás a háború előtt még mindössze 280 ezer tonna körül mozgott, a világtermelés 0,25 százalékát képviselte. 1960-ban is csak alig több mint 0,5 százalékát. Azóta azonban jelentősen megnőtt, 1970-ben elérte az 1,09, 1977-ben pedig az 1,63 százalékot.

Románia acélettermelése (ezer tonnában)

	Összesen	Nagykohóban gyártott acél	Elektromos kemencében gyártott acél	Oxigénkonverteres eljárással gyártott acél
1960	1 806	1 609	197	—
1965	3 426	3 144	282	—
1970	6 517	4 038	607	1 872
1975	9 549	4 768	1 213	3 568
1976	10 733	4 798	1 483	4 452
1977	11 457	n.a.	1 500	n.a.

A beruházások megváltoztatták az acélgégyártási eljárások szerkezetét. Mint a táblázatból is láthat, 1965-ig a nyersacél több mint 90 százalékát nagykohókban állították elő. A Galacon felépített új acélműben indították be először a korszerű és gazdaságos oxigénkonverteres eljárást. Ennek hatására a hagyományos nagykohókban gyártott acél aránya a felére csökkent, míg az előbbi 41 százalékra nőtt. Az elektromos kemencében előállított acél aránya elérte a 14 százalékot. (Összehasonlításképpen: az elmúlt évtizedekben a fejlett tőkés országokban az oxigénkonverteres eljárás részaránya több mint tízszeresére, 4,2‰-ról 48,1‰-ra nőtt, míg a martin-kemencéké 67,2‰-ról 29,0‰-ra esett vissza.)

Az RKP XII. kongresszusának határozata szerint az 1985. évi acélettermelés 20 millió tonna lesz (ez 15-18 százalékos növekedést jelent az 1980-as szinthez viszonyítva), aminek 60 százalékát konverterekben oxigénbefúvással fogják előállítani. „Ugyanakkor több hengermű kezdi meg a termelést, egész sor hengereltáru, új acélgégyártmány, különleges és ötvözött acélból készülő idomok és csövek gyártása válik lehetővé, s így módon teljesen biztosítjuk a gépipar, a gazdaság szükségleteinek fedezését” — hangoztatta pártunk főtájtára a XII. kongresszus elé terjesztett jelentésben.

Románia az utóbbi időben több folyamatos öntödét állított üzembe. A jelenlegi ötéves terv végére évente több mint 5 millió tonna acélt fognak ezekben gyártani, a teljes nyersacél-termelés egyharmadát. (Összehasonlításképpen: 1977-ben Japánban a folyamatos öntödékben előállított acél aránya 41 százalék, az NSZK-ban 34, az Egyesült Államokban pedig 11,8 százalék volt.)

A hazai acélgégyártásban évről évre emelkedik a termelési folyamatból, a gép- és gépkocsigyártásból, valamint a háztartásokból visszanyert másodlagos nyersanyag felhasználásának részaránya. A XII. kongresszus előírja ennek az arálynak legkevesebb 40 százalékra való emelését. Ennek kettős jelentősége van: anyag- és energiatakarékosság. Közismert, hogy a vasérckészletek világviszonylatban hosszú távon elégtelenek, ez és a környezetvédelem is indokolja a másodlagos nyersanyagok

használatát (ez kevésbé szennyezi a levegőt, mint a vasérckohászat). Jelentékeny az energiamegtakarítás: míg elsődleges nyersanyag használata esetén egy tonna acél gyártásához 14 ezer kWó szükséges, másodlagos nyersanyag felhasználásakor 7,5 kWó elégséges.

A nagyarányú beruházások révén fellendült a hengerelt acéltermékek előállítása is, mind minőségben, mind mennyiségben. Hengerműveink tizennégy évvel ezelőtt még csak 331 ezer tonna acéllemez gyártottak, tavalyelőtt már 3,85 millió tonnát. A késztermékek közül Románia a legnagyobb mennyiségben csöveket gyárt, a KGST-országokon belül e terméket tekintve a harmadik. Elsősorban hengerelt-acél-termékeinkből akarjuk növelni a kivitelt, a behozatal egyidejű csökkentésével.

Az előirányzat szerint „hangsúlyozottabbá válik a különleges, az ötvözött és magas fokon ötvözött acélok termelése, hogy egészében hazai erőforrásokból fedezzük, beleértve a más országokkal való kiegyensúlyozott választékcserét is, a gépiparban és elsősorban a csúcsgaztáiban mutatkozó ilyen igényeket. A hengerelt-áru termelése 1985-ben eléri a 15,6 millió tonnát, a profilhengerművek és a hegesztett csövek termelésének gyorsabb fejlesztése mellett. Az 1981—1985-ös ötéves tervben az elektrotechnikai lemezek és szalagok termelése 2,2-szeresére, a fémszöveté 4-szeresére, az ötvözött acélból kovácsolt rudaké és tömböké 3-szorosára növekszik; az ónozott és krómzott lemezek és szalagok termelése 1985-ben eléri a 130 000 tonnát.”

Az acélipari tervek megvalósítására a következő ipari központok alakultak ki: — Vajdahunyadi központ — ideértve Kalánt és Vlahicát is. Itt a vasgyártáshoz már 1884 óta használják a belföldi vasércet. Ez az üzem 1957-ben kezdte meg az ötvözött acél gyártását a gépgyártó- és a petrokémiai ipar számára. Szinterelt, nyers- és hengerelt acélt állít elő; 1978-ban a teljes termelés 30 százalékát szállította.

— A resicai acélközponthoz tartozik még Vörösacél és Nadrág, valamint a Tírgovistében működő, különleges acélt gyártó üzem. A resicai műveket 200 évvel ezelőtt alapították, itt állították be az első Bessemer konvertereket és a nagykohókat a XIX. század második felében. Azóta korszerűsítették őket. A gyár elsősorban a vegyipar számára gyárt minőségi acélt lemez formájában.

A tírgovistei vasmű építését 1970-ben kezdték meg. A gyár 1975-re érte el a tervezett 600 ezer tonnás évi termelést, 1980-ra már 1 millió tonnát terveznek. Az üzemben nemesacélt, szerszámacélt és magas olvadáspontú ötvözött acélt állítanak elő. Ez a gyár adja a hazai nemesacél-termelés 50 százalékát. A Vörösacél művek különböző vastagságú acéllemez állítanak elő. 1978-ban ez az ipari központ az országos termelés 13 százalékát adta.

— A galaci művek építése 1961-ben kezdődött. 1966-ban indították be a termelést. 1975-ben kezdte meg működését az első folyamatos öntőde, a második 1979-ben készült el. (A tervek szerint 1980-ban fejeződik be a Vasmű II. szakaszának építése.) A galaci művekben működik még egy hideghengermű és egy meleghengermű. A művek különböző üzemeiben szénacélt, alacsony olvadáspontú acélötvözetet és rozsdamentes acélt állítanak elő.

A tecuci-i acélmű, amely 65 kilométerre van Galactól, 1976-ban olvadt be az „anyaközpontba”. Együttesen a teljes termelés 40 százalékát adja (1978).

Az acélfeldolgozó üzemek nagy része acélcsöveket gyárt. Ilyen például a fővárosban működő Republica csőgyár, amely termékeit elsősorban az energetikai és a vegyipar számára készíti.

A romani üzem az ország legfontosabb acélcsőgyára.

A iași-i acélcsőüzem 1963-ban kezdett termelni, különböző átmérőjű és vastagságú precíziós csöveket és hidegen hengerelt lemezt gyárt. Évi kapacitása megközelíti a romani gyárért.

Hogy az ország acéltermelése 1985-ben elérhesse a tervezett 20 millió tonnát, s ugyanakkor javuljon a gyártott acél minősége is — a többi kapacitás növelése mellett —, két új üzem építésébe fogtak. A călărași-i művek első szakasza 1981-ben indul meg 1,5 millió tonna teljesítménnyel. Az Oțeliner művek Bukarest közelében épül, hidegen hengerelt rozsdamentes acéllemez fog előállítani.

A román acéltermékek legjelentősebb vásárlója a Szovjetunió, Jugoszlávia, az NSZK és Olaszország. Az ország legtöbbet viszont Lengyelországból, Csehszlovákiából és a Szovjetunióból importál.

Az acélipar tevékenységének állandó javításával fokozottan hozzájárul a nemzetgazdaság fejlődéséhez, minthogy a legfontosabb ágazatok: gépgyártás, járműipar, vegyipar, építkezés számára készít nélkülözhetetlen nyersanyagot.

A determinizmuselmélet — válaszúton

A társadalmi determinizmus kifejezés csupán az utóbbi években lett honosá a hazai társadalomfilozófiai, társadalomelméleti szakmunkákban. Korábban a „társadalmi” jelző nemcsak hogy fölöslegesnek számított, de éppenséggel zavarkeltő lett volna, miután a hagyományos értelmezés szerint a determinizmus a természet és társadalom felszíni különbözőségében magát az azonosságot hordozta, testesítette meg. Tudatosan vagy spontánul, de még napjainkban is tartja magát az a hagyományos szemlélet, amely a determinizmusban mindenekelőtt az úgynevezett külső természet és az emberi létforma közös nevezőjét tiszteli és félti, olyannyira, hogy ebben a tekintetben nem enged meg semmiféle különbségtételt a kettő között. Ráadásul ez a nézet a determinizmus funkciójának ilyen értelmezéséhez a klasszikusok szövegeiben keres és talál támogatást, jelesen abban a közismert engelsi passzusban, amely a természet és a társadalom közti minőségi eltérés látszólagos voltát éppen a véletlen felszín mögött működő törvények közös lényegének felmutatása révén bizonyítja.

Mondanunk sem kell, a determinizmusértelmezésnek ez a sajátos, ontologizáló funkciója, amely a természettudomány — mindenekelőtt a fizikai tudományok — ismeretelméleti objektivitását sugallta modellként a társadalmi-emberi gyakorlat tárgyiságának azonosításához, döntően kihatott a materialista társadalomfelfogás egészére. Az eredmény ma már nyilvánvaló: a társadalmi mozgás materialista magyarázata a metafizikai materializmus szintjére csúszott vissza. Továbbra is kérdés marad azonban, hol és hogyan kell elkezdni ennek a káros örökségnek a leküzdését?

Ha pusztán a kérdéses út kikísérletezésének tekintjük is, Radu Florian legújabb munkája, az *Introducere în teoria marxistă a determinismului social* (București, 1979), mindenekelőtt átfogó jellege, de talán még inkább teljességre törő elméleti alapvetése folytán bizonyos értelemben mérföldkő a hazai marxista társadalomfilozófiai szakirodalomban. Már csak azért is, mivel a *Sensul istoriei* és a *Reflecții asupra filozofiei marxiste* gondolati fonalát folytató és kiteljesítő legújabb művében a szerző — noha óvatos szerénységgel csak propedeutikát ígér a társadalmi determinizmus elméletéhez — valójában arra vállalkozik, hogy alapjaiban újra- és a legmesszebbmenően végiggondolja a marxista materialista társadalomfelfogást. Az újragondolás dimenzióira mi sem jellemzőbb, mint éppen az a tény, hogy Radu Florian a társadalmi determinizmus elméleti rekonstrukciója érdekében magához a marxista társadalomfogalomhoz nyúl vissza, hogy abban fellelje és felmutassa a globális determinizmusértelmezés logikai premisszáit. (175—259.) Véleményeszerint ugyanis a dogmatizmus sekélyes, egyoldalú, a társadalmi mozgást külön meghatározó és külön meghatározott elemekre, aktív okhatásokra és passzív következményekre bontó szemléletének egyik fő forrása éppen a társadalom, illetve a determinizmus globális jellegének elsikkasztásában, pontosabban eltorzult értelmezésében keresendő. Minthogy a globális kifejezéshez társuló magyar jelentés akár félrevezethető is lehet, nem árt nyomban hozzátenni, hogy a szerző értelmezésében a globális determinizmus alapja a társadalmi egész célszerű önreprodukciója.

A társadalomnak mint önteremtő sajátos komplexumnak a tétele a szerző egész gondolatmenetének valóságos alfája és ómegája. Meghózzá olyannyira, hogy e tétel nevében és érdekében a klasszikus szövegek összehasonlító újratanulmányozására vállalkozik, azzal a bevallott céllal, hogy azokból a társadalomnak mint önmagát termelő és újratermelő szerves egésznek a gondolatát az eredeti, a hiteles marxista determinizmuskoncepció elméleti és módszertani alapvetéseként rekonstruálhassa. Csakhogy mindezzel még vajmi keveset mondtunk, ha nem tesszük mindjárt hozzá, hogy az eredeti, hiteles marxista mondanivaló megidézésével a szerzőnek nem egyszerűen a történelmi materializmusról kialakított szokványos kép pontosítása, illetve árnyalása a célja, hanem a hosszú évtizedek során beidegződött, hagyományos megközelítési módoknak a megkérdőjelezése, mondhatnánk, egyenesen a felforgatása. Hiszen Radu Florian a társadalmi alakulatnak a tudományos marxista módszer legfőbb, úgyszólván elvi kritériumává kikiáltott kategóriájával szemben a társadalom általános — és mint ilyen, elvont — fogalmát kívánja rehabilitálni.

Amennyire mehökkentőnek tűnhet első szempillantásra a jelzett álláspont, legalább annyira jogosnak, indokoltnak fogjuk találni, mielőtt meggondoljuk, hogy

a történelmi materializmus olyan alapkategóriái, mint a termelőerők, termelési viszonyok, termelési mód, társadalmi lét, társadalmi tudat, alap és felépítmény stb., maguk is végeredményben egy általános társadalomértelmezést hordoznak. Az az igény, hogy a szóban forgó fogalmakból alkossák meg a logikai konkrétság szintjét kifejező társadalmi alakulat kategóriáját, már csak azért is felemásnak bizonyult, mind elméleti, mind módszertani szempontból, mivel az elvont formával kívánta behelyettesíteni a meghatározott, konkrét tartalmat. Ráadásul a termelőerő, termelési viszonyok, alap, felépítmény stb. fogalmak az általános egészet a maga eleven dialektikus mozgásában ragadják meg, bontják mozzanataira és rögzítik, s ennélfogva tényleges tartalmuk, funkciójuk megértése eleve feltételezi a totalitáskonceptiót. Mindezeket túl azonban a szerző legnyomósabb érve a társadalmi alakulat kategóriájának elvetése és a társadalom általános fogalmával való helyettesítése mellett éppen az, hogy ezen az általános szinten lehet — és kell — a létforma meghatározóan emberi sajátosságainak megfelelő elméleti és módszertani érvényt biztosítani.

A társadalom formameghatározottságán felülemelkedő általánosítás igénye persze korántsem áll történelmi előzmény nélkül, hiszen olyan kivételes fajsúlyú példára hivatkozhat (és hivatkozik is, még ha nem is közvetlenül ebben az összefüggésben), mint Lukács György nagyszabású kísérlete a társadalmi lét ontológiájának átfogó kimunkálására. Amíg azonban Lukácsnál a kérdéssel felvetés elvont-általános szintje, igénye szükségszerűen magából a társadalomontológiai alapállásból fakad, — és mint kiindulópont nem zárja ki eleve, legfeljebb időlegesen elodázza a formameghatározás problémáját —, addig Radu Floriannál, miután a társadalmi determinizmus elméletének újragondolására tesz kísérletet, a formameghatározástól való elvonatkoztatás, azaz az általános-elvont szint tételzése, elvileg más jelentést, értelmet kap. A determinizmuselmélet kontextusában ugyanis már nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a társadalom a maga legáltalánosabb mivoltában — szintjén — tárhatja fel a maga sajátos lényegét. Többé már nem elegendő a „miként-lét” — tételzése, posztulálása, hiszen a vizsgálódás éppen a meghatározottságra, tehát a „miértre” irányul. A társadalom lételméleti megalapozását célkitűző próbálkozás ideig-óráig eltekinthet a társadalomnak mint sajátos létmódnak és e létmód történelmi „formájának” a megkülönböztetésétől. De hogyan tehetné ugyanezt a társadalmi determinizmus elméletének kifejtését célzó vállalkozás? Való igaz, a társadalmiság mint sajátos létmód és annak történelmi formája közti történelmi elkülönülés, ellentété hasadás csupán a polgári rendszerben válik teljessé. Am ha a determinizmuselmélet nem éppen ezt a megkettőződés lehetőségét hordozó kettősséget teszi meg kiindulópontjának, akkor egyszerűen nem tud mit kezdeni sem a megkettőződés folyamatával, sem magával az ellentéttel, sem pedig azzal a történelmi mutációval, amely az ellentét meghaladását készíti elő.

Radu Florian okfejtésében több-kevesebb tudatossággal helyet kap a kettősség szempontja, csak éppen sajátos formában.

Mindekelőtt az a körülmény, hogy számára a társadalom „szubjektum-mivolta” valóságos elvi sarkétel, azt eredményezi, hogy elemzése mindvégig a társadalmi mozgás alanyi és tárgyi kettősségének hipotézisére épül. Ezért talán nem egészen megalapozott Jánosi János kritikájának (*Era socialistă*, 1979. 12.) az a kifogása, amely a társadalomnak mint objektumnak az értelmezését hiányolja. Sokkal inkább az alanyi és tárgyi mivolt kölcsönviszonyát kellene számon kérni a szerzőtől, annál is inkább, mivel az éppen a sajátos létmód és annak történelmi formája kettősségének a kérdését ugratja ki.

Ugyanígy a kettősség tudatosítása a másik összefüggésben is megreked a félúton, amennyiben a szerző a gazdaság elsődleges, meghatározó szerepéről szóló tételnek a globális determinizmuselméletbe való beleillesztésében keresi és találja meg a hiteles marxi koncepció dogmatizmusmentes, korszerű értelmezésének nyitját. Kár, hogy a szerző éppen a marxi elméletnek ezen az archimedesi pontján — itt, ahol a dogmatizmus ugyancsak otthon érzi magát — megtorpan a marxi determinizmuselmélet vulgarizálásmentes, alkotó igényű újragondolásában, és kétségtelenül új irányt nyitó, sokat ígérő próbálkozását végül is felemás megoldással zárja. A vállalkozás óriási felelőssége aligha vitatható. Maga a szerző, talán inkább, mint bárki más, tisztában van azzal, hogy a gazdaság meghatározó jellegének tételén áll vagy bukik az egész marxi társadalom-, illetve determinizmuselmélet. Számára nyilván az e tételhez való feltétlen ragaszkodás perdöntő horderejű, elvi kérdés. Ennek az álláspontnak a nevében való töretlen kiállása azonban, sajnos, pusztán elvi jellegű, anélkül hogy egyszerűsített módszertanilag is következetesen végiggondolt, indokolt, megalapozott lenne. Ezért lesz aztán a globális determinizmus elmélete és a gazdaság elsődleges, meghatározó szerepét valló tétel viszonyából — a sajátos létmód és a meghatározott történelmi forma kettősségé-

nek kifejezője helyett — az elvi követelmény és a módszertani megoldás felemáságának a hordozója. Persze kívülállóként könnyű a szerzőt következetlenségben elmarasztalni. Mihelyt belülről gondoljuk végig álláspontját, be kell látnunk, hogy az egyoldalú dogmatikus szemlélet meghaladására hivatott globális determinizmus-elmélet és a gazdaság elsődlegességét valló alapvető marxi tétel összeegyeztetése éppen azt a határt fémjelzi, ameddig, tulajdon premisszáiból kiindulva, a szerző egyáltalán eljuthatott. Ez az a pont ugyanis, amelyen módszertanilag egyszerűen lehetetlen túllépni, mivel ott a módszer kérdése menthetetlenül elvi alternatívába fordul át: vagy a gazdaság elsődlegességének az ökonomiai determinizmusig vitt tétele, vagy a meghatározottság eklektikus felfogása oly módon, hogy a globális jelleg nevében a gazdaságot, a politikát, a kultúrát, a tudományt, az ideológiát megannyi egymástól független, önálló és egyenértékű hatótényezővé nevezzük ki. Hogy Radu Floriannak e két, egymást kölcsönösen kizáró véglet között olyan, módszer-tanilag viszonylag semleges zónát sikerült találnia, amelynek határain belül a menthetetlen alternatíva — ha csak feltételesen is, de — végeredményben kompenzációs viszony jelleget hordoz, nos ez a szerző ama sajátos, a társadalmi forma-meghatározást mint eleve adottságot elutasító álláspontjának köszönhető, amely a társadalmat cselekvő, önteremtő eszközként posztulálja.

Olyan logikai „odisszeát” kellett tehát a szerző gondolatmenetének elemzése során végigjárjunk, amelynek a végén ismét csak szemtől szembe találjuk magunkat elméleti-módszertani premisszáival. Csakhogy ezúttal már másként tehetjük fel a kérdést: vajon a társadalom önmeghatározó voltáról és történelmi meghatározottságáról szóló tétel kizárja-e kölcsönösen egymást egy és ugyanazon premissza keretében? Vajon az önmeghatározás mint a sajátos létmód megkülönböztető működése, önnylvánítása nem hordozza-e magában az önmeghatározó tevékenység történelmi formáját, vagyis korlátait? Radu Florian a társadalmi egész mint önreproduktíót, tehát önmeghatározást a természettel folytatott anyagcsere folyamatában ragadja meg. Már itt kiderül, hogy az elvonatkoztatás mégiscsak a hagyományos erővonalakon halad, amennyiben már eleve posztulálja „természeti” és társadalmi elkülönültségét. Holott ahhoz, hogy a dogmatizmusból kilábalhassunk, mindenekelőtt magát ezt a dichotómiát kell gyökeresen felülvizsgáljunk. Az eredeti marxi megközelítésben nemcsak hogy hiányzik ennek a dichotómiának a tételezése, de az éppenséggel ember és természet azonosságát teszi meg kiindulópontul: „Az ember a természetből él — olvassuk a *Gazdasági-filozófiai kéziratokban* —; ez azt jelenti: a természet az ő teste, amellyel állandó folyamatban kell maradnia, hogy meg ne haljon. Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része.” Ha az ember kapcsolata a természettel valójában a természetnek önmagára való vonatkozása, akkor ez a vonatkozás egyszersmind az embernek emberhez való társadalmi viszonya is. Ebből továbbá az következik, hogy természet és társadalom dichotómiája a társadalmi antagonizmus sajátos vetülete. Mármost mindezt fogalmilag csakis annyiban lehet megragadni, amennyiben a társadalom globális felfogása, azaz a társadalomnak mint öntermelő egésznek az értelmezése, a természet önmagára való vonatkozását szerves, belső összefüggésként, egyszóval a sajátos létmód tartalmi és formai viszonyaként azonosítja. Nos, szerintünk éppen ez a viszony a determinizmus kulcskérdése, hiszen az éppen az önmeghatározás történelmileg feltételezett, időzített és konkretizált gyakorlati tartalmára világít rá. A társadalmi alakulat kategóriája is csak akkor kaphat tudományosan konkrét jelentést, ha természet és társadalom, azaz emberi létezés és társadalmi létforma megkettőződésének történelmi típusát ismertük fel benne. Ebben az értelemben e kategória fogalmi általánosításának a szintje valóban a különös forma, de a történelmiség meghatározott kontextusában különös, amennyiben az ember nembeli fejlődése egész — Marx által előtörténetnek nevezett — korszakának különös meghatározottságát általánosítja. Erre vall szerintünk az a tény, hogy Marx a társadalmi alakulat kategóriájának jellemzők kizárólag az ázsiai, antik, feudális és a polgári formát említi. Mindez arra a megfontolásra jogosít fel, hogy a forma jelentése elválaszthatatlan a társadalmi antagonizmus lététől, annak meghatározó szerepétől. Más szóval itt a formáció kifejezés a társadalmi meghatározottságot mint külsőlegesen adott, spontán, emberidegen formát hivatott nyugtázni. A polgári rend kétségkívül bizonyos értelemben kivételt képvisel ebben a sorrendben, és erre maga Marx hívja fel a figyelmet, amikor a társadalmi totalitás fejlődéstörténetének vizsgálatában két fő típust különböztet meg: a tőkés termelést megelőző formák típusát és a polgári formát.

A polgári rend a társadalmi antagonizmus utolsó formája — fogalmazza meg Marx alapvető következtetését *A politikai gazdaságtan bírálatához* írott *Előszó*jában, ami megítélésünk szerint azt jelenti, hogy az emberi tevékenységnek mint tárgyi-

ságnak és szubjektivitásnak, mint természeti meghatározottságnak és társadalmi meghatározottságnak, mint egyéni létezésnek és társadalmi létezésnek az ellentéte a maga különös formamozgásában eljutott a végkifejletig. Most már magának a formának mint külsődleges meghatározottságnak, ember-, tehát természetidegen hatalomnak a megszüntetése, meghaladása jelenti a sajátos létmód fennmaradásának, önyilvánításának meghatározó feltételét.

Mindezt már csak azért is el kellett mondani, mivel Radu Florian szerint a marxi kategóriák világos, egyértelmű tisztázása, jelentéstartalmuk szabatos, szigorúan tudományos körülírása, az eredeti jelentérendszerben elfoglalt helyük és szerepük teljes jogú visszaállítása a dogmatizmus végleges leküzdésének kulcskérdése. Kérdés azonban, milyen kritériumok alapján lehet és kell ezt, a már mások által is kitűzött feladatot elvégezni. Maga a szerző, miközben elutasítja mind az újraolvasás Althusser-féle, a „hallgatási zónák” fehér foltjainak felderítését és értelmezését célzó, strukturalista modelljét, mind pedig a marxi fogalmaknak a Max Weber-i ideáltípusok értelmében való kezelését (lásd a könyv I. fejezetét), a szövegegyeztetés átfogó és kritikailag egybevető összehasonlításnál jobb módszert nem tud ajánlani. Márpedig azok a változó, jószerével eltérő, helyenként egyesenesen ellentétes előjelű jelentések, tartalmak, amelyeket búvárkodásainak eredményeként felszínre hoz, és bőséggel az olvasó elé tár, nem egyszerűen az eltérő szövegösszefüggéseknek tulajdoníthatók, még csak nem is olyan természetű jelenségek, amelyeket hagyományos epistemológiai álláspontokról tisztázni lehetne. Legálábbis abban az értelemben nem olyanok, hogy a klasszikusoknak a valóság alkonyatát leromboló dialektikájában a fogalmak a totalitás konkrétságának, tehát a történelmi meghatározottságnak a követelményei szerint kapják meg tényleges jelentésüket. Ennélfogva sokkal inkább azt kellene megvizsgálni, mennyiben és milyen valóságos dialektikára utalnak a kérdéses fogalomtartalmi eltérések, jelentésbeli változások. Marx a konkrét fogalmi dialektika modelljét — miként arra Lukács György már a *Történelem és osztálytudatban* felhívta a figyelmet — a termelésnek totalitásként, azaz a termelésnek és fogyasztásnak, elosztásnak és cserének különös, kölcsönösen ellentétes mozzanatait szervező egységektől való elemzésében adta meg. A marxi értelmezésben tehát a termelés fogalma kettős jelentést hordoz: egyfelől jelenti magát a közvetlen anyagi termelő folyamatot, másfelől pedig a maga különös mozzanatait átfogó, meghatározó totalitást. Mennyivel termékenyebbnek bizonyult volna Radu Florian okfejtése, ha például a globális determinizmus gondolatát a marxi totalitásmoделl szellemében fogja fel és bontja ki, hiszen akkor nem kényszerült volna a globális meghatározottság és a gazdaság meghatározó szerepéről szóló tétel egyeztetésére. Ellenkezőleg, a vizsgálódás a gazdaság dialektikus totalitásjelentésére összpontosult volna, annak a módfelett izgalmas kérdésnek a boncolgatására, hogy a különböző történelmi alakulatokban mennyiben és miképpen jut érvényre a gazdaság totalitás-mivolta, tehát átfogó, meghatározó szerepe az osztályszerkezet, a politika, a kultúra determinációs szintjeiben mint a totalitás különös, a közvetlen gazdaságtól eltérő, azzal ellentétes formáiban.

Radu Florian a maga módján maradéktalanul végigviszi a globális determinizmus tételét eladdig, hogy a lét elsődlegességének és a tudat másodlagosságának hagyományos képletével szemben a meghatározódás folyamatában mindenütt lét és tudat, anyagi és szellemi szétválaszthatatlan egységét kutatja és mutatja fel. (Lásd a könyv III. és IV. fejezetét.) Ezúttal sem szorítkozik tehát pusztán a lukácsi téma variálására, hiszen a tudat ontológiai státusán túl voltaképpen azt kívánja bizonyítani, hogy a tudat a determináció kiiktathatatlan mozzanata, összetevője. Csak-hogy a tudat fogalma ebben a tisztességét visszaállítani hivatott „filozófiai megkövetésben” olyan ellentmondásos tartalmakat sejt, amelyek igazán érdemessé tették volna arra, hogy alapos bonctani vizsgálatnak vetessen alá. Ezúttal azonban a hát álláspontja ugyancsak kiugratja a kérdést: mit kell érteni a léttel azonthatat-szerző nem érzi szükségét, a maga szabta módszertani elv alkalmazásának, pedig lan egységét alkotó, de attól mégis megkülönböztetésre jogosult, a léttel — az „anyagival” — „szemben” valami „más” képviselő tudaton? Vajon ha a tudat a vizsgált sajátos létmód meghatározó attribútuma, szükséges-e, és ha igen, mi okból és milyen értelemben fogalmilag megkettőzni ezt a valóságot? Az utóbbi kérdésre kínálkozó közvetlen válasz, persze, nagyon is kéznél van, hiszen *A német ideológiából* jól tudjuk, hogy az anyagi és szellemi termelés elkülönülésével maga ez a valóság kettőzi meg önmagát, és a léttől elszakadó, azzal szemben önállósuló tudat ettől fogva azt képzei, hogy ő valami más, mint a gyakorlat, azaz a valóság társadalmi lét tudata. A válasz oly sok fejtőrést okozó része tulajdonképpen ott kezdődik, ahol a kettéválás társadalomgyakorlati formájára, a megkettőződésen belüli lét és tudat viszonyára kérdezzünk rá. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ez

a kettéhasadás, illetve megkettőződés csakis olyan társadalmi gyakorlat formájában lehetséges, amely sajátos belső mechanizmusát tekintve nem más, mint egy meghatározott társadalmi tárgy-tudat termelése az anyagi termelés síkján, és egy társadalmi szubjektum-lét termelése az önmeghatározás tudata gyanánt, a szellemi produkció síkján. A determinizmusértelmezésnek ezért — szerintünk — mindennek-előtt azt kell tudomásul vennie, amit a dogmatizmus egyszerűen képtelen volt felfogni, hogy tudniillik lét és tudat filozófiai viszonya mögött valóságos megkettőződöttség, sajátos társadalomgyakorlati meghasonlottság rejtőzik. Ha tehát így teszünk fel a kérdést: a lét határozza-e meg a tudatot, vagy a tudat-e a létet? — akkor a Marx előtti filozófia szintjén, fogalmaiban és alternatívájában gondolkodunk. Nos, ezt az alternatívát nyilván úgy is el lehet kerülni — persze csak ideig-óráig —, hogy eleve posztuláljuk lét és tudat, anyagi és szellemi egységét. Félő azonban, hogy ez a megoldás túlságosan olcsó ahhoz, hogy rá ne fizessünk. Méghozzá legalábbis kétszeresen. Egyfelől azért, mivel ez a tétel eleve olyan dualista szemléletet hordoz, amely menthetetlenül eltorzítja annak a marxi igazságnak az értelmét, miszerint a tudat az a társadalmilag meghatározott forma, amelyben a viszonyok az ember számára objektíve, tehát valóságosan léteznek. Másfelől a lét és tudat, anyagi és szellemi egységét posztuláló tétel óhatatlanul kizárja a spontán társadalmi lét és a vele szemben önállósult tudat sajátos ellentétében mozgó társadalmi folyamat megértését. Ha az egymástól elszigetelt árutermelők a társadalmi munka arányában cserélik ki egymás közt áruikat, anélkül hogy ezt tudnák, akkor ez éppen azért van így, mert „társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza”. Itt közvetlenül tetten érhető az ideológikumnak az a kettős formája, amely a determináció folyamatában jelenvaló megkettőződöttség sajátos kifejeződése: a cselekvés szubjektíve nem tudatos önszabályozása egyfelől, és a cselekvés objektíve illuzórikus önmeghatározása másfelől. Ez is, az is ideologikus, csak éppen eltérő módon, más-más értelemben. Az előbbi éppen azért, mivel spontán, az utóbbi éppenséggel, mert tudatos. A szerző, aki egyébiránt aránylag hosszasan elidőz az ideológia sokértelműségénél, de főleg „hamis tudat” jelentésénél, sajátos szerepénél (300—335.), nem figyel fel annak Janus-arcára. Holott éppen ebben az irányban kellene a problémát tovább feszegetni, különösen azok után, hogy Althusser az ideológiát a valóságos gyakorlat szükségszerű közegeként azonosította. A francia filozófus a történelmi materializmus alapjainak episztemológiai újragondolását odáig vitte, ahonnan továbblépni már aligha lehetne, legfeljebb visszalépni. Mint köztudott, végkövetkeztetése abban a gondolatban summázódik, hogy más a megismerés, és más az ideológia, más az elmélet (a tudomány), és más a valóságos gyakorlat. Amikor Radu Florian a fogalmilag elkülönített lét és tudat, anyagi és szellemi egységét teszi meg elméleti és módszertani alaptétellé, valójában visszafelé indul az Althusser végigjárta hagyományos episztemológiai úton. Pedig ez olyan logikai dilemmát hordoz, amelyből nincs elméleti kiút. Mi bizonyíthatná csattanósságban, hogy az ellentétes irány is az Althusser-féle gyakorlatértelmezésbe torkollik, mint éppen a szerzőnek a társadalmi determinizmus jellegére vonatkozó általános jellemzése? A társadalmi determinizmust — hangsúlyozza a szerző — nem az egyének hozzájárulása létre, hanem ellenkezőleg, az közömbös azok létével szemben. Lefolyása nem számol az emberek életére kiható következményeivel.” A továbbiakban még hozzátéveszi: „ezt a tételt első ízben a marxista gondolkodás igazolta.” (192.)

Vajon az emberekkel szemben „közömbös” tőlük függetlenül, velük szemben idegen, akarattal ellentétes folyamatként érvényesülő „társadalmi determinizmus” nem ideologikus gyakorlat-e? Ha igen, akkor visszajutottunk az Althusser-féle fordulóponthoz: vagy elfogadjuk megismerés és ideológia, tudományos elmélet és valóságos gyakorlat szétválasztását annak elismeréseképpen, hogy a totalitáson az ember csupán elméletileg lehet úrrá, gyakorlatilag soha, vagy pedig beismerjük, hogy a „társadalmi determinizmus” közömbössége valójában nem más, mint a természetidegen, tehát „emberidegen” gyakorlat ideologikus formája. Mihelyt ez utóbbi álláspontot tesszük magunkévá, többé már nem az a feladat, hogy a „társadalmi determinizmust” episztemológiailag értelmezzük, magyarázzuk, hanem éppenséggel az, hogy a társadalmi folyamatok velünk szemben közömbösen érvényesülő formájában a „naturwüchsigé”, azaz a nem társadalmi determinizmust felismerjük, nyitját megértjük, és ezen az alapon, a valóban társadalmi determinizmus kimunkálásának a lehetőségét, követelményét első számú korparancsként tudatosítsuk.

Radu Florian könyve valóban mérőöldkő, mert — ha negatív is — a társadalmi determinizmus totalitásp problémaként való megközelítésének a szükségességére, időszerűségére figyelmeztet. A könyv olvasása közben óhatatlanul felmerülő kérdőjelek, dilemmák, ellentmondások akarva-akaratlanul az elméletnek a mai gyakorlat követelményei szerinti újragondolására készítetik, kényszerítik az olvasót.

A „törvények törvénye”: a szimmetria

Van-e összefüggés Bartók zenéje, a fenyőtoboz szerkezete és Descartes logaritmikus csigavonala között, a vegyi analízis eredményének megismételhetősége és az intelligenciának a népességben való elosztása között; közös eredetre vezethetők-e vissza a fizikában ismert megmaradási törvények; cáfolják-e a gyenge kölcsönhatásokkal kapcsolatos legújabb ismereteink Platónnak a világ harmonikus felépítésébe vetett hitét?

A fenti kérdésekre mind a szimmetria különböző formáinak tanulmányozása során kapunk választ.

Mit értünk szimmetrián?

Mi, *ókori görögök*: arányok harmóniáját, jól méretezettséget, kiegyensúlyozottságot;

én, *Vitruvius*: az egész alkotórészeinek arányából származó egységbe illeszkedését;

én, *Arisztotelész*: középarányt, a nikomakhoszi „arany középutat”, amely — mint a két végtől egyenlő távolságra levő kedélyállapot — az erényesek célkitűzése;

én, *Albrecht Dürer*: az emberi test arányainak sorozatát;

én, *Leibniz*: a szimmetriát automorf transzformációkkal hozom összefüggésbe, amelyek az idomot olyan alakzatba viszik át, „mely nem megkülönböztethető az előzötől, ha mindkét ábrát külön tekintjük”;

mi, a *XX. század matematikusai*: szimmetrián egy elemkonfiguráció (a fenti módon értelmezett) automorf transzformációk csoportjával szembeni invarianciáját értjük;

én, *Lukács György*: a műalkotás részeit egymásra vonatkozó szimmetriát a ritmussal és aránnyal együtt a valóság esztétikai visszatükrözésének elvont formái közé sorolom;

én, *Hermann Weyl*, svájci születésű matematikus, a princetoni egyetem tanára, a *Szimmetria* című könyv szerzője: állítom, hogy függetlenül attól, mennyire általánosan vagy leszűkítve határozzuk meg, a szimmetria olyan átfogó gondolat, amely által az ember évszázadok során rendet, szépséget és tökélyt kívánt teremteni.

Vizsgáljuk meg, hogyan lehet szimmetria révén jelenségeket átfogni, rendszerezni. A szimmetria kérdésének három vonatkozása van: matematikai, szemantikai és kultúrtörténeti. Ezek közül fogok néhány érdekesebb kérdéscsoportot érinteni.

A szimmetriaelvek meghatározzák az alapvető történéseket

Hogyan? A megmaradási elvek révén, amelyek világunk alapvető történéseit kormányozzák: ami a megmaradási törvények keretein belül megtörténhet — az meg is történik. A megmaradási törvények annak következményei, hogy a természet törvényei invarianciát mutatnak a szimmetriaműveletekkel szemben.

Emmy Noether 1918-ban megfogalmazta a tért, amely szerint minden szimmetriatulajdonság egy-egy megmaradási tételhez vezet. Például:

1. A természettörvények invariánsak a koordinátarendszer *párhuzamos eltolásával* szemben. Ez az invariancia az impulzusmegmaradás törvényét adja. A párhuzamos eltolás szimmetriaművelet, mert a jelenségre alkalmazva olyan jelenséget eredményez, amely az eredetitől nem megkülönböztethető. E matematikai művelet fizikai tartalma, hogy a térben nem létezik kiténtetett pont, a jelenségek ugyanígy folynak le egyik helyen, mint a másikon.

Az impulzusmegmaradás törvénye tehát a tér homogén voltának következménye.

2. A természettörvények invariánsak a koordinátarendszer *elforgatásával* szemben. A megmaradó mennyiség az impulzusnyomaték (vagy perdület). A tör-

vény a tér izotrópiájának következménye: nem létezik egyetlen kitüntetett irány, amelyhez a jelenségek lefolyását vonatkoztatni kellene.

3. A természettörvények *időeltolással* szembeni invarianciájából az energia-megmaradás törvénye következik. Az invariancia az idő homogén voltára vezethető vissza.

A klasszikus fizika e három megmaradási tétele ismert volt, még mielőtt Hamel felismerte volna kapcsolatukat a tér és idő alapvető szimmetriájával. Newton például úgy fogalmazta egyenleteit, hogy azok minden térbeli pontot és minden térirányt egyenértékűnek hagynak meg, vagyis egyenletei invariánsak az eltolásokkal és elforgatásokkal szemben. Az invariancia-megfontolásokat azonban a korabeli fizikusok magától értetődőnek tartották.

Az egyenletek invarianciájának jelentőségét Einstein relativitáselmélete hangsúlyozta ki, amely megfogalmazta a tér szimmetriájára, a térirányok és a különböző pontok egyenértékűségére vonatkozó követelményeket.

Az általános relativitáselmélet alapja, hogy ugyanaz a tér, vagyis ugyanaz az eseménysorozat leírható mindazon koordinátarendszerekkel, amelyek egymásba transzformálhatók. (Az elmélet egyik legfontosabb következménye, hogy minden összefüggés megkapható speciálisan választott koordinátarendszerek segítségével. Például az impulzusmegmaradás tétele a centrális mozgás speciális esetében Kepler egyik törvényét adja.)

Az invarianciaelvek szerepe megnő a kvantummechanikában, ahol a szimmetria még akkor is jelentős, amikor áthágják: a kis szimmetriasértések: *perturbációk* leírása értékes információt ad (pl. a Zeeman-effektus esetében).

Az elmondottak alapján úgy tűnhet: a való világ megismeréséhez elegendő a dolgok szimmetriáját vizsgálni. Hiszen a szimmetriaelvek szabják meg a lehetséges történések kereteit.

„Világunkról, az azt kormányozó törvényszerűségekről így egy egyszerű [...], nyugtalanítóan egyszerű kép alakult ki“ — írja Simonyi Károly *A fizika kultúr-történetében*, és hozzáteszi: „A természet gondoskodott arról, hogy a fizikusok ne éljenek sokáig a nyugtalanító egyszerűség eme hitében.“

Mi is történt? Egyik megbízható szimmetriánkról, a tértükrözésről kiderült, hogy nem valódi szimmetria. Századunk hatodik évtizedéig a természetet alapvetően tükörszimmetrikusnak hittük. És megvolt rá az okunk! Minden általunk ismert esemény tükörképe is összhangban állt a természet törvényeivel.

Úgy véltük: egyedül az élő szervezet rendelkezik azzal a kiváltsággal, hogy aszimmetriát teremtsen. Ismert tény ugyanis, hogy az élő szervezetek az optikailag aktív vegyületeknek csak jobbraforgató (dextrorogir) izomerjeit tudják szintetizálni. Amikor a borkósvat mesterségesen is sikerült előállítani, azt tapasztalták, hogy nem rendelkezik optikai aktivitással. A jelenség magyarázata, hogy a szervesetlen világ nem tesz különbséget jobb és bal között, tehát a borkósvav jobbra és balra forgató izomerjéből egyenértékű mennyiség keletkezett (ún. racém módosulat). Ezt igazolta ötletes kísérletével Louis Pasteur, aki szintetikus borkósvavat tartalmazó táptalajon növelt mikrobákat, s minthogy az élő szervezetek csak a jobbra forgató izomert tudták felhasználni, sikerült kimutatnia a racémből visszamaradó rész növekvő balraforgató hatását.

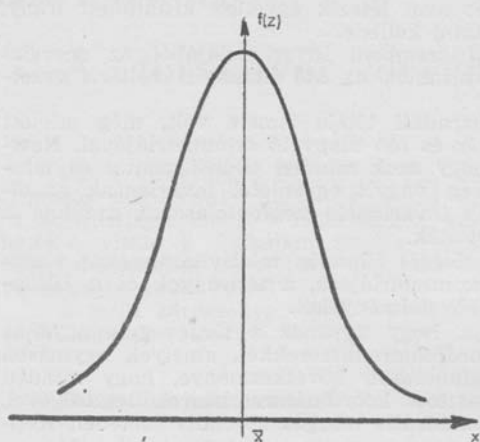
Mikor a természetben valami mindig változatlan marad, ezt az invarianciát a fizikusok egy megmaradási törvénnyel fejezik ki. A természet alapvető tükörszimmetriája a paritásmegmaradás törvényében jut kifejezésre.

A *paritás* fogalmát matematikusok vezették be a páros számoknak a páratlanoktól való megkülönböztetésére. Ha két szám páros, vagy mindkettő páratlan, paritásuk azonos; ha az egyik páros, a másik páratlan, paritásuk különböző.

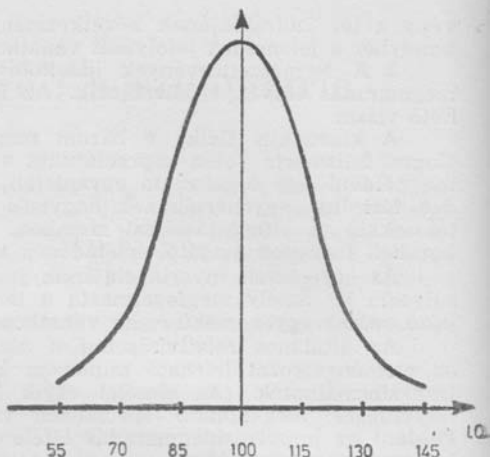
A paritás fogalma kiterjeszthető a háromdimenziós térben forgómozgást végző rendszerekre. Minden szimmetrikus rendszer változatlan marad a háromdimenziós térben, ha bármely koordinátájának előjelét megváltoztatjuk. Az ilyen rendszereket páros paritásúaknak nevezzük, szemben a páratlan paritású aszimmetrikus rendszerekkel, melyek egyetlen koordinátájuk előjelváltozása esetén tükörképüké alakulnak.

Hasonlóan értelmezték az ugyancsak térbeli koordinátáktól függő — az elemi részecskék viselkedését leíró — hullámfüggvények paritását.

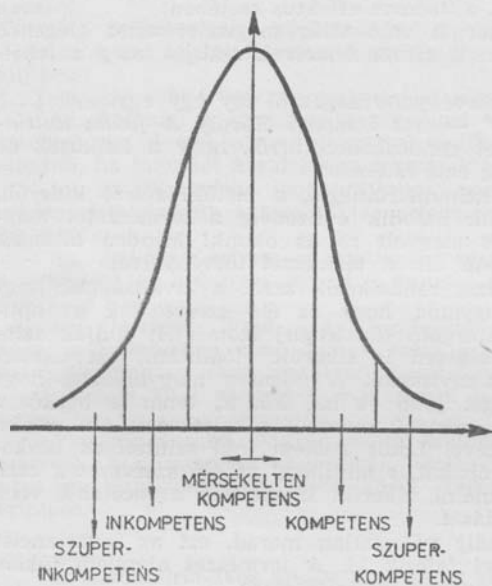
Minden kísérlet arra mutatott, hogy a paritás megmarad bármely izolált rendszerben. 1927-ben Wigner Jenő mutatott rá arra, hogy a paritás atomi szinten való megmaradása annak következménye, hogy a részecskék közötti kölcsönhatásokban érdekelt erőknél nem lehetségesek jobb-bal „keresztződés”, vagyis a paritás megsértése a természet törvényeinek alapvető tükörszimmetriáját sértene meg.

1. ábra

2. ábra

3. ábra

Mindezek után érthető, mennyire megdöbbentek a fizikusok, amikor kiderült, hogy a β -bomlásnak nevezett jelenségnél, speciális körülmények között, a kibocsátott elektronok nem azonos gyakorisággal indulnak a mágneses tér mindkét irányába, ahogyan ezt a tükrözési szimmetria és a paritásmegmaradás törvénye megkövetelné; a mágneses tér északi pólusa felé 40 százalékkal több elektron indul. E felfedezett aszimmetrikus jelenség arra utal, hogy a szervesetlen természet is „különbséget tud tenni” jobb és bal között. A tükrözés tehát, amely igen szigorúan érvényes szimmetria olyan folyamatoknál, amelyekben nem hat a β -bomlásért felelős kölcsönhatás, nem igazán pontos szimmetria.

Ebből az következne, hogy le kell mondanunk a szimmetriába vetett hitünkről? Nem, mert tágabb keretben helyreáll a természet szimmetriája. Az antirészecske, antielektron (pozitron) bomlása ugyanis épp ellenkező irányban, vagyis a déli pólus felé fog nagyobb gyakoriságot mutatni. Az antirészecskét töltéskonjugációnak nevezett szimmetriaművelettel rendelhetjük a részecskéhez. A tértükrözés és töltéskonjugáció együttes műveletével szemben helyreáll a természet jelenségeinek szimmetriája. (Pontosabban: a tértükrözés és töltéskonjugáció mellett az időt is tükrözni kell.)

A természet jelenségeinek szimmetriáját teljessé teszi az ugyancsak szimmetrikus normál- vagy Gauss-eloszlás, mely a természetes folyamatok jellemzője. Normál eloszláson a folyamatra jellemző mennyiség (jel) középérték körüli szimmetrikus eloszlását értjük.

A normál eloszlást exponenciális függvény írja le, melyet ábrázolva harang alakú görbét kapunk.

A vizsgált jel lehet: *vegyelemzés eredménye*, a többször megismételt analízis eredményei (x) a középértékük körül ($x -$) Gauss típusú szórást mutatnak (1. ábra).

Az intelligencia-hányados

Az értelmi szint — vagy ahogyan a szakirodalomban nevezik: intelligencia — a személyiség egyik fő összetevője, a temperamentummal és karakterrel együtt. Az egyén értelmi szintjét az elsajátított ismeretek mennyisége, azoknak az emlékezetben történő megőrzése és hatékony felhasználása adja. Az intelligencia ma már tesztekkel mérhető (olyan időigényes és körültekintően végzett tesztekre gondolunk, mint például a Wechsler-teszt), s számszerűen is kifejezhető az intelligencia-hányados (I. Q.) formájában. Ennek átlagértéke 100; az emberek kb. kétharmadának intelligenciája 85 és 115 között mozog (2. ábra). Sajnos, az 55 I. Q. alatti tartományban a gyakorlati előfordulás felülmúlja az elméletileg várt értéket.

Ugyancsak Gauss-eloszlást mutat az *inkompetencia foka*. Mivel a hozzá nem értést az emberi tevékenység minden területén egyaránt tapasztalták, Laurence Peter amerikai tudós és Raymond Hull újságíró arra a következtetésre jutottak, hogy az inkompetencia nem véletlenszerű, hanem szükségszerű jelenség, a különböző tevékenységi területek (termelés, kereskedelem, oktatás, katonaság, egyház stb.) hierarchikus felépítésével függ össze.

Így született meg egy új „társadalomtudomány”, a hierarchológia, melynek alapítója az ún. *Peter-principium*: „Egy hierarchikus rendszerben minden alkalmazott saját inkompetencia-fokának elérésére törekedik”, vagyis addig halad a hierarchikus létrán felfelé, míg olyan pozícióba jut, ahol már képtelen hozzáértő határozatokat hozni. Onnan nem lép tovább. Ott megreked.

Egy kialakult értékrendben vizsgálva az alkalmazottak szakértelmét, kiderül, hogy a kompetencia is szimmetrikus eloszlást mutat: legnagyobb számban a mérsekelt kompetens szakembereket találjuk (3. ábra). A normál eloszlás arra utal, hogy természetes folyamattal állunk szemben. Elhanyagolhatóan kicsi a szuperinkompetensek és a hierarchiát legalább annyira bántó szuprakompetensek hányada. Utóbbi két kategóriával szemben fellépnek a hierarchikus „szervezet” intolerancia-tünetei, mígnem kiveti őket magából.

Felmerülhet a kérdés: *szabad-e a szimmetria szerepét túlhangsúlyozni?* Nem. Ez módszertanilag nem helyes. A természet a szimmetria és aszimmetria dialektikus egységét jeleníti meg.

Az élettelen világot kormányzó törvényszerűségek csak speciális esetekben mutatnak aszimmetriát, annál gyakoribb viszont az aszimmetria az élővilágban. Az élő szervezetek másik jellemzője az irracionális számértékű geometriai arányok megjelenése, a szervesetlen világ aritmetikai arányaival szemben.

Az élőlények aszimmetriája csak a filogenetikus fejlődés magasabb fokán jelentkezik.

A tengerek és óceánok vízében szuszpendált élőlények (melyekre semmilyen külső alakító tér nem hat) *gömbszimmetrikusak*, mert a természet törvényeinek inherens szimmetriáját csak az anyagrésztlet helyzete korlátozza, mely körül gömb alakot vesz fel.

Az óceán fenekére tapadó vagy nagyon lassan mozgó élőlényekre a gravitációs erőter, valamint a víz hidrosztatikai nyomása hat: ezek *hengerszimmetrikusak*; szimmetriatengelye körül elforgatva a lény fedésbe hozható önmagával — tehát a gravitációs erő hiánya a szimmetriaműveletek halmazát lecsökkenti a szimmetriaközéppont körüli összes rotációról egy tengely körüli összes rotációra. (Például a tengeri csillag egy ötszörös rotációs tengellyel rendelkezik: az állatkát e tengely körül 72°-kal elforgatva, az eredetivel egyenértékű pozícióba visszük át; rendelkezik ezenkívül 5 függőleges tükrözési síkkal és 5 kettős forgástengellyel, valamint egy vízszintes tükrözési síkkal.)

Valamely idomhoz rendelhető szimmetriaműveletek (így a tengeri csillaghoz rendelhetők is) matematikai értelemben algebrai csoportot alkotnak. Erre először Poincaré jött rá. Ezekre a műveletekre ugyanis érvényesek az algebrai csoport axiómái: minden művelet belső művelet, értelmezett az asszociativitás, létezik semleges elem (az identitás), és minden elemnek van inverz eleme.

A fajfejlődés egyre magasabb fokán mind alacsonyabb szimmetriákkal találkozunk. A vízben, szárazföldön, levegőben autonóm mozgásra képes élőlényeknél, ha a haladási sebesség elég nagy, mind testük hátsó-elülső irányú (postero-anterioris) mozgása, mind a gravitáció alakítólag hat (a közegellenállás formamódosító tényező). Kialakul a hátsó-elülső tengely, már csak a jobb és bal közötti különbség tetszőleges.

Ettől a fejlődési foktól kezdve már nem számíthatunk a bilaterális szimmetriánál magasabb szimmetriára. Az alacsonyabb szimmetriát viszont a helyzetváltoztatás szükséglete zárja ki, mivel a két-négy végtaggal történő elmozdulás feltétlenül előnyösebb a helikoidális mozgásnál. Ezért is szigorúbban érvényesek a szimmetria törvényei végtagjainkra, mint belső szerveinkre, ahol szerephez jut az aszimmetria is. Egyes feltételezések szerint belső szerveink aszimmetriája (jó példa az aszimmetrikus csavar alakú szív) a bélsatorna felületnövekedési szükségletével van összefüggésben. E felületnövekedés aránytalanul nagyobb a test növekedésénél, a bélsatorna aszimmetrikus csavarodása aszimmetriához vezet: a bélsatorna túlnövekedése a filogenetikus fejlődés során a tápcső afferens szerveiben is aszimmetriákat hozott létre.

A hátsó-mellső tengely új kérdéseket vet fel.

Felmerül a jobb—bal megválasztásának, különbözőségének, egységének kérdése, ami egész gondolkodásunkra rányomta bélyegét, s a filozófiai gondolkodás és esztétika egyik sarkalatos problémájává vált.

Kant a jobbot és a balt fogalmilag nem megkülönböztethetőnek, viszont szemléletileg megkülönböztethetőnek tartotta. Ezzel szemben Leibniz már korábban rámutatott arra, hogy teljesen mindegy, Isten előbb bal kezét teremtet-e vagy pedig jobbot: a világorsa csak a világeremtés aktusának következő szakaszában változott volna meg, ha a már meglévő bal mellé nem jobbot, hanem egy másik balt teremt.

Érdekes megemlíteni a jobb—bal szimbolikus jelentését: ez a mindennapi életben alakult ki, és jelentőségteljesen tükröződik a művészetben. A *jobb* a jót, az erőt, az erényet, a hívőt jelenti, a jobb váll mögött vigyáz az őrangyal; a *bal* a rosszat, a gyengét, a vétkest jelenti, a bal váll mögött leselekedik az ördög.

A jobb—bal fenti asszociációinak számos inverziójával is találkozunk. Mágikus összefüggéseket a jobb oldali végtagok remegését rossz jelnek, a bal végtagokét jó jelnek tekintik. A francia forradalom jakobinizmusa óta a politikában a bal a haladást, a jobb a konzervativizmust jelenti.

A művészetben a jobb—bal kérdés azért kerül előtérbe (mondjuk a fent—lent kérdéssel szemben), mert a művészi alkotásokban — a legrégebb időktől kezdve — szimmetrikus rendezések esetén a függőleges tengely messzemenően túlsúlyban van a vízszintes tengelyhez képest. Ez valószínűleg az ember függőleges járására vezethető vissza.

Wölfflin kimutatta, hogy a művészi alkotásokban a jobb oldal más hangulati értékű, mint a bal: a *bal* az *érzelmi*, a *jobb* az *értelmi zóna*. Ezzel kapcsolatban hadd idézzük Lendvai Ernőt, aki Bartók zenéjének stereo-problémáit elemezve kimutatta, hogy a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* című műben „az »érzelmekre« apelláló témák — mint a III. tétel melléktemái — következetesen *bal* felől lépnek elő, a »szellemi« tartalmú gondolatok viszont *jobb* oldalról».

El Greco *Szent Péter és Szent Pál* című képe (1614, Ermitázs) két sokrétű, de élesen ellentétes jellemet ábrázol: a kép *bal* oldaláról a szomorú szemű, lágy,

elmosódó nézésű Péter tekint ránk, hajlott kezében félve tartja nehéz kulcsait, lénye álmodozó, passzív, elméledésre hajlamos temperamentumot sugall; Pál a kép jobb terében található: energikus és elszánt külsejű, homloka a gondolkodók magas homloka, tekintete a fanatikusok égő tekintete, keze szilárdan nyugszik nyitott könyvében. Mindkét alak intenzív lelki életű.

Péter és Pál El Greco általi megjelenítése teljes összhangban van kettejük bibliai jellemzésével, melyet Renan nyomán a következőkben foglalhatunk össze.

Péter egyenes, nyílt és jóindulatú természet, cselekedeteit indulatok vezérik, Jézus intím bizalmasai közé tartozott, szemben a teljesen hűvös vérmérsékletű, „példátlanul izzó agyvelejű” Pállal, aki Jézust személyesen nem ismerte, Krisztusa „képzetelemek, a saját felfogásának Krisztusa volt”. Végső soron — állapítja meg Renan — „Péter volt a konzerválás, Pál a forradalom”. Nem véletlen tehát, hogy El Greco Pétert vásznának bal felére, az érzelmi zónába, Pált pedig a kép jobb terébe, az értelmi zónába helyezte.

E két térrészt szemünk különbözőképpen érzékeli.

A kép bal alsó sarkából a jobb felső sarokba irányuló átlót emelkedőnek, a bal felső sarokból a jobb alsó sarokba tartó átlót ereszkedőnek érzékeljük. Weyl ezt az európai balról jobbra olvasással hozza összefüggésbe.

Ezt igazolta kísérletével David B. Eisendrath New York-i fényképész, aki ötven jelenetet ábrázoló fényképet készített, majd mindegyikről két másolatot, amelyek közül egyik a másiknak tükörképe volt. Ezután különböző kísérleti alanyokat felkérték, válasszák ki a nekik jobban tetsző képeket. A közelítőleg szimmetrikus felvételeknél a preferenciák egyenlően oszlottak meg. Az erősen aszimmetrikus ábráknál viszont a megkérdezettek 75 százaléka az eredeti képet részesítette előnyben a tükörképpel szemben. Kivételt képeztek a csak héberül — tehát ellentétes irányban — olvasó alanyok, akik többnyire a tükörképet választották.

A jobb—bal szimmetria művészi tükröződésével kapcsolatban említsük meg, hogy az emlékműveket és középületeket létrehozó *monumentális művészet* messzeemenően a frontális megjelenítéssel és kétoldali szimmetriával él. Wölfflin például a nem szimmetrikus épületeket csupán „vidám és festői hatásúnak” tekintette, csak a magánházak és vidéki házak számára tartotta létjogosultnak.

Az emberiség kultúrtörténetében, valahányszor az isteni fenséget, a megfellebbezhetetlen örök igazságot vagy status quoté jelenítették meg, az ábrázolás-mód frontális és szimmetrikus volt (rendszerint kétoldalian szimmetrikus), függetlenül attól, hogy az objektumok zsinagógák, görög templomok vagy keresztény katedrálisok, parlamenti vagy törvényszéki épületek. Ugyancsak frontális és kétoldalian szimmetrikus az Úr megjelenítése az ikonfestészetben.

A jobb—bal kérdésen túlmenően, a művészetben a szimmetria mint az arányok harmóniája érvényesül. Ezek lehetnek számtani vagy — az élővilágban oly gyakori — mértani arányok. A szimmetria lehet térbeli vagy időbeli. Utóbbi alapja az alkotóelemek egyforma időbeli eloszlása. Formái: a ritmus, ütem, versmérték (J. F. Herbart).

Érdekes párhuzamot vonni az aritmetikai és geometriai arányok képzőművészeti és zenei alkalmazásai között. Míg a heraldikus tőkéletes aritmetikai szimmetria az ókor alkonyai hódít teret, és az alkotóképeség — e korszak művészeti életében észlelhető — csökkenésével van összefüggésben, Mozart zenéjének ütembeosztása, mely tőkéletes példája az időbeli aritmetikai szimmetriának (két ütemre két, négy ütemre négy, nyolcra nyolc ütem válaszol), a klasszikus kiegyensúlyozottság, formai tőkély csúcsa.

Mit nevezünk aranymetszésnek?

Az aszimmetrikus arányok között kitüntetett szerepet játszik az élővilágban gyakran fellelhető egyik arány, amelyet Leonardo da Vinci nyomán „aranymetszés” néven ismerünk. A képzőművészetet a reneszánsztól a kubistákig befolyásolta, századunk elején pedig a zenébe is betört: Bartók és Kodály művei révén.

Aranymetszésnek, matematikai megfogalmazásban, az $a(\sqrt{5}-1)/2$ irracionális számot nevezzük, amely nem más, mint azon két szakasz hosszának mértani közép-arányosa, amelyeket egy szakasz jól meghatározott arányban történő felosztása során kapunk. Éspedig úgy, hogy az eredeti szakasz úgy arányuljon a felosztás utáni hosszabbik szakaszhoz, mint a felosztás utáni hosszabb szakasz a rövidebbhez. Aranymetszésben állnak egymással a logaritmusos csigavonalból a csiga centrumán áthaladó bármely egyenes által kimetszett szakaszok. A logaritmusos spirális egyik fő tulajdonsága (Bernoulli, 1692), hogy önmagához hasonló, vagyis szög- és aránytartóan gyűrűzik, s ezáltal az élő szervezet növekedésének mértani

kifejezése. (Mert minden szervezet úgy növekedik, hogy állandóan hasonlít előző alakjára — például a csigák, kagylók háza, az ember combcsontja stb.)

Az aranymetszést vagy „isteni arányt“ (másképp: „a harmónia kapuját“) már Vitruvius megfogalmazta, és a reneszánsz fedezte fel újra Luca Pacioli bolognai szerzetes révén, aki 1509-ben *Az Isteni arány* címen értekezést írt róla.

A középkor festői az isteni arálynak megfelelően szerkesztették és méretezték festményeiket. Dürer kimutatta a tökéletes emberi test alakjában, Stradivari beszerkesztette hegedűibe. A képzőművészek 1912-ben fedezték fel újra Jacques Villon festő és grafikus révén, aki Leonardo illusztrációiból vette át Pacioli szerkesztését.

Zenében az aranymetszés csak a XX. század harmadik évtizedében jelent meg: először Bartók, majd Kodály műveiben mutatta ki Lendvai Ernő. E szerkesztés alkalmazásának egyik legszebb példája a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* I. tételének piramisfűgája, amely úgy van felépítve, hogy az ütemperiódusok hossza aranymetszésben áll egymással.

Több természeti jelenségnél figyelhető meg ugyanez a matematikai szervezési forma. A különböző tobozfajtákon a spirálvonalak egész rendszere követhető. Vannak olyan tobozfajták, amelyeknél az alapspirálisok száma 5, 8, 13, 21, a napraforgó tányérján elhelyezkedő spirálisok száma 13, 21, 34, 55 és 89. Ezek a számok éppen az említett piramisfűga ütemperiódusainak hosszával egyenlők.

A matematikusoknak nem kell a természethez fordulniuk analógiáért: 1200-tól ismert a pisai természettudós és festő Fibonacci számsora, amelynek minden tagja az öt megelőző két szám összege: 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89... E számsor egyben tartalmazza a legegyszerűbb egész számokkal kifejezhető aranymetszés-sort.

Az aranymetszés kimutatható Bartók harmóniarendszerében is, ahol a pentatóniában jut kifejezésre. A pentatónia hangközeit érezzük a legtermészetesebbnek, és ez nem véletlen: fülünk fiziológiai jellegének, éspedig a hallócsiga logaritmikus felépítésének következménye.

Bartók zenéjének formai és harmóniai felépítése végső soron visszatérést jelent a szerves természet modelljeihez. A bachi kiegyensúlyozottságot feszültségteremtéssel, a természetes aszimmetrikus geometriai arány alkalmazásával éri el.

Kezdetben volt a szimmetria?

A szimmetria és aszimmetria — mint láttuk — elválaszthatatlanok a természetben és a természet művészi tükrözésében.

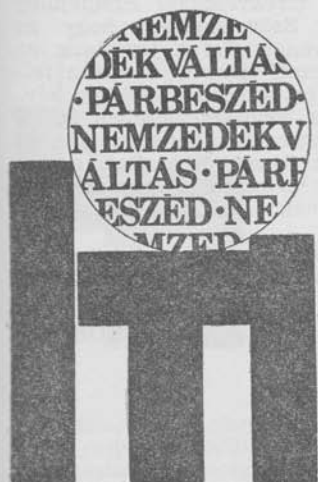
A szervesetlen világban jelentkező szimmetria — elsősorban a kristályszerkezet — az építőelemek legkisebb energiaállapotra való törekvésének következménye. Heisenberg kijelentése, hogy a platóni „kezdetben volt a szimmetria“ sokkal szerencsésebb állítás a demokritoszi „kezdetben volt az atom“-nál, éppen arra utal, hogy a szimmetria az anyag legintimebb szerkezetében fellelhető, az anyag leg-
elemibb építőköveinek jellemzője.

Az élővilág a szervesetlen világnál sokkal nagyobb számú építőelemet kapcsol sokkal változatosabb módon. Ezáltal megjelennek az alacsonyabb szimmetriák, és teret hódít az aszimmetria is.

A címben feltett kérdésre, hogy „törvények törvénye“ hát a szimmetria, azt fellelhetjük: ha nem válaszol is meg mindent, a szimmetriaelv — mint a természet alapvető megnyilvánulási formája — a legváltozatosabb jelenségek osztályozási kritériuma, s igen nagy horderejű rendszerező szerepet játszik.

IRODALOM

- Bouveau, Ch.: *Geometria secretă a pictorilor*. Buc., 1979. — Gardner, M.: *The Ambidextrous Universe*. New York, 1969. — Heisenberg, W.: *Pasi peste graniță*. Buc., 1977. — Lendvai Ernő: *Bartók költői világa*. Bp., 1971. — Liteanu, C.—Hopirtean, E.: *Volumetria*. Buc., 1973. — Ludwig, W.: *Rechts-links-Problem im Tierreich und beim Menschen*. Berlin, 1932. — Lukács György: *Az esztétikum sajátossága* I. Bp., 1965. — Ouspenski, B. A.: *Le „droit“ et le „gauche“ dans l'art des icônes*. In: *Travaux sur les systèmes des signes*. Moscou, 1970. — Panofsky, E.: *Az emberi arányok stílustörténete*. Bp., 1976. — Peter, L. és Hull, R.: *Le Principe de Peter ou pourquoi tout va toujours mal*. Paris, 1970. — Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Bp., 1978. — Tarpin, P. J. F.: *Organographie végétale*. Paris, 1820. In: *Recherche*, 1958. 8. — Toporov, V. N.: *Remarques sur les arts plastiques bouddhiques?* In: *Travaux sur les systèmes de signes*. Moscou, 1976. — Weyl, H.: *Simetria*. Buc., 1966.

• Ifjúság • jövő • távlatok

Jövőt építő tervek megvalósítása közben gondolataink természetszerűen a fiatalság, az új nemzedékek felé fordulnak, hisz e tervek főként értük, jövőjük érdekében készültek. Ők lesznek azok, akik ezeket a távlatos elképzeléseket életbe ültetik. Ebben a szellemben mondotta az RKP XII. kongresszusán előterjesztett jelentésében Nicolae Ceaușescu elvtárs: „Pártunk [...] úgyszintén nagyra értékeli az ifjúságot — szocialista nemzetünk jövőjét —, amely jelentősen kiveszi részét a szocializmus építéséből. Az ifjúság és forradalmi szervezete — a Kommunista Ifjúsági Szövetség — lelkesen és odaadással követi a párt politikáját, mindig jelen volt és jelen van a szocialista építés egész frontján, az üzemekben és gyárakban, a szántóföldeken és a nagy építőtelepeken részt vesz az ötéves terv célkitűzéseinek megvalósításában. Meggyőződésem, hogy a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a diák- és pionírszervezetek a jövőben még fokozottabb tevékenységet fejtenek ki, hogy mozgósítsák az ifjakat a szocialista építés művének megvalósítására, hogy a haza és a párt iránti szeretet, a román nép dicső hagyományai és forradalmi vívmányai megbecsülésének szellemében nevelik őket. Azzal a buzdítással fordulok az ifjú nemzedékhez, hogy tanuljon, készüljön fel minél alaposabban a munkára és az életre, sajátítsa el a tudomány és technika legértékesebb vívmányait, a forradalmi világnézetet, hogy tovább vihesse a haladás, a szocializmus és a kommunizmus fátykáját Romániában.“

A XII. kongresszus határozatai — mint ismeretes — jóváhagyták a tudományos kutatás, a technológiai fejlesztés és a műszaki haladás bevezetése 1981–1990-es időszakra vonatkozó Irányelv-programját és fő irányvonalait 2000-ig terjedően, amelynek alapvető orientációja a technikai-tudományos forradalom teljes érvényre juttatása az élet minden területén. Az Irányelv-programban kijelölt bonyolult feladatok teljesítése nagymértékben a mai s a holnap fiatalokra vár, és így távolról sem lehet közömbös, mit gondol és hogyan viszonyul ez az ifjúság az idősebbek jövőképehez és elvárásaihoz.

Ebben az összefüggésben emeljük ki, hogy a Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Romániai Kommunista Diákegyesületek Szövetsége Tanácsának 1979 decemberében megtartott együttes plenáris ülése elhatározta, hogy 1980 májusára összehívja az ifjúsági szövetség XI. kongresszusát és a diákegyesületek szövetségének XII. konferenciáját. Ezek az országos tanácskozások előreláthatóan megsokszorozzák a pártkongresszus határozatainak teljesítésére irányuló erőfeszítéseket, és fokozzák majd az ifjúság tömegeinek forradalmi lendületét. A tanácskozások megvizsgálják minden biznnyal azt is, milyen feltételek szükségesek az egymást követő nemzedékek képességeinek kibontakozásához, mi a teendő, hogy az egész gazdasági-társadalmi tevékenységben az új minőség követelménye minél teljesebb mértékben érvényesüljön.

Nem tekinthetjük véletlennek, hogy e belpolitikai törekvésekkel egyidejűleg országunk javaslatot terjesztett az Egyesült Nemzetek Szövetségéhez, hogy az 1985-ös esztendőt nyilvánítsák az Ifjúság Nemzetközi Évének. Ezt a javaslatot az ENSZ-közgyűlés plénuma közmegegyezéssel elfogadta, s ezzel igazolta annak a fel fogásnak az időszerűségét és értékét, amelyet Románia és Nicolae Ceauşescu elvtárs az ifjú nemzedékeknek a társadalom életében és a jövő fejlődésében betöltött szerepéről vall. Az Ifjúság Nemzetközi Évének jelszava így hangzik: „Részvétél, fejlesztés, béke.“ Az ENSZ határozata felhívja az összes államokat, szakosított intézményeit, a kormányközi és nem kormányközi nemzetközi szervezeteket, hogy tegyenek erőfeszítéseket az Ifjúság Nemzetközi Évének előkészítésére és megrendezésére.

Úgy véljük, hogy az e számunkban közölt ankétok s a nemzedékek viszonyára vonatkozó más írások megfelelnek az említett dokumentumokban kifejezett törekvéseknek és céloknak.

KORUNK

KÁDÁR JANOS

JÓ LENNE

Amikor magadnak vettél,
megfürdettél, úgy szeretted.
Megtöröltél, betakartál,
magadénak így fogadtál.

Öltöztettél lomb-árnyékkal,
altattál a patak-hanggal.
Nem hitted az ősznek jöttét,
a madarak fogyó röptét.

Dérré tört a fényes, kék ég.
Hull a levél, és már vétség
pöreségem, egyességem,
hóharmatos reménységem.

Jó lenne, ha újra jönnél.
Megfürdetrél, úgy szeretnél.
Megtörölnél, betakarnál.
Magadénak így fogadnál.

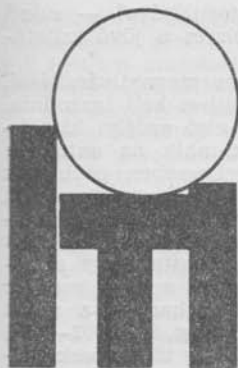
JÁTÉK

Játszunk egykor is.
Unatkoztunk.
Féltünk,
és leszerszödtük mi,
halandók, a
magunk-formálta
halhatatlanokat.

Szület, hazát,
rokont, feleséget,
de rimát is
szereztünk nekik,
és játéknak —

magunkat adtuk:
legyen örömük.
Mert örömünk tellett
a játékban,
és féltünk.

Ha késő maradékunk
majd fölleli isteneinket
és a pereputtyot —
nem róluk, de rólunk
mondja majd:
— Csak így tudtak játszani?
— Hát ennyire féltetek?

GÁLL ERNŐ

Nemzedéktől nemzedékig

Művelődésünkben ismét szőnyegre került a nemzedéki kérdés. A sajtóban viták zajlanak körülötte*, az idősebb generációk egy-egy tagja önelemző visszapillantásban értelmezi-bírálja a hajdani stafétaátvételét és a felmutatható eredményeket**, de napvilágot látott olyan közös vallomás is, amelynek nem oly rég még együtt startoló szerzői azt vizsgálják, mi maradt az őket hevítő lázból***. Közben egy, az újabb hullámok önkifejezését szolgáló lap jubileumi számot adott ki tízéves fennállása alkalmából****, más — rakétaként felröppent — ifjúsági mellékletnek viszont már a lét és a nemlét problémájával kell szembenéznie, minkeelőtte egy ígéretes, fiatal elméleti írókból álló csoportosulás valósággal szétszóródott. Mintha a háború utáni fiatalokra jellemző akceleráció a nemzedékek érvényesülésének és letűnésének egyre gyorsuló ritmusát is megszabná, az egész jelenségkomplexum mozgását pedig erős indulatok fűtik.

A romániai magyar kultúrában nem először (s feltehetően nem is utoljára) szólal meg a nemzedéki probléma. Időnkénti kiújulása — mint mindenütt a világon — nálunk is nagyobb sorsfordulókat, a történelem menetében bekövetkezett cezúrákat s a hozzájuk kapcsolódó értékrianásokat tolmácsolt. Mindegyiknek megvolt a maga jellege, mélysége és tartama, s noha az egyes rajok hangadói úgy érezhették, hogy velük új szakasz nyílik, sőt talán új időszámítás kezdődik, a jelenlegi vitát — önáltatás nélkül — egyedinek, messzemenően fontosnak minősíthetjük. Ismeretes, a nemzedékek szembesülésében nem csupán az egymást követő korosztályok természetadta különbségeire vagy ellentétére kell figyelmeznünk. Háttérüket és tartalmukat legtöbb esetben bizonyos válságok határozzák meg, s e szabály alól a mostani sem kivétel. Sajátosságai éppen abból származnak, hogy az egész emberiséget foglalkoztató ún. globális kérdések kiváltotta kínos dilemmák idején, olyan körülmények között bontakozik ki, amelyek több tekintetben új alternatívákra ösztökélnek. Az összetett helyzet szorításában nemzedékeink kapcsolata számos tehertétellel bonyolódott, súlyosbodott. Az elődök bizonyosságai nemegyszer illúzióknak mutatkoztak, időtállóknak hirdetett értékek pedig nemcsak átértékelésre szorultak, hanem egyszerűen leértékelődtek. Megingott nem egy régi jelkép hitele, és számos olyan fogalom vagy rítus, amely egy közösség szükségleteit, törekvéseit közvetítette, kiürült, s ily módon elvesztette vonzerejét. E feltételek közepette érthető, ha sokszor úgy érezzük, hogy apák és fiúk, sőt nagyapák és unokák egymáshoz való viszonya — legalábbis az eszmeiség, az értékorientációk síkján — konfliktusos. (A képlethez még az is hozzátartozik, hogy a közéletben a negyvenes évek vége óta vezető szerepet játszott generáció most van búcsúzóban.)

Szerencse, hogy anakronisztikus tilalomfák ledöntése után a nemzedéki feszültségeket már nem kell megkerülnünk. Szociológiai, kultúrtörténeti, erkölcsstani és axiológiai boncolgatásuk a hazai szakirodalomban visszavonhatatlanul polgárjogot

* Szócs István: Egy rögeszme genezise. A Hét, 1979. 10.; Szász János: Egy nemzedék halála? A Hét, 1979. 13.; Huszár Sándor: Meghalt vagy meg se született. A Hét, 1979. 17.; Balogh Edgár: Szembesítjük a nemzedékeket. Ifjúnunkás, 1979. augusztus 19.; Balogh Edgár: Örökség és feladat. Ifjúnunkás, 1979. szeptember 2.; Marosi Péter: A hetvenes évek végén. Utunk, 1979. november 30.

** Szász János: A hittől az eszméletig. A Hét, 1979. 21.

*** Gállfalvi György: Marad a láz? Bukarest, 1977.

**** Echinox, 1979. 10—11—12.

nyert, sőt — a népesedési tényező szerepének fokozódó tudatosulásával — mind a társadalmi fejlődés és homogenizálódás, mind a hagyományok és a jövő kutatásában nélkülözhetetlenné vált.

A nemzedékek és teljesítményeik a történetiség jellegzetes megnyilvánulásai, éppen ezért tanulmányozásuknak is a historizmus követelményeihez kell igazodnia. Ebben a megközelítésben, a *Tizenegyek* jelentkezését (1923) az első erdélyi kisebbségi generáció fellépéseként tartjuk számon. Azok a fiatalok, akik az antológia szerzői voltak, a polgári radikalizmus és az *Elsodort fatal* szellemében próbálták az új helyzetben tájékozódni, Anatole France-ot, Nietzsche-t, Wilde-ot, Comte-ot, főként pedig Adyt olvasták, és arra a nyugtalanító, számukra léftfontosságú kérdésre kerestek választ: lehetséges-e önálló erdélyi irodalom? A gyűjteményes kötet megjelenésének tizenegyedik évfordulóján Jancsó Béla megállapíthatta, hogy a fiatal írók kollektív kiállításában már jelen volt a nemzedéki harc, az erdélyi magyar ifjúság öntudat ébresztésével pedig — felekezet feletti összefogásban — a népet kívánták szolgálni. (Vö. Jancsó Béla: *Irodalom és közelet*. Bukarest, 1973. 302—306.)

A *Tizenegyek* színrelépésében az egymást követő generációs törekvések jellegzetes irodalmi-művészi megfogalmazására s arra a sajátos ideológiapiótló szerepre ismerhetünk, amelyet — mint tudjuk — a irodalomra nálunk sokáig betöltött. Tény, hogy a későbbiek során a költők és elbeszélők már nem sajátították ki az új nemzedékek képviselőit; e feladatban a társadalomkutatókkal, illetve a közéletben tevékenykedőkkel (Erdélyi Fiatalok, Hitel, Vásárhelyi Találkozó) kellett osztozniuk. Ez a körülmény azonban mit sem von le múltbeli, sőt jelenlegi érdekeikből. Akár szociológusok, akár költők fejezték ki az egymást követő korosztályok életérzését, rendszerint egy maroknyi írástudó vállalta ezt a küldetést. Igaz, a két világháború között az ifjúmunkás mozgalommal új, forradalmi erő kapcsolódott be, de a fiatalság tömegeihez viszonyítva az ifjú kommunisták és szocialisták szintén csak kisebbségnek számítottak. Nem a pusztá számárányon van különben sem a hangsúly, hanem azon, hogy a kezdeményező kisebbség mennyire képes a jövő elé sietni, mennyire alkalmas arra, hogy megragadja és vonzóan kifejtse a történelmi pillanatot, sőt a hónapok követelményét. A történelem tanúsága szerint a szüntelenül változó korok új, alapvető szükségleteit mindig az átlagostól eltérő kisebb csoportok fogják fel, és tagjaik, szószólóik közvetítik ezeket az igényeket a többség felé. Ők azok, akik a generációs különbségek és ellentétek felszínre hozásával megkönnyítik az elavult, a fejlődést akadályozó viszonyok és intézmények felszámolását, hozzájárulnak a haladás ütemének felgyorsításához.

A romániai magyar művelődés nemzedéki mozgalmainak boncolgatásában szigorúan számot kell vetnünk azzal, hogy míg „a fiatalság biológiai, a fiatal generáció társadalmi kategória”. (Ernst Fischer: *A fiatal nemzedék problémái*. Budapest, 1964. 16.) A hozzávetőlegesen azonos korúak összességéeként a nemzedékek (hatástartamukat egyes szerzők 15 évben, mások 30 esztendőben jelölik meg) annak a társadalmi miliőnek, azoknak a struktúráknak a jegyeit viselik magukon, amelyek között létrejönnek. Arculatukat, céljaikat az adott társadalompolitikai helyzet, az adott osztályerők egyensúlya alakítja ki. Diltheytől megtanulhatjuk, milyen lényeges a nemzedékekre hatást gyakorló tényezők azonossága, a belső determináltságok egyneműsége. Ezt viszont csak többé-kevésbé egyforma társadalmi-politikai és kulturális feltételek válthatják ki.

A mi viszonyaink között sem szabad arról megfeledkezni, hogy az egyidejűség önmagában még nem generációképző tényező. Pinder kiemeli a minőségi időfogalmat, „egyidejűségben jelentkező időkülönbség”-ről beszél, s ezen azt érti, hogy állandóan több nemzedék él ugyanabban az időben, de mindegyik másképpen reagál az adott történelmi pillanatra.

A korszerű kutatás előszeretettel használja „a nemzedéki szituáció” fogalmát, s ez — az előbb említett — azonos létfeltételek megjelölésére szolgál. Tegyük rögtön hozzá, nem minden „nemzedéki helyzet”-ben lévő korosztály válik társadalom- és művelődéstörténeti szempontból funkciót teljesítő nemzedékké. Marxi terminológiával azt is mondhatnók, hogy az „önmagában lévő” nemzedék csak abban az esetben válik „önmagáért lévő”-vé, ha felismeri helyzetét, s főként, ha cselekvő részt vállal a történelem rászabta feladatok teljesítéséből. A későbbiek során látni fogjuk, milyen megkülönböztetett érdeklődéssel kell a nemzedékeken belül kijegecesedő csoportokat is követnünk. Kultúránkban, különösen az utóbbi másfél évtized alatt, egyre-másra jelentkeztek ezek a — Werner Sombart által — „intencionális csoportok”-nak nevezett képződmények, amelyekre az jellemző, hogy eltérő módon élik át és ugyancsak különbözőképpen fejezik ki ugyanazokat a lét-meghatározó körülményeket.

Ami a nemzedékeknek a társadalmi metamorfózisokban elfoglalt helyét illeti, Mannheim például a csoportlét mozgósító erőit látja bennük, ám megjelentek olyan

felfogások is, amelyek a korszakos társadalmi változásokat — végső fokon — a nemzedékek közötti torzalkodásokra vezették vissza. Érthető volt tehát a marxisták kritikai magatartása e nézetekkel szemben, hisz képviselőik a generációs ellentétek abszolutizálásával a haladás mélyebben fekvő, döntő tényezőit kendőzték el. Ez a tudományos szempontból indokolt bírálat nem igazolhatta viszont azokat, akik mereven tagadták a nemzedékek fajsúlyát és hivatását a társadalmi mozgásban. Jó, hogy a romániai magyar művelődésben tevékenykedő marxisták, a *Korunk* és a MADOSZ munkatársai időben felismerték az ifjúságban, különösen pedig az értelmiség újabb nemzedékeiben rejlő nagy feszítő energiákat. Nem osztottak nyilván azoknak az illúzióiban, akik a „nemzedékváltás”-tól várták az itteni magyarság sorsának jobbra fordulását, de az általuk kezdeményezett széles, demokratikus összefogás keretei között jelentős szerepet szántak mind az ifjúság szószólói megfogalmazta bírálatoknak, mind a fiatalok lendületének.

Egy kisebbségi-nemzetiségi művelődés szempontjából különösen fontosak bizonyos, a nemzedékek létéből és egymáshoz fűződő viszonyából származó következmények. E konzekvenciákat tudatosítva világosan felismerhetjük, hogy a művelődések léte és jövője a kultúrahordozók állandó cseréjéhez, megújulásához kapcsolódik. A nemzedékek időbeni részvétele mind a kultúra fejlesztésében, mind a történelem alakításában szükségszerűen korlátozott, innen a kultúrjavak átadásának, a nemzedékváltás folyamatosságának elkerülhetetlensége. *Aki szívén viseli művelődésének sorsát, annak megkülönböztetett figyelmet kell fordítania a különböző korosztályok életérésére, az új évszázatok világhképeinek kibontakozására s a hónapokot jelző-megalapozó aspirációira.*

Téves szemléletre vallana viszont, ha minden nemzedéki törekvésben jövőstendenciák kifejezését látnók. Nem tehetünk egyszerűen egyenlőségi jelet bármilyen ifjúsági csoportosulás és az újat sugalló-előkészítő jelenségek közé. A távolabbi és a közelebbi múlt tanúsága szerint mindenütt jelentkeztek olyan, generációs mezben ágáló mozgalmak, amelyek maradi, sőt megátalkodottan reakciós társadalmi rétegeket, célokat képviseltek.

Ez nyilván teljes mértékben érvényes a két világháború közötti korszak hazai magyar ifjúsági szervezkedéseire is, amelyeket elemzésük során sohasem szabad az általánosabb világösszefüggésekből, konkrétan pedig a kelet-európai kölcsönhatások közegéből kiszigetelni. E követelmény jegyében hangsúlyozzuk, hogy e periódus alapvető, több nemzedéket összekötő élménye előbb az októberi forradalom, a megújulás belőle kisugárzó ígérete s az ettől elválaszthatatlan forradalmi aktivizmus, majd az 1929—1933-as átfogó válság okozta depresszió, illetve radikalizálódás volt. Mindegyik a maga módján, sokszor ellentmondásosan éreztette befolyását a *Tizenegyek* jelentkezése utáni évek ifjúsági kezdeményezéseire. Jancsó Elemér a nevelésügy felől közeledve, a középiskolai és az egyetemi diákság mentalitásában észlelt változások nyomon követésével próbálja e hatások következményeit felmérni. Az irodalmi műveltséget ismérvnek tekintve, arról számol be, hogy az első világháborút követő szellemi pezsgés után, a diplomaszerezés és az elhelyezkedés nyomasztó súlya alatt bizonyos közöny vett erőt a harmincas évek elejének fiataljain. Am ugyanezekben az években indul el az az eszmélkedés és balratolódás, amely — nem utolsósorban a marxizmus hatására — szociális tartalommal kívánta a nemzedéki mozgalmat telíteni.* Ezekben az években érvényesül főként az Erdélyi Fiatalok szellemiségében a Bartha Miklós Társaság, a Sarló és a Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola kisugárzása. Ez mindenekelőtt a társadalomtudományi érdeklődés megélnkülésében, abban nyilvánul meg, hogy „fiatal ideológusaink csaknem kivétel nélkül elfordultak az irodalomtól, és lázas buzgalommal fogtak neki a magyar társadalom tudományos vizsgálatának”. (Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében*. Budapest, 1935. 77.)

Az Erdélyi Fiatalok mozgalma — állapítja meg ugyancsak Jancsó — a nemzedéki ellentétek exponálásának jegyében indult. Hangadói a háborúért és a gazdasági romlásért az előttük járó nemzedéket tették felelőssé. Később ez az igyekezet, hogy a társadalmi-nemzetiségi problémákat egyértelműen a nemzedéki konfliktusra korlátozzák, alábbhagyott, s megindult — mint ismeretes — a bal és jobb felé való tájékozódás, majd pedig a két szárny kiválása. Jobboldali ifjúsági csoportok (például az ún. „kék gombosok”) alakultak, s ezzel nálunk is fokozódott a társadalompolitikai, valamint a generációs mozgalmak érintkezése-keveredése. A folyamat meggyőzően bizonyította ama marxista tétel igazát, hogy nincs, nem

* Mikó Imre visszaemlékezésében feleleveníti Antal Márknak és körének (Csögör Lajos, Gündisch Mihály, Demeter János, Mikó Imre, Jancsó Elemér, Rohonyi Vilmos) szerepét abban a folyamatban, amely a harmincas évek elején elvezetett a marxizmus eszmei térhódításához az erdélyi fiatal magyar értelmiségiek között. (Akkik előttem jártak. Bukarest, 1976. 83—90.)

is lehetséges valaminő vegytiszta, minden időszerű társadalmi mozzanattól mentes nemzedéki tömörülés.

Meggondolkozta, hogy Ligeti Ernő szerint az 1930—1936 között kiéleződő nemzedéki probléma hátterét az 1928-tól 1935-ig körülbelül ezer főre emelkedett fiatal diplomás gárda elhelyezkedésében, közéleti érvényesülésében fellépő akadályok, illetve ezek elhárítása alkotta. A fiatal diplomások voltak azok, akik az ún. „frontnemzedék”-kel szemben, amelynek tagjai nem érzékelték eléggé a régi világ átalakulását, új utakat, új megoldásokat kerestek. (Vö. Ligeti Ernő: *Súly alatt a palma*. Kolozsvár, é.n. 142—148.) A Ligeti-féle számadat nyilván nem öleli fel a munkás, paraszt és kisiparos ifjúság több tizezres tömegeit, tény viszont, hogy az ún. *nemzedéki ideológia* társadalmi alapja és hordozója ez a fiatal entellektüelcsoport volt.

Közben az irodalom sem szűnt meg az újabb nemzedéki jelentkezések számára kereteket, megnyilvánulási lehetőségeket biztosítani. Nem túlzott nagyon Ligeti Ernő, amikor úgy vélte, hogy „az ifjú nemzedék minden téren joggal panaszkodhatna, hogy elállják az útját, csak éppen irodalmi téren nem”. (*I.m.* 150.) Ha el is fogadjuk Sóni Pál tételét, hogy „konkrét és a szó teljes értelmében vett hazai magyar avantgarde költői csoportosulásról csak fenntartással beszélhetünk” (Sóni Pál: *Avantgarde sugárzás*. 1973. 8.), kétségtelen, hogy az irodalom mindmáig megőrizte kivételes szerepét az egymást követő nemzedéki csoportok eszmei-művészi kifejezésében. Ezt jelezte az 1931-ben napvilágot látott *Új Arcvonal* című antológia is, amely tizenkilenc fiatal szerzőjével a második irodalmi megnyilatkozásként került be az erdélyi generációs megmozdulások krónikájába.

A két világháború közötti korszak legkiemelkedőbb és legemlékezetesebb nemzedéki vállalkozása a Vásárhelyi Találkozó maradt. Kezdeteit — többek között — Tamási Aron *Cselekvő erdélyi ifjúság* című cikksorozatában találjuk meg, s ez az indítás jórészt megszabta arculatát. A Vásárhelyi Találkozót azonban nem tekinthetjük egyértelműen nemzedéki fellépésnek. Egyrészt szervezői és résztvevői már nemcsak a kapukat döngető főiskolai ifjúság köréből kerültek ki (sokan közülük ismert írók, újságírók, közéleti aktivisták voltak) másrészt, s ez a döntő, az értekezlet végén elfogadott hitvallás — országos összefüggések között — már az egész itteni magyarság sorskérdéseit foglalta össze. A Találkozó zárónyilatkozatában — főként a marxistáknak és madoszistáknak köszönhetően — termékeny szintézis jött létre a „cselekvő ifjúság” törekvései, az ország demokratizálásának követelményei és a kisebbségi magyarság alapvető érdekvédelme között. Ez a szerves egység biztosítja fajsúlyát a romániai demokratikus és antifasiszta mozgalmak sorában, s célkitűzéseinek ebből a szerves egymásbafonódásából fakad napjainkig érezhető vonzereje.

A felszabadulás gyökeres változást idézett elő az 1944—1945 utáni fiatal nemzedék társadalmi státusában, a rábízott feladatok s a ránehezülő felelősség tekintetében. Ha a második világháború előtti pályáját és akcióit követve megállapíthattuk, hogy kezdeményezéseik és programjaik — a maguk sajátos kisebbségi vonatkozásaival együtt — nagy általánosságban megfeleltek a szűkebb és tágabb értelemben vett Európa hasonló csoportosulásait kiváltó-tápláló társadalompolitikai mozgalmaknak és eszmei áramlatoknak, a fasizmus összeomlásával beállott nagy történelmi cezúra e vonatkozásban is érvényesült. Az 1945 utáni nyugati fiatalság helyzetét és mentalitását bemutató szakirodalom szinte egyöntetűen arról tudósít, hogy Auschwitz és Hiroshima apokaliptikus emlékével megterhelten, a hidegháború légkörében még romok között élő fiatalság úgy érezte: roppant csőd jutott neki örökségül. Ilyen körülmények között teljesen érthető, hogy ez a generáció elfordult apái eszméitől és értékeitől, s a légüresnek érzékelt világban a mindenre kiterjedő kételkedés lett rajta úrrá. Sokarcú volt ez az ifjúság, többen a kutatók közül egyenesen kiismerhetetlennek minősítették. A meglévő intézmények elutasítása és az elődökkel szemben táplált harag éppúgy jellemző volt rá, mint a minden aggály nélküli alkalmazkodás, a „carpe diem” jellegéje szerint alakított életforma vagy a garázdalkodás. Később, amikor már a gazdasági fellendülés biztosította örömeiket kezdte élvezni, jelentős részének a lét értelmetlenségét, sugalló érzésekkel, hangulatokkal kellett megküzdenie. Az ötvenes évek eleje nyugati fiataljainak kapcsolatai lazák maradtak, s a céltalanság, az unalom bénító hatása alatt önmaguk és a világ problémáihoz passzívan viszonyultak.

Egészen más kép tárul elénk, ha a népi demokratikus fejlődés útjára tért országok s köztük hazánk ifjúságának gondolat- és érzésvilágát, magatartását eleve- nitjük fel. A régi rendet felszámoló, megújuló társadalom eszménye és ügye lelkes visszhangra talált a „fényes szelek” nemzedékében. Ez az újító-alkotó energiáiban ösztönzött ifjúság úgy érezte, hogy évszázados korlátok, akadályok háru-

tak el útjából. Lendülettel vetette bele magát — az idősebbek oldalán, velük közös frontban — az új élet építésébe, feltétlen bizalommal, sőt rajongó hittel nézett a holnapok elé, amelyekről egy költő lelkű forradalmár azt állította, hogy dalolni fognak.*

A felszabadulás utáni években tehát nemcsak azért nem esett szó sokáig a nemzedéki kérdésről, mert az egyszerűsítő társadalomszemlélet sémájában nem volt hely számára, s egyáltalán idegennek, félrevezetőnek bélyegeztetett, hanem többnyire hiányoztak a jelentekéssé kívánt tényezők. Szász János — irodalmi vonatkozásban — a következőképpen fogalmazta ezt meg: „Az az irodalmi raj, mely velemmel együtt magamagát nemzedéknek nevezte (s amelyet a kritika és egyáltalán az értekező irodalom is annak nevezett), valójában minden szándéka ellenére sohasem volt, sohasem válhatott írói nemzedékké, mert ha rendelkezett is az írói nemzedékké válás néhány jellegzetességével, a leglényegesebbel nem rendelkezett.” (Szász János: *Egy nemzedék halála?* A Hét, 1979. 13.)

A napjainkban ötvenedik életévüket betöltő írók** és szerkesztők polémiája arról, hogy alkottak-e vagy sem indulásuk idején határozott körvonalú nemzedéket, nem csupán életrajzi, nem csupán irodalomtörténeti szempontból érdemel figyelmet. A vita pró és kontra érveiben, a kor felidézése során olyan adatokat, olyan támpontokat kapunk, amelyeknek segítségével magát a nemzedékké válás folyamatát jobban megközelíthetjük.

Az eszmecserét elindító Szöcs István így jellemezte a ma ötvenéveseket: „Erre a nemzedékre, amely többé-kevésbé serdülő fejjel érte meg a háborút, és első férfiüeményei a béke első éveivel kapcsolódnak, jellemző, hogy egész fiatalon installálódott a hatalomba. És ezzel az irodalomba is, természetesen. Részben már diák korában, de legkésőbb rögtön utána szerkesztőségi ember lett. Lapszerkesztő, kiadói lektor vagy főtárgyszerkesztő. Mint ilyen, az előtte járó, és sokszor emberöltővel és legalább két nemzedékkal idősebb írókollégái természetét adminisztrálta. [...] Ennélfogva ez a nemzedék állandóan kombinációkat hozott létre az idősebbekkel...” (Szöcs István: *Egy rögeszme genezise.* A Hét, 1979. 10.)

A Szöcs-féle visszapillantó jellemzés egyben nekrológ is: szerzőnk megállapítja a — némi malíciával bemutatott — csoport napjainkban végbemenő széthullását, exitusát. A „raj” képviselőiben vitázó Szász János viszont lényegében nem az indulás és a hajdani szerep bíráló velleitását értelmezésével, hanem Szöcsnek azzal a tételével fordul szembe, hogy ő és társai (tudományos értelemben vett) nemzedéket alkottak. Érvelésében a *Világirodalmi Lexikon* meghatározására hivatkozik, amely szerint egy írói nemzedék kialakulásához nem elég, hogy nagyjából azonos időben lépnek fel az életkorban egymáshoz közel álló, világszemléletükben és formálásmódjukban rokonvonásokat mutató alkotók. Szükséges még az a döntő mozzanat is, hogy jelentkezésük fordulatot hozzon az előző generációhoz tartozó írókkal szemben. Márpedig erről tényleg nem volt szó Szász Jánosék esetében, hisz amint egy másik — e kérdéssel érintkező — mélyenszántó, nemzedéki önbírálatnak is vehető írásában Szász leszögezi: „Az Utunk [indulása éveiben — G. E.]... a romániai magyar irodalom szocialista műhelye volt, ahol találkoztak annak minden nemzedéke.” (Szász János: *A hittől az eszméletig.* A Hét, 1979. 21.)

A Szöcs István cikke körül kibontakozott disputában erős hangsúlyt kapott tehát a másság, az előttük járókhoz viszonyítva fordulatot jelentő új szemlélet, értékrend vagy pusztán gyökeresen különböző stílus mint a nemzedéki szerveződés alapvető ismérve. Ezzel összefüggésben az is kiemelendő, hogy ez az elődökhöz való viszonyulás szükségszerűen kritikai jellegű, s rendszerint — kisebb vagy nagyobb mértékben — magában foglalja a nemzedéki felelőségre vonást. Jellemző egyrészt, hogy a felszabadulás után első nemzedéki csoportosulásként számon tartott *Forrás*-szerzők a Szöcs említette „kombinációkra” jellemző szemlélettől és irodalompolitikától határolták el magukat, másrészt pedig a nemzedéki relációk ma napirendre került tisztázása elválaszthatatlannak bizonyult attól az erőfeszítéstől, hogy a fiatalok és kevésbé fiatalok új módon vegyék birtokukba a közelmúltat. Ezek szerint az elődökhöz, a múlthoz való viszony nemcsak a fordulat, a szakítás tényezője lehet, hanem a nemzedékek közötti párbeszédre is alkalmat nyújthat.

* Különös jelleget és lendületet kölcsönözött a többségében munkás-paraszt származású fiatal értelmiségi gárdának a népi kollégiumok nálunk is kibontakozó mozgalma. A Móricz Zsigmond és Apáczai Csere kollégiumok Kolozsváron, a Gecse Dániel és Tolnai Lajos nevét viselők Vásárhelyen mindmáig érezhető hatást gyakoroltak azoknak a tanulmányaikat végző fiataloknak a tudatára és ethoszára, akik e létesítmények falai között, az igényes kisközösségi élet ösztönző légkörében készültek fel az új értelmű népszolgálatra. E szolgálatot kifejező krédóban megkülönböztetett fontossága volt a román néppel való testvériség eszméjének.

** Ime a névsoruk Szöcs István felsorolásában: Bodor Pál, Márki Zoltán, Bajor Andor, Deák Tamás, Szász János, Huszár Sándor, Fodor Sándor, Panek Zoltán, Szabó Gyula, Sütő András, Majtényi Erik, Katona Szabó István, Herédi Gusztáv.

Erőteljesen érvényesül ez az építő szándék Molnár Gusztávnak a *Korunk* nemzedéki vitáján előterjesztett javaslatában, amelynek Méliusz József írószövetségi ünnepsélen is hangot adott, utalva a múltidézés kettőjük között kialakult gyakorlatára: „A pontosan egy évvel ezelőtt útjára indított magnó megállás nélkül, kiméletlen egyhangúsággal rögzíti a kérdéseket és vallomásokat. [...] mindenütt, ahol fiatalok és öregek rádöbbennek arra, hogy a kérdések és vallomások jegyében élünk.” (Molnár Gusztáv: *Kérdés és vallomás*. A Hét, 1979. 37.) Az említett dialógus lehetőségét bizonyítja — többek között — Balogh Edgár válasza, aki a történelmi folyamatosság megteremtésének jegyében a nemzedékek szembesítésére szólít. (Vö. Balogh Edgár: *Szembesítsük a nemzedékeket*. Ifjú munkás, 1979. augusztus 19.) E találkozásnak — felfogása szerint — azt a funkciót is teljesítenie kell, hogy felszínre hozza az idősebbek teljesítményének érvényes értékeit, s ne engedje őket a feledés homályába veszni. Valóban, a *tényleges múltbeli érdemek tudatosítása nélkül a nemzedéki számonkérés a történelmietlen nihilizmus szákcútcájába torkolna*. A két viszonyulás csak együtt, egymást kiegészítve töltheti be nélkülözhetetlen szerepét.

Balogh Edgár a következőkben foglalja össze — a ma ötvenévesekkel egykor közös arcvonalon küzdő — nemzedéke megőrzendő örökségét: „Az a nemzedék, amely még 1947-ben Temesvárt tartott MNSZ-kongresszust — hogy máig ismert neveket mondjak az élről: Bányai László, Csákány Béla, Csögör Lajos, Csűrös István, Cziko Lőrinc, Kurko Gyárfás, Méliusz József, Takács Lajos nemzedéke — búcsúzóban van, magam is öregen ütogetem le a betűket. Valami azonban maradjon utánunk: létkérdéseink népi megoldása minden helyzetben, a román néppel való együttélés fejlesztése, a jogegyenlőség és közös építés alapján, nyelvünk és hagyományaink közösségi ápolása, nemzetiségi művelődésünk általánossá tétele, a fiatalság fellépésének mindenkori térnyitása, népszolgálat és hazafiság.” (Balogh Edgár: *Örökség és feladat*. Ifjú munkás, 1979. szeptember 2.)

A párbeszéd gondolatának és gyakorlatának újraéledése máris a legbiztosabb eredménye annak az eszmecserének, amely jelenleg a nemzedékek közötti viszony megvilágítására irányul. Éppen ezért úgy véljük, itt az alkalom e dialógus szabályainak és várható-remélhető következményeinek a körvonalazására. (Kísérletünkben tekintettel leszünk a közelmúlt hasonló kezdeményezéseinek fogyatékosságaira, kudarcaira is.)

Az utóbbiakból levont tanulságok alapján — a párbeszéd hatékonyságának érdekében — kiküszöbölendők a partnerek azonosságának tagadását, illetve megmásítását célzó megnyilvánulások. Határozottan le kell mondani az integrálásra irányuló vagy a kizárólagosságot képviselő próbálkozásokról, amelyek az idők részéről a maguk felfogásának és értékrendjének a fiatalokra való tekintélyelvi kényszerítésében, a fiatalok részéről pedig az elődök eredményeinek sommás elutasításában találhatók meg. A dialógus — az életkorhoz és a megszerzett tapasztalatokhoz kötött sajátosságok tiszteletben tartásával — a kölcsönös jobb megismerést és megértést segítheti elő. Jótékony hatását a nemzedéki létezés és szerephez kapcsolódó különböző mítoszok és előítéletek lebontásában jelölhetjük meg. A generációs párbeszéd (akárcsak az eszmei) nem kívánja az egymással érintkező korosztályok szemléletét, hivatását felcserélni, de akadályozhatja az őket igazoló nézetek abszolutizálását. Lehetővé teszi a felek tér- és időbeli meghatározottságának, annak a társadalmi környezetnek a feltárását, amelyre gondolat- és érzésviláguk, magatartásuk visszavezethető. Ez a tisztázás nem csupán a felelőségek mértékének megállapítását könnyíti meg; ezeknek a determinizmusoknak a meghaladását is ösztökélheti. A párbeszéd keretei között a számonkérés és a bírálat megszűnik valamelyik nemzedék kiváltsága avagy előjoga lenni; a kérdés és válasz sem meremven bizonyos korosztályokhoz rögzített.

A párbeszéd kölcsönös türelmet igényel, s e toleranciának köszönhetően nem csupán egymás, hanem önmagunk és közösségi azonosságunk alaposabb, hitelesebb felismeréséhez juthatunk el.

A nemzedéki párbeszéd törvényei a tudományos vita és hagyományápolás követelményeivel érintkeznek. Érthető, ha a kulturális hagyaték megítélésében jelentkező különbségek vagy éppen ellentétek a korosztályok szemléletében megmutatókozó változások szerint is alakulnak. A dialógus azonban azt várja a vitázóktól, hogy tegyenek erőfeszítést egymás — minden előítélettel mentes — megértésére (ami természetesen nem egymás álláspontjának kötelező elfogadását jelenti). Ez a kívánalom arra is buzdít, hogy a vita során törekedjünk a partner nézeteinek s a bennük munkáló eszmei orientációnak minél hitelesebb tolmácsolására. Egy ilyen megközelítés lehetővé tette volna például Horváth Andor számára, hogy pozitívan értékelje Rácz Győző *A minőség forradalma — tegnap és ma* címmel közzölt interjújának (*Utunk*, 1978. 50.) ama részét, amelyben arról vall, milyen fel-

szabadító hatással volt rá az ötvenes évek elején a nem marxista Németh László antidogmatikus szemlélete és Sztálin-kritikája. A párbeszédben nélkülözhetetlen empátia megakadályozta volna Horváth Andort abban is, hogy a szerző szándékával és felfogásával ellentétesen értelmezze az interjúnak azt a megállapítását, hogy „vannak idők, amikor nem a történelemhez kell szavakat találni, hanem fordítva: a történelmet kell a szavak követelményeihez igazítani!” Ezzel Rácz Győző ugyanis nem a manipulációt próbálta igazolni, hanem a haladó eszmények gyűjében folyó történelemalkítás, jobbtás mellett foglalt állást. Teljes mértékben egyetérthetünk Horváth Andor ama igényével, hogy „az egyéniség, a személyiség, a másság létjogosultsága” biztosítsák (A másság útvesztője. A Hét, 1979. 2.), ám Rácz Győző gondolatait ugyanez a törekvés hatotta át.

A folytonosság és a megszakíthatóság dialektikája révén, az időt áthidaló szembesülés elvezethet (el kell vezetnie) a közös tenniivalók, a korszak által rákiszabott létfontosságú s éppen ezért csak együttesen teljesíthető feladatok vállalásához.

A felszabadulás utáni első, tudományos kritériumok alapján is nemzedékek tekinthető jelentkezés — mint láttuk — a *Forrás*-szerzőké volt. Kántor Lajos, akit joggal e nemzedék kritikusának tekinthetünk, az irodalomba való betörésüket értelmezve, „hangváltás”-ról ír. (A *Korunk*nak egyébként kétségtelen érdemei vannak az első *Forrás*-költők elfogadtatásában.) Ez az új hang azt a megváltozott nemzedéki szituációt tolmácsolta, amelyre az ötvenes évek közepétől kezdődő „olvadás”, a dogmatizmus és az irodalmi sematizmus áttörése volt jellemző. Ígéretesen kezdett a marxizmus reneszánszának ismert alkotó szellemi folyamat kibontakozni, s ugyanakkor reményre jogosítón hódított tért a szocializmus, a nemzeti sajátosságok, az emberség és a demokratizmus egységének korparancsa. Véget ért a hagyományok szűkkeblű értékelése, és fokozatosan lehetővé vált a kitekintés a széles nagyvilágba. A nemzedéki fellépés sem számított többé diverziónak.

Szertartás egy nemzedék nevében című versében Lászlóffy Aladár így fejezte ki — az „egyetlen értelmes Emberi Rend” távlatában — a maga és társai krédóját: „*Irányt csak arra kap a történelem, / Amerre a szabadság és a végtelenség / Sinpára kigyózik a tér töltésin.*” Nem feladatunk a *Forrás*-költészet esztétikai elemzése, rámutatni kívánunk viszont arra, hogy az ő esetükben nem kérdéses, nem kétséges, milyen általánosabb társadalmi, emberi aspirációkat szálaltattak meg.* Jól látta Kántor Lajos: „A változás, a látókör-tágulás nyilván nem korlátozódott a művészi kifejezésre: a társadalmi forradalom korszerű értelmezéséről van lényegében szó, egyén és közösség, jelen és múlt viszonyának újraértelmezéséről — amiben a pályájukat most alakító fiatalok az előtűk járó nemzedékek legjobbjaival köthetnek szövetséget, esetleg hozzájuk csatlakozhatnak fel.” (Kántor Lajos: *A líra hangváltásai*. In: *Korváltás*. Bukarest, 1979. 129.) Valóban, az ún. első *Forrás*-nemzedék (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Bálint Tibor, Veress Zoltán) sajátosságai közé tartozik egyrészt „az ötvenes évek verses publicisztikává degradálódott pódiumköltészetével” való szembefordulás, másrészt bizonyos együttműködésre irányuló szándék azokkal az előtűk járókkal, akik — mint Szász János írta — képesek voltak „elszakadni ettől a modelltől, visszatérni az esztétikai érvényű eszközközhöz, megtalálni a magukét”... Figyelemre méltónak, művelődésünk szempontjából jelentősnek minősíthetjük, hogy ez a fel-fogás, ez a magatartás az ún. második *Forrás*-nemzedéknél (Farkas Árpád, Király László, Kenéz Ferenc, Lászlóffy Csaba, Fábian Sándor) is megmaradt. Ez a folytonosság is jelzi, tényleg nem lehet a két csoportosulás közé éles határvonalat húzni.

Persze a társadalmi-nemzetiségi elkötelezettségben hasonló vagy azonos eszmények égisze alatt létrejött csoportokat nem csupán rokonvonások (a kiürült, régi sémák elvetése, a társadalmi mozgás tényezőinek kritikai értelmezése és tolmácsolása, formai újítás, személyes hangvétel) közelítették egymáshoz. Volt köztük különbség is. Szociológiai szempontból, s bennünket most elsősorban ez foglalkoztat, változott a fellépésüket meghatározó nemzedéki helyzet. Tágabb összefüggések között, a hatvanas évek második felében elharapózó ifjúsági, főként pedig diák-megmozdulásokra utalunk. Lendületük, programjuk azt bizonyította, hogy az ötvenes évek fiataljainak kételyét és tétlenségét a kontesztáció váltotta fel. Hazai vonatkozásokban a IX. kongresszus utáni fellendülésre, a szellemi életben tapasztalt élénkségre, a nemzetiségi művelődés intézményi hálózatának bővülésére emlé-

* Ugyanezek a törekvések jelentkeztek a kortárs román irodalom megújulásán munkáló fiatal költők és prózaírók (Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Alexandru, D. R. Popescu, Augustin Buzura és mások) műveiben.

keztethetünk. Ezek a kedvező feltételek nyilván ahhoz is hozzájárultak, hogy míg az első nemzedéknek egy antológiában való együttes megjelenés sem sikerült, a *Forrás* második hullámának viszonylag gyors és sikeres érvényesülését né határozott csoporttudat sarkallta. Művelődés- és nemzetiségpszichológiai megközelítésben távolról sem különbös az a körülmény, hogy az együvé tartozás és csoporttá alakulás ösztönző élményét az írószövetség védnöksége alatt működő kolozsvári Gaál Gábor-körben szereztek. Itt — horribile dictu — éppen a Szócs István részéről elparentált nemzedék egyik — a régi illúzióktól és módszerektől önmagát megszabadító — tagja támogatta őket.

A Gaál Gábor-kör működése azoknak a többé-kevésbé intézményi jellegű kereteknek a jelentőségét bizonyítja, amelyek — bizonyos öngazgatást meghonosítva — művelődésünkben az ifjú tehetségek kiemelkedését és szárnyra bocsátását hagyományosan ösztökélték. (Gondoljunk csak a húszas-harmincas évek középisikolai önképzőkörre és lapjaikra, például a *Reményre*.) A régebbi előzményekre való utalás természetesen nem csökkentheti a Gaál Gábor-körben — annak idején — jelentkező kezdeményezések és törekvések ésszerűségét. (Ezeket ugyancsak a már említett tényező alakították ki.)

Gálfalvi Györgynek köszönhetően, aki kifaggatta a második *Forrás*-nemzedék tagjait, majd válaszaikat kötetben közrebocsátotta (*Marad a láz? 11 interjú*, Bukarest, 1977), olyan ankétával rendelkezünk, amely bepillantást enged egy generáció kialakulásának, pályájának és felbomlásának egész folyamatába. A Gálfalvi-féle interjúk különösen az ún. *nemzedéki ideológia* tanulmányozását segítik elő. A feleletek elemzése ugyanis lehetővé teszi, hogy felismerjük bennük a hamis tudat elemeit, a legtöbb hasonló fellépésnél jelentkező önáltatásokat, ám a kötetben foglalt vallomások révén a kor megszabta tennivalók is felszínre kerülnek. A kései kutatóknak alkalma nyílik felidézni a hatvanas évek második felében induló költők számára oly serkentő csoportéletet, „a boly melegé”-nek semmivel sem pótolható szerepét. Megelevenednek az egykori célok („tisztességesen szembenézni” az élet kérdéseivel); „kibeszélni nemzetiségi sorsunk közérzetét”; népszolgálat; a társadalmi és nemzetiségi elkötelezettség egységének megszólaltatása; egy „költőiségek-től és előítéletektől mentes irodalmi közélet megteremtése” stb.). Nyomatékok nyer a csoport szócsöveinek bizonyult lapok (*Ifjúmunkás, Megyei Tükör*) segítségével. És végül, a konfessziókból kirajzolódik a felbomlás, a széthullás egyesek számára fájdalmas, mások szempontjából elkerülhetetlen, sőt szükséges menete.

A nemzedéki „hangváltások”-ban a megváltozott situációk — többek között — új életérzések, javuló vagy romló közérzetek közvetítésével tükröződnek. Ortega y Gasset annak idején a történelem elsődleges jelenségére vélt az életérzésben ismerni, amelyet az „egzisztencia egységes és esztátlan” megnyilvánulásának tartott. Ha nem is értünk egyet történelembölcseleti felfogásával, hogy egy korszak politikai rendje mindig az adott történelmi pillanatban élő emberek gondolatainak, esztétikai és erkölcsi meggyőződésének a függvénye, elfogadhatjuk nézetét, miszerint kortársaink gondolkodásában, izlésében és erkölcsében ez a bizonyos életérzés is kifejezésre jut. (Vö. José Ortega y Gasset: *Korunk feladata*. Budapest, 1944. 9—10.)

A romániai magyar művelődésben nyomon követhető nemzedéki csoportosulásokra vonatkozó s az előbbieket során érintett viták, vallomások és egyéb dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a változó életérzésekkel szerves junktimban lévő módosulás az egymást követő nemzedékek értékorientációjában, valamint erkölcsi világméretében sem mellőzhető tényezőként éreztetik hatásukat. A nemzedékkutatás nem kerülheti meg tehát a különböző korosztályok erkölcsi eszményeinek és értékrendjének kérdését (a szakirodalom részletesen fejtegeti például, milyen szerepe volt a hatvanas évek végén kirobbanó diákmozgalmakban a fogyasztói társadalomra jellemző értékskála elutasításának).

Ami a hazai viszonyokat, illetve stúdiumokat illeti, ismeretes, hogy a mai ifjúság gyors változásokon átmenő erkölcsi ideáljait évek óta tanulmányozzák (lásd a *Tineretul și idealul moral* című gyűjteményt Nicolae Bellu szerkesztésében. București, 1969), az utóbbi időben viszont a nemzedéki különbségek és az értékorientációkban megfigyelhető ingadozások, módosulások közötti összefüggés nyomult az érdeklődés előterébe. Ezek az erkölcsszociológiai felmérések és axiológiai vizsgálódások természetesen az alakuló szocialista ethosz felől közelednek az említett jelenségekhez, s megkülönböztetett figyelmet fordítanak arra, hogy megragadják a társadalmi egyneműsödés és a nemzedéki differenciálódás viszonyát. Egyik érdemük, hogy szakítani kívánás azokkal a régebbi illúziókkal, illetve mai csökevényekkel, miszerint a szocializmusban a nemzedékek kapcsolata csupán a magatartás szintjén lenne fontos, s jelzik, hogy az ilyen és hasonló megfogalmazások-

ban az esetleges konfliktusok fel- és elismerésétől való húzódozás rejlik. A megismerést fékező aggályok elhárítása szabaddá teszi az utat olyan kérdések megválaszolására, mint például: hogyan alakulnak a szocialista erkölcsi jegyében a nemzedékközi relációk?; miként értékeljük a különböző kapcsolattípusokat?; melyek egy távlati erkölcsi szempontjából érvényesnek, jövőnek tekinthető értékek? (Vö. Vasile Morar: *Problema morală a generațiilor în etosul socialist*. Revista de filozofie, 1979. 3.)

A kutatók abból a munkafeltevésből indultak ki, hogy léteznek az értékek világában érvényesülő folytonosság és megszakítás dialektikája. Az erkölcs terén is végbemenő integráció nem zárja ki a különböző nemzedékeknel az értékpreferenciákban megfigyelhető eltéréseket. Egy konkrét erkölcsszociológiai vizsgálat azt mutatta például, hogy míg az általános társadalmi értékek vonatkozásában bizonyos azonosság állapítható meg, a család és a vallás tekintetében már nagyok a különbségek. (Fred Mahler: *Relația dintre generații și valori în conștiința socialistă*. In: *Coordonate valorice ale civilizației socialiste*. București, 1976. 201.)

Általában az anketók arról tanúskodnak, hogy a gyors iparosodás és városiasodás hatása alatt ugyancsak gyors hanyatlásnak indultak a nem is oly rég még tekintélynek, tiszteletnek örvendő értékek mind a szakmai, mind a családi élet viszonylatában. Mutációk jöttek létre az elfogadott, illetve az elutasított értékek tekintetében, s ezek konfliktusokhoz is vezethetnek. (I. m. 214.)

Nem nehéz felismerni, milyen sajátos vetülete, milyen jelentősége van ezeknek az országos jelentőségű vizsgálatoknak s a belőlük levont általános következtetéseknek a romániai magyar művelődés szempontjából. Ha tanulmányunk elején rámutathattunk az új nemzedékek és e művelődés léte, valamint jövője közötti szerves kapcsolatra, most ama összefüggést kell kiemelnünk, amely e kultúra folytonosságát, fejlődését szavatoló értékek s az egymást váltó korosztályok értékorientációi között létezik. Pontosabban: nem mellékes, milyen értékeket tekint magáénak és milyeneket utasít el a mai és a holnap ifjúság.

Ez az érdekeltség persze nem akadályozhatja azt az axiológiai elemzést, amely — harag és részrehajlás nélkül — az érvényben lévő, illetve a letűnő értékek megjelölését, csoportosítását s mozgásuk előrejelzését célozza. A tudományos kutatás azonban segítséget nyújthat a szükségesnek, nélkülözhetetlennek mutatókozó nemzetiségpedagógiai erőfeszítések számára, hogy a létfontosságúnak bizonyuló értékek vonzereje, korszerűsödése biztosítható legyen.

E megfontolások alapján érthető, hogy hatványozott figyelemmel követjük az újabb nemzedékek viszonyulását olyan magatartásmodellekhez s a bennük kifejeződő értékekhez, mint a népszolgálat, az emberség, az itt és most jegyében hozott döntések, az elkötelezettség, a felelősség és a méltóság. Ha — mint láttuk — ezek a magatartások, ezek az értékek az első és a második *Forrás*-nemzedék értékcsálájának a csúcán szerepeltek, most az a látszat keletkezett, mintha újabban már nem tartanak ilyen becsben őket. (Észlelhető volt ez a tünet a *Korunk* nemzedéki anketáján is.)

Félreértések elkerülése végett: nem hunyunk szemet e modellek és értékek kisugárzásának bizonyos csökkenése fölött. Nem térünk ki e devalvációt kiváltó okok (eszmény és valóság ellentmondása, manipuláció, némely jelentésbeli vonatkozás elavulása stb.) szigorú bírálati és önkritikai boncolgatása elől. Nem kívánjuk a mögöttük esetleg meghúzódó maradiságot, provincializmust védelmezni, ám arra sem vagyunk hajlandók, hogy egy erkölcsi harakirit szenvtelenül, tétlenül szemléljünk. Ez — többek között — azt is jelenti, hogy nem mondunk le a két világ-háború közötti korszak kisebbségi humánumának közösségmegtartó hagyatékáról.

Ezt az elvi állásfoglalást nem érinti, nem gyengíti az a körülmény, hogy az értékorientációk manapság elég gyorsan módosulnak. Az inga hol ebbe, hol abba az irányba lendül ki.

A hetvenes évek elején jelentkező, erősen elméleti beállítottságú fiatal esszé-írókkal viszont feltétlenül valami új és jelentős kezdődött. A *Szövegek és körülmények* (Bukarest, 1974) című tanulmánygyűjtemény szerzőinek gondolatvilágára már azok a megváltozott társadalompolitikai, tudati és lélektani mozzanatok nyomták rá bélyegüket, amelyeket fejtegetéseink elején érintettünk.* Ilyen feltételek között, a fiatal elméleti írók a filozófia, a szociológia, az esztétika, valamint a nyelvudomány területén kívántak egy új hullámot elindítani, s kezdeményezésük újszerűsége mindenekelőtt ebben ragadható meg. A felszabadulás utáni romániai

* Ki kell továbbá emelnünk Bretter György szerepét a „szövegírók” csoportosulásában. Kétségtelen, hogy a Hípotézis a nemzedékek kettős nyelvéről című írása (Párbeszéd a jelennel. Bukarest, 1973. 128—143.) eszméileg ösztönző hatást gyakorolt a fiatal elméleti írókra, akik eleinte főként a „szimbólumok vizsgálatában”, bírálatában vélték nemzedéki feladatukat megtalálni.

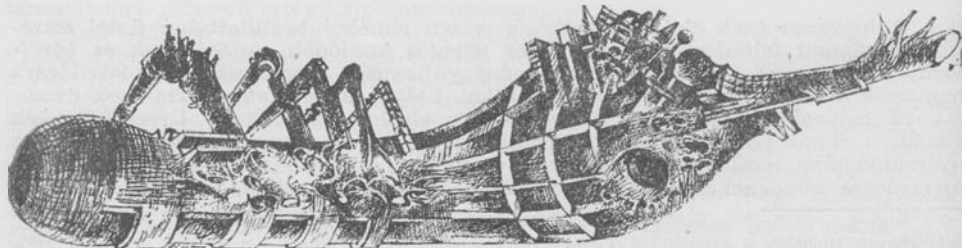
magyar művelődésben ők az elsők, akik nem irodalomban, hanem a széles értelemben vett társadalomtudományokban léptek fel az újrakezdés igényével. Tartalmi, ethoszbeli vonatkozásokban törekvéseikre a minden konformizmust elhárító, erkölcsi fogantatású vizsgálódás, az előző nemzedékek elkötelezettségeinek, fogalmi rendszerének és nyelvének bírálata, sőt elvetése volt jellemző. A fiatal kritikások nem csupán radikális programjokkal, hanem naprakész tájékozottsággal, színvonalas, gyakran frappáns kifejezési formákkal robbantak be a művelődési életbe.

A többektől a harmadik *Forrás*-nemzedékbe sorolt esszéírók vállalkozását — néhány kritikai észrevétel kíséretében — annak idején méltattam. (*Nélkülszerveletlen elmélet. Egy nemzedéki jelentkezés fenomenológiájához*. Korunk, 1976. 12.) Üdvözöltem szándékukat, „hogy egy korszerűsített fogalomrendszer kidolgozásával is valami újat hozzanak az elmélet, különösen pedig a társadalomelmélet terén”. „Rendkívül erős, s tegyük hozzá, radikális elméleti igény munkál bennük” — írtam, majd leszögeztem: „E valóban sürgető társadalmi rendelésnek megfelelő program jelentkezését csak köszönteni, csak támogatni lehet.”

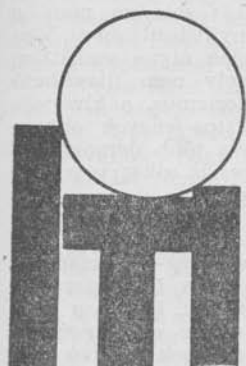
A cikk, mint alcíme is jelezte, főként a jelenségek síkián értelmezte a szóban forgó nemzedéki csoportosulást. Az egyes munkákra is kiterjedő elemzések elmaradása hiányérzetet kelthetett, amihez még az együttműködésre irányuló javaslatnak valószínű „intézményi integrálásként” való elutasítása járul. (Hasonló fogadtatásban volt azonban része Aradi József ama kísérletének is, hogy — a szinte egyértelmű támogatás szellemében — a „szövegírók” műfaji teljesítményét felmutassa.)

A körülmények és önmaguk változásai folytán a „szövegek” szerzőinek — már kezdetől fogva sem teljesen egységes — tömörülése felbomlott. Hatásuk viszont tovább érvényesül mind az ugyancsak a harmadik *Forrás*-nemzedékhez számított költők és esszéírók (Balla Zsófia, Cs. Gyimesi Éva, Egyed Péter, Szócs Géza), mind az általuk, illetve még fiatalabb társaik által szerkesztett kiadványok (az *Echinor* magyar oldalai, *Fellegvár*) hasábjain. (Az *Igaz Szó — Fiatalok* című — melléklete, sajnos, nem bizonyult hosszabb életűnek, különben sem biztosított következetesen önállóságot a fiataloknak a szerkesztésben.) Utóéletükhöz még az is hozzátartozik, hogy az a Molnár Gusztáv, aki annak idején a szerzőkollektiva cikkszeredai bemutatkozásán már az egyéni utak fontosságát hangoztatta, ma a nemzedékek közötti párbeszéd egyik új kezdeményezőjeként lép fel.

Áttekintettük a művelődésünkben fellépett nemzedéki csoportosulások változatos és hatásaiban oly eltérő következményekkel járó történetét. Láttuk, egyrészt e kezdeményezések többnyire újító szerepet töltek be, másrészt pályájuk tartama általában rövid volt, s ezt a mostani akceleráció mintha tovább kurtítaná, miközben szubkultúráik sajátosságait és teljesítményeit egyre viszonylagosabbá teszi. Megállapíthattuk a nemzedéki kapcsolatok bonyolultságát (különbségek, ellentétek, összeütközések, párbeszéd, együttműködés), s főként azt kívántuk kiemelni, milyen nagy jelentőségű mindez egy nemzetiségi kultúra szempontjából. Ebben az összefüggésben konklúzióként hangsúlyozzuk, hogy napjainkban nem elégedhetünk meg csupán a humán érdeklődésű ifjú értelmiségiek kezdeményezéseinek követésével, legyenek azok mégoly fontosak is. Alapvetően hibásnak bizonyulna optikánk, ha látómezőnkben az üzemek ifjúsága, a holnap generációjának többségét alkotó ifjú műszaki szakemberek kimaradnának. Az iparosítás és a városiasodás elkövetkező évtizedeiben a jövőt fokozódó mértékben ők fogják alakítani.

Simon Sándor rajza

A SZÖERTÉS ELŐFELTÉTELEIRŐL

„Nincs helye semmiféle kizárólagosságnak“

Gáll Ernő: Szeretettel köszöntök mindenkit, aki meghívásunkra eljött és jelenlétével is igazolja, hogy ez a kezdeményezés időszerű, szükséges volt.

Remélem, eszmecsereünk lefolyása és várható eredménye meggyőző bizonyítéka lesz annak, hogy jószándékú emberek szót érthetnek még akkor is, ha különböző kérdésekben esetleg eltérő nézeteket vallanak.

Nézzük csak meg, mi is indokolta vállalkozásunkat?

Egyrészt örvendetes, másrészt aggodalomra is okot adó jelenségek léptek fel művelődésünkben, s az a veszély is fenyegetni látszott, hogy elmélyül a szétaprózottság, a különböző felfogások képviselői közt pedig lehetetlenné válik az érintkezés.

Örvendetes — véleményem szerint — a vitaszellem megélnkülése, a különböző, egymástól eltérő nézetek érvényesülése és az az önreflexió, amely — akár nemzedéki keretek között — az egyre nyugtalanítóbb kérdésekre keres választ: kik vagyunk, milyen az a világ, amelyben élünk, s végül, merre tartunk? Biztató továbba a „másfajta rajok“ egymást követő stafétája is.

Ha évekkkel ezelőtt, az ún. „elmélet“ vagy — tolvajnyelven szólva — a „szöveg“ került bizonyos újító-kritikai velleitású törekvések közvetítésével előtérbe, mostanság mintha egy bizonyos költészet válna a messzemenő nonkonformizmus nem kevés értelenséget és vihart kiváltó tolmácsolójává. Jelentkezik végül — s őszintén szólva, számomra talán ez a legörvendetesebb — egy ugyancsak fiatalos és élénk érdeklődés a hazai társadalmi valóság, illetve annak feltárása, a szociológia és a szociográfia iránt.

Egyidejűleg azonban olyan indulatok és szenvedélyek lobbantak fel egy-egy vita során, amelyek a természetesnek vehető véleménykülönbségeket elválasztó szakadékká mélyíthetik, s a félreérthetetlen jószándékokat félremagyarázva, virtuális szövetségesekből ellenfeleket csinálnak. Ama érthető igyekezet, hogy kivonjuk magunkat a hamis tudattal azonosított ideológiák hatása alól, a régi, részben hitelüket veszített fogalmak és szimbólumok kicserélését ösztöklélte, félő viszont, hogy ez az igyekezet részben új kizárólagosságokban nyilvánul meg, részben pedig olyan cezúrához vezet, amely a folytonosság teljes megszakításával művelődésünket létalapjaiban gyengíti.

Megmagyarázható, hogy egy átfogó válság szorításában bizalmatlanság lép fel bizonyos intézményi rendszerekkel szemben, nem szabadna azonban eltekintenünk — gondolom — az intézmények és képviselőik közötti különbségektől. Adott ideológiai tartalmak nyomasztó monopóliuma s az ennek megfelelő nyelvi struktúrák elleni tiltakozás kiválthatja a formák, a jelképek iránti fokozott — már-már kizárólagos — érdeklődést s az egyébként korszerűnek számító nyelvkritikai buzgalmat. Kérdéses azonban, mire jó és kinek használ egy csak bennfenteseknek szóló „metanyelv“-hez való menekülés? Eszre kell ugyanis vennünk, hogy — Aradi kifejezésével — már-már „nem értjük egymást“, de ennél csak az lenne aggasztóbb, ha nem is akarnánk egymást megérteni.

Persze, az említett jelenségeket kiváltó tényezők sem mellőzhetők. Rámutatunk az egyeseknél nehezen oldódó maradiságra, a sajátosságok ama szűk látó-

körü védelmezésére, amely betokosodásban, minden „más“-sal s minden nem e tájakról származó újító gondolattal szembeni elzárkózásban nyilvánul meg. Van szakmai hübrisz, s ez könnyen dilettantizmusnak bélyegez minden olyan szokatlan, többé-kevésbé kísérletlen kísérletet vagy megfogalmazást, amely nem illeszthető be a professzionalizmus keretei közé. A szolgálalkúság, a karrierizmus, a kiváltságokkal is járó pozíciók féltése szintén megteszi a magáét. Biztos vagyok abban, hogyha köreinkben több nyitottság és megértés, magyarul szólva több demokratizmus jelentkeznék, az említett jelenségekben feszülő érzelmi töltés is sokat veszítene intenzitásából, esetről esetre pedig „proletár-pukkasztó“ jellegéből.

Kedves Barátaim!

Tudjuk, a visszahúzó erők mindig előszeretettel használták a szokatlan eszmék és fogalmak bekebelezésének a módszerét, ami — tudvalevőleg — a manipuláció egyik válfaja. A jogos védekezésben azonban ne öntsük ki a fürdővízzel a gyereket is. Nem volna szabad lemondani például olyan fogalmakról, illetve a bennük kifejeződő magatartásról, mint nemzetiiségi népszolgálat és az ezt kiegészítő felelősség. Azt hiszem, nem tévedek azt állítva, hogy éppen ezeknek a hívó szavára jöttünk ide valamennyien. Ragaszkodásunk e fogalmakhoz természetesen nem fetisizálja őket. Állandó és szigorú kritikával elkerülhető, hogy üres szólamokká, bürokratikus tendenciák tolmácsolóivá váljanak. E felelősségnek kell mindig eszünkbe juttatnia, hogy míg értelmiségünk derékhad a nemzetiiségi létet közvetítő hagyományosabb szimbólumokhoz ragaszkodik, fiataljaink egy része pedig valaminő „elitritus“ szertartásának hódolva, egyetnemértését fejezi ki, a népi sors az iparosodás és városiasodás olvasztótégelyében alakul.

E követelmény szellemében, a mai eszmecsere munkafeltételeként induljunk ki abból, hogy művelődésünk fejlődése és jövője a sokszínűséget igényli. Egy olyan kis és sajátos kultúrának, mint a miénk, vitális szüksége van az elvidékesedés veszélyét ellensúlyozó nyitottságra és változatosságra. Vegyük tehát tudomásul, hogy többféle hagyomány létezik, de egyiknek sincs monopóliuma. Éppen ezért nincs helye semmiféle kizárólagosságnak. Senki sem veheti magának a jogot, azt az erkölcsi tekintélyt, hogy másokat gyanúsítson vagy megbélyegezzen. A kiátkozások ideje lejárt.

A sokszínűség nem azonos az atomizáltsággal. Nem azonosítható egy olyan művelődés képletével, amelynek különböző áramatait vagy iskolái bunkerekbe, eszméi sündisznóállásokba húzódvá, szüntelenül egymásra tüzelnek, s még a tűzszünetben sincs köztük semmilyen kapcsolat, semmilyen érintkezés.

Ha így értelmeznénk és alkalmoznánk, erkölcsi öngyilkosságot követnénk el. Művelődésünk létszükségletei nemcsak a sokszínűséget, hanem azt is igénylik, hogy a különböző nézeteket vallók között elvi magaslatú vita, hiteles párbeszéd jöjjön létre. Meggyőződésem, hogy ez a belső dialógus legfőbb létparancsolataink közé tartozik. A türelem jegyében kibontakozó párbeszéd elősegítheti a bizonyos létfontosságú tennivalókat illető egyetértés megvalósítását.

„Ha a történelmi folytonosságot akarjuk újratertemteni“

Molnár Gusztáv: Gáll Ernő árnyalt bevezetőjében a folytonosság megszakításának veszélyéről beszélt a „másfajta rajok“ jelentkezésével kapcsolatban. Egy ilyen jelenség feltétlenül fennáll, nem tudom, hogy veszély-e vagy nem veszély; ennek az okairól és lehetséges feloldásáról szeretnék néhány szót szólni. Az okait nem kell különösebben részletezni, hiszen nemcsak a generációk közötti folytonosság esetleges megszakadásáról van szó, hanem sok esetben az egy generációhoz tartozók közötti akadozó kommunikációról. Ezt valamilyen formában át kell hidalnunk, anélkül hogy ez a többszólamúság ellenében történne. Hogyan? Csakis úgy, ha az elvi vitákkal nem megelégedve — nem mondom azt, hogy az elvi vitákat mellőzve —, de azokkal nem megelégedve olyan közös feladatokat keresünk, olyan közös témákat, amelyek szélesebb szórásban is érvényesek, amelyeket fontosabbnak tartanak különböző beállítottságú emberek. Egyáltalán, a munkában érvényesíthető feloldásról beszélnek.

Nem sok értelmét látom annak, hogy elvi vitákba bonyolódjunk. Valami gyakorlati kivezető útra gondoltam, gondolok jó ideje. Ez a gyakorlati kivezető út a folytonosság újrafelfedezése, a folytonosság újratertemzése lehetne. Nagy tévedés volna azt képzelnem, hogy 1965-ig vagy 75-ig létezett valami folytonosság, ami aztán hirtelen bizonyos „rajok“ jelentkezésével megszakadt. Itt másról van szó. Kőzelebbi és távolabbi hagyományainkkal kell újra megteremteni a folytonosságot. Elsősorban a különböző világszemléletű, de a közösségükért egyképpen felelősséget vállaló magyar értelmiségiek Vásárhelyi Találkozásójával. Hivatkozni sokan hivatkoznak rá,

de rettenetes, hogy a mai napig nincs összegyűjtve — nem mondom, hogy nem jelent meg, ez más kérdés —, de össze sincs gyűjtve a Vásárhelyi Találkozó teljes anyaga. Ezt meg kell csinálni, meg lehet csinálni. De ennél is fontosabb újratertíteni a kapcsolatot és a folytonosságot a 45 után alakuló történelmünkkel.

Persze lehet arról is vitatkozni, hogy a fiatalok miket irnak az *Echinorban*, a *Fellegvárban*, jó verseket vagy rossz verseket, hogy hóbörögnek-e vagy ezoterikusak stb. Úgy látom, hogy ez most nagyon fontos kérdés itt Kolozsváron. Én öszintén bevallom, hogy nem tartom olyan fontos kérdésnek. Ma az idősebbekkel való foglalkozást fontosabbnak tartom. Mivel ezt a találkozót a *Korunk* szervezte meg, ténnek egy talán hasznosítható javaslatot. A javaslat a következő: fel kellene mérni, hogy kik tudnak érdemlegesen nyilatkozni vagy írni a 44 utáni korszakról, össze kell gyűjteni minél több anyagot, és az anyag egy részéből egy vagy két számot kell csinálni. Nincsenek illúzióim. Nagyon jól tudom, hogy lesznek olyan szövegek, amelyeket nem fog a *Korunk* egy pillanat alatt megjelentetni. De bizonyos részleteket kiemelni ilyen beszélgetésekből és visszaemlékezésekből — ezt érdemes elgondolni. Mert ha egy kicsit is elgondolkozunk azon, hogy legalábbis szellemiekben milyen stációk következtek egymás után itt nálunk és egy kicsit Kelet-Európában, akkor rögtön feltűnik, hogy a sor valahol a „dial-mat” nagy természet- és társadalomontológiájával kezdődik, a hatvanas évek közepétől egy sajátos történetfilozófiai beállítottsággal folytatódik, majd a hetvenes évek közepén fellép ennek a történet-metafizikának az elméleti kritikája. De mindez csak spekuláció, filozófia, elmélet. Talán eljött az ideje annak is, hogy a filozófiai és elméleti csatározások mellett magukat a tényeket, a társadalmi, politikai és ideológiai folyamatokat is rekonstruáljuk. És az alapvető magatartásmintákat. Ebben a munkában többféle szemlémi beállítottság, többféle temperamentum találkozhat. Felidézhetjük és értelmezhetjük a történeteket belülről, kívülről vagy utólag kívül kerülve — de fogjunk neki és csináljuk végig.

Althusser írja a *Liszenko-kötet* bevezetőjében, hogy a bürokratikus szocializmus alapjellemzője a némaság, a csend, az emlékezethiány. És ha mi a történelmi folytonosságot akarjuk újratertíteni, a puszta tény, hogy végigkövetjük az eseményeket, egyúttal bizonyos értelemben elvi jelentőségű lesz.

Lehet, hogy ezeket a fiatalokat itt Kolozsváron nem érdeklik az úgynevezett társadalmi vagy a sajátosan kisebbségi, nemzetiségi kérdések. Lehet, hogy így van.

Ez a fajta újratertített folytonosság felkeltheti az érdeklődésüket. De csak ez. Csakis ez.

Ami elmondtam, nem üres okoskodás, hanem — több mint egy éves munka után konkretizálódott — reális munkaterv. Teljesen megváltozott tudattal és megváltozott lélekkel gondolkodom és írok azóta, amióta magam próbálok bizonyos dolgoknak utánanézni. Sokkhatás ez, a történelem menetével, izével és büzével való találkozás.

„A magyar kultúra számtalan diszkontinuus nemzedékváltást ismer”

Egyed Péter: Lényegében kapcsolódva ahhoz, amit Molnár Gusztáv elmondott, a kérdésnek néhány más vetületét is ki szeretném bontani. Miután részt vettem abban, amit ő néhány kolozsvári fiatal helyi hóbörgésének nevezett, az utána következő egy év alatt magam is át tudtam gondolni, hogy körülbelül mi volt ez. Nyilván az első kérdés, ami közvetlenül felmerül, az, amit Gáll Ernő is kiemelt a bevezetőjében, éspedig, hogy itt jelenségként észrevehető egyfajta nemzedéki diszkontinuitás. Véleményem szerint nem törvényszerű, hogy a nemzedékek közötti folyamatoság mindenkor, tehát ebben az esetben is fennálljon, hiszen a magyar kultúra számtalan diszkontinuus nemzedékváltást is ismer. Viszont ha a jelenség magyarázatát keressük, akkor ennek a diszkontinuitásnak az alapja valószínűleg az lehet (és itt utalok az előttem szólóra), hogy mivel minden értelmiségi nemzedék vagy összességében, vagy egyedeiben valamilyen társadalmilag működő célrendszer testest meg, ez a nemzedék vagy nem ismerte, vagy elutasította, vagy nem akarta megismerni az előtte járó nemzedék célrendszerét. Véleményem szerint inkább nem ismerte.

A kérdés az, hogy amennyiben ezt az ismeretet lehetővé teszik, kialakulhat-e egy olyan közös célrendszer vagy a célrendszereknek egy olyan közös eleme, amely kritikailag hozzájárulhat ezáltal a nyelvezet megváltoztatásához is. Ezzel eljutottunk a metanyelv kérdéséhez. Hogy vannak egyedek vagy csoportok számára érthetetlen nyelvezetek egy kultúrában, az természetes. Viszont itt már a kezdet kezdetén olyan jelenséggel találkozunk, hogy ezek az érthetetlen nyelvezetek elsősorban a maguk *értékmivoltában* tűntek fel. Senki nem próbálta meg azt megnézni,

illetve leszögezni, hogy ezek vannak, s utána azt kutatni, hogy mi a tartalmuk, mit fejeznek ki, és csak végső soron keresni azt, hogy milyen közvetett vagy közvetlen értékrendszerek fennállásához, társadalmi célokhoz kapcsolódnak.

Aki azonban figyelemmel kíséri a sajtót, az megfigyelheti, hogy általában az idősebbek aposztrofálnak, tehát ők jegyzik meg, hogy „fiatal hözöngők” vagy „tanítványok” stb., stb. Ez sem eleve elítélendő, ha a kérdés ismerete alapján történik. Szeretnék utalni arra, hogy a román kultúrában, irodalomban, amennyire én ismerem, a nemzedékek váltása sokkal harmonikusabban történik meg, valószínűleg azért, mert éppen ezeknek a társadalmi, illetve irodalmi cél- és kifejezés-rendszereknek a sokkal komolyabb, mennyiségileg sokkal nagyobbrendű jelenléte miatt az intézményi asszimiláció sokkal jobban működik, s a kultúra intézményei a következő generációkat kritikailag-önkritikailag mindenképpen kapcsolni tudják.

A sajnálatos az lenne a mi esetünkben, ha a viszonylagos diszkontinuitás jelenségét az áthidalás igénye nélkül valamiféle ignoramus et ignorabimus példává változtatnók, amelyben ténylegesen létrejön az, hogy az ún. „fiatal nemzedék” elutasítón viszonyul az előbb elmondottakhoz.

„Nincs metanyelv”

Palotás Dezső: Megfogalmazhatnánk így is: Hegyek között, völgyek között mókányica kanyarog, / Úlnek benne kézenfogva... fiatalok és idősebbek. Értem, hogy miről lenne szó, de nem értek egyet a szembeállításal. Kinézek az ablakon: itt van a Fellegvár. Értesültem Nagy Istvántól, hogy ott régebben olcsó kupik voltak. Ma méregdrága szálloda van a helyükön. Logikus, hogy ha Nagy István az olcsó kupikról írt, mi a méregdrága szállodáról fogunk írni. Ez nem nemzedéki hozzáállás kérdése. Más valóság, másképp közeledik hozzá az ember. Sehogy nem látom ezt az ellentétet öregek és fiatalok között... Aztán nem tudom, mi az, hogy metanyelv...

Egyed Péter: De itt már megegyeztünk abban, hogy az „érthetetlen nyelvezetet” nevezzük metanyelvnek.

Palotás Dezső: Elnézést, én nem beszéltem metanyelvről!

Egyed Péter: Senki nem beszél az idősebbek és fiatalok ellentétéről, éppen ellenkezőleg: „bruderságot” tételeztünk.

„Mérjük fel, hogy mi történt”

Szász János: Tétélezzük inkább fel, hogy nincs metanyelv, hanem értjük egymást, és egyetértünk. Akkor nem marad más hátra, mint amit Molnár Gusztáv mondott: nézzük meg, hogy mit csinálunk.

Rácz Győző: Molnár Gusztáv azt javasolta: mérjük fel, hogy mi történt 45 után a szellemi életben...

Szász János: Nemcsak a szellemi életben, hanem az egész társadalomban.

Rácz Győző: Tehát mérjük fel a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján, hogy mi történt itt a szellemi életben és a társadalmi valóságban 45 után, mert azoknak az elméleti jellegű, ún. elvi problémákat tisztázó vitáknak, amelyek eddig zajlottak, Molnár Gusztáv különösebb értelmét nem látja. Ez volna az ő programja. Az, hogy ezt *hogyan* valósítsuk meg, arról már nem beszélt.

Molnár Gusztáv: Egy részleges javaslatot tettem...

Rácz Győző: Igen, hogy nézzük meg, mi történt a Vásárhelyi Találkozón.

Molnár Gusztáv: Nem. A *Korunk* különszámáról beszéltem, lehet, hogy irreális ez a javaslat, de konkrét javaslat, meg lehet nézni, mit lehet ebből kihozni.

Rácz Győző: Elképzelhetőnek tartok egy olyan számot, amelyben tényleg történészeket, szociológusokat, filozófusokat, a társadalmi valóság más kutatóit föl lehetne kérni arra, hogy a szellemi életet vagy a kulturális élet területeit felmérve tanulmányi jellegű vállalkozásban álljon hozzá ehhez a kérdéshez. Megszerkeszthetőnek látok egy ilyen súlypontot. Azt hiszem, azért persze végig kellene gondolni mégis, hogy bizonyos problémák kidolgozására mozgósítsuk ezeket a szakembereket, s ennek megfelelően egy átgondolt tematika alapján szerkesszük meg a számot.

Molnár Gusztáv: Érzésem szerint nem feltétlenül a tudományos-elméleti írásk műfajában kellene ezt elsősorban csinálni, vagy legalábbis nem csak ebben. Beszélgetések, visszaemlékezések közlésére gondolok. A lehető legváltozatosabb formákra, a szépirodalomtól a dokumentumíráson keresztül az elméletig elmenőn.

Csibi Károly: A Molnár Gusztáv-féle programot úgy is fel lehet fogni, mint egyfajta regressziót. Véleményem szerint itt nem erről van szó. Sokkal inkább arról, ami az irodalomtörténetben is észlelhető jelenség: a nagyapák és az unokák

találkozásáról, ami a mi helyzetünkben különösképpen érdekesen alakul. Érvényes az, amit Egyed Péter mondott, hogy nem ismerjük az előttünk járó nemzedékek célrendszerét. De hozzátennem: ismerhettük-e? A folytonosság nemcsak újrafelfedezés és kegyes emlékezet, hanem továbbgondolása annak, ami mögöttünk áll.

„Véleménykülönbségek centrális kérdésekben vannak“

Rácz Győző: A központi kérdést Egyed Péter el akarta „boronálni“, amikor Palotás Dezsőt „letorkolta“. Gáll Ernő vitaindítójából is kiderül — bár ő nemzedéki ellentéttről nem beszél —, hogy véleménykülönbségek centrális kérdésekben vannak. Az a csöndes polémia, amit Gáll Ernő lényegében Aradi Józseffel folytatott az intézmények funkciójával, meghatározásával, szerepével kapcsolatban is, az is lényegében két generációnak különfajta hozzáállása egy döntő jelentőségű dologhoz. És ha nem is így fogalmazott Gáll Ernő, hogy öregek és fiatalok közti ellentét, úgy fogalmazott, hogy mindenki érthette: Aradi véleményéről és az ő különvéleményéről van szó. Ez pedig kifejez bizonyos fajta *másságot* azokban az elméleti kérdésekben, amelyekről szó volt. Ami pedig ennek a bizonyos metanyelvnek a kérdését illeti, Gáll Ernő azokra a *túlspeszkulált* szövegekre gondolt, amelyek mesterségesen túlbonyolítanak elméleti kérdéseket és amelyek egy olyan fogalomrendszer keretében jelennek meg, ahol a fogalmak egy másfajta jelentést, szemantikai összefüggést hordoznak, mint amit az ember elfogadott az elméleti irodalomból.

Én most hirtelen csak egyetlenegy, szerintem nagyon lényeges dologra hívnám fel a figyelmet. Amikor Gáll Ernő egy régebbi könyve megjelent, akkor Bretter György egy meglehetősen problémás hangú kritikát — *de nem pamfletet, kritikát* — írt a könyvről, amelynek egyik központi kifogása a könyvvel szemben az, hogy az egész könyv tulajdonképpen a középfogalmak szintjén tárgyalja a fölvetett kérdéseket, és nem dolgozott ki magának egy olyan *meta-* (tehát filozófiai) nyelvet, amelynek a segítségével beemelhetné volna absztrakcióit az ideologikum világából ennek a bizonyos metanyelvnek a világába, s ezzel biztosított volna a tárgyalásmódjának egy olyan elméleti szintet, amely a kérdéseket ki tudná emelni a köznapiságból. Annak idején én is reflektáltam erre a kérdésre ugyancsak egy, a Gáll Ernő könyvéről írott kritikámban, és próbáltam bizonyítani azt, amit itt Palotás Dezső megfogalmazott, hogy a mi elméleti irodalmunkban nincs ilyen metanyelv, legalábbis én nem ismerem el egy ilyen metanyelvnek a jelenlétét, és soha nem bíráltam fiatalok szövegeit, és nem utasítottam el fiatalok szövegeit azon az alapon, hogy túl absztrakt vagy túl spekulatív a megközelítési módja ennek vagy annak a kérdésnek, de igenis elutasítottam néha, kollektív megbeszélések alapján, olyan úgynevezett „metanyelvi“ szövegeket, amelyekben logikai töresek vagy következetlenségek jelentkeztek.

Palotás Dezső: A metanyelv fölösleges és zavaros. Összemosza a két lehetséges megoldást, hogy jó szöveg vagy rossz szöveg, jó irodalom vagy rossz irodalom. Azt hiszem, ez a kategória inkább zavarosan halászólnak való volna.

Rácz Győző: Lényegében egyetértünk.

„Itt két jelenségről van szó“

Szász János: Distingváljunk: itt két jelenségről van szó, legkevésbé két jelenségről. Az egyik az, amire Gáll Ernő utal, hogy van Kolozsváron és nemcsak Kolozsváron egy új költői, de nemcsak költői rajzás, amely új formanyelvvvel jelentkezik, ezt nevezhetjük, ha akarjuk metanyelvnek, de akkor metanyelv volt minden avantgarde formái újításáig mindig. A kérdés az, hogy mikor lesz egy új formanyelvi hullámból vagy metanyelvből irodalmi köznyelv, tehát mikor tanulják meg ezt a nyelvet, mint ahogy minden nyelvet meg lehet tanulni. Ha van benne erő kor- és önkifejezésre, akkor végül is kibújik ebből a „hurkából“. Ez az új rajzás is a nyelvet ebből a metaállapotból, amivel minden mindig kezdődik, ebből a kezdetlegességből, amin itt most nem a megmódolás kezdetlegességét értem, feltétlenül eljuttatja majd az olvasó, befogadó számára élvezhető köznyelvi szintre, amennyiben lesznek, leszünk addig még olvasók egyáltalán.

Más kérdés az értekező nyelv kérdése. Olyan régi motorosnak, mint jómagam is kétszer el kell olvasnom egy-egy ilyen szöveget, ami nem volna olyan nagy baj, hiszen azért van fejem, azért vagyok olvasó, de valóban egy olyan nyelvi „síkföld“ alakult ki. Hogy ennek belső esztétikai, alkotásélektani indítékai megvannak, az vitathatatlan. Kérdés csak az...

Rácz Győző: Bocsáss meg, hogy közbeszólók. Van a kérdésnek egy olyan vonatkozása is, amiről „óvatosságból“ nem szoktunk beszélni. Ennek az ún. metanyelvnek a kialakulásában, sajnos, egy társadalompolitikai, társadalomtörténeti szituáció is közrejátszott. Van itt egy-két tehetséges elméletirő, aki tényleg arra vállalkozott, hogy továbbgondoljon elméleti problémákat. A továbbgondolás eredményeinek a megfogalmazása és közlése már sokkal nehezebben ment azért, mert azok az intézmények, amelyek lehetnek konzervatívak is, és lehetnek haladók is attól függően, hogy a benne ülő egyének milyen tartalommal töltik meg ezeket az intézményeket, szűrőkként jelentkeztek. Ezeknek az elméletirőknak egy része ezért éppen a metanyelvvel próbálta meg „átrázni“ — nem támadáon mondom —, átrázni ezeket a szűrőket...

Cs. Gyimesi Éva: Úgy hiszem, a fogalom eltérő felfogásából eredő félreértések elkerülése végett nem lenne haszontalan röviden tisztázni itt, milyen nyelvhasználati módokat is nevezünk olykor megalapozottan, máskor megalapozatlanul vagy szükségből *metanyelv*nek. Különbséget kellene tenni legalább három közkeletű értelmezése között. Eredeti jelentése azzal a követelménnyel függ össze, hogy a tudományokban — gondolok itt elsősorban a humán tudományokra — a „tárgy-nyelv“-et meg kell különböztetni attól a nyelvtől, amelyen róla beszélünk, a „metanyelvtől“. Ez logikai követelmény, és a fogalomalkotás terén abban nyilvánul meg, hogy a metanyelv alkotóelemeinek mindig jól meghatározottaknak, definiáltaknak kell lenniük, mindig ugyanabban az értelemben, következetesen kell előfordulniuk. A definiáltság és egyértelműség követelménye pedig végül is minden tudományra, s a filozófia nyelvvezetése is áll. A tudományos fogalomalkotásnak e „metanyelvként“ nevezett rendszere lényegében a tudományos kutatás hatékonyságának és az ismeretközlés ellenőrizhetőségének alapfeltétele, tehát nem elvetendő.

Itt azonban még legalább kétféle, az eredeti értelmezéstől eltérő jelentésben fordult elő. Az egyik az a felfogás, miszerint a különféle okokból burkoltásra, rejtkezésre kényszerülő nyelvhasználat lenne az úgynevezett metanyelv, a másik felfogás szerint pedig metanyelvnek neveztetik mindközönségesen az, ami érthetetlen, ami zavaros, ami blöff. E két sajátos értelmezés talán túlságosan is eltér az általános, bevett, eredeti jelentéstől, és megnehezíti az elvi vitát. Különösen, ha a zavarost, a valóban értelmetlent nevezük elegánsan így. Úgy vélem, nem szabad ennyire visszaélni a fogalommal.

Azok a fiatalok, akikről itt szó van, szerintem pontosan azért figyelemre méltók, mert mindenekelőtt megpróbálták kidogozott fogalmi nyelven beszélni dolgainkról. Egyed Péter szemiotikai jellegű tanulmányaira gondolok elsősorban, amely az első, eredeti értelmében vett metanyelv használatára tett kísérletet. Az igaz, hogy metanyelv címén sok színvonalon aluli, valóban zavaros szöveg is fut a szerkesztők és bizonyos szerzők önmagukkal szembeni igénytelenségének jeleként, de ezek egyszerűen rossz írások, nem pedig jól átgondolt nyelvhasználati módok.

A metanyelv sajátos értelmezésének a mi közéletünkben, sajnos, vannak negatív következményei. A burkoltság, a rejtkezédes alkalmat ad olyan kifejezések forgalmazására, amelyek pontatlanok, azaz először is nem fedik azt, amit kifejezni akarnak, s ezért könnyen vissza lehet élni velük. A szerintem mitizált fogalmak között van például „a sajátosság méltósága“ és a „népszolgálat“. Különösen az első vezethet félre könnyen, mert ez a megnevezés arra vonatkoztatva, amire akar vonatkozni, illuzórikus: legfeljebb a méltóság illúziójáról, de sokkal inkább méltatlan helyzetről kellene beszélni helyette. A másodikkal általában úgy élünk vissza, hogy színvonalatlan, provinciális tevékenységet fejtünk ki népszolgálat címén. Holott itt elsősorban az a dolgnak, hogy mindenki a maga helyén lehetőleg maximális minőséget nyújtson. Másfelől a „struktúra“ körvonalazatlan fogalmával is vissza lehet élni: ha egy ifjú szerzőnek visszaadják a kéziratát, akkor azzal vigasztalja magát, hogy nem „illeszkedik a struktúrába“. A fogalmaknak ez a ködösítése egyáltalán nem válik hasznára a vidékiség más tüneteivel is küszködő kultúránknak és közéletünknek.

Rácz Győző: A maga hozzászólása némileg korrigálja azt, amit Molnár Gusztáv mondott. Ő ugyanis azt állította, hogy nincs értelme az elvi vitáknak. A maga hozzászólása pedig éppen azt bizonyítja, hogy igenis van értelme elvi vitáknak még arról a kérdéstről is, hogy van-e vagy nincs metanyelv. Igenis érdemes volna egy elvi vitát folytatni azért, mert amint most a maga hozzászólásából kiderült, itt a tudományos szaknyelvi metanyelvről volt szó, aminek semmi köze nincs a szónak ahhoz a jelentéséhez, ami a metanyelvvel kapcsolatban a filozófiában kialakult. Én ezért mondtam, hogy a mi elméleti irodalmunkban nincs metanyelv...

Cs. Gyimesi Éva: Nálunk. Egyetemesen a tudományos nyelv a metanyelv.

Rácz Győző: Én abban az értelemben mondtam ezt, hogy bennünket nem zavar, hogy nincs metanyelv. Nem az a kifogásunk, vagy személyesen nekem nem az

a kifogásom bizonyos szövegekkel kapcsolatban, mint ami pl. Gáll Ernőnek. Őt zavarja bizonyos szövegek túlspekuláltsága, amit ő metanyelvnek nevez. Én ezért korigáltam Gáll Ernőt, és azt mondtam, hogy engem ez bizonyos kéziratok megítélésében nem zavar. Engem az zavar, amikor a metanyelvnek nevezett — hogy én is Aradit idézzem — „szövegben” nem lehet semmiféle logika alapján végig-gondolni vagy elfogadni azt az értékítélet-rendszert, amely egy tanulmányban többé-kevésbé követhető vagy sem.

Cs. Gyimesi Éva: De akkor tisztázzuk, hogy ez a szóhasználat, amivel itt mi élünk, egy sajátosan méltóságos metanyelv-szóhasználat? Vagy pedig általánosan a metanyelv fogalmát értjük rajta?

Palotás Dezső: Tekintve, hogy irodalmi vagy irodalomkritikai szövegekről van szó, ezek magyarul vannak, és vagy túlbonyolítottak, vagy nem, vagy homályosak, vagy nem. Vagy rosszak, vagy jók stb. . . .

Nincs értelme a metanyelv kifejezést használni. Tudományosan hangzik, nagyon szép, minden recenziós kölyök használja, mert jól hangzik. Ennyi az egész.

„A metanyelv kérdése másodlagos kérdés”

Molnár Gusztáv: A metanyelv kérdése másodlagos kérdés. Nem lényegtelen, hisz a fogalmak definiálásáról van szó, valóban, de nem hiszem, hogy azért jöttünk most ide, hogy bizonyos fogalmakat definiáljunk.

Bizonyos helyzeteknek a megítéléséről van szó, bizonyos tennivalóknak a körvonalazásáról. Rácz Győző megjegyezte azt a kijelentésemet, hogy az elvi vitának nem látom értelmét. Ezt én is bizonyos szűrővel értettem. Egy adott helyzetben nem látom értelmét. Egyébként alapvetőnek tartom. De az elvi vitákon túl kell közös nevezőre jutnunk.

Csibi Károly: A metanyelv kérdése nem is annyira másodlagos, van ugyanis egy eddig még nem érintett oldala. A metanyelv problémakörébe sok mindent bele lehet gyömöszölni, lévén hogy mindenki másképpen érti. Az előzőkben a metanyelv érthetlenségét érintettük, és próbáltuk kimeríteni, tehát a „szakzsargon” öncélú használatának a kérdését. A jelenségnek van azonban egy veszélyesebb oldala, melynek foglata éppen a Rácz Győző által említett ún. „célzatos metanyelv”. A külső okok miatt másképp ki nem fejezhető — közölhető — tartalmak metanyelvi sugallata szükségszerűen kialakult megoldás, és az ilyen irányú igyekezet elismerést érdemel minden olyan esetben, amikor egyébként — és ettől függetlenül — értékes műalkotásban vagy nagy súlyú közérdekű írásban jelenik meg. Az olvasó többnyire mindig el is érti az így jelzett fogalmat. Az általam nehezményezett eljárás főleg a modern hazai költészetben érhető tetten: a szerző megfogalgorja ezt a lehetőséget, és bőven szállít ilyen bújocskázó, szövegen kívülre utaló célzásokat. Sajnos, leginkább olyankor, amikor a vers egésze egyébként silány lenne. Egyfajta jelszóvá vált szavakat csempész be a sodrás, lendület nélkül szövegbe (sokszor a kurzív segítségével kiemelve), amivel el is éri célját, a vers álesztikumát elvakult katarzissal fogadják. Az ilyen „kódolt” fájó pontokra építő szerző egy-kettőre felkerül aztán a bestseller listára, de kérdés, meddig marad rajta. A közösség öntudatát nem azzal erősíthetjük, ha a költészetet ily módon kisiklatjuk.

„A minőségről van szó”

Cs. Gyimesi Éva: Akkor már beszéljünk a minőségről, mert erről van szó. Azon a címen, hogy valaki divatozó nyelvet használ, nem fogadhatunk el sem az idősebbek a fiataloktól, sem fordítva semmiféle szöveget. A közös nevező, amiről beszélnünk kell az idősök és fiatalok között, hogy milyen minőséget termelünk szellemiekben, értelmiségiek képzésében egyáltalán.

Csibi Károly: Szerintem annál inkább fennáll a veszély. Talán a mai olvasó a költésztől többet vár. Olyasmint, amit máshol nem talál meg. Ha úgy véli, hogy a metanyelvi megfogalmazások mögött megtalálta, feltétel nélkül elfogadja a verset anélkül, hogy annak különösebb értéke lenne.

Könczei Adám: Itt van egy nemzedék, aki elégedetlen a korábbi szellemi élettel, a szellemi élet körülményeivel, intézményeivel stb., s ezt az elégedetlenséget csak bizonyos nyelvi burokban fejezheti ki. Meg kell értenünk magát a folyamatot, ami ilyen helyzetet szül. Hogy mikor kezdett ez a nyelvi burok önálló életet élni, mikor kezdte elveszíteni eredeti funkcióját. Feltennem a kérdést: vajon csak egy nemzedéknek volt dicséretreméltó kiváltsága, hogy végül is szembenézett bizonyos keretekkel, és megpróbálta őket meghaladni? Ez csak nemzedéki kérdés?

Palotás Dezső: Valóban nem tudom, miért kell bennünket mindig és állandóan és feltétlenül nemzedékként emlegetni? Állítólag a második *Forrással* kezdődött ez a nemzedékesdi. Azóta dívik ez a „egy mindenkiért és mindenki egyért” típusú nekünkrontás. Szász Jánostól senki sem kéri számon, hogy mit írt Fodor Sándor. Az ún. fiatal nemzedék esetében egy kalap alá veszik az egész társaságot. Az egyik közülük ír egy számárságot, máris: „ilyen ez a nemzedék”. Együtt kell maradniok és egy szűk vályúban kell turkálniok mindaddig, amíg valahogy ők is megöregszenek, akkor azután már nem kötelező nemzedéknek lenni.

Tehát én nem vállalom a felelősséget azért a számárságért, amit történetesen egy velem egykorú ember írt. Más se vállalja az én számárságaimért a felelősséget.

„Az elszigetelődés veszélye”

Tóth Sándor: Szerintem hiba volna elbagatellizálni ezt a „nemzedéki kérdést”, aminthogy hiba volna elmiszifikálni is. Új nemzedék jelentkezése, a nemzedéki staféta — biológiai törvényszerűség következménye. Az volna a nagy baj, ha egyszer megszakadna. Minden új nemzedék az integráció igényével s egyben a konfrontáció jelszavával lép porondra. Ez mindig bizonyos feszültségekkel, bizonyos kollíziókkal járt, mindig bizonyos problémákat vetett fel. A múltban is, ma is. A maiakkal a mi feladatunk szembenézni.

Palotás Dezső tiltakozott itt a leghevesebben a nemzedéki besorolás ellen, aki évjárata szerint éppen ehhez a most jelentkező nemzedékhez tartozna. Azt mondta, hogy őt ne vonják felelősségre mások számárságaiért, másrészt az ő számárságait ne olvassák rá nemzedéki alapon mások fejére. Ebben neki igaza van. Csakhogy a nemzedéki kérdés nem ennyiből áll. Éppen Palotásnak személyes tapasztalatai is vannak arról, hogy mennyire más dolog a kapukon kívül rekedni, szemben azokkal, akik inter muros csinálhatják a — nemtudommit. Ez bizony nemzedéki élmény. Ha nem is kizárólagosan nemzedéki, de mondjuk sajtóságon nemzedéki élmény. Olyan élmény, amit jobb megspórolni. És az induló nemzedékből egyesek, többen meg is spórolják maguknak, a többség azonban így vagy úgy megismerkedik vele, és ez a tapasztalat — kollektív tapasztalat — aztán egyik meghatározója lesz egy nemzedéki — az egész nemzedékre többé-kevésbé jellemző — közérzetnek. Minthogy pedig — legalábbis nemzetiségi kultúránkban — a most induló nemzedéknek nem kedvez egy jelentősebb társadalmi mobilitás felhajtó ereje, e közérzetnek ma nagyobb a nyomatéka, mint a korábban induló nemzedékek esetében.

De van itt más is — ugyancsak a csökkenő társadalmi mobilitás jegyében —, amiért azt gondolom: nem a legszerencsésebb csillagzat alatt indul ez az *Echinor-Fellegvár—G. G.-kőr*-nemzedék. Úgy néz ki: értelmiségünk nemhogy bővített módon, de ma már inkább csak *genetikailag* reprodukálja magát. Nem vállalkozom a jelenség értelmezésére, nyilván igen sok tényező együtt hatásának az eredménye, ezek között is a rossz iskolának bizonyára jelentős a felelőssége. Mindenesetre a tapasztalat azt mutatja, hogy a magasabb szellemi igényű fiatalok túlnyomó többsége értelmiségi családból származik, ahol tehát négykézláb mászkáló koruk óta a könyvtár, a lemezjátszó környezetében, a család megfelelő szellemi légkörében nőttek fel. Ez az előzménye annak, hogy — tessék odafigyelni — publikáló fiataljaink túlnyomó többsége írók gyereke, professzorok gyereke stb., stb.

Rácz Győző: Palotás Dezső képviseli itt a munkásosztályt egyszemélyben...

Tóth Sándor: Szinte egyszemélyben. Szinte egyszemélyben.

Molnár Gusztáv: A parasztságot is képviselik egynehányan... (*Derülttség*)

Tóth Sándor: Ebből viszont az következik, hogy ezt a generációként is jelentkező társaságot súlyos veszélyek fenyegetik. Egy bizonyos elszigetelődés veszélye, egy bizonyos belterjesség veszélye, sokkal inkább a saját kevésbé szerencsés születésű nemzedéktársaitól való elszigetelődés veszélye, mint a szellem világában való elszigetelődés. És talán ebből adódik a metanyelv-kultusz, az egymásnak-írás módja, amivel sokkal inkább elszigetelődnék olvasóiktól, mint amennyire értéket teremtenek.

Erről persze ők nem tehetnek, és ostoba dolog volna ilyen szempontok alapján, nem pedig kit-kit értéke szerint ítélni meg. De maga a tény, ez a helyzet rejt magában bizonyos veszélyt, és nagy mulasztásuk lenne, ha ezt idejében nem tudatosítanák. Milyen veszélyre gondolok? A belterjesség és az ebből következő elszigetelődés veszélyére. A „gesztusokból is értjük egymást” alapján az egymásnak írás veszélyére. Egyszóval a kötetia-szellem veszélyére, amely a körön kívüli nemzedéktársaitól szigetelné el őket.

Tény, hogy bizonyos szempontból mostoha körülmények között indul ez a nemzedék. Ezért aztán ha elégedetlen és elkeseredett, azt én nagyon is meg tudom

érteni. Még azt is megértem, ha a mai fiatalok apáik vétkének, mulasztásának hiszik, hogy az örökségük olyan, amilyen. Mert ugyan mit hagyunk rájuk? Egy csomó kérdőjelet. Illetve ha mégis, más is akadna abban a poggyászban, azok a kérdőjelek eltakarják. Mindebből természetesként következik a „majd mi megmutatjuk nekik” gesztusa. Tökéletesen egyetértünk: így van ez rendjén. Am ha csupán borzas indolataikat mutatják meg, azzal már nem tudok egyetérteni. Észlényektől, intellektusuktól joggal várom el, hogy mondanivalójukat a ráció primátusa jellemezze.

A metanyelv-vitához szeretnék még hozzászólni. Ez a terminus egy új diszciplína új terminusa. A fogalom viszont, amit jelölnek vele, és az igény, amit hozzákapcsolnak, nagyon régi, itt Gyimesi Éva fogalmazta meg, megkülönböztetve azoktól a rejtőzködő, illetve blöff-szövegektől, amelyek számára jogosulatlanul sajátítják ki ezt a terminust. Gyimesi Éva szerint ugyanis olyan szöveg felel meg a metanyelv igényeinek, amelyik tárgyat az általános szintjén ragadja meg, és pedig definiált és mindig azonos értelemben használt — tehát tudományos igényű — fogalmak, fogalomrendszer segítségével. Hát erről a teoretikus igényességről mondom, hogy ez nem valami novum, de a metanyelv elkötelezettjei elméleti igényességükben még tovább mennek. A tárgy metaforikus megközelítését, sőt a közép-fogalmakkal való operálást is olyan eljárásoknak tekintik, amelyeket — mindkettővel kapcsolatban ily értelmű programatikus megfogalmazásokat hallottunk az eddigiek során — a metanyelv nem tűrhet meg, mert szennyezi elméleti tisztaságát.

Csakhogy — szerintem — egy ilyen tiszta „meta”-szöveg nem alkalmas bonyolult szövevényű jelenségeknek, folyamatoknak — ilyen a mi valóságunk hűsba vágóan fontos teljessége is — a logikai konkrét szintjén való elmélet reprodukálására. Felhoznám e kérdés kapcsán Bibó István példáját. A negyvenes évekbeli nagy tanulmányai a XX. századi magyar elméleti irodalom ritka nagy teljesítményei. Ezekben Bibó a tárgyat igényesen kidolgozott, következetes kategóriarendszerrel, valamint a középfogalmak segítségével ragadja meg, sőt a metaforikus eszközök felhasználástól sem riad vissza. Vajon ez utóbbiak ellenére olyan reveláló az elméleti teljesítménye, vagy talán éppen ezért? Ajánlok egy kísérletet: fordítsa le tiszta alapkategóriális metanyelvre valaki, mondjuk *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* (1946) című tanulmányát, és aztán vessük össze a „fordítást” az eredetivel — hogy meggyőződünk arról: nagyon bonyolult jelenségek és folyamatok árnyalt elméleti megragadásához a bibói modell adekvátabb, mint a metanyelvelés.

Meg kell mondanom, hogy a metaforadömping értekező prózában, elméleti igényű írásban engem is nagyon zavar. Am ha számot vetek nemzetiségi művelődésünk szűkös kereteivel, akkor azt mondom: ne öntsük ki a fürdővizet a gyereket. A *Korunk* olvasótáborra — szerencsére — jóval szélesebb, mint szerzőinek köre. Nos, ha a szerző mondanivalóját elméleti igényességgel fejt ki, hát ne tagadjon meg egy-egy metaforafogódzót attól az olvasójától, aki enélkül talán leszédülne az elvontságuk meredélyein, ezzel viszont bátorítást kap a továbbkapaszkodáshoz. Ha az írásnak egyébként megvan a gerince, ettől még nem veszít rangjából. Sőt: nyert. Megnyeri tudniillik azokat az olvasókat, akik különben nem olvasnák el, mert NEM tartoznak a beavatottak szűk köréhez. Amikor szűkös kamarával kell gazdálkodnunk, gondoljuk meg ezt is.

Molnár Gusztáv: Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy a konkrét, adott esetben metaforákat is használó nyelvezetre a mi viszonyaink között nagyobb szükség van, mint akár a tisztán szaktudományos, akár az egyértelműen spekulatív filozófiai nyelvre. Ezt egyébként még csak nem is neveznem fogyatékoságnak: pozitíve meghatározható nyelvezet ez, és pozitíve meghatározott feladatköre van. De — Bibót említetted — azt hiszem, hogy ő tiltakozna vagy tiltakozott volna a leginkább, ha nem halt volna meg néhány nappal ezelőtt, az ellen, hogy akár ezt a nyelvezetet is egyedülállónak tekintsük. A Bibó nyelvezetéről van szó, egy konkrét, ún. közép-fogalmakkal operáló, sok esetben az egyszerű józan észre apelláló nyelvezetről. Ezt sem szabad kizárólagossá tenni.

Én meg vagyok győződve arról, hogy egy egész sor jelenséget csak ilyen nyelvezettel lehet megközelíteni. Viszont az általam említett rekonstruálásoknak például olyan aspektusai is vannak, amiket csak a legrafináltabb, német filozófián edződött nyelvezettel lehet visszaadni. Úgyhogy nemcsak szellemiekben, hanem a nyelvezet terén is a pluralizmust kell irányadónak tekintenünk.

„Milyen nyilvános fórumai vannak”

Cs. Gyimesi Éva: Van egy nagyon lényeges pontja annak, amit Tóth Sándor mondott. Azt hiszem, objektíve nem olyan mostoha körülmények között jelentkezik ez a nemzedék, amely az *Echinor*, a *Fellegrvár*, újabban a *Napoca universitára* ha-

sábjaian is jelentkezett. Ha most megnézzük, hogy milyen fórumai vannak ennek a nemzedéknek, nem is lehet azt mondani, hogy annyira kevés.

Egyed Péter: Milyen nyilvános fórumai? Ezek nem nyilvános fórumok.

Cs. Gyimesi Éva: Engedd meg, hogy beszéljek, jó?!?! Ha nem is nyilvános fórumok ezek, a keretet, a lehetőséget szerintem most sem töltjük ki eléggé lényeggel. Az itt közölt nemzedékhez szóló olvasmányok lehetnének sokkal igényesebbek. Az, amit Gáll Ernő fölvetett a vitaindítójában, a nemzetiségi sorssal szemben érzett felelősség minden tevékenységi területünkön, az szerintem közvetlenül összefügg a minőséggel.

A felelősség — *minőség*; a minőség — *felelősség*. Minden nemzedék akkor méltó önmagához, és akkor nyerheti el a másik nemzedék tiszteletét — és itt kölcsönösségről van szó —, ha ezt a minőséget megvalósítja.

És ez a minőség szentesítheti csak a dolgok többsíkúságát, többszólamúságát, mert hamis az a többszólamúság, amelyikben az egyik szólam rossz minőség és a másik szólam jó. És ne próbáljanak többszólamúságként magyarázni egyesek, itt nem a vitaindítóra gondolok, rossz minőségeket, mert egyesek a többszólamúsághoz való jog kivívása címén próbálnak elfogadtatni rossz minőségeket. Gondolok itt olyan versekre vagy esszékre nevezett irományokra, amelyek még a verszet vagy az iromány nevet sem bírják el olykor. Minket megdolgoztattak, átírátták a kéziratainkat, mielőtt azok megjelentek volna. Nem személyeskedésként mondom, de nincs *senki*, aki a fiatalok dolgaival foglalkozna, és minőségi mércét szabna írásaiknak. Aki nem ideológiai, hanem minőségi szűrő legyen.

Palotás Dezső: Ez megint a nemzedéki szemléletre vezethető vissza. Mert nézzük meg az *Utunk* évente kétszer esedékes ifjúsági oldalát. „Rájuk szánunk egy oldalt, jöjjenek a fiatalok!“ „A-tól B-ig, B-től Z-ig, ezt meg ezt hozták.“ Aztán az egészet bedobáljuk, ezek fiatalok úgyis.

„Három dolog van, amit pillanatnyilag nem tudunk összehozni“

Szász János: Ahol nem írják oda, hogy fiatalok, ott sem szűrnék.

Cs. Gyimesi Éva: Így van!

Szász János: A minőség végső soron közhely, de közhelyekben élünk, ezt el kell fogadnunk, amíg vannak emberek, akik írnak.

Három dolog van, amit pillanatnyilag nem tudunk összehozni. Tehát, egy: Gáll Ernő a nemzedék és a metanyelv kérdését *kizárólag* a folytonosság szempontjából vetette fel. Hogy meg tudjuk-e teremteni azt az eszmei, művészi gondolati folytonosságot, amivel ennek a nemzetiségnek nemcsak a költői, hanem más felelős értelmiségije is szóba tudnak állni a saját népükkel. Számára izgató, hogy ezek a nyelvezetek vajon ezt a fajta dialógust hogyan tudják egyáltalán biztosítani. Másik: itt ülnek a teremben nyilván most induló fiatal költők, akik még első kötetükig sem jutottak el, nekik problémáik vannak, az egyik az, amit Tóth Sándor mondott el, hogy bizony mostohák a körülményeik, a másik, amit Gyimesi Éva mondott, hogy bizony nincs minőségi szűrő, nincs igényesség velük szemben. Harmadik: az, amit Molnár Gusztáv mondott, és én úgy veszem ki, hogy Gáll Ernő egyetért ezzel, hogy közös munkafeladatokat kell találnunk, ha nem is éppen a legfiatalabb, most induló költőkkel — akiknek az a dolguk, hogy először írják ki magukat, találják meg önmagukat —, talán a többiekkel, hogy ezt az eszmei folytonosságot, az állandó önmeghaladást, a fönnálló megkövesedett gondolkodást gátló önismeretet és az öneszmélést gátló folytonossághiányt megszüntessük. Természetesen ezek a fogalmak, lehet, hogy ködösek, de elfogadtuk őket. Akkor én bedobnám a sarthei „elkötelezettséget“, mégpedig a nemzetiségi elkötelezettség jegyében, azt, hogy gyakorlatilag anyanyelvünköből, hovatartozásunkból adódik, hogy elkötelezettjei vagyunk ennek a közösségnek, amelyből jöttünk.

Azt hiszem, ez olyan széles platform, amelyben mindnyájan találkozhatnánk. Ez elől nem térhetünk ki, legfeljebb a folytonosságok radikális megszakításával.

Tóth Sándor: Mindenképpen frusztrációval!

„Ugyanabból a közösségből vétettünk“

Szász János: Hogy a lélek — ha elfogadjuk ezt a metafogalmat — miféle sérelmek és törések által vészeli át a létezését, ez egy más kérdés. Most arról van szó, ha a „népszolgálat“ — Balogh Edgár kedvenc szava — nem kell a fiataloknak, találunk nekik és önmagunknak egy másik fogalmat. Mindegy, a dolog nem a szón

műlik, hanem azon, hogy ugyanabból a közösségből vétettünk, amelyet szolgálni szeretnénk. Ehhez tényleg szükség van bizonyos szinten közös feladatokra, amelyekben a most induló nemzedék is részt vehetne. Lesz, aki elhull az úton, a kérdés csak az, mennyivel veszélyeztetettebb ennek a most induló fiatal nemzedéknek a helyzete, mint más fiatal nemzedékeké volt. Ha ezt tudnók kitapogatni, itt megtalálni azokat a módozatokat, amelyekben találkozhatna intézmény és nemintézmény, tapintat és odafigyelés, kritika és beszélgetés, szóval minden, ami ebből a veszélyeztetettségéből valamit le tudna faragni, valamit el tudna hártani belőle. Tehát ha egy kicsivel bensőbb, meghittebb viszonyokat tudnánk kialakítani, alkotók, emberek, személyek és szerkesztők között. Ez a feladat valóban az idősebbekre hárul, mert a fiatalok nincsenek benne az intézményekben.

„Alapvető elvékonyodást tapasztalhatunk“

Egyed Péter: Tóth Sándor bizonyos fenntartásokat fogalmazott meg ennek az értelmiségi nemzedéknek a genetikai újratermelésével kapcsolatban. Én azt értettem ki mindabból, amit ő mondott, hogy ő attól fél, attól tart, hogy ez a generáció származása (még mindig a származás! — mintha nem a hivatástudat vagy elkötelezettség döntene itt), esetleges meglehízi körülményei stb. miatt sokkal kevésbé érzékeny a romániai magyarság szociális kérdései, létproblémái iránt, sokkal kevésbé ismeri azokat, mint az előttük járók.

Már maguk azok a tények, amelyek itt felmerültek, véleményem szerint ezt cáfolják, ugyanis a legfiatalabb értelmiségiek, akik itt ülnek ebben a teremben, egyelőre értelmiségi pályájuk kezdetén, eléggé proletársorsban kezdik azt, amit kezdenek. Hányódnak elegendet az országban, összmagyar és szociológiai célokkal. Nem hiszem, hogy a problémák ismerete terén olyan handicappal indulnak, ami meglehízi helyzetet eredményezne.

Ez a nemzedék — és itt kapcsolódnék a Szász János felvetette kérdéshez — ez a nemzedék legalábbis mostanáig lényegében kevésbé tudta kifejezni a közfoglalmak szintjén mindazokat a célkitűzéseket, amelyek az állami, a társadalmi és a szakmai integrációkból számára meghatározott ideológiaként megfogalmazhatóak, s következőképpen az ehhez kapcsolódó szimbólumok kidolgozásával is elmaradt.

Itt visszatérnék a vita elején megfogalmazott kérdéshez. A nagy megrázkódtatások után a közfoglalmak szintjén politikai, ideológiai, értelmi szempontból abszolút elfogadhatóan kialakult az — gondolok itt Kós Károlyékra vagy az októbrista emigrációra, később a Magyar Népi Szövetségre —, hogy mit jelent feladatként, célként, államilag, társadalmilag, érzelmileg eligazodni és integrálódni. Ez a nemzedék viszont sok ok miatt — amelyekbe a kérdések tudományos, kritikai taglalásának a hiánya is belejátszik — az integrációt teoretikusan a már említett metanyelven oldotta meg, amit én ezentúl fodormenta nyelvnek fogok nevezni. Tehát ha valaki, egy nagyon éles eszű ember, aki — tegyük fel — egy társadalmi mélylélektanosnak vagy egy Diltheynek az empátiájával fog rendelkezni, ennek a korszaknak a különböző esztétikai természetű, irodalomtörténeti-irodalomkritikai „szecskaít“ elemzi, akkor felfedezheti, hogy ezekben egy eszmei vonulat van — és ennek kifejezője a fodormenta nyelv. Továbbmenve azt mondanám, hogy egy Kafka-esszében például az állami és a társadalmi integráció nagy problémái aposztrofálódnak — egyedekről van szó — államelméletként.

Másik probléma — ha az előttünk járó nemzedékek számbelileg jóval tehetősebb, jóval mutatósabb mennyiségben tudják ma megmutatni magukat, akkor kérdés, hogy az ezekben az 5–10 éves intervallumokban egymást követő nemzedékek számbeli és kohéziós súlya hogyan viszonyul az előzőkhöz. Énszerintem mind a két vonatkozásban — számbeli és kapcsolatbeli vonatkozásban is — alapvető „elvékonyodást“ tapasztalhatunk.

Az értelmiség szakmai és erkölcsi reprodukciója és fejlődése olyan probléma, amelyet megoldani — létkérdés. Természetesen ez is más kérdések rendszerében szemlélendő, s egy jövőendő vita kiindulópontja éppen az értelmiség itteni és jelenvaló funkcióinak és feladatainak, státusának a vizsgálata lehet.

„Nem szabad a fiatalok kézírataiba beavatkozni“

Szöcs István: Gyimesi Éva valami olyasmire tett célzást, hogy az ő nemzedéke és számtalan előtte járó nemzedék azért volt előnyösebb helyzetben, mert az idősebbek *nevelték*, oktatták, irányították őket, vagyis „stilizálták“ a szerkesztőségbe beérkezett kéziratokat.

Cs. Gyimesi Éva: Én nem ezt mondtam!!

Szöcs István: Volt egy olyan korszak, amikor a szerkesztőknek az volt a feladatuk — örökölt módszer volt —, hogy a beérkezett kéziratokat „jobbá” tették. Visszaadták, átdolgoztatták a szerzővel, ártították.

Nagyon szerencsétlen módszernek tartom, bár húsz éven át én is gyakoroltam. Nem szabad a fiatalok kézírataiba beleavatkozni!! Nem azért, mintha igenis nem lenne ok beleavatkozni és nem volna indokolt a beleavatkozás, hanem azért, mert egy bizonyos dabcból —, ha nyíltan nem is, de belülről — visszautasítják a beleavatkozást. Tehát a kritika felülről lefelé nem gyakorolható.

Az igazi kritikát csak a nemzedéken belül lehet elvégezni. Azért örülök a Palotás Dezső megjegyzésének és általában egész magatartásának, mert látom, hogy ez a kifogás a metanyelvi jelenséggel szemben nemcsak az idősebbeknél jelentkezik. Annál kevésbé, mert annak idején az idősebbek is beleestek ebbe a... ez nem is romantika, hanem valamiféle hókusz-pókusz, szélhámoság volt. A szavak időnként devalválódnak. Elvesztik a tartalmukat. Ez egy ismert jelenség.

Ha viszont a fogalmak veszítik el a tartalmukat, legközelebbi fogalmaink, akkor az ezekhez való viszonyban igen nagy különbségek vannak a nemzedékek között. A folytonosságot tekintve végzetes különbségek.

Általában az írókat két nemzedékre lehet osztani: akik vállalnak egy folytonosságot az előtűk járókkal, és akik nem: akik teljesen újra akarnak mindent kezdeni, ha egyáltalán akarnak kezdeni valamit, és ha egyáltalán vannak elképzeléseik. Mert sokszor az rémlik fel az emberben, hogy e mögött a különbségre való törekvés mögött nincsen semmiféle elképzelés. Egyszerűen tagadása annak, amit az előtűk járó nemzedék elkoptatott, elhasznált, egyszerűen olyanfajta megszüntetése az inflációnak, amikor más elnevezésű papirpénzeket adunk ki, de ezekre ugyanúgy nincsen aranyfedezet. És ez a kérdés nem volna problematikus, ha csak azok írának bonyolultul, ha csak azok törekednének egy bombasztikus, tudományoskodó, elméletieskedő nyelvezetre, akik a semmitmondásukat akarják ezzel eltüntetni. Ezt általában a középszerű költők művelik, de megvan ez a kritikában, esszéírásban. Gondolok például Boér Gézára vagy Bréda Ferenc néhány írására, ahol úgy érzem, hogy túlhajszolja a nagyzó kifejezéseket.

A lényeg azonban mégsem ez. Az ember a huzamos használatban megutál fogalmakat, szavakat, és amikor ezeket el akarja háritani magától, nagyon gyakran a mosdóvízzel együtt kiönti a gyereket, és ez a legveszélyesebb a metanyelv kérdésének nevezett jelenségben.

A fiatalok saját egzisztenciájukat érzik fenyegetve. Vagyis úgy látják, hogy megírtak minden megírhatót az előtűk járók. „Nem marad más számunkra, mint hogy csak reprodukáljunk, befogadjunk és ismételjünk? Vagyis lemondjunk a költészetről, lemondjunk egyáltalán a magasabb szellemi tevékenységről, és más foglalkozást válasszunk??”

Természetes, hogy minden egészséges érzés ez ellen föllázad. És itt kezdődik aztán a minőség kérdése, hogy milyen jellegű ez a lázadás, mennyire őszinte: beéri-e azzal, hogy igényeskedő szóhasználattal, újszerű terminusokkal biztosítsa a maga jogát a megszólaláshoz, vagy tartalmivá is tud válni?

Tekintsünk el attól, hogy minek nevezzük a jelenséget, a lényeg az, hogy ez a nemzedéki különbség nem is a fiatalok, hanem elsősorban az *öreg*ek számára veszélyes. Nem értjük a fiatalokat, mert nem fejezik ki magukat eléggé őszintén és elég tárgyyszerűen. Nem az a baj, hogy a fiatal nemzedék egy különlegesen bonyolult nyelvezetet használ, hanem az a baj, hogy a fiatalok nem találta maguknak egy igazán őszinte és kifejezőképes nyelvet.

És nem is keresik.

Ne feledjük el, mi a lényeges különbség a 45 éven felüliek és alattiak között — mert itt húzódik valahol a határ. Mi idősebbek többféle társadalmi rendszerben éltünk, sőt nagy részünk többféle impériumban, tehát egészen különböző erkölcsi értékfogalmaink voltak különböző korokban. Olyan szavak, hogy „társadalmi változás”, „forradalom”, „háború”, egészen mást jelentenek a számunkra, mint az utánunk jövőknek, akik ezeket legfeljebb csak áttételesen ismerik.

Ugyanakkor mi, idősebbek sem tudjuk, hogy azt a látszatot, amit ezek a fiatalok keltenek, milyen valóság igazolja.

Németh László mondja valahol: „Aki jól tud valamit, azt egyszerűen tudja.” A lényeg az, hogy a fiatalok teremtsék meg az ő egyszerűségüket. Nem úgy, hogy utánozzák a miénket. Ha már szembeszállnak az apákkal, ne térjenek vissza feltétlenül a nagyapákhoz. Teremtsék meg a saját egyszerűségüket a saját bonyolultságuk helyett. Azt hiszem, ez a lényege ennek a kérdésnek.

„Nem ismerheti meg önmagát“

Juhász András: A minőség kérdését én másként látom. Annak a korcsoportnak a helyzetéből indulok ki, amely saját egyéniségének, egyéni nyelvének megteremtésére törekszik. Ahhoz, hogy megtalálja önmagát, következetesen kell dolgoznia. Tehát dolgozik: megteremti a saját formanyelvét, megfogalmazza önmagát. De munka közben megismerheti-e önmagát? És megismertetheti-e magát az olvasóközönsséggel, ha a fiatalok kézíratai fiókokban halmozódnak fel?

Nem azt látom a minőség problémájának, amit Cs. Gyimesi Éva, hogy hiányzik a „szűrő“, hogy a fiatalok kézíratait nem dolgoztatják át. A probléma inkább az, hogy a kéziratok hónapokon-éveken át a fiókokban várnak megjelenésre, a következő ifjúsági oldalra vagy összeállításra. Amikor viszont szabad utat kapnak, minden változtatás nélkül közlik őket. Én ebben látom a problémát. Ami nyolc hónap múlva jó, miért nem jó nyolc hónappal előbb is?

A „jövőnek frunk“ — ez rendben van. De miért mindig csak a „múltbeli“ önmagunkkal találkozhatunk és a jelenbelivel soha? Saját minőségünkkel nyilvánosan csak akkor szembesülhetünk, amikor már túlléptünk rajta, s már csak egyenkezünk miatta. Az egyéni önmeghaladás — ami nemzedéki jelentőségű is lehetne — ilyen körülmények között kinek-kinek a magánügyévé válik. Nemcsak a szerző nem láthatja tényleges önmagát, az olvasó sem láthatja valóságos mivoltában a szerzőt. Az alkotónak nincs folytonos nyilvánossága, a pontszerű jelentkezés következtében a róla alkotott kép is mozaikszerű.

Mi teszi ezt nemzedéki problémává? A folytonosság hiánya véleményem szerint egy egész korosztályt a minőség görcsös akarására kényszerít. A ritkán adódó „mozaik“-lehetőségeket maximálisan kihasználni, mindent a pontszerű jelenlétbe bezsúfolni — ez az elszánt keserűség létrehozza a maga — nemzedéki szinten jelentkező — esztétikáját, etikáját és nem utolsósorban a maga ideológiáját.

Munkásapa gyereke vagyok, anyám háztartási alkalmazott, három testvérem van. Ezzel manapság nem szokás kérkedni. Csak azért mondom, mert tisztában vagyok a lehetőségeimmel. Írásom elsüllyeszthető egy asztalfiókban, megjelenik nyolc hónap múlva, vagy nem jelenik meg, lényegtelen. De nem érzem lényegtelennek, ha egy egész nemzedék viszonylatában történik ugyanez. Egy írásfolyamat csak akkor válik — nem egyéni, hanem ténylegesen közösségi — manifesztummá, ha alkotó, befogadó egyaránt követni tudja saját önmeghaladásának, minőségi alakulásának folyamatát. A köz — legyen az nemzetiség vagy társadalmi réteg — e folytonosságon kívül nem tudatosíthatja saját értékeit, nem ismerheti meg önmagát.

A *Forrás*-kötet lehet a fiatal alkotó értékelésének viszonyítási rendszere. Egy ilyen kötet azonban valamely fejlődési folyamat megkésett lenyomataként mindig csak az egyén, sohasem az egész közösség, réteg, korosztály mozgásának értékelési támpontja. A fiatal alkotóknak pontosan azért van szükségük saját maguk teremtette keretekre (lapra, mellékletre), hogy nemcsak egyéni, hanem közösségi szinten is „manifesztummá“ válhassanak.

„A fiatalság nem akar népszolgálatot“

Balogh Edgár: A társadalmi hatékonyság jelentőségéről szólnék. Azok az ifjúsági megnyilvánulások, csoportosulások, mozgalmak, jelenségek, amelyekről ma beszélünk, a diákság részéről nyilvánuló újabb és újabb kísérletek, de a nemcsak az ifjúságra, hanem a középnemzedékre is vonatkozatható nyelvi kísérletek, formajátékok — ezek mind nagy jelentőségűek az irodalom fejlődése szempontjából. De az írásnak nyilvánvalóan *szerepe* van, a magyar nemzetiségnek a tudatfejlesztését szolgálja szűkebb, szélesebb, még szélesebb, akár egyetemes vonatkozásban.

Ami minket, idősebbeket, akik hasonló ifjúsági mozgalmakból nőttünk ki, megdöbönt, az a mély ellentét, ami egyrészt a mai sajtó és a közönség, másrészt a fiatalság és a közönség eltávolodásából ered. Más a sajtó eltávolodása a maga sablonjaiban, szereotípiáiban, és más ennek a belülről forrongó fiatalságnak a kísérletező törekvéseiből fakadó távolsága a közönstől. Mindkettő veszélyes.

Úgy érzem, hogy az írás művelőinek mindig is gondolniuk kell arra, vagyis minden ifjúsági csoportosulásnak feladata és célja tudni, hogy kire miképp akar hatni, kit miképp akar megváltoztatni. Azok a nagy változások, amelyeken a társadalom az urbanizáció, az iparosítás, a nemzetiségi politika következtében átment, mind állandó válságban tartják a társadalmat és egy új nemzedéknek, egy új ifjúságnak — legalábbis az irodalom keretén belül — nemcsak a belső mino-

ségi letisztulására, nyelvi fejlődésére, hanem ezeknek a változásoknak a tudomásulvételére, a dolgokhoz való viszonyulására is gondolnia kell. Olyan mértékben lesz jelentős ez a nemzedék, amilyen mértékben hatni fog tudni írásával a szélesebb, még szélesebb vagy egyetemes magyar tömegekre.

Felvetődött itt a népszolgálat kérdése. Nem értettem meg, Gyimesi Éva mit akart mondani azzal, hogy a fiatalság nem akar népszolgálatot. Talán misztikus fogalomnak tartja ezt a szót? De hisz ez nagyon egyszerű, a szó maga megmondja: az értelmiségnek, amely nem azonos szerepében a népegésszel, van egy felgyűjtött tudásanyaga, egy specialitása, így írók esetében az irodalom, az orvostudomány az orvosok esetében, s ezt olyan szélesebb tömegek felé kell tudnia közvetíteni, azok anyanyelvén, amelyek egyénileg nem specialisták orvostudományban, mérnöktudományban vagy irodalomban. A népet szolgálni tehát nyilvánvalóan azt jelenti, hogy én, fiatal magyar értelmiségi főkészülök arra a szerepre, amit be kell töltenem.

A televízió magyar adásában hallottuk, hogy egy felhívásra több mint 800 magyar színjátszó, műkedvelő csoport, énekkar jelentkezett. De van-e nekünk 800 olyan rátermett emberünk, aki ezeknek a művészi színvonalát biztosítja, aki irányítani tudja ezeket a kisközösségeket? Ugyanez a kérdés áll a szabadegyetemekre, az ifjúsági lapokra, de a meglévő intézményekre is, amelyek sokszor megkeményedettek, sablonosak. Oda be kell tudnia törni a fiatalságnak. Meg kell találnia a módját. Döntött jelentőségű, hogy a GG-csoport, a Fellegvár-csoport és még mondhatnék más irodalmi köröket, hogyan tudnak a meglévő kereteken túl behatolni a magyar közéletbe úgy, hogy a legszélesebb közönségünket a nemzetiség újrafelfedezésében előmozdítsák. Ami pedig a sajátosság méltóságának kérdését illeti, az sem misztikus fogalom...

Herédi Gusztáv: Edgár drága, nem azt kérdezte, hogy mi az a sajátosság méltósága, nem a fogalmat akarta Gyimesi Éva tisztázni, nem olyan primitív ő, hogy ne tudja, mi ez...

Balogh Edgár: Majd ő megvédi magát!

Herédi Gusztáv: Dehát ne vicceljünk! Éva azt kérdezte, hogy ma ezt hangoztatni hogyan lehet, és milyen alapon és milyen tartás van mögötte.

Balogh Edgár: Hogyha a nemzetiség a sajátosság méltóságáról beszél, akkor — a szó maga megmondja — teljes jelentőségében felismeri és elismeri mindazt a jelképrendszert a nyelvtől a képzőművészetet át a zenei anyanyelvig, mindazt, amit meg kell őriznünk és tovább kell vinnünk, hogy az a közel kétmilliónyi ember, aki a mi nyelvünkön beszél, és a nemzetiségünkhöz tartozik, le ne maradjon az emberi fejlődésről.

Én a magam részéről helyeslem azt a javaslatot, amelyet Molnár Gusztáv vetett föl, hogy a régebbi nemzedékek hasonló kísérletét, vagyis hatékonyságra törekvését, a nemzetiségi életben való céltudatát, programját, sikereit, balsikereit, jó vagy rossz próbálkozásait föl kell újítani. Nem azért, hogy a múltba merüljünk, azt hiszem, Molnár Gusztáv sem így gondolta, hanem azért, hogy ez a kitűnő értékekkel jelentkező mai fiatalság is megtalálja a maga céltudatát a nemzetiségi életben, megtalálja a sajátosság méltóságát, megtalálja a nép szolgálatát.

Egyed Péter: Kapcsolódnék a Molnár Gusztáv javaslatához, és én is tennék egy javaslatot, amin már rég töprengök. Mindenféle szempontból rendkívül hasznos lenne, ha például a *Korunk* szentelne egy vagy több számot a jelen pillanatban Romániában működő összes nemzetiségi intézményeknek.

„Kiút: a nagyobb tér biztosítása“

Csibi Károly: Lévén, hogy a nemzedéki kérdéstről is szó esett, és Juhász András kollégám is felvetett néhány részkerdést, egy idevágó visszaterő problémakört szeretnék részletezni. Az értelmiség ún. biológiai reprodukciójának veszélye, amit Tóth Sándor említett, szerintem nem amiatt fenyeget, amit Egyed Péter kivédett, tehát világnézeti beszűkülés vagy talajvesztettség miatt, hanem azért, mert az effajta „családon belüli” szukcesszív székfoglalás következtében létrejön egy konzervatív, normatív-kizáró jellegű sajtógyakorlat. Érzésem szerint a sajtópolitika hibáit nem szabad a „cenzúra” rováására írni, nagyon sok esetben a kialakult és megszilárdult szerkesztőségi „érdekközösségek” működése idézi elő a lapok beszűkülését, érdektelenné válását. Így kezdi egyik-másik létfontosságú nemzetiségi sajtóorgánunk a „kevesek lapja” ragadványnevet felvenni az olvasók körében, ami a mi sajátos helyzetünkben távolról sem jelent értékmegkülönböztető, kiemelő ítéletet. Ennek oka nagyrészt az, hogy a felülemelkedett, vagy ezt mimelő X (vagy „X fia”) nem emelkedik ugyanakkor a személyes érdekföltés fölé

is, megindítva így a szerkesztőségi manipulációk sorát, melyek a mezőny többi összetevőinek a kizárását eredményezik. Kérdés az, hogy nem fogják-e túl későn felismerni, hogy egyedül maradtak, s a mellőzött nemzedék már nem képes székfoglalásra. Mert az értelmiségi családokból — a műszaki pályák vonzása miatt — egyre kevesebb „hivatásfolytató” születik. Kiút: a nagyobb tér biztosítása a fiatalok számára, nemcsak mennyiségileg (hasábokban), hanem a szükséges pluralizmus érvényesítésével is.

„A nyelvhasználatok kölcsönös toleranciája”

Balla Zsófia: Azt hiszem, körüljártunk valamit, amiről mindenki beszélt, és mégsem mondtunk semmit. Újra elismételném a legfontosabb kérdéseket. Miért kell társadalmi-társadalompolitikai okokból metanyelvet használni? Miért utasítja el egy idősebb nemzedék az új nemzedék nyelvét? Mi ennek az oka? Miért nem ismerheti már eddig is a fiatal nemzedék azt a történelmi periódust, amelyet Molnár Gusztáv említett? Vajon csak lustaságból? Hiszen rengeteg emlékirat jelent meg és jelenik meg folyamatosan. Lehetséges-e ennek a tényserű ismertetése, hiszen történt rá utalás, hogy működésbe fognak így is lépni bizonyos szűrők? [...] Nem mondom azt, hogy ilyenfajta kutatás nem folyik, de kérdés, hogy fel lehet-e valamit tární szociológiailag? [...] nincs szociológia és pszichológia? Miért gyanús az, aki meghalad? Miért lehet visszaélni a metanyelvvel? Miért nem bontható le a sajtó nyilvánossága előtt a kettő különbsége, a tudományos igényű nyelv és azé, ami tényleg halandzsának minősülhet? Miért csak egy ilyen beszélgetésben?

Más kérdés: miért defenzív az értelmiség? Hogyan, mi módon kényszerülhet nyílt vitára, hiszen egész délután erről beszéltünk. Miért nem ad az iskola lehetőséget arra, hogy csatornaváltás történjék, hogy az annyiszor fölhánytorgatott hermetizmust elkerüljék? Hogy valóban más rétegek is eljuthassanak oda, hogy partikuláris érdekeiket meg tudják fogalmazni, azért, hogy ne kelljen az értelmiségnek azt hinnie, hogy neki mandátuma van, és mindenki helyett szólnia kell. Miért nem valósulhattak meg a partikuláris érdekeknek egyéb megfogalmazásai is? Miért idegenedik el az említett fiatal értelmiség, nemzedéktag vagy nemzedéktárs, személy szerint ki szigeteli el őket? Mi hívja elő azt, hogy nemzedékre való különbség nélkül jelenik meg a sajtóban halandzsza és nem-halandzsza, és nem működhetik az a bizonyos minőségi szűrő? Tóth Sándor vitákat elemző *Korunk*-tanulmányában szó van az álviták túlburjánzásáról. Honnan van ez? Azt hiszem, erről kellene beszélni, végül is csak így juthatunk el az adottságokhoz.

Ebben a pillanatban akkor az is megfogalmazódik, hogy mi lesz a funkciója a Molnár Gusztáv megfogalmazta igénynek, annak, hogy közpfogalmakkal írjuk le önismeretünket. Pótolhatják-e ezek azokat a körülményeket, amelyek különben is előhívnák ezeket a leírásokat? Vajon ez a vita a metanyelvről nem azt az elvi kérdést példázza, hogy valami megint azért küzd, hogy a maga nevében jelenhessek meg, hogy ne kényszerüljön nyelvváltásra, fogalomváltásra, hogy állandóan ki kelljen lépnie önmagából, és másképp kelljen érthetővé tennie magát, mint ami? Szász János szerint a veszélyeztetettséget a kultúrán belül kell „kihordani”. Erről van szó. A kultúrán belüli *tolerancia* éppenséggel példaszerű lehetne. Nem kéne elfogadnunk azt, hogy „szegény ember vízzel főz” — ebben ellent kell mondanom Tóth Sándornak. Nem szabad belemennünk abba, hogy nem bírjuk meg a konfrontációt, a kritikát, a lebontást. Nem hiszem, hogy tényismeret nincs az elmélet-íróknál; nemigen lehet őket halandzsázason rajtakapni, legalábbis az igényesebb-jét bizonyosan nem. Hiszen a lebontás is valami felé mutat, nagyon is érezhető, hogy mi az, amit elutasítanak — akár „fodormentál” —, pontosan az, ami az előbbi kérdéseimet ideesoroltatta, ami az idegenkedést, ingerültséget kiváltja.

Az, hogy a költészet ragaszkodik a formanyelv-újításhoz, az egyáltalán létezésének alapfeltétele. Hiszen ha általában olyan funkciókat vállal magára, amelyek valójában az ideológiakritika, szociológia, közgazdaságtan, jogtudomány felségterületeihez tartoznak, akkor közvetve elismeri azok működésképtelenségét. A sokféle nyelvhasználat és ezek kölcsönös toleranciája példaszerű lehet. Olyan erkölcsi magatartás, amelyet kívánatosnak tartok. Amennyiben egy egész közösség igénye, hogy őt a maga sajátosságában az adott környezet elfogadja, tolerálja, akkor pontosan ennek a közösségnek kell, azt hiszem, azt a pluralitásmodellt megteremtenie, amely létének erkölcsi előfeltétele, egyáltalán ez teszi életképpé ezt a közösséget.

„A többszólamúságnak legyen felelős emberi hangja“

Domokos Géza: Az lenne jó, ha akadna köztünk valaki, aki megválaszolná Balla Zsófia kérdéseit.

Rácz Győző: Ehhez két óra kellene. Még két óra.

Gáll Ernő: De megérné!

Szász János: Kéne hozzá tíz év.

Domokos Géza: Nem hiszem, hogy idő kérdése, és kétlem, hogy valaki megválaszolhatná. De ha meg is válaszolná, túl öreg vagyok ahhoz, hogy higgyek a romantikus közhelyben, miszerint ha egy igazságot egyszer kimondtak, már győzött is. Mint a gyakorlat embere, engem azok az igazságok érdekelnek, melyek cselekvéshez segítenek. Valaminek az elindításához és sikeres, de legalább fél-sikeres befejezéséhez. Elnézést kérek, ha felszólalásom előtt eddigi beszélgetésünk jobbára elméleti jellegűtől.

Meglepett, hogy többen is vonakodtak kimondani vagy próbálták elsímtáni a nemzedéki ellentétek problémáját. Persze hogy van ilyen. Már utaltak rá, hogy megvan a biológiai magyarázata, de ami még ennél is lényegesebb: a társadalmi élmények különbözőségeiből, az önmegvalósítási esélyek másságából fakadó közérzeti oka. Miben látom én a dolog bonyolultságát?

Elsősorban abban, hogy nemzetiségi intézményeink — egy-két kivétellel — befagytak. Nem járja át őket a fiatalítás friss levegője. Egyed Péter utalt rá — s én alátámasztom állítását —, hogy mennyivel jobb a helyzet a román szellemi életben. Húsz éve dolgozom a Scinteia-házban. Tanúja lehettem sok új szerkesztőség megszületésének, a meglévők szakadatlan módosulásának-változásának, újságiró-generációk, kis- és nagymemberek menésének, jövésének, előre- vagy hátrálásának. Csak a mi lapjainknál nemigen változott a helyzet. A román kollégák elmennek egyetemi tanárnak, állami vagy pártfunkcionáriusnak, diplomatának, miniszternek. Vagy lebuknak. Nemzetiségi ember nem egykönnyen bukik le...

Gáll Ernő: De akkor alaposan!

Domokos Géza: De akkor nagyon! Ha tíz esztendővel ezelőtt a tévé magyar szerkesztőségeinek, *A Hétnek* és a *Kriterion*nak a létrehozásakor valóságos munkahelyi boomról beszélhettünk Bukarestben, ma úgyszólván „táblás ház“ van mindenütt. Minden hely foglalt. A vidéken megjelenő művelődési lapoknál az utóbbi évtizedben csak elhalálozás, elegáns vagy kevésbé elegáns lelépés, nyugdíjazás után ürrült hely. Ha kimutatás készülne nemzetiségi intézményeink vezetőinek funkcióiban eltöltött éveiről s a munkaközösségek átlagéletkoráról, nagyon elcsodálkoznánk... Hogy Egyed Péter például ott van, ahol van, s nem lehet neki itt Kolozsváron a képzettségének és tehetségének megfelelő munkahelyet biztosítani — szimptomatikus jelenség. Mindez kihát most induló irodalmáraink, fiatal kutatóink közérzetére és a munkakedvére. Az új intézményi munkahelyek teremtése döntő problémája szellemi életünknek. Meg kell találnunk a módját annak, hogy ezt kellő súllyal elmondhassuk, és a jelenlegi helyzetet változtatni lehessen.

Gondoljuk csak el: amikor Szabó Dezső közé akarta tenni mondandóját — most ne minősítsük ezt a mondandót —, kiadta saját költségén a *Füzeteit*; Bródy Sándor megjelentette a *Fehér könyveket*; Németh László a harmincas években a *Tanút*. Erdélyben, ahogy az első világháború utáni új írónemzedék jelentkezett, kezdetét vette az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma, és napvilágot látott a *Tizenegyek* antológiája. Megértem, hogy a mostani fiatalok kétségbe vannak esve; úgy érzik, egy csomó mindent, fontosat, lényegeset nem tudnak elmondani, közölni. Félnék, hogy mire odajutnak, hogy elmondhassák — bábáskodás nélkül mondhas-sák el! —, már nem lesz érdekes, s mások lesznek ők maguk is. Azt szeretnék, hogy ami most van bennük, az jelenhessen meg, saját szerkesztői koncepcióban. Nem álattom magam, tudom: jelen pillanatban új lap vagy folyóirat létrehozása irreális óhaj. Megoldást az ifjúsági mellékletek kiadásában látok. De ne mi, a „művelődési hatalom“ mostani gyakorlóit szerkesszük vagy „irányítsuk“ azokat, hanem ők, szocialista társadalmunk fiatal alkotói szerkesszék, a jövő letéteményesei. Akik közlésre vágyanak, s azt szeretnék, hogy a bizalom légkörében irodalompolitikát, kultúrpolitikát csináljanak. Nem az a probléma, hogy a melléklet külön jelenik-e meg, vagy bekerül a laptestbe. A lényeg szerintem: ki szerkeszti. Erre kellene megoldást találnunk, s az *Utunk*, a *Korunk* — az *Igaz Szó*, az *Ifjúmunkás*, az *Igazság* tapasztalatát is figyelembe véve — sokat tehetne e tekintetben. Szóba került az *Echinor*, s azonnal elhangzott az ellenérv: milyen nyilvánossága van az *Echinornak*? Ami igaz is.

Sejtem, hogy Molnár Gusztáv mit szeretne megtudni abból az időszakból, melynek a kutatását javasolja. Biztosan sok a ma is érvényes tanulása annak a kornak. Mégis, a folytonosság újrakötését elsősorban a jövőhöz igazítanám. A

DAMÓ ISTVÁN: ILLUSZTRÁCIÓK AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁHOZ (I—IV.)

tenivalókhöz. Vegyük például kultúránk, irodalmunk kapcsolatát a munkásosztállyal — a korszerű marxizmus ideszámítja a mérnököket, technikusokat is —, amely számban és társadalmi szerep tekintetében rohamosan növekszik. Nem lehetünk elégedettek a jelenlegi helyzettel. Aligha volt idő, amikor a magát elköltelezettek valló művészi alkotás, kulturális intézményeink rendszere annyira laza kapcsolatban állt volna a romániai magyar munkással, mint ma. Tudom, hogy ez súlyos kijelentés, de állítom: így van! Gondolok a munkásemberre mint az irodalom és művészi alkotás alanyára, de az is gondom, hogy mi foglalkoztatja őt. Hogyan viszonyul nemzetiségéhez, anyanyelvéhez? Hogyan vélekedik rólunk, művelődési munkánkról? Az a benyomásom, hogy a televízió, s részben a színházakon kívül, semmilyen más formában — beleértve a könyvkiadást is — nem találkozik rendszeresen, nincs eszméltető kölcsönviszonyban nemzetiségi kultúrájával. Tisztában vagyok vele, sok ága-boga van a kérdésnek. Egyik, s talán nem is a legkisebb, a mi tehetetlenségünk és képzelőerőhiányunk. És ne haragudjon meg senki rám, ha kimondom: ifjú költőinket és prózaíróinkat — tisztelet a kivételnek — mintha nem is foglalkoztatná a kérdés. Amiről írnak, és főleg ahogyan írnak, nem sok jót ígér ez irányban. Nem szeretném, ha félreértenének: jó, hogy van neo-avantgarde, ezoterikus költészetünk és a magunkfajta bonyolult vagy álbonyolult emberek „belső történéseire“ figyelő prózánk. Van immáron metanyelvünk is. De ha csak ez lenne — pedig a tendencia ilyen irányú —, az sem lenne jó.

Aztán itt vannak az iskolák. Olvastam *A Hét* évkönyvében a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium igazgatójának a tanulmányát. Megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy az 1977—1978-as tanév több mint 180 000 főiskolai hallgatójából 7497 a magyar nemzetiségű diák. Ha jól számoltam, 4,15 százalék. Megdöbbenéssel, mondom, mert az arány, az ország magyar összlakosságát (7,9 százalék) figyelembe véve, szembeszökően alacsony. De ennyi nem elég. Mint ahogy a sérelmes duzzogással sem megyünk semmire. Meg kell vizsgálni a jelenség okait. Biztos vagyok benne, hogy az ismert vagy feltételezett okokon kívül, szó van itt tanulóink hiányos felkészültségéről, nem kielégítő román nyelvtudásáról, számos középiskolánk gyenge színvonaláról is. Amiért, már megbocsásson a világ, mi is felelősek vagyunk.

Ezzel összefüggésben, érintem csupán a sokszor emlegetett szakmaiság problémáját. Az elmúlt évtizedben sok értekezletet tartott a *Kriterion* különböző szakterületek embereivel, könyveink olvasóival. Ott világosan megfogalmazódott, hogy mire vár az illető tudományos diszciplína, mit kér a közönség. Kiderült, hogy kevés olyan szakírónk van, aki a sürgetett munkákat jól, korszerűen, a magyar szaknyelv mai színvonalán meg tudja írni. És ami még meggondolkoztatóbb, alig akad közöttük fiatal, vagyis 30-40 éves szakember. Hol a hiba? Legalább mérjük fel a helyzetet, keressük meg a magyarázatát. Csak a tény konstatálásával, „honfiorúval“ e téren sem jutunk messzire.

Vagy: ki tudná megmondani: milyen fiatal értelmiségünk idegennyelv tudása? Íme, csak néhány kérdés, amit nemzetiségünk jövője szempontjából égetően fontosnak tartok.

Ha mindezt és szellemi életünk sok más dolgát-baját végiggondoljuk, feltétlenül el kell jutnunk a Gáll Ernő bevezetőjében említett minőségi igényhez. Közbevetőleg: nem tudom, miért ne lehetne az emberi, állampolgári, nemzetiségi méltóságnak is minősége? Rá kell jönnünk az itt is megfogalmazott korparancsra, arra tudniillik, hogy nekünk, nemzedékek és szakmák képviselőinek — az olykor elkerülhetetlen összeütközéseken túl — kommunikálnunk kell egymással. Ha nem is egész nemzetiségi közösségünkkel — már csak azért sem, mert egy csomó dolog, amiről itt vita folyt, nem is érdeklí az egész közösséget —, de legalább azokkal, akik akár az anyagi, akár a szellemi javak létrehozásánál nemzetiségünket képviselik, gondjait megfogalmazzák, művelődési és erkölcsi gyarapodásán munkálkodnak.

Befejezésül fiatal esszéirőnk és a *Kriterion* kapcsolatáról. Annak idején örültünk, hogy kiadhattuk a *Szövegek és körülmények* című gyűjteményt. Tudtuk és nyilvánosan is megfogalmaztuk, hogy vele valami új kezdődik kultúránkban. Az öt szerző közül azóta négy saját kötettel jelentkezett a *Forrás*-sorozatban. Bizalommal várjuk a további szövegeket, és reméljük, meglesznek hozzá a körülmények is. Egy kikötéssel élünk csupán, hogy ezeknek a szövegeknek szocialista és nemzetiségi valóságunkban gyökerező célja is legyen. És arra is gondoljanak a kéziratok szerzői — s az eljövendő mellékletek szerkesztői! —, hogy többszólamúságunknak meglegyen az igazi, a felelős emberi hangja. És legyenek annak meghallói. Enélkül értelmetlenné válik minden. Meddővé silányul a legragyogóbb tehetség, zsákutcába kerül a legtisztább szándék is.

„Nem azért kell a folytonosság, hogy legyen“

Aradi József: Megpróbálok, lehet, hogy nem sikerül, megválaszolni néhány kérdést azok közül, amelyekre Balla Zsófi itt nekünk szegzett. Először is végigfutnék azokon a magatartásokon, amelyek az itt elmondott problémákkal szemben jelentkeztek. Típusokat lehetne felállítani.

Molnár Gusztáv programja és a hozzá kapcsolódó javaslatok kimondottan értelmiségi találkozó jeleget kölcsönöznek ennek a vitának. Értelmiségi kategóriájú emberek ülnek itt, és azt a legkisebb közös nevezőt keresik, amelynek alapján egyáltalán egy közös programot el lehet fogadni. Ez a program nem gondolt, illetve nem kértözött közvetlenül rá pontosan arra a kultúrán kívül rekedt rétegre, amelyre Domokos Géza utalt, a nemzetiségi kultúra művelőinek, termelőinek lehetséges igazolóira, a befogadókra. Tehát itt adva volt a közös értelmiségi tennivaló, és a közös értelmiségi tennivalóhoz fűződő javaslatok.

Volt ettől függetlenül, s talán ezt leginkább Juhász András képviselte, egy bizonyos értelmiségi státusz felé törekvő érdek, mely nem kíván a Molnár Gusztáv-féle programhoz kapcsolódni, nem az értelmiségi öngazdálkodás centrális kérdéseivel foglalkozik, hanem a folyamatos nyilvánossághoz való jogát szeretné érvényesíteni. Nem véletlen, hogy Juhász András munkás származására hivatkozik, s ezzel két dolgot közöl: azt, hogy kívül érzi magát a kultúrán, és azt, hogy belül akar kerülni, mégpedig a szokásos mechanizmusok révén.

Végül Palotás Dezső képviselte a népet, a maga destruktív, minden értelmiségi fontoskodást megkérdőjelező stílusával. Ő volt „a nép szava“.

A közös nevezőre visszatérve, nyilvánvaló, hogy itt miről van szó. A közös nevezőben éanonosságunkat keressük; a Molnár Gusztáv által javasolt folytonosságprogramban, annak a múlthoz való kötődésében nagyon erős nyomatékkal szerepel a nemzetiség saját identitásának keresése. Új ebben az irányulásban az, hogy ezt az önazonosságot nem a régmúltban vagy legalábbis nem elsősorban Bethlen Gábornál vagy Apáczainál, hanem a közvetlen közelmúltunkban keresi. Ezt a közvetlenül kitűzött célt ő a „történelem ízével és bűzével“ együtt próbálja megtalálni, s ebből a szempontból nézve teljesen másodlagos a kérdés, hogy ebben a pillanatban milyen elvi viták folynak, illetve vannak-e Kolozsvártól ilyen vagy olyan költők, „hőbörgők“ vagy „nem-hőbörgők“. Ez az értékrangsorolás rendkívül világos, mint ahogy a kiindulópontja is az. Abból indul ki ugyanis, hogy ebben a pillanatban a romániai magyar értelmiség belül az identitást érintő kérdésekben, tehát alapvető kérdésekben nincs egység. Hogyan szöktük elképzelni ezt az egységet? A hagyományokhoz való viszonyunk egységének. A különböző elnevezésekkel való kísérletezés, a „sajátosság méltóságának“ a vitája: ezekben mind azzal küszködünk, hogy „nem értjük egymást“. A nemzetiségi identitás minőségét illetően tehát nézeteltérések, felfogáskülönbségek vannak, ami nemcsak a múlthoz való viszonyunkat, hanem elsősorban a jövőhöz való viszonyunkat érinti. Hogyha következetesen végiggondoljuk, emögött különféle lehetséges alternatívák húzódnak meg.

Ennek a többes számnak az okaira kellene rákérdeznünk ahhoz, hogy továbbléphessünk, és azután arra is rákérdezhessünk, hogy a jelen helyzet és a jelen magatartásmintái, azok az adottságok, amikkel az emberek ezekre a kérdésekre nálunk itt válaszolnak, ezek hova nyúlnak vissza, mennyire állandó adottságok, mennyire és mikor változtathatók meg. Hogy ne csak morális imperatívusként adresszáljuk egymásnak ezeket a kérdéseket, ne csak felhívjunk egységre, hanem megnézzük, hogy milyen „hagyományos“ közegellenállása volt mindenfajta változtatásnak az értelmiségben belül is, és az értelmiségben kívül főleg.

Bárki, aki lapnál dolgozik, nem tud szemet hunyni afölött, hogy van egy kollektív jelképhasználat, amely nagy történeti keretességünkre, történeti helyeinkre utal vissza, és van egy ettől függetlenül jelentkező, ettől függetlenül másik jelképhasználat, mindegy, hogy ezt fodormentanyelvnek hívjuk vagy milyen nyelvnek, a filozófián belül ennek a másnak a jelképe lehet Wittgenstein, mint ahogy a műszaki értelmiség egy időben Bronowskira hivatkozott. Lényeg az, hogy ellen-jelképet keresnek, amely nem úgy, nem abban a formában működik, mint a hagyományos jelképek. De az ókori mitológiában is lehet olyan jelképeket találni, amelyek nincsenek benne a bevett, közhasznú identitászimbólumok sorában. Gáll Ernő ez ellenjelképek rituális használatára utal, amikor „elitritus“-nak nevezi ezt a jelenséget.

Ezen túl és ezen kívül — és úgy érzem, a műszaki értelmiség is mindjobban kívül kerül mindenfajta hagyományos jelképhasználaton —, ezen kívül ott vannak a „nép“ tömegkommunikációs jelképei és ritusai, a ma délutáni „nép“, aki a futballmeccset hallgatja vagy nézi, azok az identitás-kereső és közösség-kereső ri-

tusok, amivel az az ember erősíti magát vagy teremti meg a saját folytonosságát, aki számára a hagyományos kulturális jelképek némák maradnak.

Nem tudom, meg lehet-e egyetlen szóval jelölni azt a furcsa jelenséget, hogy ezek a *hagyományos* jelképek egyre kevésbé a tartalmuk révén, egyre kevésbé a mögöttük lévő történeti és helyi folytonosság révén hatnak. Ezt a jelenséget én ritualizációnak nevezném, a nemzetiségi kultúra ritualizációjának. Minél rituálisabb ezeknek a jelképeknek a használata a nemzetiség kultúráján *kívüli* rétegei számára, annál nehezebb ezekhez hozzáférni. Ez a ritualizáció elsősorban a jelképek befogadásában nyilvánul meg. Lehet, hogy a kultúra termelői a jelképeket tartalmi módon gondolják el, befogadásuk, használatuk mégis közvetlen, látványos. És elutasításuk is rituális jellegű. Ez a folyamat nagyon is meggondolkozgatónak tűnik számomra, s egy csomó kérdésünket talán átértékelteni velünk. Többek között a szövegírókkal kapcsolatos kérdéseinket és az olyan új jelenségekhez való viszonyunkat, mint a *Fellegvár*, *Echinor* és társai. Egyszóval az ún. „elitritusok” szerepének megítélésében juthatunk így másfajta, a hagyományostól eltérő következtetésekre.

Először is néhány kemény ténnyel számolnék, amikor megpróbálom a jövő felől levezetni, mi történik majd ezekkel az egymástól függetlenül, többes számba került kollektív és csoportritusokkal.

1. Gondolok elsősorban egyfajta értelmiségi arányeltolódásra. Annyiszor elmondtuk már kiadói találkozókon és másutt, hogy a fiatal értelmiségben belül — nemzetiségi vonatkozásban is — a műszakiak kerültek túlnyomó többségbe. Ez a műszaki értelmiség eltávolodott a hagyományos klasszikus-humán kultúrától, s ezért nagyon nehezen tudja vagy egyáltalán nem tudja megfogalmazni a saját önidentitását. Ha mégis erre kényszerült, ezt legfeljebb csak a hagyományos kultúra adott eszközeivel, adott jelképeivel teheti, például néprajzi könyvek vásárlásával. Nézzük meg, hogy ezek az emberek hol élnek, menjünk el Rostás Zoltán nyomvonalán Craiovara, Bukarestbe és Galacra, és keressük meg nemzetközi híri műszaki értelmiségünk színe-javát. Itthon alig tud valaki róluk, egyszerűen nem részei a magyar nemzetiségi kultúrának. Munkájuk, amit csinálnak, nem integrálódik közvetlenül az identitást kifejező kultúrába, úgy tűnik, ebben a pillanatban nem használható jelképként számunkra, vagy nevezzük nevén a dolgot — nem egységesít.

2. Van egy népesedési adottság. Az a kemény tény, hogy semmilyen adminisztratív intézkedés nem változtatta meg ennek az etnikumnak a hagyományos születési magatartását. Ebből a tényállásból, ha csoda nem történik, akkor távlatában nézve le lehet vezetni, hogy adva van egy nemzet, amely egyre jobban fiatalodik, és adva van egy nemzetiség, amely az ország különböző részein különbözőképpen, de bizonyos helyeken nagyon erőteljesen öregszik. Lehet, hogy ez most még nem érzékelhető, de hosszú távon ennek következtében egyre nagyobb lesz a nemzedékek közti szakadék, amit az intézményes és nem intézményes törekvések közti szakadékként érzékelünk. A korral jár, hogy az ember merevedik, hajlamosabb lesz a rugalmatlan válaszokra, válaszai az előregedett populációk biológiai rítusaira hasonlítanak, amelyek a volthoz, adothoz ragaszkodva az önisztetés fantasztikus rítusait tudják kidolgozni önmaguk folytatására.

3. A harmadik kemény tény, amire itt többen utaltak, hogy bizonyos kulturális központokban pontosan a hetvenes években nőttek fel azoknak az értelmiségieknek a gyermekei, akik nem egyszerű genetikai reprodukció révén lettek a negyvenes, ötvenes években értelmiségivé, hanem a szó szoros értelmében véve „a népből jöttek”. Velük tulajdonképpen tetőzött is Kolozsvár vagy Marosvásárhely értelmiségi utánpótlása, hiszen tetőzött bizonyos értelmiségi rétegek irányában e hagyományos művelődési központok befogadóképessége is. Ha ezt a tendenciát meghosszabbítjuk, mindaz, amit itt a hermetizmus vagy a metanyelv „veszélyének” értelmeztünk, hosszú távon teljes mértékben elvékonyodik. Egyszerűen nem lesznek a hagyományos kultúracentrumokban élő elvékonyodó értelmiségi rétegeknek olyan típusú és olyan számú „értelmiségi hőbörgésre” hajlamos gyermekei. Amit itt láttunk, az egy demográfiai csúcs kivételes adottsága. Kinek lesznek ilyen gyermekei? Hol folyik majd az értelmiség genetikai és nem genetikai újratermelődése? *Vidéken*. Egyed Péter „értelmiségi proletariátusának” lesznek gyermekei, akik pontosan azokban a vidéki szakiskolákban „képződnek”, amelyeknek a színvonaláról itt beszéltünk. Mert vannak ugyan a nemzetiségi értelmiség kulturális újratermelésében részt vevő ún. „elit” iskolák, de *nem* vidéken, *nem* a hagyományos művelődési központokon kívül. Más kérdés, hogy közben a nemzetiségnek új kulturális központjai is keletkezhetnek...

E kemény tények halmozódásából le kell tudnunk vonni a következtetéseket. Sokféle prognózis adódhat belőlük, csak az nem, hogy a főveszély az ún. szöveg-

frók, az érthetetlen nyelvezet, tehát az említett elitritus felől fenyegetett volna, vagy fenyeget bennünket. Annál kevésbé, mert a nemzetiségi kultúrában való részvételük, „szerepvállalásuk“ legalább annyira problematikus, mint a fiatal műszaki értelmiségé vagy a kultúrán kívüli „tömegeké“. Intézményeik, akár az egykori Stúdió-51-re gondolok, akár az *Echinoxra*, akár a *Visszhangra*, tulajdonképpen nem igazi, csak *kábeles* nyilvánosságot kaptak. Úgy funkcionálnak, mint a vezetékes rádió, akkor jut el hozzájuk valaki, ha nagyon utánajár. Egyedül a *Fellegvár* tűnik kivételnek. De ha alaposabban megvizsgáljuk a *Fellegvár* fogyasztási szokásait, azt tapasztaljuk, hogy az *Igazság*-olvasók többsége nem tekinti a magáénak, apróbetűs, nem az ő ritusuk. Kérdés, hogy mi az ő ritusuk. És meddig lesz az *adottság* az ő ritusuk. Ehhez tudnunk kell, mi az, ami megváltoztatható.

Es ezzel eljutottunk a prognózis módszertanának a kérdéséhez. Kereshetünk történeti analógiákat. De ez is csak egy korábbi adottság kiragadott keresztmetszete, melynek hasonló vonásaival próbálunk mai jelenségeket magyarázni. Talán célravezetőbb a folytonosságot keresni és a Molnár Gusztáv-féle programból kiindulni. Ez a folytonosság azonban nem öncél. Nem azért kell a folytonosság, hogy legyen, hanem azért van rá szükségünk, hogy le tudjuk mérni, mi az, ami állandó az adottságainkban. Mi az a változtatásokkal szemben mutakozó kelet-európai „közegellenállás“, vagy akár etnikai sajátosság, amely nemcsak az etnikum születési magatartásában nyilvánul meg, hanem az adott és öröklött magatartásmintákban, azok szükösségében is. Ezeknek a „közegellenállásoknak“ a felderítése nélkül egyetlen prognózis sem lehet hatékony.

„Más a ritusuk, mások a jelképeik“

Történetileg nézve az ún. „nemzedéki hőbörgés“ valóban nem tűnik új, sohanem-volt jelenségnek. „Nemzedéki hőbörgéssel“ vádolták az *Erdélyi Fiatalokat* éppúgy, mint a köréből kikiváncsó Venczel Józsefeket, a *Helikon*-ellenzéket éppúgy, mint a Magyar Párt ellenzékét. A „hőbörgés“ mindig azt jelentette, hogy „bomlasztják az egységet“, és ezzel a kisebbség önidentitását erősítő konszenzust, magát a kisebbségi létet kérdőjelezi meg. De nyomban a történeti analógiák csapdájába esünk, ha eltekintünk attól, hogy milyen társadalmi összefüggésrendszerben „történt“ ez a nemzedéki polarizáció. Többen is utaltak ugyan itt erre a kontextusra, de ennek a tényleges tartalmáról nem esett szó.

Olyan ideológiai mezőben jelentkeztek ugyanis a két világháború között az új nemzedékek, amelyben különböző ideológiák ütköztek és keveredtek egymással. Nemcsak azért alapítottak új lapokat, mert éppen másfélék voltak, vagy mert másféléségük miatt nem jutottak be a meglévő lapok intézményi kereteibe, hanem elsősorban azért, mert saját lapjukban saját (vagy sajátjuknak hitt) másfajta ideológiájukat fogalmazták meg. Az ideológiai többes szám alternatíva-bőségében mindig adódott egy olyan ideológia, amelyben az új nemzedékek megtalálták önazonosságukat. Ebben az ideológiai többes számban, az ideológiai mező egészét véve alapul, a kisebbség szempontjából — paradox módon — az *alapvető* értékeket, bizonyos *alapvető* nemzeti jelképeket illetően konszenzus volt, vagy legalábbis nagyobb volt a konszenzus, mint a jelképhasználati egyes szám körülményei között. Tehát a polgári nyilvánosság a kisebbség sokkal szélesebb rétegeit érintő egyetértés és identitásélmény lehetőségeit biztosította, azzal, hogy az ideológiák harcában is az identitás alapvető jelképeit forgalmazta. Ezért fontos örökségünk a Vásárhelyi Találkozó.

A marxizmus győzelmével új helyzet állt elő. Az új helyzetben lényegesen megváltozott a nemzedékváltás és a nemzetiségi intézmények viszonya. Új intézményeket, új kereteket hoztak létre. Ezekbe az új keretekbe aztán vagy belenő egy nemzedék, vagy sem. Szerencsés esetben, mint az *Iffjúmunkás* vagy a *Megyei Tükör*, az új nemzedék (ez esetben az ún. második *Forrás*-nemzedék) „magáévá tette“ a keretet, „belenőtt“ abba.

Ehhez az új helyzethez vegyük most hozzá, hogy Bibó István Kelet-Európiájában élünk, ahol a szubjektum találkozása saját népével és létével mindig rendkívüli problémákat jelentett a szubjektum számára. Ez az elég tartósnak számító adottság szabta meg, hogy a népi-nemzeti jelképek használata, tehát a népi ideológia mindig a mindenkori hatalmi keretekre támaszkodott, az adott intézményi keretek kihasználására törekedett, az éppen uralkodó ideológiával együttműködve próbálta saját érdekeit képviselni. A nemzetiség vonatkozásában ez sokkal hatványozottabban jelentkezik. Az „együttműködés ethosza“ jellemezte azt a nemzedéket is, aminek a gyermekei most „hőbörgéssel“ vádoltnak. Ez az ethosz mindig az adott intézményi keretek maximális, minőségi kihasználását szorgalmazta, s folyamato-

san átörökítette magát az újabb nemzedékekre mindaddig, amíg az egyazon ideológián belüli megújulás lehetőségeivel és alternatíváival lehetett számolni, mindaddig, amíg az adott ideológián belül az újabb és újabb nemzedékek más-más formában — akár nemzedékiideológiában — meg tudta fogalmazni saját törekvéseit, ki tudta fejezni saját érdekeit és szükségleteit. A második Forrás-nemzedék ilyen nemzedék-ideológiával „csempészte be” magát az adott keretekbe.

A prognóziskérdés most a következő: mi történik akkor, amikor a társadalom szerkezetváltozása következtében (városi léthelyzetben) — ami egyre inkább világjelenség — az identitásválságok korát éljük. Nemcsak a nemzetiség atomizálódott egyedei találják meg mind nehezebben saját etnikai identitásukat, hanem — mint Egyed Péter elmondta — az ifjúság is, sőt az ifjúság esetében kettős identitásválságról is beszélhetünk. Arról van szó, hogy az ifjúság nem tudja megfogalmazni a saját integrációját lehetővé tevő ideológiát, mert etnikai önazonosságához és társadalmi önazonosságához egyaránt nehezen jut el. Valószínűleg ezekkel az identitásválságokkal függ össze az a ritualizációs folyamat, amelyet az előbb mint jelenséget leírtam.

A kérdés tehát a következő: mi történik az egynemű szemléleti mezőben es a szubjektum kelet-európai adottságaival megterhelten akkor, ha azt a kettős *ritualizációs* folyamatot is tudomásul vesszük, amely egyfelől a nemzetiségi kultúrában, másfelől az ifjúsági-értelmiségi szubkultúrában — az előbbi tükörképeként — végbemegy. Az erre a kérdésre adandó válasznak — vagy válaszaink — azért fontosak, mert ettől függ, hogy milyen szerepet tulajdonítunk a jövőben az újabb értelmiségi nemzedékeknek. És ettől függ az is, hogy hogyan határozzuk meg az értelmiség társadalmi-nemzetiségi felelősségét.

Balogh Edgár „népszolgálati” elképzelése szerintem mindaddig érvényes marad, amíg az értelmiség olyan szakértőként fogjuk fel, aki a *tudását* adja át a népeknek. Már távolról sem ilyen egyszerű a helyzet, ha abból indulunk ki, hogy értelmiségi tudásunk mindinkább hipotetikus tudássá válik. És ezt az állandó felülvizsgálatnak kitett tudást kell átadni egy olyan kelet-európai népeknek, amely bizonyosságokhoz szokott. Minél bizonytalanabb a helye-helyzete, annál „nagyobb” bizonyosságokra áhítozik. Teljességgel kérdésessé válik ez a „népszolgálati” elv akkor, amikor az említett ritualizációs folyamat következtében az értelmiség mindinkább arra kényszerül, hogy a jelképek átadásában tekintse szakértőnek magát. Még kérdésesebb a helyzet, ha ezek olyan szentségként kezelt, mindinkább ritualizálódó jelképek, amelyeknek a használata kizárólag az értelmiség korlátozódik. Mert az értelmiség belső jelképhasználata annál több szertartásszerű elemet tartalmaz, minél kevésbé számíthat befogadásra a nemzetiség egyéb rétegeinél. Azoknál, akiknek más a rítusok, mások a jelképeik. A befogadás nehézségei pedig egyre szertartásszerűbbé teszik magát az „átadást” is. Hogyan alakul ebben a helyzetben az értelmiség funkciója? Ha a „népszolgálat” nevében azt tesszük a feladatává, hogy mindenkihez el- vagy inkább „le”-juttassa a saját jelképeit, hogy a hagyományos humán kultúra jelképei alapján teremtsen nemzetiségi-társadalmi konszenzust, sajátos ellentmondáshoz jutunk.

Egyrészt eltekintettünk attól, hogy nemcsak az értelmiségnek lehetnek saját rítusai, saját jelképhasználata. Másrészt az értelmiségen belül sem biztos, hogy a ma már döntő súlyú műszaki értelmiségre a hagyományos humán jelképek „rátukmálhatók”...

Balogh Edgár: Elsősorban az anyanyelvről van szó, csak azután a jelképekről! Az anyanyelv szempontjából egyenlőek!

Aradi József: Nyilvánvalóan az anyanyelvről is szó van...

Tóth Sándor: A fogalmi gondolkodás legalább annyira sajátja az embernek, mint a jelkép és a rítus!

Aradi József: Valóban sajátja — anyanyelv is, fogalmi gondolkodás is. Azokban a korszakokban, amikor a közösség könnyen meg tudja találni saját identitását, az ideológiák többes számán belül, ezek a kérdések fel sem tevődnek. Most viszont, amikor — éppen több tényező összefonódása következtében — a nemzetiségi kultúra és az ifjúsági szubkultúra vonatkozásában egyaránt új helyzet áll elő — az új helyzettel az is együtt jár, hogy maguk a kérdések másként vetődnek fel: a „jelképek rituális átadásának” értelmiségi-szakértői tudása az önazonosság szempontjából fontosabbá vált a verbálisan megfogalmazhatónál.

Történetileg nézve, míg a két világháború között és közvetlenül a háború után az ideológiai többszólamúsághoz a rítusok egyes száma társult, máig teljesen megfordult ez a helyzet. Különbözőek voltak az ideológiák, de ugyanazt énekeltek, ugyanabba a törzskávéházba jártak, ugyanazt a városképet használták jelképként, az ideológiai frontvonalak mindkét oldalán. Ma „egy az ideológia”, de mást énekelnek, más kávézóba vagy kocsmába járnak, más „városképet”, „Fellegrár-képet”

használnak nemcsak a különböző nemzedékek, hanem egy nemzedéken belül is. A jelképek, rítusok többes számához az is hozzátartozik, hogy a *Fellegvár*-oldal „nemzedéke” más csoportritust dolgoz ki a maga számára, ami a sajátja, amit ő maga hozott létre, míg az intézmények az adottság, a hagyomány rítusait védik és viszik tovább. Egyed Péter „rejtett ideológiáról” beszélt, szerintem a rituális többes szám rejtett ideológiai többes számot hordoz.

Ha következetesen végiggondoljuk a dolgokat, az itt „hőbörgésnek” vagy „metanyelvnek” nevezett átmenet után egy olyan „egy szál” nemzedék következik majd — s ezt éppen a felhozott „kemény” tényekből muszáj levezetnem —, amelyiknek, ha létezni akar, *nyílt* formában is meg kell majd tudnia fogalmazni saját kétős identitását. És nemcsak önmaga számára fogalmazza azt meg, nemcsak saját értelmiségi létével tud úgy találkozni, hanem más rétegek létével, értékeivel, jelképeivel, tudásszükségletével is, s e találkozás a különműségek dialógusa lesz. Molnár Gusztáv programja feltétlenül ebben az irányban tesz egy lépést, mert a történelem többszólamúságával való tartalmi ismerkedés nemcsak egyféle rituális jelképhasználatot, hanem egyáltalán *mindenféle* ritualizációt rombol. Mindenképpen olyan dolog ez, amiben különböző nemzedékek és törekvések közös nevezőre juthatnak, ha a többszólamúság folytonosságának feltárása ez a közös nevező.

Vannak eltűnt, elsüllyedt nemzedékek is — ilyen a második *Forrás*-nemzedék és a szövegírók közti hiátus nemzedéke —, akiket ez a történeti kihívás feltámaszthat. Ha az itt jelenlévő fiatalok elsősorban inkább önmagukkal voltak elfoglalva, s nem válaszoltak erre a kihívásra, talán ez az elsüllyedt nemzedék vállalkozik majd a Molnár Gusztáv-program vagy az Egyed Péter-javaslat végigvitelére.

Az elmondottak értelmében én a létező rítusok többes száma mellett tudok csak állást foglalni, a kölcsönös tolerancia gyakorlása mellett. Ebben a dologban — úgy érzem — sokkal nehezebb megegyeznünk...

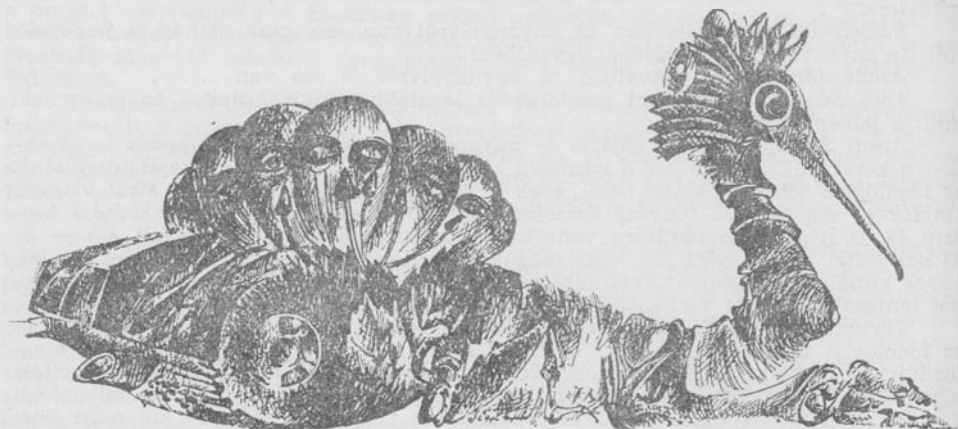
Szász János: Így van. Így van.

Aradi József: ...lévén, hogy ezek nem a hagyományos értelemben vett racionális kérdések. A hagyományos racionalizmus a közre, az egység iránti felelősségre hivatkozva könnyen kitudhatja a nemzetiségi kultúrából mindazt, ami a mindennapi élet forradalmához, szűkebb csoportok közösségteremtő kísérleteihez, saját intim jeleik megteremtésének szándékához kapcsolódik. A köz- és a magán-szférának ez a tendenciaszerűen jelentkező egybeolvadása a hagyományos racionalizmus számára nyilván irracionálisnak tűnhet. Nagyon is hozzászoktunk ahhoz, hogy minden verbális síkon és minden könnyen racionalizálható módon folyt a kultúránkban, és amikor egy olyan helyzet elé állunk, hogy egy történeti tendencia más köntösben, a szertartások köntösében jelentkezik — fogalmi nyelvvel is lehet rítusokat végezni, talán a fodormenta-nyelv a legjellemzőbb ilyen fogalmi nyelvvel végzett rítus —, ezt képtelenek vagyunk megérteni, következésképp a mögötte húzódó történeti tendencia is érthetetlen marad számunkra.

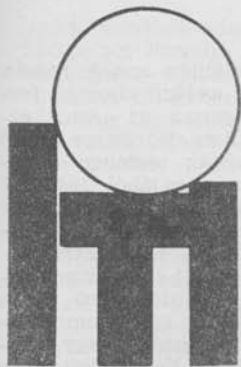
Tóth Sándor: Fordítva ültünk a lóra, uraim! Ez kellett volna vitaindító legyen, és akkor talán eljutottunk volna valahová.

Gáll Ernő: Fél év múlva találkozunk.

A magnófelvételt készítette Markos Péter-Pál. Lejegyezte Bretter Zoltán és Aradi József. A szerzők némelyikre utólagosan kiegészítette a szövegét.

Simon Sándor rajza

echinox -alakzatok

Egy diáklap tíz éve a tárgyakban, a terekben és az emlékezetben

Azok, akik ezen a téli napon összegyűltek *A Hét* kolozsvári fiókszerkesztőségében, bár ünnep után voltak (nem a hagyományos téli ünnepekre gondolok), mégsem ünnepelni jöttek. A tízéves *Echinox* magyar oldalainak, úgy tűnik, *nincs mit ünnepelniük*. Ez a készen kapott jubileum nem találta helyét sem a nemzeti-ségi kultúra hagyományos ünneprendjében, sem az *Echinox* saját időszámításában. Természetesen ünnepelhetne volna önmagát is, ehhez azonban hiányzik a saját történelmet generáló folyamatosság, a különféle *Echinox*-alakzatok közötti kommunikáció.

A beszélgetés itt közölt részleteit úgy válogattam, hogy némiképpen az ünnep hiányára való reflektáltság köré lehessen csoportosítani az elhangzottakat vagy azok írásbeli kiegészítését. (Nem tagadom a módszer lehető legteljesebb manipulatív mivoltát.) Miért nem tudott beilleszkedni a „magyar *Echinox*” az intézményeknek és jelképeknek abba a rendszerébe, amit kultúrának szokás nevezni? Miért tartotta a kultúra önmagához viszonyítva periferikus helyzetűnek ama néhány oldal létezését, nem kívánva egy háromnyelvű lap önállósuló részlegének kulturális jelenlétét? Felvetődött-e kettejük viszonyának megváltoztatása, s ha igen, *miért nem az Echinox tette meg a kezdeményező lépést?*

Meggondolandó talán, hogy a beszélgetés résztvevői mindössze helyzeteik, erkölcsi alternatíváik és emlékeik különbözőségét vagy nemlétét, illetve a tények utólagos rekonstrukciójának közös szemléletét („no lám, ezt én is éppen így...”) tudatosították. A helyzet adottságainak átlépésére nem történt kísérlet.

A szerkesztési folytonosság hiányának külső és belső körülményei a stratégiák különféleségének elmosódásával részben láthatatlanokká váltak, amiről a beszélgetők szemérmesen hallgattak, vagy csak utaltak rá. A beszélgetés mégis olyan lehetőség, amely a diszkontinuitás felszámolásához vezethet: a BBB (Beke Mihály, Bréda Ferenc és Bretter Zoltán szerkesztőhármasa) a folytonosság hiányára való reflektálás és az általa hagyománynak nyilvánított elméleti és szerkesztési tapasztalatokkal való közvetlen szembesülés mozzanatából levonhatja a szükséges következtetéseket, tudatosítván nemcsak az adottságok *jelenlétét*, hanem azok *mibenlétét* is.

Érdekes módon a perspektíváról kevés szó esett. A jövő kérdéseinek megválaszolásához egyként szükséges a magyar oldalak lapon belüli helyzete és funkciója, és a megvalósulatlan alternatívák tisztázása. Ehhez a szerkesztők történelmi tudatára van szükség, nem pedig utólagos történelemkeresésre. Enélkül a három oldalnak semmilyen kultúrán belüli perspektívája nincsen. S az adottságok más-fajta artikulációjának lehetőségével számolva — a kultúrán kívül sincs.

Keszthelyi András

„A kultúra vízmosságai és kutatóárkaiban“

Aradi József: Az *Echinor* évfordulós ünnepi száma, legalábbis annak román és német oldalai, engem kísértetiesen emlékeztetnek a *Marad a láz?* címmel forgalmazott, interjúk mögé rejtőző nemzedék-nosztalgiára. Ugyanaz az „emlékeztek, fiúk?“-hangulat, ugyanazok az együttes indulásra, együttes élményre utaló belső célszók. A nosztalgiát Gálfalvi Györgyék, Farkas Árpádék esetében a 64-65-ös évek nyitása; a román (és német) *Echinor*-nemzedék (a nagyjából 1946—48 közötti évfjártok) esetében — 1968 indokolja. Az ünnepi szám *Pro domo* írásait végigolvasva mégis meglep valami. Úgy tűnik, Adrian Popescuéknek, Uricaruéknek, Runcanuéknek, Peter Motzanéknek *van mire* emlékezniük. A 68-as *Echinor*-kör forró hangulatára, jugoszláviai közös kirándulásra, costinești-i együttnyaralásra. A magyar oldalnak furcsa mód nincs emlékeztük. Különb *Pro domo* rovatuk sincs. Kérdésem: miért? Nincs mire — „saját érdekében“ (pro domo!) — emlékeznie? Olyan élményei vannak, amire nem kíván emlékezni? Vagy egyszerűen emlékeztetkiesésben szenved? Ti miért nem ünnepeltek? Egyed Péternek a román oldalakon románul megjelent *Pro domo*-ja rendkívül szikár, nincs benne semmiféle ünnepi nosztalgia.

Szöcs Géza: Az *Echinor* a román kultúrában egy jól körülhatárolható jelenség. A mi kultúránkban szokásos történekek szerkezete, morfológiája és jelentése sokkal nehezebben artikulálható. De a „magyar *Echinor*“ még ehhez a rendkívül elmosódott alakzatokkal teli közeghez képest is rendkívül definiálhatatlan jelenség.

A. J.: Szerinted mi ennek az oka?

Sz. G.: Az, hogy egy koherens, összefüggő játéktérben — a kulturális tapasztalati mező vízmosságai és kutatóárkaiban, egy sztereotípiákkal és fantazmagóriákkal teli háttér-komplexum traverzei között — az *Echinor*: marginális fontosságúnak tűnő lehetőség. Már elnézést a fogalmazásnak ezért a stilromantikájáért. Kialakult egy olyan képződmény, egy olyan alakzat, ami a kulturális apparátusokat vezérlő mechanizmusokhoz és szabályokhoz nemcsak hogy nem igazodik, hanem tudomásul sem veszi őket. Na, szerintem ez határozza meg azt, hogy az *Echinor* milyen. S ebből következik egy csomó minden, az is, hogy ilyen konfúz szerzői gárda tükrözi a diákságnak mint mikrotársadalomnak a szerkezetét. Amely a maga rendjén a társadalmat képezi le — fordított tükörnétben. Ugyanakkor az az érzésem, hogy míg az *Echinor* kívülről nézve monolit — nemcsak annak tűnik, hanem az is —, addig befelé rendkívül differenciált és megosztott. Erre egy érdekes példát mondhatnék el. Annak idején *A Hét* megkért bennünket, Egyed Pétert és engem, hogy írjunk az *Echinor*-ról egy bemutató, bemutatózó, önértékelő, értékelő cikket. Ezt meg is ígértük, végül nem írtuk meg. Egyrészt szerénytelenségnek is éreztük, meg más okai is voltak. De míg időszerűnek tűnt, én papírra vettem néhány gondolatot, és közöttük volt egy hivatkozás egy lehetséges *Echinor*-nemzedékre vagy *E*-nemzedékre is. Már én is nagyon viszolygva írtam le a nemzedék szót, de Egyed Péter, mikor az egészet megbeszéltük, rettenetesen fintorgott, s végül megállapodtunk, hogy nem beszélhetünk, nem értelmes dolog nemzedékről beszélni. S azóta aztán, ha már egy gyűjtőfogalomra van szükség, akkor a korosztály szót használom; de mondom, végül ezt a cikket nem írtuk meg, azért sem, mert nem akartuk egy korosztály ideológusainak vagy teológusainak a címkéjét s mindazt, ami ezzel együtt jár, magunkra venni. Ami azt jelzi, hogy számunkra sem volt egy olyan alakulat vagy olyan alakzat ez, amit egyetlen gyűjtőnévvel vagy szóval meg tudtunk volna nevezni. Úgyhogy érdemes volna megnézni, hogy az *Echinor*-alakzatok az időben mennyire voltak elszigeteltek vagy folytonosak, mennyire tekinthetők egymás által meghatározottaknak, feltételezetteknek, leárnyékoltnak, többlépcsősöknek vagy konstansoknak.

Rostás Zoltán: A mostani helyzet, amiről szoltál, egyértelműen az indulás mikéntjének tudható be. Az *Echinor* olyan, ahogy indult.

„Nem volt protektora“

Egyed Péter: Mielőtt az indulásra terelődne a szó, érdemes talán azt is megjegyezni, Szöcs Gézával mennyit töprengtünk azon, hogy milyen is legyen a koncepciónk, hogyan is határozhatnók meg a magyar oldalak „képletét“. Erről én aztán írtam valamit, még ma is megtalálható a doszáromban.

R. Z.: Milyen doszáromban?

E. P.: A minősíthetetlenül gyalázatos és szégyenteljes írásaim doszárijában. Nagyon meglepett, hogy én csak ennyire banális és ennyire lényegtelen dolgokat tudtam elmondani az *Echinor*-ról. Miért? A tegnap, amikor elolvastam, kiderült:

azért, mert mindent pontosan úgy akartam megfogalmazni, illetve megragadni, ahogy azt hasonló esetekben tenni szokás. Tehát: *mi* a magyar oldalak a román oldalakhoz, a német oldalakhoz viszonyítva, a végén pedig, hogy mit mond lapunk illusztris főszerkesztője — itt idézet következik —, majd pedig hogy mi ebből a tanulság. Hát elképzelheted, hogy mi lett belőle, ugyanis éppen az írás *helyzete* s a belőle adódó *nézőpont* volt hamis — ezeket a magyar oldalakat pontosan *így nem* lehetett meghatározni. És mindez azt illusztrálta (és itt térek vissza beszélgetésünk kezdetéhez s az ünneplés lehetetlenségének kérdéséhez), hogy míg a román szerkesztők tudatosan a román kultúrát választották protektornak és a román kultúra személyiségeit mecénásoknak, addig a magyar szerkesztők sokkal radikálisabbak, sokkal szakadárabbak akartak lenni (ennek is van magyarázata), vagy sokkal szakadárabbak lettek (nem tudom, milyen természetű eredménnyel). Mindenesetre a magyar oldalaknak nem volt protektoruk. Amint később bebizonyosodott, a román szerkesztők részéről ez az eljárás rendkívül politikus volt, mert amikor Constantin Daicoviciu felkarolta a lap ügyét, akkor bizonyára számolt azzal is, hogy három évvel később sem nyilatkozhat elítélően a társaságról (s természetesen elköteleződésének később sem kellett soha ellentmondania), mint ahogy az ünnepi számban közölt leveléből mindez ki is derül. Tehát ezek a magyar oldalak nemcsak, hogy kívül kerültek az intézményes magyar kultúrán, nemcsak hogy marginalizálódtak, ahogy Szócs Géza mondta, hanem helyzetükből fakadóan azzal semmilyen viszonyt nem alakítottak ki. Ennek a kultúrának a fősodrában lévő művek, pillanatok, alkotók valahogy nem helyeződtek el tematikusan vagy legalább szemléletben az *Echinor*-oldalakon. Egy kultúrában persze csak ünnepelni is akkor lehet, ha ennek a kultúrának egy szakaszához kapcsolódó nagyobb események rendszeréhez viszonyulunk. Hát mivel itt a szerkesztők — többé-kevésbé tudatosan is — nem cselekedték ezt az évek folyamán, annál inkább nem tudják ezt az ünneplésről megtenni. S az ünnepi szám ezért tűnik egy szikár dossziénak.

Gaal György: Ezeknek az oldalaknak a jellegét kétszeresen is meghatározza az, hogy a „magyar *Echinor*“: függelékek. Függeléke egyrészt a hús másik oldalnak, s mint ilyen legfeljebb csak teret ad, de hogy ezt a teret mivel és milyen szinten töltsük ki, az teljesen mellékes — a lap mindenképpen megjelenik. Másrészt függeléke a nagykultúrának, olyannyira függeléke, hogy legtöbbször észre sem vevődik, ami az oldalain megjelenik. Egy nagyon kis kört kivéve, a legtöbb szerkesztőség fel sem figyel rá, hosszú évek elteltével anélkül, hogy valahol leírták volna az *Echinor* nevét. Akárha meg is halt volna. Aztán itt-ott egy-egy észrevétel feltűnik róla. Néhanapján.

A. J.: Szerinted ez kihat a lap minőségére?

G. Gy.: Végső soron kihat. Ugyanis ennek a helyzetnek „köszönhető“, hogy a minőség itt mindig az éppen beválasztott vagy kinevezett vagy nem tudom milyen formában bekerült szerkesztők személyi relációjától függ. Amikor a magyar oldalak szerkesztője olyasvalaki, aki kultúránk egészében is jelentős tényező, tehát állandó kapcsolatot tart fenn a nemzetiségi kultúrával, akkor az *Echinornak* is több köze van a magyar szellemi élethez. Ha ez a kapcsolat az ő személyén keresztül nem tud létrejönni, akkor törvényszerűen elsőkélyesedik a lap.

„Az *Echinorban* indult“

A. J.: Vajon nem játszott az is közre itt, hogy a lapnak sohasem volt — magyar viszonylatban legalábbis — igazi nyilvánossága?

G. Gy.: Maguk a szerkesztők is legtöbbször nem az *Echinorban* közölnek először. Nem itt „tűnnek fel“, hanem a nagyobb és többet olvasott lapokban. Majd életrajzi adataik között mellékes adatként fog szerepelni, hogy „az *Echinorot* is szerkesztette“ vagy „az *Echinorban* is közölt“, és nagyon kevés olyan ifjú nemzedékbeli kortársunk lesz, akit úgy tarthatunk majd számon, mint aki pályáját az *Echinorban* kezdte, vagy indulását az *Echinornak* köszönheti.

R. Z.: Legfeljebb a szerkesztői pályáját kezdte az *Echinornál*. Csak román kollégáknál láttam azt, hogy „az *Echinorban* debütált“.

E. P.: Azt hiszem, egyedül Cselényi Béla indult az *Echinorban*.

Németi Rudolf: Igen, egyedül ő. De hogy az *Echinor* magyar anyaga, legalábbis az első öt-hat évben, olyan esetleges színvonalú volt, és a lap egészéhez képest néha nagyon is súlytalan, annak egyéb okai is voltak. Gondolok itt az indulás körüli bonyodalmakra és hercehurcákra... És arra, hogy voltak, akik eleve kirekesztették magukat a lapból.

Sz. G.: Szóval, ha közöltek is benne, akkor sem vállalták a lapot mint saját fórumot.

N. R.: Nemcsak erről van szó. Hanem az akkori fiatal gárda nem tömörült a lap köré.

G. Gy.: Az *Echinor*, ha jól emlékszem, eredetileg egy irodalmi kör volt, olyan, mint a Gaál Gábor-kör, ahol felolvasásokat tartottak, vitatkoztak, vagy tizen-tizenketten keresztül-kasul ismerték egymást. Ők azok, akikről azt szokták mondani, hogy „*fac parte din grupul inițial Echinor*” („az *Echinor* kezdeti csoportjához tartoznak“).

N. R.: S ennek nincs magyar megfelelője.

G. Gy.: Ha ennek a magyar megfelelője is egy ilyen gárda lett volna, akkor természetesen már mindjárt az első számokban hasonlóan koncepciózus szerkesztéssel hívta volna fel magára a figyelmet.

R. Z.: Szerintem más is hozzájárult a magyar oldalak elszigetelődéséhez. Elsősorban a háromnyelvű megoldásra gondolok. Erdélyben még nem volt olyan irodalmi lap, amely tíz évet megélt volna következetes háromnyelvűségben. Az a bizonyos *Cultura* című lap a húszas években, amelyet szerkesztőségi titkárként Valeriu Bologa „szervezett”, és amelyet Kristóf György, Lucian Blaga, Oskar Neoliticzka és Yves Auger szerkesztettek — különben Kós Károly és Makkai Sándor is munkatársai voltak —, az sem élt több mint egy évet. Ez különben négy-nyelvű volt.

Sz. G.: És előtte a kétnyelvű *Aurora* mennyit élt? Néhány évet.

„Vezetékes nyilvánosság”

A. J.: Engem az *Echinor* magyar oldalai a vezetékes rádióra emlékeztetnek. A magyar kultúrában csak azokhoz jut el, akik „vezetékekkel” rendelkeznek, s azok számára is csak a nap „bizonyos óráiban ad”. Nagyon utána kell járni annak, aki egy-egy számához hozzá akar jutni. És nagyon keresni kell benne azokat az oldalakat. Sokszor még a tartalomjegyzékben sem szerepelnek.

E. P.: Szeretném egy kicsit aláadni Aradinak ezt a „vezetékes rádió” hasonlatát. Ugyanis annak idején, amikor Szöcs Gézával átvettük az *Echinorot*, nagyon tudatosan arra törekedtünk, hogy bekapcsoljuk az előttünk járó korosztályokat is. Tehát a szentgyörgyieket — Csiki László és Bogdán László itt közölt újra. De a mi időnkben újra közölt Molnár Gusztáv, Markó Béla és Németi Rudolf is. Majd megjelentek a váradiak: Zudor János, Körössi P. József, Hunyadi Mátyás és Arakovics Attila. Tehát a lap forgalmazási köre fokozatosan kitágult.

G. Gy.: És vajon olvasták is a lapot?

Sz. G.: Az alapdilemma a következő. A román szerkesztőség valóban vállalta azt, hogy beépül a pillanatnyilag főnálló — és mindig főnálló — román kulturális kontextusba. A magyar szerkesztőség, mint mondtam, tudatosan vetette el azokat a vezérlő mechanizmusokat, amelyekhez igazodva mondjuk népszerűvé, olvasottá válhatott volna. Itt nagyon könnyen elcsúszhat a fogalmazás, mert nem a hazai kultúrából való kivonulásról vagy annak való háttáfordításról van szó, hanem azoknak az „asztal alatti” szabályoknak az elvetéséről, amelyekről Egyed Péter beszélt. Például a protektorkeresés is ezek közé tartozott. Nos, mindennek a nemvállalása jellemzi a magyar oldalakat. Akkor pedig természetes, hogy ha ilyen a szerkesztőség viszonyulása a kultúrához, akkor a kultúra sem tartja fontosnak észrevenni. De ez nem baj annak szempontjából, aki nem akarja, hogy észrevegyék. Ez is bizonyítja: tényleg mennyire nem igaz az, hogy terjesztési kérdéseken múlnak a dolgok. Az *Echinorot* tényleg nem olvasta senki azok közül, akik a kultúrában számítottak, legalábbis úgy tűnt egészen addig, amíg egy cikk valamiért föl nem bosszantotta azokat, akiknek szívügyük volt az a bizonyos probléma. Egyik fiatal írónkról egy rendkívül megbélyegző hangú írás jelent meg az *Echinorban*. Azt a fiatal író a felnőtt kultúra — ezt most mint munkatérminust használok — a magáénak ismerte el, és nem véletlenül. Ezek után egyik lapunk egyik szerkesztője megkereste egyik kritikusunkat, és kezébe nyomta azt a bizonyos példányt, hogy „né, mit írnak erről”. És akkor már egyszeriben megszünt az *Echinor* „észresemvettsége”. Rögtön fontossá vált ez a kultúránkívüliség. Amíg csak X, Y, N, Z jelent meg benne, addig úgy tűnt, hogy nem figyelnek ránk. Amikor a kultúra „szentségei” forogtak „veszélyben”, akkor rögtön olyanforma válasz született, hogy „le a pályáról” vagy „ki a pályáról”. Lehet, hogy történetesen az illető kritikusnak igaza volt, nem érdekes. A mechanizmust akartam bemutatni. Azt a mechanizmust, mely egyszerűen fontossá tud tenni valamit, ami nem volt az. Szóval nem igaz, hogy a lap kis példányszáma vagy az előfizetések akadályoztatottsága határozta volna meg a lap elenyésző jelentőségét a kultúrában.

E. P.: Hogy a szövegek mennyire eltérő típusáról van itt szó, azt jól érzékel-

teti, hogy külső szemmel például mennyire más perspektívából láttak bennünket. Azok az írások, amelyek itt csak később, kötetbeli megjelenésükkor váltottak ki figyelmet a tíz év alatt, a kívülálló számára már megjelenésük pillanatában jelentősnek bizonyultak. Egy elfogulatlan nézőpont számára ugyanis már a megjelenés pillanatában világos volt e szövegek tematikai, módszertani s megformálásbeli értéke és különbsége más hazai termékekkel szemben, illetve azokhoz viszonyítva.

A. J.: A „vezetékes nyilvánosság“ fogalmát én itt egészen más szempontból vezettem be. Ez a „kábeles“ helyzet olyan hátrány, amelynek előnyei is vannak. Erre az előnyre játszott rá tudatosan Egyed és Szócs, amikor a „felnőtt“ kultúra olyan tagjainak is közlési lehetőséget biztosított, akik másutt cenzoriális okokból, majd e sajtóintézmény megszüntetése után a kultúra belső „cenzúrája“ miatt, vagy mint Szócs Géza mondta: „szabályszegő magatartásuk“ miatt, másutt nem közölhettek. A „vezetékes lapnak“ megvan az az alapvető sajátossága, hogy az „illetékes protektor“ nem érvényesíti vele szemben ugyanazokat a szankciókat, mint amelyeket a nyilvános — vagy ahogy Szócs Géza mondja —, a „felnőtt“ kultúrával szemben szokás érvényesíteni.

R. Z.: Nekünk 68-ban olyannyira nem volt protektorunk, hogy aki volt, az sem vett komolyan bennünket. Ezért jelenhetett meg H. V. hatalmas Kant-tanulmánya már az első számban. Ezért írhatott az *Echinox*-ban Molnár Gusztáv már a második megjelenési évben Szabó Dezsőről és Tamás Gáspár Miklós Nietzsche-ről és Diltheyről, Weöresről és Pilinszkyről.

G. Gy.: Nagy botránnyunk volt viszont egy Jászi Oszkár-cikk miatt, és nem jelenhetett meg Tonk Sándor egy tanulmánya az erdélyi magyar peregrinusokról. Ezzel szemben megjelent a sumérkérdésnek egy jelentős összefoglalása Demény István Páltól. Meg egy Freud-tanulmány.

Bréda Ferenc: Tőlünk máris kivettek egy Heidegger-szöveget. Azzal, hogy ilyen már volt — románul. Az *Echinox* első számában. De ezt a főszerkesztő vette ki, Papahagi.

„Egyedüli retribúciónk“

A. J.: Engem inkább az érdekel, hogy hogyan számoltatok el magatokkal a kompromisszumok kérdésében?...

E. P.: Ennek a lapnak a szerkesztői egy sajátos erkölcsi helyzetben vannak. Hogyha az *Echinox*-szerkesztők nem vállalják azoknak a bizonyos „belsőleg szankcionált“, „rázós“ és más lapok számára elfogadhatatlan írásoknak a megjelentetését, akkor elvesz az *Echinox* szerkesztésének ez a sajátos morális többlete. Mert az *Echinox* szerkesztése mint morális feladat, ez lényegében ezeknek a szerkesztőknek az egyedüli retribúciója. Erről lemondani annyit, mint mindent elveszíteni. Tehát szükségszerűen nagyobb bátorság és nagyobb civilkurázi kell, hogy jellemezze egy ilyen helyzetben levő lap szerkesztőjét.

A. J.: Én most rákérdeznék az előtted szerkesztőkre. Számotokra is ugyanígy tevődött fel a kérdés?

R. Z.: Kezdem a legelején. Román diáklapról 1968 júliusában hallottam először. Az Akvárium teraszán. Munkáslányokról készítettem empirikus szociológiai felvételt, és odajártam megpihenni. Ismertem egy-két fiút, és akaratlanul is tudomást szereztem terveikről. Nem érdekelt az ügy, mert teljesen lekötött a szociológia. A megkezdődött tanév első heteiben a tervezetések egyre komolyabb merdebe terelődtek, mert a diákszövetség — jó érzékkel — támogatta az egyetemi lapok megjelenését. Ekkor már felmerült egy magyar diáklap megjelentetésének a gondolata is. Akkor egyesek az azonos paritás elvét komolyan vették. Hallottam, hogy Szabó Zsolt és Csáky Zoltán szervezi a lap munkatársi gárdáját. Később tudtam meg, hogy Máthé Éva is ehhez a szervezőcsoportoz tartozott. Aztán, pontosan nem tudom, mikor és hogyan, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos és Bíró Béla került a tervezett magyar lap — az *Új Hajtás* — élére. Nem is tudhattam semmit, mert akkor a G. G. már leköltözött a filológiára, és mindkét lapot ott tervezték. A szerkesztők elhívtak egyszer az Akváriumba, de ígéreten kívül egyébbel nem szálltam be a tervezésbe. Idegesített, hogy állandóan azt hajtogatták, hogy az *Új Hajtás* „diákmagatartási“ lap kell hogy legyen, méghozzá deklaráltan. Nyilvánvaló volt számomra, hogy a diákszövetség és a rektorátus soha ilyen lapot nem fog támogatni, és figyelmeztettem őket, hogy inkább figyeljék a román kollégák lépéseit, mert ők tudják már, hogy 68 ősze után sokkal célravezetőbb, hogyha azt írják a fejlére, hogy diákművelődési folyóirat. De hát nem olyan idők voltak azok, hogy ilyen „konformista“ szöveget valaki is meghallgatott volna. Teltek-múltak a napok, s egyszer csak hallom, hogy háromnyelvű lap készül, mert a rektorátus azt enge-

délezte, s azt támogatja. Egy este az utcán elkapott Uricaru — akit még a nyár folyamán megismertem azokon az akváriumai beszélgetéseken, s meghívott az Arizonába egy kávéra. Az *Echinor* főszerkesztői minőségében meghívott helyettesének, hogy a román társadalomtudományi oldalakat és a magyar oldalakat gondozzam. Miután megkérdeztem, hogy miért nem Molnár Gusztávot kérte fel erre, elmesélte, hogy a magyar lap szerkesztői közül senkit sem tudott meggyőzni... Egyébként maga Uricaru is azt mondta, hogy sokkal jobban örvendett volna egy, az *Echinor*-szal párhuzamosan megjelent magyar lapnak, mint egy vegyesnek, de ha már így állunk, akkor nézzük meg, mit lehet tenni. Gondolkozási időt kértem, tehát nem utasítottam vissza ajánlatát. Viszont elmentem az örökifjú Jordáky Lajoshoz tanácsért. Tudtam, hogy min ment keresztül életében, és úgy gondoltam, hogy neki semmi oka sem lesz köntörfalazásra, mert nincs veszítenivalója. Jordáky azt mondta a tenyerét felmutatva, hogy ha csak ennyi papírt is adnak, azt is tele kell írni. És kiselőadást tartott mindenkori tragédiáink okairól. Én pedig vállaltam a szerkesztést abban a gyerekes hitben, hogy ha nem én csinálom, más csak rosszabbul csinálja. Ma tudom, hogy ez kényszerképzet volt. Ez a kezdeti „kivüállás” tehát nem magatartás, s főleg nem tudatos magatartás volt, hanem helyzet. Nem adott senki kéziratot, és H. V.-n kívül senki nem bátorított. Ezért nem akaróztam ünnepelni. Ha Bretter Zoltán nem jön fel Bukarestbe, és nem tépi fel a „régí sebeket”, az évfordulós ünnepségre sem jöttem volna el.

„A keretek mindenütt adottak”

A. J.: Kik szerkesztették veled együtt és utánad a magyar oldalakat és milyen „programmal”?

R. Z.: Gaal György előtt, tehát az első számnál Virágh Dénes volt a társam, akit a diákszövetség küldött a laphoz. Hamar megegyeztünk abban, hogy nem neki való munka, és akkor felkerestem lakásán Láng Gusztávot, akiről úgy tudtuk, hogy a magyar oldalak védnöke. Ő javasolta Gaal Györgyöt. Valószínűleg azért, mert egy abszolút megbízható filológust kértem. S aztán kezdődött az a kétfelől küzdelem az anyagokért. György a filológián, én pedig a történelmen s a filozófián. S hogy elkerüljük az oldalszámok „ingadozását”, mindig korábban és több leadott anyagot jelentettünk.

A. J.: És lehetett?

R. Z.: Igen, mert soha nem kértek tőlem oldalt, csak Gaal Györgytől. Tőlem nem kértek soha semmit, mert én főszerkesztőhelyettes voltam. Úgy tűnik, volt egy ilyen egyezményes dolog. Nála szorítottak, nálam engedtek.

G. Gy.: Rostás ügyesen tudta tartani az egyensúlyt a főnökök felé. Ő aztán közvetítette nekem, hogy mi kell, hogyan kell. Én meg igyekeztem elkerülni a közvetlen súrlódást azokkal, akik követelményekkel léptek volna fel a mi oldalainkkal szemben.

A. J.: S a te idődben, Németi?

N. R.: Sok szempontból folytatódott ez a helyzet. Jobb híján olyasmiket is be kellett tennünk a lapba, amiket normális körülmények között egyértelműen visszautasít az ember. S amire már utaltak az előbb: Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv és mások eleve kirekesztették magukat. Nagyrészt igazuk is volt, „történelmileg” legalábbis... Szóval anyagot kellett szerezni. Nagyon ritkán fordult elő, hogy valaki csak úgy beállítson egy kézirattal, hogy szeretné, ha megjelenne a lapban. Ez a helyzet aztán úgy 73-ra kezdett némileg megváltozni...

A. J.: Nem a Nagy Erzsébet idejében?

N. R.: Már valamivel korábban. Akkortájt jelentek meg a Cselényi versei. Aztán a bátyja, Cselényi László, meg Szöcs Géza valami vitába bonyolódott azzal kapcsolatosan, hogy át kell-e írni némely klasszikus regényeket a mai olvasók számára vagy sem. (Ha jól emlékszem, mások is hozzászóltak.) Persze, ebben a vitában bizonyára elhangzottak gyerekes dolgok is, de a lényeg az volt, hogy kezdte valami *másfajta* szemlélet is felütni a fejét.

G. Gy.: Én azt mondanám, hogy az a korszak, amit mi Rostással, majd Németi Rudolfal ketten vittünk 71 végéig, mindenképpen abból állott, hogy biztosítani a keretet és stabilizálni ezt a keretet. Mert addig minden egyes szám szerkesztésekor számolnunk kellett azzal, hogy ha nincs elég anyag, akkor csak két vagy egy magyar oldalall maradunk.

R. Z.: A keretek kérdése a mi időnkben távolról sem volt olyan véglegesnek tűnő adottság, mint ma. Lehet, hogy ha jobban a sarkamra állok, és H. V. nem 15, hanem 25 oldalas tanulmányt ír Kantról, akkor ma négy oldalunk lenne az *Echinor*-ban.

G. Gy. Az *Echinor*-nál már az is nagy teljesítmény volt, hogy oldalakat kapunk. Ez pedig csak Rostáson múltott, mert az eredeti terv szerint a magyar cikkek itt-ott szétszórva jelentek volna meg a lapban. Pontosan úgy, mint a vásárhelyi orvosegyetem lapjában, az *Aesculapban*, vagy a színiakadémiások *Thaliájában*.

R. Z.: Amúgy „frástešte“ (testvériesen). Különben a *Thalia* azóta megszűnt.

Sz. G.: Tehát nem lehet arra hivatkozni, hogy „a keretek adottak“. A keretek mindenütt adottak. És mindenütt szűknek tűnők. És...

R. Z.: Ennyire mégsem volt hősies az a korszak. Inkább permanens szenvedés volt, amibe egy-egy *Echinor*-szám elkészültekor némi kis „öröm“ is vegyült. Örvendtünk, hogy egyáltalán megteltek azok az oldalak. S közben állandóan azt a benyomást kellett keltenünk, hogy bővíben vagyunk az anyagoknak.

G. Gy.: Volt olyan szám, amikor leültem, és az egész oldalt én írtam meg. Szerintem ez a korszak akkor ért véget radikálisan, amikor az Egyed—Szöcs-kettős vette át a szerkesztést. Addigra már az alapítás stádiumán túl voltunk, megvolt az adott keret, és akkor most már felmerülhetett az, hogy ezt a keretet lehetőleg minél magasabb színvonalon töltjük ki. Mert úgy emlékszem, hogy utánunk egy irodalmi áradat öntötte el a lapot, volt szám, hogy csak próza és vers, semmi esszé, semmi értekezés nem volt a lapban.

„A nyelvművesek hada“

Sz. G.: Mi Péterrel úgy kezdtük, hogy előttünk Boér Géza és Kereskényi Sándor vagy kétszer befélt, minden anyagot visszaadtak.

E. P.: Katasztrófahangulat volt.

Sz. G.: Katasztrófahangulat volt, és kellett egy olyan anyag, amely politikus is, de ugyanakkor egy bizonyos nivót is képvisel. A mi sajtódiplomáciai pályafutásunk tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy a két világháború közötti kommunista újságokból összeállított válogatást prezentáltunk, s ez megfelelt mindkinek.

E. P.: Még egy ismeretlen Korvin Sándor-verset is találtunk. Az összeállítás különben korabeli dokumentumokkal érzékeltette, hogy a munkásmozgalmi avantgarde-nak nem sok köze volt a későbbi szocreal törekvésekhez.

Sz. G.: De itt nem esett szó egy nemzedéki alapidokumentumról, amelyet a mi szerkesztői ars poeticánknak lehetne nevezni. *Látható-e a látás?* — ez volt a címe. Alcime pedig: „Apró vázlat egy nemzedéki gondolatpolitológiához.“ Ez volt talán Egyed Péter legelső, *Echinor*-ban megjelent írása, mely ama bizonyos nevezetes Arisztophanész-idézzettel zárult, melyben a Madarak Kara ad választ a Miért filozofálsz? kérdésre. Mégpedig így: „Vádvárosban a Vizóra forrás mellett él egy / Ravasz nyelvműves nemzedék; / Mely csupán nyelvvel szánt-vet, azzal arat s szüretel / Mind szőlőt, mind pedig fűgét; / Származásra barbárok [...] / E nyelvműves [...] had miatt szokás az / Áldozat nyelvét kivágni Attikában mindenütt.“

E. P.: Egy rendkívül zavaros írás!

Sz. G.: Nem tudom, lehet. Akkor sok mindent kifejezett.

E. P.: Ha már történeti dimenziókba bocsátkoztunk, amit véleményem szerint semmiképpen sem kerülhetünk el, akkor meg kell állapítanunk: máris körvonalazódott egyfajta folytonosság, illetve felvetődtek itt a szakításnak a szempontjai is. Az itt jelzett szerkezeti és gyakorlati kívülállás — mert mostanáig csak kívülállásról beszéltünk — számunkra nemcsak kívülállásként fogalmazódott meg, hanem mint a függetlenedés lehetősége is. Tehát jóval nagyobbak voltak az izlésbeli, érdeklődésbeli, a kulturális értékelésbeli különbségek az előző nemzedékekhez képest, illetve a kulturális státusértékekhez képest, semhogy mi már közvetlenül ezekhez kapcsolódhattunk volna. Ezt a függetlenséget valahogy ki kellett használni, és akkor mi az írások szemléletéből elvontunk valamiféle elveket, amelyeket aztán egy ilyen „nyelvműveszerű“ magatartással lehetett szimbolikus egységbe vonni. De számunkra meghatározó volt a tabuk rendszere is, illetve az ebben bekövetkezett változások. Mert ha az első *Echinor*-nemzedéknél közvetlenül érzékelhető, biztos tabuk voltak, nálunk a tabuknak ez az extenzív köre jócskán szűkült — tehát kevesebb tabuval találkozottunk —, ugyanakkor ez a kevesebb számú tabu jóval intenzívebben működött. Ez a helyzet egy csomó homályt teremtett, és ezt a homályt ugyancsak a függetlenséget kifejező kívülállásnak megfelelően lehetett manipulálni. Tehát ha valaki mint történeti dokumentumokat fogja elolvasni ezeket a lapszámokat, bizonyára nem kerüli majd el a figyelmét, hogy a lap tartalma 1974-től kezdve sokkal elvontabb, sokkal kimondottabban csak a kultúrához, a kultúra értékeihez, sőt azon belül is csak néhány elvont kulturális ágazathoz kapcsolódik.

A. J.: Gondolom, innen az a látszat, hogy ekkor és itt kezdődött az ún. „elmé-

leti forradalom", vagyis itt jelentkezett először az az elméleti nemzedék, amelyről később a „szöveg” vagy „metanyelv” címszó alatt majd annyi szó esik. De mondhatjuk-e, hogy az *Echinox* „elméleti lappá” vált, elméleti szükséglet hívta-e életre a „ravasz nyelvművészetet”?

Sz. G.: Itt is jelentkezett, mert nem ütközött semmilyen türelmetlenségbe. De azért — Egyed Péternek az előbb odasúgtam — volt ezenkívül más is. Jellemző viszont, hogy pont ez maradt meg a köztudatban, s mutatja, hogy pont erre volt szükség. De nem hiszem, hogy ez elméleti kizárólagossághoz vezetett volna. Hiszen ott volt az *Echinox Dekameronja*, mely groteszk és abszurd írásoknak próbált állandó teret biztosítani.

E. P.: És a mindennapi életvilág közvetlen szemléleti és gyakorlati elsajátításában működtetni. En ezt *Echinox*-szemléletnek nevezném. Amire az jellemző, hogy az ún. felnőtt vagy intézményi kultúrába való beépülés során is megtartja autonómiáját. Ilyen értelemben tovább él. És később szivódik fel.

Sz. G.: Közvetlenül sohasem hatott. Főképpen azért nem, mert az *Echinox*-ban megjelent dolgoikat az intézményi kultúrába mégannyira beépült szerzők sem tudták volna máshol elhelyezni. Ez sokáig így volt, lehet, hogy most már megváltozik.

E. P.: Hogyha megnézzük a jelentkezéseknek a statisztikáját, a szociológiáját, akkor ebből nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy aki az *Echinox*-ban közöl, és ugyanakkor más lapokban is közöl, az ugyanazt közli mind a két kultúrában. Sőt, ami az anyagok tematikai szemléletét, stílárís jegyeit illeti, a távolgás óriási.

Sz. G.: Az *Echinox* végül is úgy alakított ki és érvényesített egy szemléletet, hogy azt nem intézményesítette. És ez az intézményenkívüliség végül is sokban hozzájárult ahhoz, hogy az ünneplés is fölösleges legyen.

„Kinek adtad a stafétabotot?”

A. J.: Szociológiailag igen jellemzőnek tartom, hogy a régi szerkesztők közül kik hiányoznak a mai beszélgetésről. Ugyanazok, akik az ünnepi szám szerzői szótárából is: Németi Nagy Erzsébet, Boér Géza, Kereskényi Sándor. Mindenki megfeledezett róluk. Mivel magyarázható ez az ünnepi szám felejtési mechanizmusaira rádúplázó sajátos emlékezetkihagyás? Nem is tudom, hogy ti, akik itt vagytok, és különböző korosztályokhoz tartoztok, egyáltalán ismertétek-e egymást?

R. Z.: En az utánam jövők közül csak Németi Rudolfot ismertem. Őt is csak futólag.

G. Gy.: En viszont elmondhatom, hogy minden szerkesztőt egyenként ismertem, a legifjabbakat persze csak később, miután már bekapcsolódtak a szerkesztésbe.

R. Z.: En pedig 70-ben vettem a kalapom, és „gyertek, utánamjövők, és csinaljátok, ahogy akarjátok”. S azt hiszem, helyesen tettem.

G. Gy.: Itt a probléma más. Te elmentél, utódot nem hagytál. Ez a valóság.

R. Z.: Dehogynem. TGM-re testáltam a filozófia-rovatot.

G. Gy.: Ő meg három számban közreműködött, aztán vette a kalapját, s továbbállott. En pedig itt maradtam egészál egyedül, s kerestem valakit, akit ott hagyjak magam után. A végén Németi Rudolfra hagytam az egészet, szerencsére ismételt is egy évet, úgyhogy tudta folytatni. Ő is egyedül volt, amíg aztán Cselényi László betársult mellé.

N. R.: Eszmei társulás volt. (Nevetés)

G. Gy.: Túlzott kontinuitásról, sajnos, nem beszélhetünk. Azt például már nem tudom, te Németi, kinek adtad át a stafétabotot.

N. R.: Nagy Erzsébetnek és Kereskényinek. Aztán valahogy Boér is odavetődött.

A. J.: Úgy tűnik, az emlékezetkiesés a különböző *Echinox*-váltások közötti kommunikáció hiányára vezethető vissza. Az *Echinox*ot ebből a szempontból a két világháború közötti *Erdélyi Fiatalokkal* vetném össze. Van egy felületesebb analógia a két lap között: mindkettő honorarium nélküli közöl. És van egy mélyebb analógia: a különálláshoz való kényes ragaszkodás. Csak míg az *Echinox* esetében ezt a törekvést nem támasztja alá személyi folytonosság, az *Erdélyi Fiataloknál* ugyanaz a három ember — László Dezső, Jancsó Béla és Debreczeni László — viszi végig a lapot. Változik a gárda, sokan „kiváltak”, és új lapokat alapítottak, de a „vezérkar”, az alapnemzedék végig ugyanaz. Legfeljebb együtt öregszik a lap...

R. Z.: Inkább a román oldalakra illik rá az, amit Aradi az *Erdélyi Fiatalok*-ról mondott. Az *Echinox* román törzsgárdája, az „alapító csoport” végig követte, irányította a lapot. Ion Pop személye már egymagában is — kontinuitás.

Sz. G.: De ő két évig Párizsban volt.

G. Gy.: Azért elküldtek neki minden számot, és sűrűn leveleztek.

Bretter Zoltán: Ez egymagában nem magyarázza az ünneplés arányait. Mi öten elvesztünk a kétszáz-háromszáz ember között. Miért?

R. Z.: Mostanáig erről beszéltünk. Csak te nem voltál itt.

„Túlmutat az Echinonon“

A. J.: Ha ki is derülne, hogy kézen-közön „elveszett a stafétabot“, ez nem jelenti azt, hogy a magyar oldalnak ne lehetnének saját hagyományai...

G. Gy.: Az Egyed—Szöcs-nemzedék talán mégiscsak teremtett egy olyan hagyományt, ami folytatható. És folytatni is fogják.

Sz. G.: Hát én ezt nem kívánom.

R. Z.: Tényleg, ne folytassák, ne legyen kontinuitás. „Csinálja mindenki más-képp.“

A. J.: Mindenkinek módjában áll föllapozni az Echinon-kollekciót. Máiig sem tudom, hogy a „nyelvművesek hada“ visszalapozott-e, tudatosan elhatárolta-e magát az előzményektől, vagy egyszerűen a maga képére formálta az adottságokat, anélkül hogy tudta volna, milyen volt az Echinon azelőtt?

E. P.: Ennek szerintem nincs jelentősége, amennyiben ez a választás a miénk, kényszerűen túlmutat az Echinon, sőt a mi helyzetünk meghatározottságain is. Evidenssé vált, hogy a nyelvnek, a nyelv általi létnek, a nyelvi tevékenységnek, egyszerűen a kommunikációnak, típusát tekintve, új módozatai tárulnak fel előttünk. Különben én az Echinonot csak később olvastam végig.

A. J.: Mondtad, hogy a Boér—Kereskényi-kettősnek nem volt érzéke a taktikához. Volt-e valami taktikai újításotok? Ami hagyománnyá válhatna?

E. P.: Nem tudom: ők hol követték el a hibát. Nekünk soha lényegesebb problémáink nem voltak, a határokat mindkét részről pontosan betartottuk. Ott egyéb bakik és fölösleges hergelések adódhattak.

N. R.: Ha van hagyomány, a véleményem szerint nem személyhez kötött.

E. P.: Az Echinon-szemlélet és -stílus Szöcs Gézával és az Echinon-szerzőgárda jó részével áttelepült a Fellegvárba, és ott folytatódik.

A. J.: Az Igaz Szó Gálfalvi—Markó szerkesztette ifjúsági melléklete sem jöhetett volna létre Echinon-előzmények nélkül...

Sz. G.: A Fellegvár helyzete azonban teljesen kivételes. Amit itt közlünk, az nem tekinthető intézményes kultúrának, noha teljes mértékben intézményesített.

A. J.: Ilyen értelemben valóban precedens nélküli. Vajon ez a precedens-nélküliség meghonosítható-e másutt is? Például újrateregethető-e a BBB-k Echinonában?

B. Z.: Mindenesetre nagyon nehéz volt elszakadni attól, amit Egyedék csináltak.

B. F.: Hagomány mindenképpen van. Szöcs és Egyed egész lapszerkesztési gyakorlatla mérce számunkra. (Csend) Ezen a mércén alul nem lehet lapot szerkeszteni.

R. Z.: Ez az évfordulós számotok nem rossz bemutatkozásnak.

A. J.: Ez a bemutatkozás, a tiétek, néhány új kérdést vet föl. Például ez a BBB...

E. P.: Brigitte Bardot Barnard. (Nevetés)

A. J.: Én úgy látom, az ebben az új, hogy amit az Echinon-alapítók közösségi formaként a lap mellett, a lapon kívül, egyfajta természetes együttlétben éltek meg, azt ti a magyar oldalakon próbáljátok pusztán szerkesztési összjátékokkal, az egymásra hivatkozás „blikkfangjaival“ megteremteni. Ami a folytonosság szempontjából fontosabb minden elvont programnál. Mert erre senki sem mondhatja, hogy nem a tiétek. Tehát ebben én a saját, a magunk teremtette játékok folytonosságát látom, ami több, mint a saját szimbólumok, a magunkénak vállalt szimbólumok folytonossága.

B. Z.: Valóban, számunkra fontos, hogy kitaláltuk ezt a BBB-t. Azt jelenti, sok egyéb hasonló mozzanattal együtt, hogy ezt a keretet mi már annyira a miénknek érezzük, hogy játszani tudunk vele, játszva tudjuk csinálni. Azért játszva, mert a mi „összjátékunk“ valamivel demokratikusabb, mint a Szöcs Gézáééé.

B. F.: Én ezt elitebb játéknak érzem. Az jelenhessen meg nálunk, amire ebben a kultúrában nemigen nyílik tér. Fordításokkal eltüntetni a „fehér foltokat“ — filozófiában, logikában, történetírásban. Az én eszményem a világszinten elvégzett filológiai aprómunka. Egy nagyformátumú szupertudományos munka százaz késztermékeiből állítanám össze a magyar oldalakat. És nagy gondot fordít-

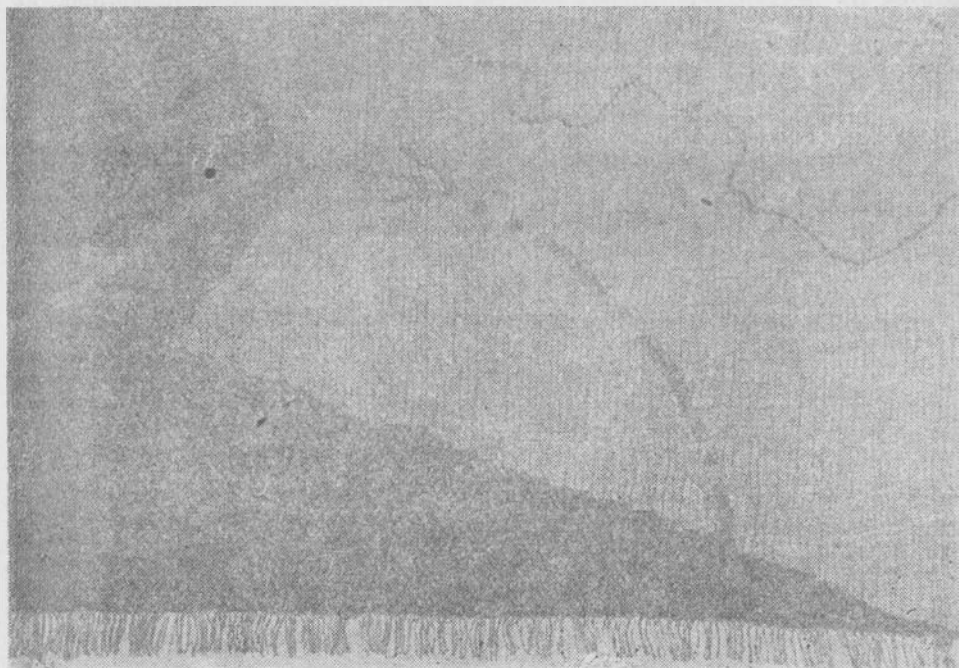
tanék a nemzetközi magyar avantgarde-dal való kapcsolatokra. Összeállításokat közölnék a *Mozgó Világból*, az *Új Symposionból*, az *Új Szó*ból, a *Magyar Műhely*-ből. És indítanék egy nominalizmus-vitát.

Utoirat

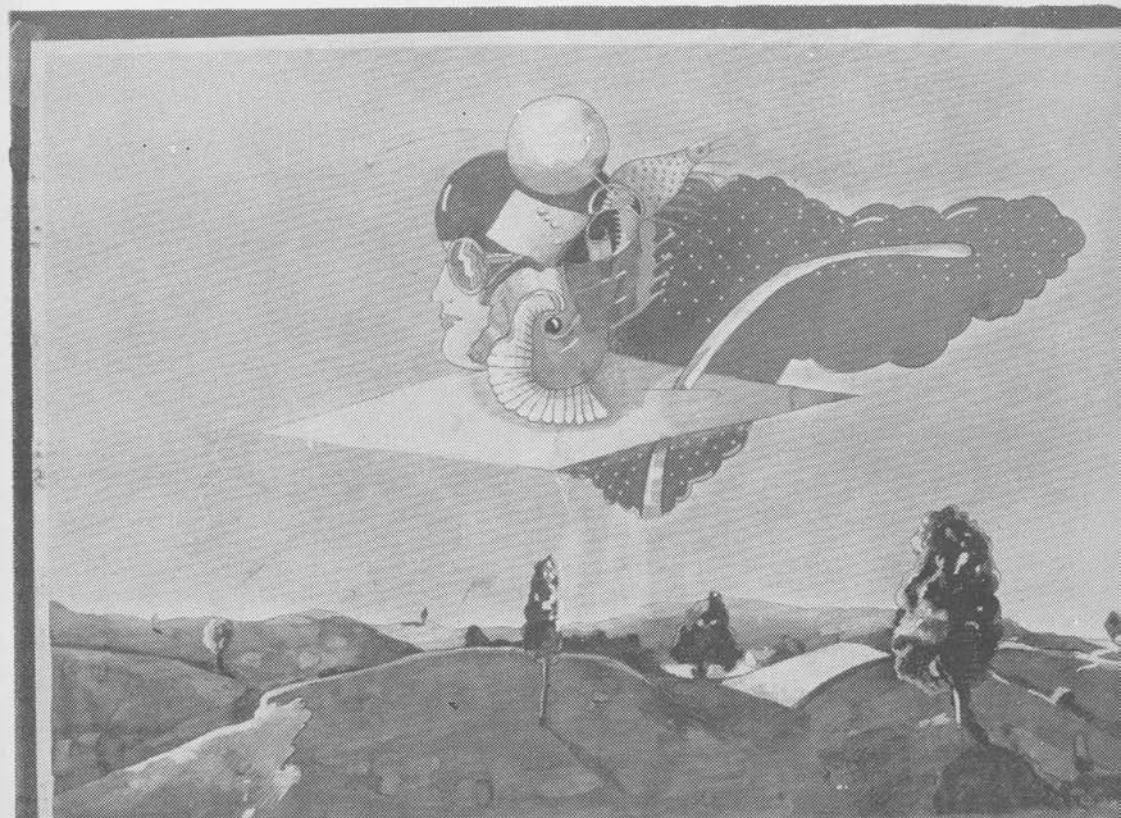
B. Z.: Egyik napról a másikra lettünk szerkesztői valaminek, amiről csupán annyit tudunk és tudunk, hogy: diáklap. Van. De egy tízéves évfordulóval és sok kevés ünnepléssel együtt a nyakunkba zúdult még egy fura felismerés: ni, ni és nohát, nohát, ez a folyóirat *nemcsak van*, hanem *volt* is. Csalhatatlan bizonyítékunk van rá: tízéves.

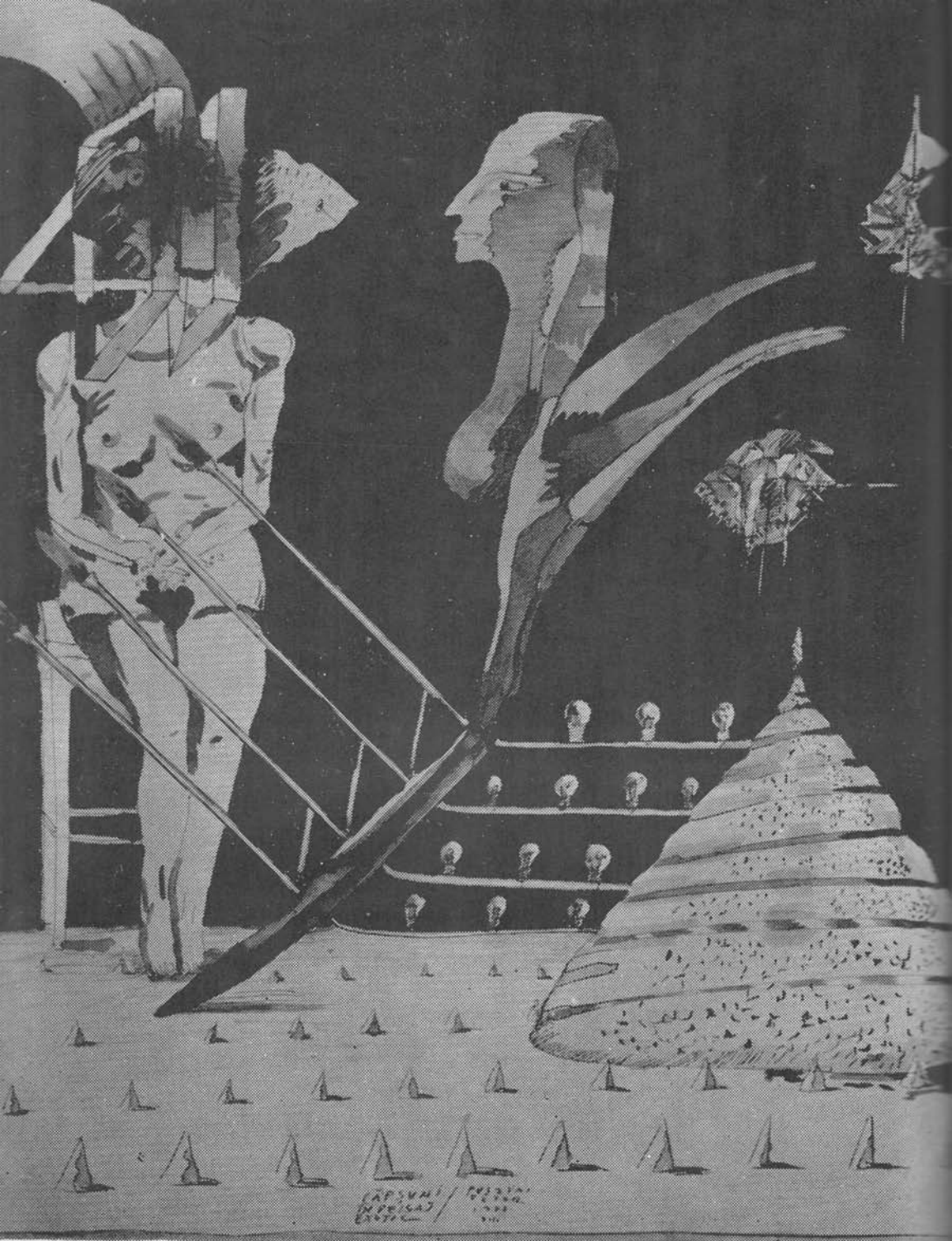
Azt azonban teljes homály fedi, hogy mi is volt ez a tíz év, hogyan indult az *Echinor*, mit is „produkált” történelme folyamán. Főleg az *Echinor* indulásának tényeit nehéz újraalkotni. A kérdezettek vagy nem emlékeznek ezekre a tényekre, vagy akkori magukat igazolandó öntudatlanul is meghamisítják azokat. Márpedig, a tényekkel való szembesülés során nemcsak megvalósult vagy megvalósítható, hanem megvalósulatlan alternatívákkal is találkoztunk. De számunkra a meg nem valósultság is történelem. Mert függetlenül attól, hogy észrevesszük-e vagy sem, erkölcsi döntéseink e történelem függvényei. Persze, mindig a megvalósítható alternatívának van nagyobb jelentősége, mert egy kultúra általános érdeke támogatja. De az alternatív döntések is *jelen vannak* — általánosságuknál fogva — egy társadalmi struktúra állandó elemei között: erkölcsi-racionális igazolásuk *jelen van* a mindennapi gyakorlatban.

A magnófelvételt készítette és lejegyezte Rostás Zoltán.

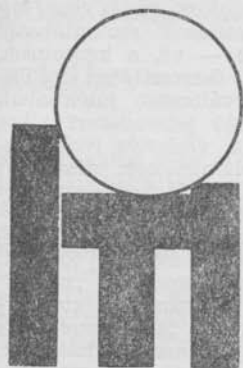

Zsigmond Aranka: Harc

PUSZTAI PÉTER GRAFIKAI

MÉSZÁROS JÁNOS

Egy művészi világ approximációi

Feltételezzük, kedves olvasó, hogy ön is, mi is első ízben állunk szemtől szemben Pusztai Péter grafikusművész alkotásaival. Ahhoz, hogy túltegyük magunkat az első kontaktus tanácstalansággal teli rácsodálkozásain, szükséges megkeresnünk ezen alkotások tér—idő—szellem koordinátarendszerét, melyben léteznek, mely indokolja e munkák születését, valamint lehetővé teszi befogadásukat is.

Induljunk el azon megfigyelés nyomán, mely szerint a XX. század elején leviharzott izmusváltozások paradoxális helyzetbe sodorták magát a művészetet. Pontosabban az *avantgarde* hajszolása — mint cél és ambíció — hamar kimerítette az amúgy is egyoldalúan indított izmusok lehetőségeit, előidézte az ún. „alkotói válságot”, hiszen sok tévhitbe ringatott művész álma még ma is: sosem volt stílus- és formajegyrendszer megalkotása, melynek hovatovábbi lehetetlensége *depressziós válságot* idéz(het) elő. A stílusok programja előre meghatározott határok közé szorított bármilyen keresési szándékot, s ha e programok egymásutánosságát és történelmi múltjukat tekintjük, meglehetősen felhalmozódást tapasztalunk a fel nem dolgozott, elvetett vagy félretett lehetőségekből (jelek, technikák, tematika).

A művészet számos funkciója körül (intuitív termék, mely később tudományos pontossággal igazolható; ideológiai elkötelezettség; kommunikáció adott korról és helyzetekről; a tükely mint cél és ennek approximációi; új minőségek keresése) adódó hierarchiai és fontossági polémia számos mai képzőművészt a probléma végiggondolására készítetett. Az alkotás mint a művész szuverén joga és lehetősége szubjektív ráérésein és áttételein túl kiegészült egy intenzív gondolkodással is, melynek eredményeképp a művész dönteni tud a számos alkotói probléma fontossági sorrendjéről, és megóvja önmagát az ösztönös produkciók melléfutási veszélyeitől. Következésképpen, aki nem gondolkodik, csak vaktában csinál valamit, könnyen megrekedhet az utánérzések bizonyos szintjén — akár véletlenül is —, de aki csak meddő töprengésre szánja rá magát, sem jut tovább, mert kereséseinek semmi észlelhető lenyomata nem marad.

Ezek szerint az *avantgarde* mint cél és kiút értelmét veszti, marad tehát a fordított lehetőség, a „garde avant”, illetve a szintézis. Azaz felmérni a múlt tanulságait, tapasztalatait, megkeresni a kihagyott vagy megkerült lehetőségeket, összekapcsolni a részeredményeket, átrendezni jeleket és jelrendszereket, új tartalmat és minőséget keresni ezeknek...

Mindezen gondolatok felvetése szükségszerű ahhoz, hogy Pusztai Péter világát megközelíthessük. Sok művész eljutott erre a pontra, és az „előre”-haladás helyett „csupán” haladni próbál (Kondor Béla, Gyulai Liviusz, Milton Glaser, Seymour Chwast, Saul Steinberg, Thomas Cornell, Leonard Baskin, Isamu Noguchi, Marcel Chirnoagă).

Próbáljuk meg kivizsgálni Pusztai világát mint egységes, önmagán belül változó és alakuló jelrendszert. Formailag ha szétszednők grafikáit, egy hatalmas, jeleiben kimeríthetetlen világ állna előttünk, jelek, amelyek önmagukban közömbös jelentéssel bírnak, de amelyek minden egyes képen szerves láncolattá fűződnek, s az egyedire érvényes tartalommal telítődnek, alkalomszerűen más-más jelentés hordozóiként. Így lényegesen csökken az önismétlés lehetősége, anélkül hogy a művész szükségtelen kitérőkre szánná magát.

Jelei egyrészt „konkrét” fogantatásúak (ikonikusak), éppen csak tartalmilag élváltozva, többségében viszont Pusztai alkotta szuverén jelek (szerinte a művé-

szetben a legfontosabb „képezni valamit“), melyeknek elvonatkoztatásai sem önkényes megnyilvánulások, inkább a szürrealiztikum (a társítások szokatlansági nagyságrendje) furcsaságát hordozzák (madártestű női figurák — vö. a kentaurok, lebegő, formátlan testű dúvadak, pálcikaalakzatok; marionett-összetettségu különleges bábtestek, játékká vedlett furcsaságok, illetve furcsa elváltozású játékbabák és játékok stb.). Ezekkel párhuzamos és állandóan összefonódó jelrendszert alkot Pusztai színvilága is. Nem lényegtelen megfigyelnünk, hogy a vízfestés (vagy ezzel rokon technikák) segítségével kelti életre színeit, az alaphangulatok misszióját bizva rájuk, megcáfolván azt a közhiedelmet, miszerint „a kifejezőkészség spontán és könnyed szellemessége, ötletessége, szinte magától értetődő könnyedséggel jelentkeznek a jó akvarellen...“ (Elekfy Jenő). Pusztai megőrzi az akvarell hagyományos erőnyeit — friss tónusok, tisztaság —, de szigorúan ellenőrzött tónusai, átgondolt színtársításai révén drámai mélységekbe hatol. Összekapcsolja „rajzos“ jeleivel, mely kombinációk nyomán figuratív jelei elveszítik pusztán ikonikus jellegüket, azért, hogy hangsúlyozottan különleges szimbolikummal telítődjenek. És ebben vélem Pusztai Péter (valamint sorstársai) erőnyeit látni, azaz a haladást, hogy az elődeik által részben létrehozott technikák, jelek, formák belső világát kitágították, nem remélt távlatokat és lehetőségeket biztosítva, anélkül hogy lerombolnák azt, ami tőlük idegen vagy közömbös, anélkül hogy az avantgarde hovatovább szélmalomharcába bonyolódna.

Pusztai művészi világát nem alakíthatta ki csak tartalmi-formai síkon, hanem ehhez igazította az alkotást mint teremtő folyamatot, az idők során megkopott vagy lekopott funkcióinak, jellegének a figyelembevételével is. Rajzait, metszeteit a középkori tipográfusok művészete jellemzi (ebben jórészt közrejátszik könyv-, valamint plakátgrafikusi tevékenysége). De ez nem a pusztá reprodukálhatóság kedvéért történik, hanem — Paul Kleehez hasonlóan — biztosítani kívánja a megfelelő tartalmi fedezetet minden egyes vonalának, ecsetvonásának. Ami fölösleges, az szemfényvesztő lehet, ürességet takaró fegyelmezetlenség, gondolkodási szertelenség. Ennek viszont még a látszatát is igyekeznek messze elkerülni. Másrészt bonyolult világa, kusza jelrendszerei szinte kötelezővé teszik a technikai fegyelmet és mértéktartást, hogy mi, nézők zavartalanul összpontosíthassunk arra, amit a művész dekódolás céljából a rendelkezésünkre bocsát. Mert az sem kevés, és könnyen emészthető.

A művésznek joga van az alkotási folyamatot bármelyik pillanatban leállítani, és munkáját kész művé nyilvánítani. Persze megkérdőjelezhető az alkotás finise, azaz túl korán, vagy túl későn állt le a művész, de számunkra sokkal lényegesebb felfedni azon értékeket és jelzéseket, melyeknek a készsége nyilvánított mű a hordozója. És itt tévedhetünk abban az esetben, ha a megértést úgy próbáljuk elérni, hogy a művész helyébe képzeljük magunkat, mert tanácstalanok maradunk magával a művel szemben, melynek már elvágta a „köldökzsinórját“, s önálló életre indult. Ettől a pillanattól kezdve a kontaktus néző és mű között zajlik le. A „képi“ kommunikáció az egyes befogadó kódrendszere (műveltség, érzékenység, ízlés, azonos vagy különböző hangulati hullámhossz) szerint kap fontosságot, helyet az egyén világában. Öntudatlanul bekomponált alkotási szegmensek nyerhetnek jelzeshordozó funkciót, amennyiben képesek vagyunk önmagunkban egy ilyen létezés kibogozására — illetve elveszhet számunkra sok olyan jel, mely tudatos művészi utalás hordozója.

Pusztai Péter alkotásai bőséges lehetőséget kínálnak ritkán „fárasztott“ készségeink tornáztatására. Jeleinek, jelzéseinek nyomon követése, összefüggések és rendszerek felfedezése, illetve felállítás a „megtalálás“ megannyi öröme és elégtétele számunkra mindazonáltal, hogy nem egy derűs, felhőtlen világról szól a művész. Számos gátlást old fel bennünk — önálló állás- és véleményalkotásra serkent. A katarzist nem adja olcsón, de kíméletlenségével nekünk tesz szolgálót. A mai világ agyekélyesítő digest (giccs)ajánlatai közepette, amellet hogy kereséseinek résztvevői, eredményeinek részesei lehetünk, segít, hogy ráleljünk saját magunk ritkán kibontakozó énjeire. Ezért pedig köszönet illeti.

BÖSZÖRMÉNYI ZOLTÁN

KÖZÖNY

Napi tizenhat órán át
hatalmas hegyeket cipelek
a világ egyik végéből
a másikba
Eddig senki sem kérdezte meg
miért teszem
pedig igencsak igyekeztem
hogy észrevegyenek
Mivel már annyira belejöttem

napi tizenhat órán át
hatalmas hegyeket cipelek
a világ egyik végéből
a másikba
Nem számít a millió tonnában mért súly
azt elbírom
csak itt belül
a lélek közelében érezném jól magam

TÖKÉS ZOLTÁN

MITOLÓGIA — AVAGY AZ ABLAKÜVEGEZŐ MAGÁNYOSSÁGA

Hajnaltól háttára vette a Napot
s a város túlsó szélén
alkonyatkor letette!

De miért kiabálta
rekedtre magát?

JÁNOSY TIBOR

B. M. NAPLÓJÁBA

életed
egy rosszul színpadra vitt darab
melyben mindenki
rendező akarna lenni
viszont ne felejtőd
végeredményben te írod
a forgatókönyvet
ez jogot ad (persze)
a főszereplő megválasztására
de nem zárja ki

az egyidejűséget
(na meg a kaszkadőrt)
valaki elábrándozik a kamera mögött
de te csak csináld tovább
a füttyülő közönség
és a 372 rendező
719 különböző utasítása
ellenére is
hogymajd tudj válaszolni
Arthur Miller kérdésre

REKLÁM

ágnés asszony
mint minden haladó mosónő
DEVALt használ
kitűnő
egyaránt tisztít fantáziát

és lelkiismeretet
univerzális bűnbocsátó cédula
(hét lejért mindent tisztít)
devalt mind automata
mind hagyományos mosógépek számára.

FARKAS ANTAL

DAL ÉRETTÜNK — ESZKIMÓKÉRT

Fenn északon hóra csurog vérem
micsoda látvány — lángszírom a táj
eszkimó-legények ne féljetek
megmarad itt minden: hó jégvirág.

A sark felett mint egy csillag robban
s üstökösként földre hull a vágy —
viking-szemetekben a Nagy Vadak
lerogynak — fémként izzó délibáb.

Lángban a tenger hamvas fellegek
elfekszenek lassan a jéghegyek
rőzsénél jobban csak a lélek ég —

Fenn északon hóra csurog vérem
kelj föl kedves nézd e naplementét
most szabad énekelni — így szépen.

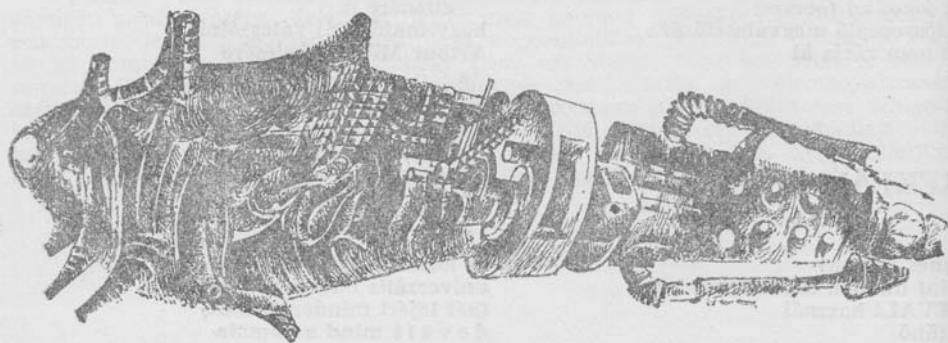
PER FLORES

Mottó Eyvind Johnson *Rózsák és lángok* c. könyvébe

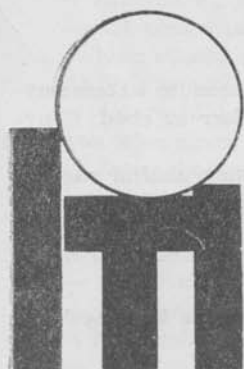
Daniel Druin asszessor falusi birtokán tartózkodott, midőn egy nyári este Loudonban Urbain Grainier piros és fehér rózsákból, Jehan Minet atya által rakott máglyája tüzet fogott. Madeleine de Brone könnyek nélkül sirt. A máglyát Orsolya-apácák vették körül (kiket megszálltak volt a démonok), Jeanne Baucil főnökasszonnyal élükön. A Misererét, avagy az Ave Mariát énekelték. Séraphigue Archer halkán felzokogott. Ez utóbbival Daniel Druin ifjúkorában kellemes, meleg estéken kettesben róttá a sötét utcákat. Néha kísértáltak a falusi birtokra, és nézték, hogyan nő a szőlő.

— Ha az ember lefekszik a földre, még hallja is — mondta Daniel Druin.

És hallgatták a szőlő növést.

Simon Sándor rajza

Új valóságirodalom

**KORUNK
PRÓZÁJA**

A régi *Korunk* egyik legfontosabb kulcs-szava: valóságirodalom. Annyira átment az irodalomtörténeti köztudatba, annyira gyakorivá vált ez a fogalom — arra érdemtelen művek minősítésére is —, hogy devalválódásától félni nem volt alaptalan. Némelyek a valóságtól bizony távol maradó riportázsra is alkalmazták. Az utóbbi évek romániai magyar irodalmában ismét kezd becsülete lenni a valóságirodalom-minősítésnek — és nem csupán a tényeket és reális összefüggéseket vállaló, feltáró dokumentumpróza vonatkozásában. Ezért írjuk nyugodtan az itt következő karcolatok fölé: új valóságirodalom...

KISS JÁNOS

Három almafa

— Ne haragudjon — mondta a fiatal tisztviselő —, nem értem. — Lányosan puha arca megnyúlt, s olyan gyámoltalanul pislogott, mintha valami behullott volna a szemébe. — Legalább azt mondja meg, mi kifogása van.

A fehér hajú férfi előregörnyedve ült a széken, mintha a rongyszőnyeg mintáit nézné; csizmás lábait szétvetette, s tehetetlenül ropogtatta ujjpereceit.

Az öregasszony a kredenc sarkának támaszkodva állt, ijedt arcán megfelekedtek a ráncok. Féretaposott, nagy férficipő volt visszeres lábán; arca ideges rezdülései jelezték, hogy már nem fér benne a szó:

— Mindig csak mi? Azt hittük, az effélének már vége. Hatvanban győzködtek így...

— Hagyjad — mordult a férfi, de meg sem emelte a fejét.

— Hagyom én, csakhog...

A vaskályhában tűz duruzsolt, mintha csak tereferére gyültek volna köréje. A megkopott plattenen kék lábosban víz gőzölgött, a fásládából feketére öregedett piszkavas nyele meredt elő.

- Látom, gázuk sincs — mondta a tisztviselő.
A férfi a kályha felé fordította a fejét, legyintett:
— Kértem, nem adták.
— A blokkban gáz lesz, központi fűtés. Reggel felkel — mondta az asszonynak —, meleg van, csak egy gyufát tart a kályha fölél, s már forr az ebéd. Könnyebb lesz, higgyék el.
— Lehet — hagyta rá az öreg. Az öregasszony, mintha meg akarna ragadni valamit, furcsán mozgatta az ujjait. Valahol, nem is olyan messze, hosszan sipolt egy vonat.
— S akkor?
— Eddig jó volt így is. Már az a kicsi, ami hátravan...
— Hogy beszél, ember? Eppen úgy csinálnak, mintha ígérném itt maguknak az ezrest, maguk meg ragaszkodnak az ötlejeshöz.
— Az ezres a magáé, az ötös az enyéem!
A tisztviselő egy darabig nem tudta, mit mondjon erre.
— Na, jó, csak képletesen mondtam — vágta ki magát. — Ha tudnák, hogy milyen házak lesznek itt! Ajaj! Akkor bizonyosan...
— Ez a ház már itt van.
A kredencnek támaszkodó öregasszony bólintott.
— Hát ez az! Útban van.
— Eddig nem volt.
— Eddig nem akartak új negyedtet építeni ide.
— Na, látja!
— Mit látok?
— Építsenek máshova.
— Úgy van!
— De ide szól a jóváhagyás.
— Engem nem kérdett senki.
— Ne értetlenkedjen, ember. Hiszen a tervet nem úgy csinálják.
— Elég baj az.
— A terv koncepció szerint... Az ország fejlődése... Építünk, folyton-folyvást építünk. Megyünk előre, mindig előre, a szocializmus... Ezt is szakemberek tanulmányozták, mielőtt...
— Hát akkor láthatták, hogy ez a ház itt van, ez az utca itt van.
— Látták is.
— Ha látták volna...!
— Téglaház ez, kérem — lépett előre az asszony, de jobb kezével nem eresztette el a kredenc kiugró részét.
— Hagyjad, Maris!
Az öregasszony izgatottan visszahúzódott előbbi helyére.
— Jártak maguk blokkban?
— Jártunk — mondta a férfi, s nézett, hogy mit akar vele.
— És?
Megvonta a vállát:
— És.
— Fürdőszoba van. Maguknak van fürdőszobájuk?
— Megteszi a lavor is.
— A vécé bent van.
— Jó az kint is.
— Télen is?
— Eddig jó volt úgy.
— Víz bent a házban. Hideg-meleg.
— Én azt látom.

- Higgyék el, jobb lenne maguknak is.
 — Azt nem vitatom.
 — Nem vitatja, csak... Beszéljünk okosan.
 Az öreg felegyenesedett, ránézett a tisztviselőre.
 — A terv jóvá van hagyva. Ez egy. A munkát nemsokára megkezdik. Ez ket-
 tő. Olyan isten nincs, amelyik útba állhat. Ez három. Érti már?
 — Érttem, hogyne érteném.
 — Na, végre.
 — Csak azt is érti az uram...
 A tisztviselő nem figyelt az asszonyra:
 — Akkor aláírja?
 — Azt nem mondtam.
 A fiatalember idegesen szusszant.
 — Értse meg, egyszerűen odaadhatnám a papírt... A szomszéd meg min-
 denki az utcában... Azt gondolja, hogy magáért megáll a szocializmus építése?
 — Miért állna meg?
 — Hásze!, nem éppen ezen a telken kell neki átmenni! — mondta az asz-
 szony.
 A tisztviselő másfelőlről próbálkozott:
 — Maguknak lakásuk van, de másnak is kell!
 — Én ez ellen nem szólok.
 — Csak nem egyezik bele, hogy...
 — Tudja, mikor kezdtük építeni ezt a házat? — lökte ki a mutatóujját a
 férfi.
 — Honnan tudhatnám?
 — Harmincötben — mondta az asszony.
 — A világon sem voltam.
 — Tudja, mikor lett kész?
 — Nem.
 — Ötvenhétben — sietett a válasszal az öregasszony.
 Most a férfi bólintott:
 — Na, akkor számolja ki. Saját kezünkkel raktuk össze. Téglánként! Azt is
 tudom, melyik téglát honnan hoztam. Ezt az ajtót, látja, egy lebombázott házból
 szereztem. Két liter pálinkát adtam érte, ha tudni akarja. Amikor a fiam odalett,
 fejszével akartam szétválni, most is látszik a nyoma. Akkor maga azt mondja,
 blokkot ad?
 — A blokk is a magáé lesz!
 — Lesz! De ez már az enyém.
 — Én meg azt mondom, nincs merre! A terv...
 — A terv? — állt a két férfi közé az asszony. — Nézze meg — tartotta a fia-
 talember elé a kezét. — Látja ezt a kezét? Ezen a házon bütykösödött meg. Téglát
 hordtam, maltert kevertem — amit kellett. Azt hiszem, nincs olyan téglá, amit én
 is meg ne fogtam volna. A bútorokat úgy vettük, kit innen, kit onnan, egyenként.
 Ószerről, mástól, darabonként, ahogy lehetett. Nekünk nem adtak semmit a szü-
 leink, mindent magunknak kellett... A kert akkora, mint a tenyerem, de eladni
 való zöltséget is termeltünk. Lehet, a vasárnapi levesébe a zöltség éppen a mi ker-
 tünkéből... A ház, a telek, a kert — mindennek megvan a helye, kinyújtom a ke-
 zem, tudom, hogy mi kerül alája.
 — Itt éltük le az életünket — mondta a férfi.
 — Negyvennégyben a fiamat bomba ütötte, ha nincs a kert, a lefoglaltság, mi
 lett volna belőlünk?
 — Az a kék pettyes csupor az övé.
 — Annak ott a helye a kredencben!

— Itt nőttek fel a gyermekek, mindenik...

— A lányomékat már lebontották!

— Ők már blokkban vannak, jól vannak, azt mondják: nem bánják most már. De ők fiatalok!

— Ez az, fiatalok! Mi meg...

— Hívnak mindegyre: jöjjenek, apám, jöjjenek, anyám. Nincs levegő, érti? Ülünk egy kicsit, s fulladok meg. Gyere, Maris, gyere menjünk. Itt semmi bajom. Matatunk a kertben, mindig van mit csinálni, matatunk a ház körül. Ha valami elromlik, megcsinálom. Ültettem most is három almafát...

— Eddig gyümölcsfát nem tartottunk, mert árnyékot vetett a zöldségre. Most már...

— Ponylik alma, mert a feleségem azt szereti.

A fiatalember fészkelődött a széken.

— Azt mondták a régi öregek: aki egy fát...

— Ezt én is tudom, az én apám is...

— Akkor mit akar?

— Hát én csak... Az én feladatomban... Azok a fák, bátyám... Azt is megtehetném, hogy odaadom a papirt: ekkor meg ekkor jelenjenek meg a néptanácsnál a lakáskiutalásért, s kész! Vagy elküldöm postán, de... Értse meg, bátyám, maguk... Hát nem érti? A város fejlődik, nőnek ki a földből a gyárak, jönnek a munkások más vidékről, lakás kell nekik. Ide egész negyed épül. Sok szép emeletes ház... Gyermekekjátszóter, üzletek, fák az útszélére... Az a három almafa, esetleg, ha nem esik útba... Lehet, nem is kell kivágni... Igen, nem is kell kivágni. Sajnos, néha kivágni is kell. De hát megyünk előre. Ezek a blokkok, csupa ablak, csupa... Már ez így van. A blokkban is jó, meglátják. Fürdő, meleg, minden. Csak kikönyökölnék az ablakba, s nézik, hogy mennyi minden épül. A haladás, ugye... Higgyék el, jobb lesz.

KASSAY MIKLÓS

Tévénovellák

Kamasz Hamlet

1. *(Kopár mezei út. Messze dombok. Egy leány és egy fiú jön, maguk mellett tolják a kerékpárjukat. Tízennyolc évesek. A fiú kerékpárjának kormányán divatos sport-szatyor. Hallgatnak, néha egymásra lesnek. Aztán a fiú meg akarja fogni a leány kezét, de a leány elhúzódik tőle.)*

A LEÁNY Csak ha eldobod...

A FIÚ *(rázza a fejét és kacag)* Nem.

A LEÁNY Ha szépen kérlek, akkor sem?

A FIÚ Még akkor sem... Ne légy mákacs... Kell nekem.

A LEÁNY Minek?

A FIÚ Még nem tudom. Majd meglátod.

A LEÁNY Termesznek adod? *(Megállnak. A leány szinte könyörög.)* Ígérd meg, hogy beadod a szertárba. Ígérd meg!

A FIÚ Egy frászt. Ott van elég.

(A sportszatyor himbálódzik a kormányon.)

A LEÁNY Azok műanyagból vannak. Egyik sem igazi. Azt még én is megfogom...

A FIÚ Van ott igazi is. Én láttam.

(Jobbra előtűnnek egy lakótelep tömbházai. Hosszú hallgatás után a fiú megfogja a leány kerékpárját. Megállnak.)

A FIÚ Jó. Ha akarod, leteszem ide, és itt felejtem. *(A szatyrot leteszi maga mellé.)*

A LEÁNY *(ijedten)* Ne hagyd az út közepén. Az út közepén akarod hagyni? Vidd legalább a kerítés mellé! *(A kerítés felé mutat.)*

(A fiú a leány mellé lép, arcát csókra kínálja.)

A FIÚ Százat!

A LEÁNY Előbb vidd szépen a bokor alá!

A FIÚ Tízet!

A LEÁNY Vidd oda, és húzz rá egy kevés földet. A kutyák...

A FIÚ *(türelmetlenül)* Egyet!

A LEÁNY Kérlek, temesd el. Oda a bokor alá...

A FIÚ *(már bosszúsan)* Rettenetes vagy! Egyetlenegyet!

A LEÁNY Először...

A FIÚ Nem! *(Visszaakasztja a sportszatyrot a kerékpár kormányára.)* Nem!

A LEÁNY *(határozott, szinte csattan a hangja)* Nem!?

A FIÚ *(a leány arcába)* Nem! Nem! Nem!

A LEÁNY *(közömbösen)* Akkor szevasz. *(Felpattan a kerékpárra, és gyorsan elhajt.)*

(A fiú sokáig néz utána. Aztán rándít egyet a vállán, és elindul.)

2. *(A fiú szobája. A falakon magazinokból kivágott képek: női aktok, színésznők, énekesnők portréi. Könyvek szerteszét. A fiú a fotelben ül, kezében a koponya.)*

A FIÚ Annának hívtak, biztos vagyok benne. És abban sem tévedek, hogy pontosan hatszázhatvan esztendő vagy. Tehát egy kicsit már öreg. Csinálhatok belőled éjjelilámpát. Ez eredeti ötlet, nem? Lenni vagy nem lenni... Lenni éjjeli lámpának. Nem félek tőled. Semmitől sem félek. Egy marék mész és ugyanannyi valami még. To be, or not to be: that is the question. *(Bekapcsolja a magnót. Vad muzsika hallszik.)*

(Belép az anya, Most érkezett, még a kabátját sem vetette le. A koponyára néz, de közömbös marad.)

AZ ANYA *(leül)* Rég jöttél haza?

A FIÚ Még nem telt el egy évszázad.

AZ ANYA Hagyd a hülyéskedést, könyörgöm. Fáradt vagyok...

A FIÚ Millió éves vagy...

AZ ANYA Hagyd ezt a hangot.

A FIÚ To be, or not to be...

AZ ANYA Feleltél ma?

A FIÚ Ma már egy kérdés sincs felelet nélkül!

AZ ANYA És most mit csinálsz?

A FIÚ *(feláll, sután színészkedik)* Én vagyok Hamlet.

AZ ANYA Bohóckodsz... Azt hiszed, jól áll neked?

A FIÚ De ebből sokan jól megélnék, anya.

AZ ANYA Lehet, hogy igazad van... Mít akarsz azzal a franczal? *(A koponyára mutat.)*

A FIÚ *(az anyja mellé ül)* Készülök az orvosira. Kollégák leszünk. Jössz mellém dolgozni. Jó lesz?

AZ ANYA A tegnap még csillagász akartál lenni...

A FIÚ Tegnapelőtt vegyész, azelőtt jogász, még előbb úrpilóta és cukrász. Orvos leszek. De ha bántasz, nem veszlék magam mellé főnövérek.

AZ ANYA *(hátradől, lehunyja a szemét)* Mamától jövök. Nagyon beteg...
 A FIÚ Látszik ezen a szobán is...
 AZ ANYA Felválták, de... vissza is varrták...
 A FIÚ *(megdöbbenve)* Nem értem... nem értek semmit...
 AZ ANYA Csak napjai vannak... Legtöbb két hét...
 A FIÚ Azt mondod, hogy mama meg fog halni?
 AZ ANYA Napjai vannak hátra...
 A FIÚ Napjai vannak hátra?
 AZ ANYA Lefekszem... rettenetesen fáradt vagyok... Tanultál holnapra? *(Választ nem vár, kimegy a szobából.)*
(A fiú bámul maga elé; tekintete a koponyán. Aztán egyre gyorsabb mozdulatokkal becsomagolja, és a sportszatyorba teszi a koponyát; majd kabátot vesz magára, és kimegy a szobából.)

Feketerigók

(A cím mögött egy kalitkába zárt madár árnyéka repdes.)

(Idős ember áll az ajtó előtt, és nyomogatja a villanycsengőt. És mosolyog, hiszen tudja, hogy előbb-utóbb kinyitják előtte az ajtót.)

(Mogorva arc jelenik meg az ajtó keretében.)

BOTÁR Ne haragudj, de ma nem sakkozom.

TELEKI No, nem is azért jöttem. *(Betolakszik a szobába, vele lépünk be. Rendetlenség. Botár pizsamában van, visszafekszik az ágyba.)*

BOTÁR Rettenetesen megkínóztak... Két méter gumicsövet nyeltek le velem. Nyeltdél te már gumicsövet? Olyan ujjnyi vastagságút. Azt hittem, végem van.

TELEKI *(Mintha nem hallaná Botár siránkozását. Széket visz az ágy mellé, arra ül le. Aztán kabátja belső zsebéből újságot húz elő.)* Olvastad?

BOTÁR Mit?

TELEKI A mai újságot.

BOTÁR Egész délelőtt az orvosnál voltam.

TELEKI Akkor jól figyelj ide! *(olvasni kezd)* Mély fájdalommal tudatjuk, hogy a szeretett édesapa, férj, testvér, sógor, barát és jó ismerős, Csont Ákos folyó hó 25-én rövid szenvedés után, 70 esztendő korában elhunyt. Temetése... *(leteszi az újságot)* ...tovább nem olvasom, oda úgysem megyünk el.

BOTÁR Ezért vertél fel?

TELEKI Ezért. Szeretett édesapa! A gyermekeit elkergette, feleségét halálra kínoztta, testvérei, sógorai szégyellték, barátja nem volt, akik ismerték, csak gyűlölték. Fogadni mernék, hogy részegen halt meg...

BOTÁR *(felnyög)* A halottakról jót vagy semmit.

TELEKI *(közelhajol Botárhoz)* Mit mondtál?

BOTÁR Azt. A halottakról jót vagy semmit.

TELEKI Nagy hülyeséget mondtál. Egész életedben felelős poszton voltál, s most hülyeséget beszélsz.

BOTÁR Valami okosabb dologról is beszélgethetnénk. Olyan a gyomrom, mintha homokkal volna tele.

TELEKI Magyarázd meg nekem, hogy a halottakról miért nem szabad megmondani az igazat? Én csak egy raktáros voltam...

BOTÁR *(közbevág)* Hagyd ezt. A halottak nem védekezhettek... talán ezért...

TELEKI Az élők mindig védekezhettek?

BOTÁR Vitatkozni jöttél? Hagyj, kérlek... Azt sem tudom, hogy ki volt az a...

TELEKI Csont.

BOTÁR Az a Csont.

TELEKI Nem emlékszel Csont Ákosra?

BOTÁR Most hallom először a nevét.

TELEKI *(csodálkozva)* Most?

BOTÁR Ne kínozz, kérlek. A gyomrom...

TELEKI Emlékezz vissza. Nekem azt mondtad, hogy beszéltél Csont Ákossal. Felhívtad és beszéltél vele.

BOTÁR *(felül, hátához igazítja a párnát)* Ha azt mondtam, hogy beszéltem vele, akkor mérget vehetsz, hogy úgy igaz. Csak azt ne kérdezd, hogy mikor?

TELEKI Ezelőtt vagy... *(gondolkodik)* vagy tizenöt esztendővel...

BOTÁR *(keserűen felkacag)* Tizenöt? Miért nem negyven? Vagy legalább harminc? Tudod te azt, hogy hány embert hívtam fel? Voltak nehéz idők is, barátom. Nagyon nehéz idők.

TELEKI Tudom...

BOTÁR Ha tudod, ne faggass tovább. Holnap reggel megyek az orvoshoz, és ismét lenyeletnek velem három méter gumicsövet. Mondd, nyeltél te már gumicsövet? De olyan vastagot, mint az ujjam.

TELEKI Nem.

BOTÁR Azt mondják, hatvanöt év után ritka a rák...

TELEKI *(maga elé)* Órákig vártam, hogy bejuthassak hozzád. Az előszobádban hat szék volt, mind a fal mellé állítva, szépen, sorjában. Egyszerű. barna székek... Te, ott nálad az előszobában kötelező volt az ülés?

BOTÁR Ne viccelj. *(Mosoly szalad át az arcán.)* Miért lett volna kötelező?

TELEKI Ha egy egyenruhás jött, rögtön reánk szolt: tessék helyet foglalni! És mi rögtön leültünk. Szó nélkül.

BOTÁR *(cinizmussal a hangjában)* Az álldogálás fárasztó. Nem?

TELEKI Az...

BOTÁR Mindig elfoglalt ember voltam.

TELEKI Amikor végre bejutottam hozzád, és elmondtam mindent, nevetni kezdél. Kijelentetted, hogy az ügy nem tartozik reád. Megkérdeztem, kire tartozik, de te nem tudtál válaszolni. Csak vonogattad a vállad.

BOTÁR Akkor biztosan nem tartozott reám az ügy. Nem lehetett valami komoly dolog. A komoly esetekre még ma is visszaemlékszem.

TELEKI Komoly dolog volt. De te nem hívtad fel azt a gazember Csontot, és nem beszéltél vele. Lehet, hogy akkor hülyének néztél.

BOTÁR *(sértődötten)* Én nem néztem soha senkit hülyének. Talán azt sem, aki valóban hülye volt. Mindig és mindenkit komolyan vettem.

TELEKI A hülyeket is?

BOTÁR Hagyjuk ezt, na. Piszokul érzem magam. Három napja, hogy teával élek. Főzhetnél nekem egy friss teát...

TELEKI *(nem mozdul)* Jártam a halászok-vadászok egyesületénél. Ott csak vonogatták a vállukat. Azt mondták, nem tehetnek semmit. Aztán elmentem az utcafelelőshöz. Az azt mondta, hogy nem jó kikezdeni Csonttal, mert veszélyes ember. Még az akkori képviselőnket is felkerestem. Szónokolni kezdett nekem *(szónokol)*, a természetvédelem komoly ügy, nemzetgazdasági kérdés, elsőrendű fontosságú! Nem csinált semmit. Bolondnak nézett. Sem a pap, sem az iskolaigazgató nem segített. A gyermekek azután is hordták Csonthoz a feketerigókat.

BOTÁR *(csodálkozva)* A feketerigókat?

TELEKI Négyet-ötöt naponta. Láttam, szomszédok voltunk a Sánc utcában. Egyszer kitámadott. Azt mondta, ha nem fogom be a pofámat, befogja ő. Akkor mentem el hozzád.

BOTÁR Most már valami rémlik...

TELEKI *(beletörődve)* Nem hívtad fel, és nem beszéltél vele. Csont Ákos tovább vakította a feketerigókat. Érted? Tüzes tüvel kiszúrta a feketerigók szemét.

BOTÁR Ne haragudj, de az ilyen ügyek nem tartoztak reám...

TELEKI *(mereven maga elé néz)* Kiszúrta a feketerigók szemét, hogy énekeljenek.

BOTÁR Hogy énekeljenek?

TELEKI Azért, hogy énekeljenek. Kalitkában. Azt hiesztelte mindenfelé, hogy a vak feketerigók énekelnek.

BOTÁR *(érdeklődéssel)* És hordták hozzá a feketerigókat?

TELEKI Hordták. Akkor az egész utca feketerigókra vadászott. Aztán évekig nem volt feketerigó a környéken.

BOTÁR Azt hiszed, hogy tehettem volna valamit?

TELEKI Biztosan.

BOTÁR Rengeteg komoly ügyem volt akkor. Rengeteg. Sokkilós dossziék. *(Elgondolkozik.)*

TELEKI Elhiszem...

(Néhány pillanatnyi csend.)

BOTÁR Valóban énekel a megvakított feketerigó?

TELEKI Nem tudom... Csak azt, hogy kalitkában nem énekel.

BOTÁR De ha megvakítják?

TELEKI Ha megvakítják, lehet, hogy énekel... Még sohasem hallottam...

BOTÁR. Érdekes.

TELEKI Igen, érdekes... *(Feláll, s úgy megy ki a szobából, hogy nem is köszön.)*

(Kint szép idő van, és verebek fürödnek a porban.)

LŐRINCZ GYÖRGY

Azon az estén...

Korán feküdt mindenki abban az időben.

Azon az estén már csak a vacsora volt hátra nálunk is, apám ott feküdt a heverőn, édesanyám a puliszkát keverte, én s nagyapó olvastunk; a puliszkaillat belengte a szobát, aranyló fénye volt a párának is, akár a lisztnek, amelyből anyánk a puliszkát keverte, csodálatos puliszkát tudott keverni anyánk, amikor kiborította, olyan volt, mint az őszi ég mögött a Nap, de az is lehet, hogy a Nap sosem volt épp annyira aranyló, mint a puliszka, melyet kevert anyánk.

Szóval ott ültünk a nyárikonyhában, amikor meghallottuk a lépteket. Ez meglepett mindenkit, mert a kaput nagyon korán bezártuk, a „sátorfedelű kocsik” ideje volt, még a zsalukat is leengedték akkoriban, leengedték mi is, fény se szűrődhetett ki a házból, a csenden kívül nem szűrődhetett ki semmi, s ezt törte meg szinte sikolyként a kavics-csikorgás, a fel-felnyikorgó léptek zaja, hallani lehetett, hogy valaki jár az udvaron, hogy jön-e vagy megy, azt még nem lehetett kivenni, csak a léptek nesze hallatszott, csak annyi, és tudtuk, hogy kinn nem lenne szabad járjon senki, mert ha valaki jön, akkor nagy baj kell legyen a rokonságban, vagy éppen „azért” jönnek...

Emlékszem, nagyon tisztán emlékszem, először édesanyám hallotta meg a lépteket, föltartotta a fejét, még a fejkendőt is a keze hátával egy kicsit hátrébb tolta — mert valahányszor puliszkát kevert, mindig kendőt kötött, hogy ne hullhasson hajsza a fazékba —, föltartotta a fejét, hogy jobban hallhassa a lépteket, a pára belengte az arcát, teljesen fehér lett, s szemeiből, ahogy nagyra rémültre váltak, szinte sütött az aggodalom:

— Valaki jár — mondta, miközben szemei ide-oda röpködtek — valaki jár. Nem szóltam semmit, nekem amúgy se volt szabad szólnom, csak ha kérdeztek, csak nagyapóra néztem, s ekkor majdnem elkacagtam magam, mert nagyapónak a szemüvege teljesen lecsúszott az orrahegyére, a száját is eltátotta. Nagyapónak szürke szemei voltak, meg fehér, nagy fehér lelógó bajusza, s így ahogy a keret fölött belenézett a sápadt lámpafénybe, olyannak tündek a szemei, mintha a szembogarai kiröppentek volna szemhéjai alól, az ajtón át ki az udvarra, talán, hogy ne csak halljon, de lásson is, mert akkor már egészen az ajtó előtt zörrent a kavics, s aztán megreccsent a deszkalépcső, s már nem kellett hallgatoznunk.

A községi irodaszolga volt.

Kopogott, bejött, köszönt.

— Jó estét — kapott a szón anyám, de ekkorra már felült apánk is, ott ült bambán szétfolyó arccal, még nem értett semmit, de pár percre rá talán annál többet, mert szinte eltorzult az arca.

— Jó estét — köszönt ő is —, jó estét Káruly, mert így hívták az irodaszolgát, aki járt már máskor is nálunk, s akit anyánk mindig megkínált valamivel, mert anyám olyan volt. „Három férfi keresetét is el tudta volna osztogatni“ — ahogy apánk mondta. A cigányok, akik bent laktak a Lokban, ki is használták ezt, ahogy apám kitette a lábát a házból, megrohantak azonnal, s ha ilyenkor véletlenül megtért valamiért, hát még ő kellett megvigasztalja anyámat, aki olyan-ná vált, mint „egy rakás szerencsétlenség“, s úgy állt az ajtóban, a szoba közepén, a csürben, a pincében, mikor hol kapta apánk, mint akit rögtön megüt a guta.

Az irodaszolga jött, akinek szintén szokott ezt-azt adni anyánk, mert egyedül élt, testvérek, rokonok nélkül, de ahogy belépett, ahogy megállt az ajtóban, ahogy hivatalos-komolyan körülhordozta a tekintetét, rögtön lerítt róla, hogy küldetésben van, nem is lépett előbbre az ajtóból, onnan mondta:

— András bátyám, hívatják a községházára!

És már fordult is meg, hogy elinduljon, hogy kilépjen a mi robbanásig feszült csendünkből, de ekkor megszólalt anyánk:

— Hát állj meg, Káruly, állj meg egy percre, ne siess annyira!

S ahogy az irodaszolga megtorpant, már rá is csapott a kérdéssel:

— Másokat hívatnak-é?

Káruly nem válaszolt, hallgatott, állt a félig nyitott ajtóban, mint aki menne is, meg nem is, fogta a kilincset:

— Nem tudom — mondta hangosan, de közben — akárha valaki hallgatóna, intett a szemével. — Nem tudom — ismételte meg. Aztán mintegy idézve valakinek a szavait hozzáfűzte: — Nekem csak az a kötelességem, hogy időben és pontosan végrehajtsam az utasításokat, ne halljak, ne lássak. — Aztán, mint aki így is sokat mondott, kilépett az éjszakába.

Anyám szegény úgy maradt a kályha mellett, mintha otffejleszték volna, még a puliszkakeverésről is megfeledkezett — nem is vacsoráztunk aznap este —, apánk meg húzni kezdte a cipőjét.

— Akkor lemegyek István bácsiékni — szólott.

A testvérbátyja volt — csak így hívta: „István bácsi“, mert abban az időben, mikor ők gyermekek voltak, a kisebb testvér magázta a nagyobbat, és nemcsak magázta, de tisztelte is, és a legérthetlenebb az volt, hogy anyánk nem mondott ellent, nem mondta: „A puliszka meglúdbőrözik, ne menj sehová!“ — Csak hallgatott, mint ahogy hallgatott nagyapó is.

Én akkor már tudtam, miért megy István bácsiékni: elmegy megtárgyalni a „dolgot“, mert náluk az volt a szokás, hogy testvérekül mindent megbeszéltek. Húzni kezdte a cipőit, anyám meg ott állt mellette, leste a tekintetét — karján a ronggyal, kalappal a kezében:

— Hát akkor onnan még hazajössz-é — kérdezte —, vagy felmész egyenesen oda?

Mire apánk azt válaszolta, felmegy oda. Erre még azt kérdezte anyám:

— Nem kellene-e tisztát vegyél, András, nem kellene-e?

De apánk nem válaszolt, álomszerű mozdulattal kivette a kalapot anyám kezéből, s elindult.

Már az ajtóban volt, amikor utolérte anyám hangja: — Hát nem is köszönsz, András, nem is köszönsz? — Apánk meg, mintha álmából ébredne, megállt, megtorpant. — Mégis tisztát veszek — mondta. Mire anyánk: — Ne gyere vissza, eridj, nem lesz szerencséd!

— Tisztát kell vegyek — szólt apánk.

MÁTYÁS B. FERENC

Kétszáznegyvennégy futólépés

A telepre alig áttetsző, sárgásan izzó ég borult, és a vasárnapi szolgálat iszonyatos unalma egyre fokozódott.

Yogi bejárta körletét. A láncfalpakkal hasogatott föld porhanyósan omlott a gumicsizma recés talpa alatt. Ellenőrizte a pihenő, ártalmatlannak látszó, tankszerű gépeket, bekukkantott a kiásott tömbház-alapozás mélyére, hol betonvas rudak meredeztek, mint farkastorok kihegyezett karói. Aztán visszatért a hullámlemez-bódé mellé, rátelepedett egy ládára, elővette cigarettáját, de mert izzadt ujjaitól azonnal átnedvesedett a kártyavékony papír, lemondott róla. A levegő forró volt, fullasztó, mint a kukta füttyös fedele alatt...

Átballagott a földig rontott gazdaságon a kúthoz. Vízet húzott, és egyszerűen a fejére borította a vedret. Hideg, borzongató víznyelvek nyalták végig felhevült testét. A veder alatt szemnyugtató sötétség volt, és Yogi ide-oda ödögött, mint sisakjába rekedt, részeg lovag. Megpördült sarkán tengelye körül, és fogadott magával kétszáznegyvennégy futólépésben, hogy eltalálja a barakkhoz vezető irányt.

Elvesztette.

Földhöz vágta a vedret, és körbeszaladta az alapozást. Amikor visszaért a kúthoz, úgy érezte, azonnal megszakad mellében az életet jelentő feszültség. Letörölte kezefejevel az ajkaira száradt lepedéket, és ledobta nedves ingét. Konok, erőszakos határozottság sarkallta. Ismét megmerítette a vedret, és a fejébe húzta. De ez egyszer túljárt saját maga eszén: megjegyezte az irányt, megszámlolta perdületeit, aztán gondolatban visszapergette a forgást, és győzelmesen felfedte fejét. Nyereség fejében rágyújtott.

Csapzott madár csüngött az ég magasában. Diadalmasan, kihívóan feléje fújta a füstöt. „Lezuhansz! Fogadjunk kétszáznegyvennégy futólépésben, hogy lezuhansz, míg huszonötig számolok.“ És lassan, minden szótagot agyonnyújtva számolni kezdett. A madár állni látszott a messzeségben, pedig a forró, ijesztően mély magasság egyre vonzotta, kebelezte, zsugorította... Amikor csak alig látszó ponttá sűrűsödött, Yogi kimondta a huszonötöt, és bánatosan nekiindult lefutni a kétszáznegyvennégy lépést. Káromkodni való ereje sem maradt, amire befejezte. Lőtt madárként zuhant a barakk árnyékába, és por ízű, ragacos sárt köpött; kis híján eltalálta a város irányából elősettenkedő öreget.

— Már megint ide jöttél? — förmedt rá. — Mit akarsz?

— Semmit — válaszolta sértődötten, mint akit rajtakaptak. Odaállt a kétszáz-

negyvennégy lépés kerületű gödörhöz, és reszkető ujjával rámutatott. — Ez itt pont az én telkem. Csak megnézhetem?

— Tűnés — mondta Yogi ingerülten. — Amíg jódolgod van!

— Kérem — könyörgött nyöszörögve az öreg, és felmutatta két eltorzult, lapátnyi tenyerét. — Ötven évig ástam, vetettem, kapáltam, éltem rajta...

— Már nincs itt a telked — magyarázta gyermekeknek kijáró, vészterhes türelemmel Yogi. — Elvitték innen. Értsd meg. Elvitték!

— Viccel velem — sírta el magát az öreg. — Hiszen én még a csillagok állásából is meg tudom állapítani, hogy itt van ezen a helyen.

— Tata! — vesztette el türelmét Yogi, s ahogy régi, törékeny tárgyakhoz nyúl az ember, mellbe lökte az öreget. — Mit gondolsz, milyen mélységig lehet megvásárolni egy földdarabot?

— Ezen nem gondolkoztam soha — vallotta be az öreg.

— Egyetlen ásónyomig! — rikkantott Yogi. — Azon alul már az a Föld következik, amit bolygónak nevezünk. Vagy azt képzelted, hogy a Föld másik feléig tiéd lehet egy darab? Miért nem próbálkozol Amerikában? Igényeld ki telkednek felszínre bukkanó fenekét!

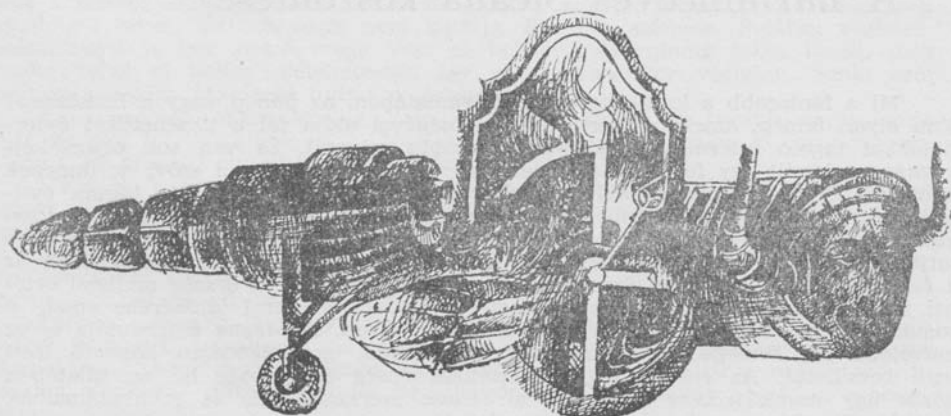
— De én nem akarok Amerikába menni — vált síróssá újból az öreg hangja. — Én itt szeretném a telkemet...

— Ne hülyéskedj — vágott szavába Yogi. — A földedet elhordták innen. Nézd, két méter mélységig kiásták, és elszállították. Ha tudnám, megmondanám, hol keresd. Egy azonban bizonyos. Amit itt látsz, az földednek csak hült helye. Nem volt szerencséd, tata, veled fordítva történt, mint normális: túlélted földedet! De most aztán tűnés!

— S ha megkeresném?

Yogi szóra sem méltatta. S hogy még inkább megmutassa, befejezettnek tekint minden beszélgetést, felnézett az égre. A madár ott libegett (szinte állt), ahol az előbb szem elől tévesztette. „Lezuhansz, fogadjunk, hogy...” — szólta el magát, majd megadóan nekiindult az eleve elvesztett kétszáznegyvennégy futólépésnek. Az iszonyatos unalom pedig egyre csak fokozódott.

**KORUNK
PRÓZÁJA**

Simon Sándor rajza

Köszöntjük a tízéves Kriteriont

Nem adatokat — könyvcímeket, szerzők nevét, számokat — idézünk most, amikor a romániai nemzetiségek egyik legrangosabb s talán leghatékonyabb, mert a leghosszabb távon érvényes értékeket a köz szolgálatára bocsátó fórumát ünnepeljük. Nemzetiségi kiadóink, a Kriterion fennállásának első tíz éve a mélyen átértett, okosan, elvszerűen érvényesített felelősség dolgos hétköznapjait avatja ezzel az évfordulóval pirosbetűs ünneppé. Kultúránk ünnepe ez az évforduló, az örökséghez méltó hagyományörzése, a jelen feladatainak felismeréséé, azé a jövőt fürkésző erőfeszítésé, mely közös ügy szolgálatában egyesít író, olvasót, szerkesztőt. A Kriterion kiadványai az elmúlt tíz év során nélkülözhetetlen szellemi táplálékunkká váltak, az ország minden részében s a határokon túlra is eljuttatták íróink, tudósaink szavát, s közvetítették a legjavát a világban végbenemő szellemi értékcsereének. Ha az elmúlt évtized tudományosságunk és szépirodalmunk csúcsteljesítményeinek időszaka volt, s talán annak számít majd az utókor színe előtt is, az nagymértékben éppen a Kriterion Könyvkiadónak tulajdonítható. Igényességükkel a Kriterion szerzői és szerkesztői olyan tekintélyt, olyan becsületet szereztek művelődésünknek, amely nemcsak őket, a kultúra neves és névtelen munkásait, hanem a közösséget is, amelynek szellemi megmaradásáért és továbbgazdagodásáért munkálkodnak, jogos büszkeséggel töltheti el, nem lankadó, talán az eddiginél is szorosabb összefogásra kötelezi.

Annyit érünk, amennyit mérhető teljesítményben és mérhetetlen hatásban fel tudunk mutatni: ez a felismerés a Kriterion eredményes munkájának, további sikereinek záloga. Ennek a jegyében kívánunk az elkövetkező évtizedekben is legnemesebb szándékainkat, legjobb tehetségünket, elháríthatatlan felelősségünket kifejező könyveket a Kriterionnak és az ilyen könyvekhez méltó, értő, igényes olvasót!

KORUNK

A harmincéves Steaua köszöntése

Mi a fontosabb a kultúrateremtés folyamatában, az ünnep vagy a hétköznap? Van olyan ünnep, amely a szertartás bensőségével oldja fel a történetüket évfordulókkal tagoló intézmények korparancs-szabta szigorát. És van sok olyan hétköznap — kivált egy folyóirat történetében! —, amely szorgosan szövi az ünnepek köntösét. Ilyen ünnepre gondolunk és ilyen mindennapokra, amikor három évtized teljesítményéért köszöntjük elismeréssel és barátsággal az Írószövetség kolozsvári folyóiratát, a *Steauát*. Városunk legnemesebb művelődési hagyományait folytatja, fogékonyan minden új, korszerű érték iránt. Hatásának, rangjának titka az a felelősségérzettől áthatott érdeklődés, amelyet a világ és az ország szellemi értékei iránt tanúsít, az a figyelem, amellyel olvasói szellemi látókörébe emeli a romániai nemzetiségi kultúra kiemelkedő eredményeit. A *Steaua* évfordulója egész művelődésünk ünnepe, a sablonoktól idegenkedő, gondolkodásra készítő írott betű becsületéé. Az erkölcsi és az esztétikai épség és szépség hű szolgálatában közös ügy munkásaiként kívánunk a *Steaua* szerkesztőinek és munkatársainak további sikerekben gazdag éveket, évtizedeket!

KORUNK

Bujkáló gondok

A festő naplójából

Mikor a haj megfehéredik, az értelmet néha a lét-nemlét gondolata forrósitja. Hogy is lesz, mikor már nem leszünk? A kérdés furcsán hangzik, homályosnak tűnik. Pedig... pedig olyan egyszerű, végtelenszer ismétlődő folyamat a falevelek hullása. És milyen szellemi kiválóságok, óriások hagyták itt a felszínt, különösebb zaj nélkül.

Az ember látszólag a teremtés legbonyolultabb teljesítménye, az anyag magára ébredése, a földi csodák csodája.

A tapasztalat, amire minden feltevésünk alapul, mutatja: nincs két teljesen egyforma dolog. A látszatra nagyon hasonló megnyilvánulások vagy dolgok közelről nézve jelentős különbségeket mutatnak.

Ezernyi élet fakadhat ismeretlen égitestek megfelelő talaján... de értelem?

Az anyag, úgy látszik — a földi példa mutatja —, végső fokon igyekszik magára találni. Miért is lenne a Terra egyedülálló kivétel? Ismeretes: az anyag gyakorolja a tökéletesedés igyekezetét. Újrateremti önmagát, és a legnagyobb óvatossággal mindig ad még hozzá valamit.

Ilyen gondolatokkal hátratekintve, úgy tűnik, nagy utat lát a történelem. Semmiből lett a világ, mondják a Biblia írói. A tapasztalat úgy tudja, hogy a Van nem volt mindig. Lett valamiből! — De miből lett a Van? Ha mindig volt a Van, ha nem teremtődött, nem fog elmúlni... Pedig a tudomány úgy észleli, hogy a világmindenségben is egyedek, rendszerek keletkeznek és eltűnnek. Ez a folyamat ismerős az óriás távcsövek szemének.

A mozgás és változás szigorú törvény. Am ha a részek változnak, ez a törvény az egészre is érvényes. Ez igaz. De a távcső csak a formát látja, s mint a Földön is, a forma változik, anyaga megmarad, s új forma születik a régi anyagból. Egyszerű folyamat, érthető...

Am a Tudat!? Hogyan kerül a Tudat az anyagba? És miért nem minden formájába? Kicsi tömegébe kevesebb, nagyobbba nagyobb. Mi lenne, ha a Terra az ember anyagához képest szörnyű tömege öntudatra ébredne? Vagy talán most is tudatosan végzi hivatását, s csak az elme nem értheti az égitestek „társadalmi” életének szerkezetét?

A végtelen eszméje szenzációsan jelentkezik az emberi értelem egyik látomásában:

Valamikor, a „hajnal” közepén a csirázó értelem felfedezte maga körül a dolgok többes számát. Egy meg egy kettő. Nyilvánvaló lett: egy dolog a másikhoz téve már kettő. Később ezt a műveletet gondolatban is elvégezte: egy és egy az kettő, meg egy az három, meg egy az négy, és így tovább... És lassan megindult a számolás agyat erőltető nehéz munkája. Tapintható dolgok között könnyebben ment, de elgondolásban... mindennél nehezebb. Ma már látjuk a számok hosszú sorát a zérótól előre, és vissza is. A sor hosszú, nagyon hosszú... Az elme csak egy dolgot ismer, aminek végét nem kutatja. És ez a számsor. Belátja, végtelen. Akármennyit is tesz hozzá, vagy vesz el belőle, még mindig tehet hozzá, még mindig vehet el belőle. Félelmetesen így van. A számsor végtelen. Senki sem kíváncsi a végére. Mindenki tudja: végtelen!

Am a számsor absztrakt ügy. Való, és mégsem létező. És tovább menve, mire kell? Az élet folyik nélküle is... Mégis kell! A kultúra termelte ki, megszámlolni a Van-t. De azonnal eltűnik, amikor a Van megszűnik lenni.

Mondják, a cica kettőig számol. A harmadik kölykét már nem tudja számon tartani, ha eltűnik, nem hiányolja. Csak anyai ösztöne számol kettőig..., de a kandúrt ez az ügy hidegen hagyja...

A tér két-, három- vagy többdimenziós? A tapasztalat hármat mutat. Képeken, primitíven nézve, csak kettőt. Fantáziánk földhöz kötött. Egy dimenziót vagy négyet nem tudunk elképzelni.

Térben mozog a lét. Úgy tanítják: a tér végtelen. Nehéz elképzelni. Hiába idézem példának a számsort, az testetlen, s mintha csak egy dimenzióban futna. Rágondolva hirtelen arab számokat látok: 1, 2, 3, 4 stb., stb., utána sok-sok zéró... vonalba sorakozva rohannak a tér végtelenségében, a gondolat példátlan sebességével... végtelenül...

Ha a tér véges lenne, a rohanó számsor a tér oldalába ütközne, s lyukat fúrna bele...

— Félrebeszélés! — mondja egy belső hang.
— A tér valóság, a számsor látomás.
— A tér valóság?... A gondolat megtorpan, behunytt szemmel magába néz, és látja fekete égbolton nyüzsgöni az ég milliárdnyi szikrázó csillagát.
— Az Idő múlik?
— Csak ha az éjszakát a nappal követi, és az évszakok váltakoznak. Az Idő „múlása” a kultúra észleli, a Terra forgása alapján. Am könnyen elképzelhető, hogy más égitestek viszonylatában másképp igazodik az Idő „múlása”. Az Időnek, mint a számsornak is, bizonyos elképzelések kölcsönöztek „létet”.
— Van, nincs?!
— Ha van... miből lett, hol van; mikor, miért született?
— Ha a Terra hirtelen megállna, az órák még egy darabig járnának... s aztán az Idő „megszűnne” lenni...

— Lehetséges?
— Hát az óra, a naptár feltalálása előtt nem volt Idő?
— A természetet, az állatvilágot nem érdekli az idő múlása.
— Idő, tér, anyag, lét, élet, tudat — csak emberi bujkáló gondok.
Az öregkor egyik, talán természetes, folyton visszatérő érzése az idő gyors múlása, az utolsó óra eljövetele. Olyan ez, mint egy utazás előtti készülődés zaklató gondolata. Az újságok tele eltávozott barátok, ismerősök gyászjelentéseivel. Már alig maradtak kalapemelést adó és váró kortársak. Nincs mit tenni... a készülődés időszerű. Menni kell! Am csomagolni felesleges. Hátramarad minden, ami addig kedves volt. Ahova érkezünk, ott semmire nincs szükség...

— Nem különös? És milyen egyszerű! Tulajdonképpen hazaérkezünk, oda, ahol az anyag öntudatra ébredt rövid kalandja előtt voltunk. Am igaz, a kalandot nem kerestük. Akaratunkon kívül alakult formánk, helyzetünk, gondolatvilágunk.

— Mi történik? A mag termékeny talajra hullása után életre kel, s vele harc indul a fennmaradásért. A megmaradás nehéz feltétele a védekezés örökös gondja. Az anyag félti megszerzett formáját. A legsalsóbbrendű forma is csökönyszerűen ragaszkodik létéhez, életéhez, alakjához. Am a Lét törvénye határozott. Az Életé kegyetlen. A fennmaradás egyik feltétele a táplálkozás. Az elhasználódott energiát pótolni szükséges. Nincs más mód, enni kell; s az élőlények egymás közt élethalálharcot vívnak; a megmaradásért egymást falják fel. Mi más ez, mint az anyag nemtörődöm, cinikus aktusa?!

Bruegel, a kiváló belga festőművész egyik rajzán nyolc-tíz hal látható. Mindegyik nagyobb hal kitátott szájában egy kisebb hal... táplálkoznak... egymást nyelik el... Földi életkép, mesterien ábrázolva.

A növény is élet alany. Táplálkozik. Elkorhadtt egyedek nedvét szívja magába a meleg anyaföldből. Am az Ember, egy szerencsés véletlen folytán — a tudás fájának gyümölcsebe harapott —, eszével részese lett a teremtésnek. Új, addig nem létező formákat létesít, gépeket, amelyek segítségével akarattal sokszorososan fel tudja fokozni. Az egyre fejlődő tudás birtokában soha nem sejtett lehetőségek nyílnak meg előtte, végtelen perspektívát mutatva...

A tudás hatalom, az emberré válás indítéka. Am gyarapításához rövid a tudás ideje. Igaz, napjainkban az egyén élete egyre hosszabbodik. Nem is olyan rég ritkaságzámba ment az öregkor elérése. Meséskönyvek bizonyítanak, mondván: „A legkisebbik királyfi, tarisznyájában hamubasült pogácsával, elindult világot látni, szerencsét próbálni. Ment, mendegélt hetedhét országon keresztül, sűrű-sötét erdőkön át, úttalan utakon, míg találkozott egy ősz-öreg emberrel... és köszönt neki illedelmesen: Adjonisten, öregapám!”

Nyilvánvaló, ősz-öreg ember akkor különféle okokból ritkaságzámba ment. Ma öregember lépten-nyomon látható. Am nem éppen fehérre őszülve, vagy úgy csak nagyritkán, mert a modern kozmetika gondoskodik róla, hogy a ráncok kismimuljanak, s a haj a kívánt színű maradjon.

Feltételezhető, hogy nemcsakára bekövetkezhet egy olyan tudományos felfedezés, amely jóval meghosszabbíthatja az emberek életét. Mert valóban, tudományos, művészeti vagy irodalmi feladatok magasabb szintű továbbvitelére kevés egy emberi élet hatvan-hetven éve...

Mire az ifjú büszkeség öntudatlanságát kezdi levetni, általában az életből már negyven-ötven év elmúlt. És sajnos, ilyenkor más gondok is tolaokodnak útjába. Am nemcsak az elméleti kutatások és megvalósítások előbbrevitelének szűkös idejéről van szó; más intellektuális és gyakorlati tevékenység is igényli a magabaszállás nehéz és lassú átváltását, s hozzá a hosszabb életet.

Görög bölcsesség szabad áttételben: „Minden van, minden lenni látszik, és mégis minden csak káprázat!” Nézem a kezem, az ujjaim, ceruzát, amivel rajzolok, az asztalt, köröskörül a tárgyakat, nézem képeimet, a feleségem... minden csak

káprázat? A műterem falain festmények. Egyiken megakad a szemem: *Leány galambokkal* — írja a címkéje. A kép színes, életnagyságú, reális formákkal...

— Vajon mit szólna hozzá egy már két lábra emelkedett ősember?... Körültapogatná? — Leverné a falról? — Felismerné-e a rajta levő emberi alakot s a mellette levő galambokat, tárgyakat?

Lehet. De mondaná-e: „Leány galambokkal”? Vagy talán azt: „Nem látok semmiféle leányt, sem galambokat... csak vásznat meg egy csomó elmázolt festéket. Az élet mozog, fél, védekezik, éhes, enni akar... De ez...?!“

Igaza lehet. Csak a kultúrképzület idézi egy kép mondanivalóját. Fantázia szükséges! Nélküle szegény a világ.

Mohy Sándor

Felfelé nézni, feltartott fejjel

Végeredményben mindig felfelé nézünk, ha épületet, ha szobrot, ha képet nézünk. Felfelé néztem Michelangelo Kupolájába, felfelé néztem Giovanni Acutóra, a váradi szűk utcákon a szecesszió elbájoló palotáira és Fadrusz Mátyására, kolozsvári testvéreim Szent György-szobrára és a chartres-i üvegablakokra. Csak egy remekműre néztem lefelé, Guido Guidarellire, a halott, a márvánnyá örökkévalósult lovagra, a halott, a nagy halottak városában, Ravennában.

Felfelé néz az ember a Sixtusi-kápolnában, a Szent Mihály-templom tornyára és a pisai toronyra, mely ferde, s ezért az ember csak annál egyenesebben tartja a fejét, nehogy utánaforduljon.

Jó felfelé nézni, az ember megszokja lassan, hogy tartsa fenn a fejét, ha jó társaságban akar lenni: így lesz belőle „homme de bonne compagnie”. Fenn-tartott fejjel közelebb érzem magam Bachhoz és Thomas Mannhoz, Leonardóhoz, Madáchhoz és a Hajnalcsillag költőjéhez. Mert a csillagokat is jobban lehet látni feltartott fejjel. S bár csak néhány centivel vagyunk így magasabbak, közelebb kerülünk azokhoz, akik a csillagok közt vannak, mint Perseus, Orion, a Szűz és Herkules és a herkulések, az emberi szellem és lélek hajdan földön járt hősei, akiket beteljesült a „csillagsors” és a „non omnis moriar”.

Mert nemcsak Nyílás van az égen meg Skorpió, hanem Lóra is, meg Hattyú. Tartsuk hát fenn a fejünket. Mindenképpen.

Bitai

Egy vers halála

Ezelőtt tíz évvel, egy havas télutói estén, verset írtam. A címe: *Curriculum vitae*, 1970. A pillanat ötlete volt, hogy életemet öt évenként „visszaszámolással” felmérjem, s két-háromsoros szakaszokban mintegy lírai összegezését adjam annak, ami addigi harmincöt esztendőmben velem „történt”. Úgy érzem, hogy nemzedékem akármelyik tagja megírhatta volna vagy megírhatná még ma is, behelyettesítve saját egyéni múltjának csomópontjait.

Az összegezés így kezdődött:

„Élek, és írom ezt a verset. / Ez történt 1970-ben.” — Hiányos a két sor: nem csak ennyi történt velem. Alig néhány héttel azelőtt válságba, mondhatnám: zsákutcába kerültem. Gyors és végleges, vagyis vissza nem vonható elhatározással

szakítottam addigi életemmel (értsd: távoztam, mert meggyőződésem szerint távoznom kellett hetilapomtól), és — egyelőre bizonytalanul — keresni kezdtem a helyem más városban, más (havi)lapnál. A bizonytalanság aztán hónapok múlva megszűnt. Úgy éreztem, valóban nem lett volna érdemes a gordiuszi csomót hosszasan kibogozgatni. Ez nem életfilozófia, csak gyakorlati tanács — inkább önmagamnak, a jövőre nézve is.

„Tizenkét cicerós / újság-álmokkal takaróztam. / Ez történt 1965-ben.“ — Az álmokat itt konkrétan értem. 1963-ban, kezdő újságíró koromban ugyanis azt hittem, hogy szerkesztőségben dolgozva ezek az álmaim beteljesülnek. Akkor nem tudtam még, hogy akár csak egyetlen 12 cicerós házamban is (ciceró = nyomdai mértékegység) mennyi szellem- és stílushorzsoló sztereotip mondat és grimasszá torzuló szókép fér el. Pedig ha jól összeszámolom, a hetilapnál eltöltött több mint hat év alatt kerekben 8000 hasábnyi szöveghez-képhez volt valamilyen módon közöm. Írtam, fordítottam, ellenőriztem... Az álom azóta leírandó tétellel változott.

„Olajos-füstös társakéhoz / igazítottam léptemet. / Ez történt 1960-ban.“ — Szülővárosom nagy gépgyára. Kelés 1/4 6-kor. Borotválkozás, mosdás, reggeli, rohanás, trolibusz, rohanás, gyárkapu, még 5 perc, rohanás, iroda. Leülni. Reggeli vizit. A főnök hátratett kézzel végigsétál az író- és rajzasztalok között. Fejek lehajtva. Dolgozunk. Asztalomon: német—román szótár, angol—román szótár, angol—orosz szótár. Emlékfoslányok (visszafordítva románból magyarra): „A bütőköstengely hőkezelésében használt korszerű módszerek“; „A Wankel-motor gazdaságos működése és kenési problémái“; „Az olajsűrítő-betétek tartóssága trópusi időjárási körülmények között“; „Az U 45E cserealkatrészeinek jegyzéke“ stb. Másnap: kelés 1/4 6-kor... Két esztendőn át. Az első sorban említett „társak“ legalább esztorgáltak, öntőformát készítettek, csiszoltak, csapszeget reszelték! Számomra az ő anyagi valóságuk többé-kevésbé homályos szakba burkolózott.

„Két éhes nap között / kerekdombi plakát-örzésen dideregtem. / Ez történt 1955-ben.“ — Nagyonis jól emlékszem: nem csak a meteorológiai idő didereggett bennünket. Este a Józsa Bélában vacsoráztunk: előtte délután Balassi Bálint-versek („Az jó hírét, névért...“), most meg három darab bütőknyai grízgombóc, hígított lekvárral búbon lötytyintve. Aztán négyes-ötös csoportokban elindultunk lódenkabátos árnyalakokként a bujkáló osztályellenség alattomos üzelmének a megakadályozására. A harciasabbja egy-egy botot szorongatott a markában, s időnként nagyokat csapott a kerítések fölött kihajló bokrok szárazon roppanó ágaira. Lassan telt az idő. Fogyott a Nacionálé cigaretta. Megbocsáthatatlan felelőtlenség volt: a párizs messziről észrevehető! Vajon ez volt-e az oka, vagy külsőnk hatott riasztóan, de egyetlen osztályellenség sem merészkedett azokon az éjszakákon a kerekdombi utcákba. Reggel aztán visszatértünk, a diákmenzán: pirított kenyérhéjból készült feketekávé bádögcsuporban, darab kenyér, kocka lekvár. Most már irány a bentlakás, a jól megérdemelt ágy hidege!

„Szellős cipőben, viharnyűt kabátban / az én újságomat árultam utcasarkon. / Ez történt 1950-ben.“ — Az én újságom: az én ifjúsági lapom volt. Ekkor már eldöntöttem magamban, hogy önkéntesen belepek a hivatásos ateisták táborába, tehát nem zavart, hogy az ifjúsági szervezet nyomatékos buzdítására a vasárnapi első harangozás idején már házról házra, ajtóról ajtóra jártam egy ölnyi frissen nyomott újsággal, és melegen ajánlottam szenzációsnál szenzációsbab cikkeit. Még az sem lohasztotta le ügybuzgalmamat, hogy egy-egy néni vagy bácsi szeliden megjegyezte: nem értem én, kérem, ezt a nyelvet, mást szoktam olvasgatni. A küvetkező ajtónál töretlen derulással agitáltam. Mindig sikerült délig adagomnak legalább egynegyedét eladnom. Aztán a megmaradt példányokkal beállítottam a város szívében lakó nagybátyámékhöz. Nagybátyám régi öntömester volt, a nehéz heti munka után papuccsal a lábán ült az ócska karosszékben, és fülét a rádióhangszórójára tapasztva hallgatott valamilyen, számomra ismeretlen adást. Amikor meglátott, hónom alatt a csomaggal, kikiáltott a konyhába: „Anyu drága, ugye jövő héten lesz a nagytakarítás?“ Az igenlő válasz után — náluk akkor minden héten nagytakarítás volt — felnézett rám: „Hány darab?“ „Negyven.“ Az érte járó nyolc lej helyett tízet kaptam. Csendes, szerény rikkancsnak a mi családunkban borralvaló járt. Néha még vasárnapi ebéd is.

„Ajtóféljának dőlve sirtam, / mikor messzire hurcolták apámat. / Ez történt 1945-ben.“ — Január 11-e, reggel fél nyolckor indultunk az iskolába. Nénem a lánygimnáziumba, és nagyon sietett, mert T. tanárnő nem szeretné, ha a lányok késve érkeznek az első órára. Én akkor éppen a harmadik épületbe áttoloncolt iskolába igyekeztem. J. tanító úr türelmetlen hangon mindenkit hazakergetett: ma nincs tanítás, azonnal hazaindulni, hideg van, hagyjátok a hólabdázást. Holnap jöjjünk iskolába? — erre nem kaptunk semmilyen választ. Tehát irány hazafele, majd meglátjuk. Alig tíz perce érkeztem meg — nénémet is visszazavarták —, ko-

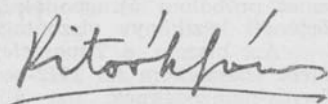
poztatnak. Egy hazai és egy idegen mundurba öltözött altiszt lép be, az előbbi kezében gyűrött papírlap, apám nevét mondja. Munkában van, feleli anyám alig hallhatóan. Azonnal előkeríteni, tíz órakeretünk, addig itthon legyen. Hátraarc, semmi köszönés, ki az ajtón. Néném rohan le az üzletbe, ahol apám a pult mögött kapát és bakancsszeget árul. Félóra múlva hazaérkeznek. És nemsokára jön a két mundurós: mindjárt indulunk, nagykabát, esetleg pokróc, három napra élelem. Hová? Válasz helyett az irányt mutatják: a kapu előtt lovasszekér, rajta keresztberakott ülődeszák. Egyesek már foglaltak. Sírunk. Sír az udvar. Valakit a kis utca csaknem minden lakója sirat. Napok múlva elindulnak a marhavagonok a fagyos hajnalban kelő nap irányába. Az egyikben apám. A másikban M. Sch. illegalista. A harmadikban X. Y. kétgyermekes özvegy háziasszony. Apám vajon mire gondol: 1920-ra, amikor huszonkét éves fővel a helyi sztrájkbizottságban a kereskedelmi alkalmazottakat képviselte? Vagy a későbbi, munka nélküli hónapokra, esztendőkre? — Nekünk még szerencsénk volt. Mi két és fél év múlva újra találkozhattunk vele. Távoli városban, más lakásban, változott testsúlyal, anyagcsérével, koponyabőrrel érkezett. Nem túl hosszú időre, alig egy évtizedre. De az is élet volt, vagyis haladék — a sors ajándéka.

„Első könyvem fölé hajolva / ismeretlen szókat silabizáltam. / Ez történt 1940-ben.“ — Néném az alacsony asztalkánál ült, írta a palatáblára házi feladatait, én meg vele szemben ülve betűzgettem, hogy mit ír. (Azóta is jól olvasok így, „fordítva“.) Első íráskísérletem emléke: magamban ülök egyetlen szobánkban, csak anyám tesz-vesz kint, készíti a vacsorát, engem meg hajt valami, hogy meg kell próbálnom, mert én is tudok. Halkan kiemelem néném hátitáskájából a táblát, kilúgozom a palavesszót, de már rajta van a tábla mindkét oldalán a másnapi házi-feladat! Seba, elő a spongyát. Letörlöm az egészet, s miután kissé megszáradt, lassan kaparni kezdem az átkozottul nyikorgó, foltos felületen: S-O-N-N-E, M-U-T-T-E-R, S-C-H-U-L-E. Nemsokára megvan a sikerélmény is, két hatalmas atyai pofon alakjában — vacsora helyett adta, csak anyám sajnált meg, mondván, hogy szegény, még kicsi... Néném pedig szípigva ismét teleírta lassan a két oldalt, késő estig. Én akkor először is illő módon bögttem, aztán sértődött szomorúsággal vettem tudomásul: nehéz írni. S aztán jön a honorárium.

„Háromnapos kínban megszült anyám. / Ennyi történt 1935-ben.“ — És még annyi: a gyermek öt és fél kilós volt, jó étvágyú és kedélyű, sokat mozgott, később sokat gügyögött, és hamar szerette volna a járást megtanulni. De ezek a tulajdonságai nem sokáig kísérték el életútján. Rendre mind elmaradoztak. Allítólag nem csak rajta múlt.

Ennyi fér egy versbe, amelyet nemzedékem akármelyik tagja megírhatott volna vagy megírhatna még ma is. Szakaszokra szabdaltam, sorait felboncoltam, lerántottam róluk a leplet. Most már más lepel borulhat rájuk. Mert sikerült ilyenképpen elérnem, hogy ez a versem — versként befejezze életét. Röviden: ez a vers most, olvasata változásával meghalt.

Béke soraira.

Harcok, csetepaték, illúziók

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy új költőnemzedék. És ez nem mese — ahogy Szabédi mondaná („hogy a napkelte helyes-e“) —, ez a szintiszta irodalomtörténeti, sajtótörténeti valóság. Amikor 1958 januárjában a Bolyai Tudományegyetem Arany János utcai aulájában sor került a Fiala szerzők előadójelentésére, az egyetemen tanuló ifjú költők (és néhány kezdő prózáíró) s a kolozsvári zene-művészeti főiskola zeneszerző és hangszeres diákjainak fellépését bevezető szerény szövegemben a nyilvánosan először itt fellépő nemzedék közös jellemzőit bizony

elég bátortalanul körvonalaztam („nem csupán az életpálya azonossága képezi az összetartó erőt: élethivatásukat érzik azonosnak, az ember, a társadalom szolgálatát”). Szunnyadó bátorságom mindössze a csattanónak szánt versidézetre korlátozódott; Jancsik Pál *Tavaszeleji napsütés* című, jellegzetesen nemzedéki ars poeticájának utolsó sorait olvastam fel:

*Mert hazudhat, mi kincseit kiélte,
mi sirba készül, ami már avitt,
— hogy rejtse szégyellt hullafoltjait —
de a fiatal nap, de a tavasz
sohasem hazudik.*

Arra már nem emlékszem, hogy Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Jancsik Pál, Ritoók János, Veress Zoltán, Lászlóffy Csaba, Szépréti Lilla, Sinkó Zoltán, Böllöni Sándor mit olvastot fel, s hogy Terényi Ede, Szalay Miklós, Szabó Csaba, Pátyol Tibor milyen zeneműveit adták elő az énekes, zongorista, hegedűs, fuvalós és fagottos kollégák, csak a lelkes fogadtatásra emlékszem vissza, ami engem is annyira fellelkesített, hogy irtam egy cikket az *Előrének, Új számadás — új számvetés* címmel. Ez pedig, úgy látszik, fellelkesített másokat (Szász János biztosan köztük volt, nekem akkor az *Előrének* csak vele volt személyes kapcsolatom), és megkértek, kezdjek sorozatot a bukaresti magyar napilapban, mutassam be most már egyenként a kibontakozó új tehetségeket (kor-, sőt részben évfolyamtársaimat). Az első cikk, Lászlóffy Aladáról — s alatta Lászlóffy egyik verse — meg is jelent, annak rendje és módja szerint, 1958. március 8-án; a második, Jancsik Pálról, már nem közölték le, Szilágyi Domokos bemutatása pedig vázlatban maradt. (Talán érdemes ide másolnom kéziratomból egy mondatot Szilágyiról, *Zúzmarás tavasz* című, 1956 decemberében közölt verséről: „Sokszor úgy érezzük verseiből, hogy köröskörül minden zúzmarás tavasz, s csak a szerelem ragyogtatja fel a napot, felejteti el a fagyos szelet.”) A cikksorozat abbamaradását, sorozattá nem teljeseződését — higgye el az olvasó becsületszóra, vagy nézzen utána a korabeli lapokban, esetleg az archívumokban — nem az én kezdő kritikusi csődöm okozta, hanem azon egyszerű tény, hogy deklaráltatott valahol, valakiktől: nincs új költőnemzedék, hagyjam hát abba én is a nemzedékesít. (Szöcs István glosszája az *Utunkban* — „Előbb essünk át a kerítésen, azután mondjuk: hoppá!” — csupán szimplóma volt...)

Hol volt, hol nem volt, volt tehát az új költőnemzedék (amelyre először, még 1956 decemberében, Gálfalvi Zsolt figyelte fel, szerkesztői minőségében beköszöntőt írva az *Igaz Szóban* „hat, új név” versei elé). A *Forrás* előtörténete persze ennél jóval gazdagabb, s már a könyvsorozat megindulása utáni időkből is bőven idézhetnék a hideg—meleg, szeret—nem szeret játékból, a nemzedéki szempontok elfogadásából és éles kritikájából — vagy éppen a szerkesztői meaculpákból. De most nem másokkal — „csak” magammal szeretnék szembenézni. Saját naivságommal, hályogkóvácás vállalkozásaimmal, illúzióimmal. Nem nyújtom memoárrá ezt a múlt-idézést, korai volna, remélem (bár a kassáki példa, a fiatalori *Egy ember élete* meggondoloztathatna valamennyiünket!). Csupán az én nemzedékhitemet, tévhitemet próbálom újragondolni, többek közt egy „nemzedéki szempontú” irodalomtörténeti kézikönyv viszontagságai, majd konszolidálódása után.

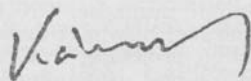
Azt hiszem, a *Tavaszeleji napsütés* s a *Zúzmarás tavasz* említése érzékelteti, miért szisszentem fel 1972-ben, amikor Csiki László „kesztyűt dobott” az ún. első *Forrás*-nemzedéknek, azt állítván, hogy ez a bizonyos első évjárat csak a forma felszabadítását vállalta, s a második *Forrás*-nemzedék vállalta fel a népszolgálat ügyét és eszméjét. Nem akarom én újrakezdeni a vitát Csiki Lászlóval — különben is azt hiszem, újabb verseit, elbeszéléseit és drámáit olvasva, hadakozva is értük, hogy a lényeges dolgokban ma messzemenően egyetértünk —, de innen indulva szeretném újraértelmezni a meszesgödör-szemléletet, amibe, úgy tűnik, mindegyik fiatal nemzedék beleesik. Persze, harcaink elején — és ez valószínűleg így természetes — mi is inkább azt tudtuk, hogy mi *ellen* küzdünk (a „hullafoltok” mindig szembetűnőbbek). A történelmi meghatározottságok, érdemek és hibák-bűnök „a harc hevében” többnyire személyek és korosztályok javára vagy terhére iratnak, s csak később higgad le az ember — a „nemzedéki szempontú” irodalomtörténész is —, és próbálja a történeteket, a magatartásokat beágyazni a korba. Ami viszont nem jelenti, hogy most már tagadja a nemzedékek s benne a meghatározó egyéniségek felelősségét. Változtatlanul az a meggyőződésem ugyanis, hogy mindannyian felelősek vagyunk a történelemért, amelyet felnőttként értünk meg, nem háríthatjuk át ezt a felelősséget személytelenített intézményekre. Szabédinek ebben nagyon — szomorúan — igaza volt. Annak ellenére igaza volt, hogy például a *Termésben* (ez ugyancsak nemzedéki keretet is jelentett) már megpró-

bált szembenézni annak a kornak a legsúlyosabb problémáival; a negyvenes évek elején, sőt közepén kevesen láttak olyan tisztán e tájak magyar gondolkodói közül, mint Szabédi, ami viszont nem csökkenti tévedéseinek súlyát a negyvenes-ötvenes évek fordulóján; nagy árat fizetett e tévedésekért, jóllehet a szigorú önbírálattal és korrajzzal (*A pacsirta, A rák*) ismét az elsők között jelentkezett.

Az irodalomtörténet körén belül maradva, a felelősség kérdését élesen veti fel a Gaál Gábor-i életmű is. Erről többször is szó esett már, irodalomtörténeti összefoglalásunk vitájában például; a Rác Győző-féle értelmezés e tekintetben meggyőződésem szerint helyes: a történelmi súlyú érdemekkel kivívott tekintély nem csökkenti a hibák jelentőségét, ellenkezőleg... És ez a számbavétel folytatható, mind a mai napig — akár a *Forrás* első és második nemzedékéig, ne próbáljuk hát mi sem másokra átruházni saját felelősségünket. A nemzedéki illúziók visszatérő motívuma például: a tisztaság, szemben az előttünk jártak tévedéseivel vagy éppen beszennyezettiségével. Csak hogy újra és újra tudomásul kell vennünk, hogy nincsenek „büntelen” nemzedékek (legfeljebb óvodás korukig maradnak ártatlanok): minden kor minden nemzedéke megoszlik egyszer, és kitermeli a maga szegénylegényeit s a maga megyei hajdúit. Ez viszont korántsem jelentheti, hogy megpróbáljunk mindent összemosni, vagyis az „egység” jelszavával próbáljuk eltakarni a szakadékokat, egyformának láttatni bünt és erényt.

Visszatérve pedig a „meszesgödör”-höz: tévedünk (tévedtünk) akkor is, amikor egy nemzedék s azon belül az egyén érdemeit és hibáit csupán egyetlen történelmi pillanathoz, többnyire fellépésük pillanatához akarjuk (akartuk) kapcsolni. A második világháború után az *Utunk* hasábjain jelentkezett fiatal írók között az első sorban menetelt például a „hajnali győzelmet” megíró Sütő András, valamivel később az „iparisták” indulóját zengő Kányádi Sándor („Együtt vagyunk dús országunk örökösei”), a *Bevonuló nótát* kiéneklő Páskándi Géza. Nos, ezt az írói indulást ugyanúgy csak történetileg lehet megítélni, mint az *Anyám könnyű álmot ígér* s az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Halottak napja Bécsben* s a *Vendégység* új etikáját; sőt, meg merném kockáztatni, hogy e két szakasz szorosan összefügg (ha nem is szükségszerűen feltételezi egymást).

Nem kioktatásul, csupán hangosan gondolkozva mondom tehát Szócs Gézáéknak, Keszthelyi Andráséknak, akik tegnap még a Dónát-szoborra nézhettek a Szamos völgyéből: hányan és hányféleképpen néztük már azt a bizonyos szobrot! Persze, jó volna, ha holnap ismét felnézhetnénk rá, ki-kí a maga módján. Tudomást véve egymásról, innen és túl a negyvenen, a harmincon, vagy akár már a húszat is komoly választóvonalként fogadva el...

Meg nem írt emlékiratainkért

Gyászjelentést kaptam a napokban. Idős, mondhatnám atyai barátom, egy falusi tanító bácsi halálát közölték velem unokái. Túl az eltávozott iránti őszinte tiszteleten, a megrendülésen, amit olyankor érezünk, amikor hozzánk közel állótól búcsúzunk örökre, mintha tüske fűrödött volna bőrömbé a levél olvasásakor: rá-döbentem, hogy jóvátehetetlenül lekéstem egy néhány hetes beszélgetéssorozatból, amelynek során öreg barátom elmondta volna az életét, egy néptanító pályafutását a század elejétől napjainkig. Valahányszor találkoztunk, mindig halasztottuk a beszélgetést, napi ügyek, apró elintéznivalók miatt sohasem kapcsoltuk be a magnetofont, most aztán már örökre üresen marad az a tekeres, amelyet a vele való beszélgetésre szántam. Mint ahogy az is üres marad örökre, amelynek egy kilencven éves havasalji földműves életét kellett volna megörökítenie. Feleségem nagyapja volt a bácsi, egészséges humorú, dolgos gazdaember, aki kilencéves korától kilencvenéves koráig dolgozott hol másnak, hol magának, aki a maga bőrén tapasztalta a világ változását az ökrösfogat s a holdraszállás között eltelt időben. Ő is elment, anélkül hogy szavai megmaradtak volna, pedig hányszor elővennem a tekeréset, mikor fiam vagy osztálytársai fintorognak egy-egy szárazabb kenyérdarab, egy elmaradt autós országjárás, egy elzárt tévékészülék miatt. Nagyapjuk vagy az ismer-

rös tanító bácsi kilencven éve nekik időtlen idő, mindent a jelenben, a jelennel mérnek, ami olyan természetes, mint a napsütés vagy az eső. Persze — ellenőrizni már nincs módom — az is lehet, hogy értetlenül állnának a magnó körül, s azt hinnék, mesét hallanak, kedvükért kitalált iskolai példát, olyant, aminek célja a kioktatás, egy felfogás meggyökereztetése, lehet, hogy „ócska szöveg“, „süket duma“ felkiáltással hátat fordítanak a készüléknek egy délszaki tájakat, gépesített körünk csodáit elébük varázsoló bárgyú tévéörténetecske kedvéért, vagy az Onedin család mindennapjaiba próbálnák beleálmódni saját őseik kelet-európai valóságát, amint azt nem egy felnőt is megteszi, ringatózva a soha nem ismert „boldog békeidők“ aranylő kódében, lévén ez könnyebb és kevésbé fájdalmas. A magnófelvételeket azonban ez esetben is el kellett volna készítenem, mert fogynak a tünt idők tanúi, és emlékiratokat, önéletírásokat csak fenn a csúcsra írnak, a nagy öregek. Azok, akiknek élete nem a nagy tömegre volt jellemző, még akkor is, ha ideig-óráig azok életét élték. S akiknek életrészét olvasságatva az a tévképzete támadhat az alkalmi vagy a történelemben járatlan olvasónak, hogy mindenki író vagy forradalmár volt az elmúlt évszázad folyamán. Pedig egyszerű emberek is akadtak, akik az események között mindössze éltek, dolgoztak, családot alapítottak, gyermekeket neveltek, hol belekeveredtek az eseményekbe, hol kimaradtak azokból; akik nem alakították közvetlenül a történelmet, csak szenvedő alanyok voltak, átlag-emberek, mint a ma átlagemberei, akiknek életéről nem szól regény, de még újságcikk sem. S ha a gyászjelentés tuskét hagyott bennem, hát ez egy meg nem írt emlékirat tuskéje. Vagy sok meg nem írt emlékirat, azoké, amelyek lehetséges szerzői itt élnek közöttünk, ha még élnek. Pontosabban amíg élnek, a maguk példás vagy kevésbé példás módján. Amely papírra, hangszalagra kívánczik, hogy ne csak szűkszávú hivatalos papírok, megsárgult újságcikkek, egy-két véletlenül megmaradt fénykép alapján írjuk meg az ezredfordulón a huszadik század krónikáját, de személyes élményekből is. Hétköznapi emberek hétköznapi esetei, örömei, panaszai talán tisztább képet adnának a korról, mint megannyi subjektív fésült — azzá habosított —, a kor nagy kérdései köré csoportosított objektív adat, s arra gondolok, minden hibája ellenére mennyivel kijózanítóbb a Nagy Olga gondozta széki parasztasszony-emlékirat vagy Tamási Gáspár önéletírása paraszti társadalmunk egykori állapotával kapcsolatosan, mint mindaz, amit hivatásos szociológusok, újságírók, riportregény-szerzők, népi és nem népi írók összeírtak erről a kérdéskörrel. Mert más kívülről, felülről írni, saját személyünket bevetítve az események menetébe, s megint más élni egy életformát, legyen az kisparaszté, zselléré, alkalmi munkásé, ONCSA-házban lakó gyári dolgozóé, kis- vagy nagytisztviselőé, gazdasági hatalmát lassan veszítő arisztokratáé, politikusé, megalkuvó vagy meg nem alkuvó proletaré, íróé, újságíróé, hogy most két világháború közötti társadalmunknak csupán néhány jellemző társadalmi csoportját soroljam fel. Tudnunk kell, honnan indultunk, még akkor is, ha a tudás fájdalmas sebek feltépésével jár együtt, ha szégyelljük is, honnan indultunk, ha nyeglének tűnő, a valóságban tájékozatlan gyermekeink számára esetleg anakronisztikus, hihetetlen ez a múlt. S valóság-irodalmunk nagyon sokkal adósa társadalmunknak. Azt hisszük, van emlékirat-irodalmunk, mert megjelent 10—15 kötetünk ebből a témakörből. Hát beszorítható a valóság egy tucat könyvbe? S igaz, hogy minden önéletrészét nem lehet megjelentetni, a műfajt azonban szorgalmaznunk kell. Nem hősök és szentek galériájának megteremtése érdekében — ezeknek életéről előbb-utóbb úgyis könyv születik —, hanem azért, hogy a hétköznapiokról is legyen fogalmunk. Tegyük hát valamit meg nem írt emlékirataink érdekében. Mert példás életűnk nemcsak a szenteknek volt.

Kovács Neve

Művelődés, közösség, nemzedék — jelentés a perifériáról

A hagyományos kulturális központokon kívül eső nagy- és kisvárosaink művelődési köreiből egy Kolozsvárról vagy Bukarestből nézve „elsüllyedtek” tűnő nemzedék keresi a helyét — a Stúdió-51 nemzedéke. E kisebb-nagyobb (számbelileg kisebb-nagyobb) csoportokat legfőképpen az jellemzi, hogy nem rendelkeznek olyan szilárd nemzedéki vagy közösségi öntudattal, amely lehetővé tenné, hogy már mindjárt peremre kerülésük kezdetén a hovatartozás felelősségével (netalán kényszerével) kezdjenek városuk ugyancsak peremhelyzetben levő művelődési életének „megváltásához”. Például azzal, hogy a létező (vagy nem létező) művelődési köröket városuk művelődési fórumává igyekeztek tenni, törekvéseiknek híveket és támogatókat próbálnak szerezni, az elszigetelt, egymással laza viszonyt fenntartó csoportok számára valamilyen közös platformot (közösségi szférát?) próbálnak teremteni.

Hogy a vita* éppen Szatmáron indult meg, az voltaképpen véletlen. Csak annyiban tekinthető törvényszerűnek, amennyiben ez a nemzedék valamilyen oknál fogva (Szatmár nem zárt város!) éppen itt és éppen most érte el azt a „kritikus tömeget”, amely szükségessé teszi az önmeghatározást. E kritikus tömeg elérése után közös dolgainkra nem lehet ugyanúgy, ugyanolyan szemmel tekinteni, mint eddig.

Görcsoldó. Városunk művelődési életében rendkívül gyér, erőtlen, vagy teljességgel hiányzik az önálló kezdeményezési, belső indíttatású aktus. Az illetékesek szabályszerűen megrendezik a Megéneklünk, Románia fesztivál különböző szakaszait, melyekre a kulturális intézmények előteremtik az anyagot és az embert. Ezenkívül a színház megtartja rendszeres előadásait, a Filharmónia a koncertjeit, a mozik kétóránként filmet vetítenek, a művelődési házak is megpróbálják ügyvelbajjal teljesíteni tervüket. Az ifjúsági klubokról szemérmesen csak annyit, hogy a jegyzőkönyvi bejegyzések igen magasröptűek. A Galéria és a többi kiállítóterem többé-kevésbé érvényesülési teret ad az itt élő profioknak és amatőröknek. De mindez olyan erőltetett célszerűséggel folyik, hogy enyhén szólva nem kedvez a művészi alkotásnak és befogadásnak.

Ki kinek kicsodája? Vidéki színjátszó csoportok, irodalmi körök és hasonló fórumok tehát valamilyen intézménynek köszönhetik létrejöttüket és működésüket. Például egy művelődési háznak. Olyan, mondhatni atyai gondoskodás veszi körül őket, amely néha terhessé válik: az intézmény már nemcsak keretet biztosít tevékenységüknek, hanem a művészi (amatőr vagy profi szintű) alkotásba is beleártja magát. Mindegy, hogy milyen ürüggyel.

Annyit mondhatok: az intézmény van az alkotókért, és nem az alkotók az intézményért. Hadd fejezzem ki azt a gyanúmat, hogy egyes esetekben azok, akik megítélnék egy alkotást (beleegyezésüket adják nyilvánosságra hozatalához), kialakítottak egy elég sportszerűtlen eljárást a műveletre. Kodifikálták a pozitív és negatív jelenségeket: ez és ez a kifejezőmód, ez és ez a jelenetfajta elfogadható, az a szó vagy formakör nem megfelelő. Számukra kényelmes dolog, az alkotókat viszont felháborítja és kedvüket szegi.

Furcsa közhelyek. Maradjunk az ifjúsági művelődésénél. Az alkotók bizony híjával vannak az ideológiai vértzetnek. Holott a művészet minden más szférával csakis elvi síkon kommunikálhat. Ez nem előjoga, hanem lényegéből következik. Sajátos eszközökkel teremt valóságot a valóságból, és ugyanezekkel az eszközökkel kénytelen jótállani az alkotásért, azért, amit teremtett. Sem intézmény, sem kritikus, sem más nem kérheti számon alkotásának külön magyarázatát, valamilyen

* A megbeszélésre a Korunk-szám megjelenésekor kerül majd sor a Szatmár megyei Szocialista és Művelődési Bizottság támogatásával.

bizonyítványmagyarázást, egy mű ilyen és ilyen indoklását. Sem bizonyos szavak, sem jelenetek, sem részletek ürügyén. Hogy világosabb legyek: megszületik a mű. Megmutatják, elbírálják, legépelik, felolvassák, megvitatják, kinyomtatják vagy megrendezik, mindenképpen át kell vészelnie néhány adminisztratív buktatót.

Nos, ahhoz, hogy eljussom a nyilvánosságához, csak annyi ereje van, és csak annyi erőre is van szüksége, amennyi értéket magában hord. Ezt az erőt érvényesíteni kell, mégpedig a szerző tehetségén, egyenes jellemén és jóindulatán kívül, szilárd világnézeti alapról, és mély ideológiai felkészültséggel. Félreértés ne essék: ideológiai képzettség nem ahhoz kell, hogy érdemben vitatkozzak valamelyik kiadóval, igazgatóval, szerkesztővel, hanem hogy felelősségem teljes tudatában forduljak a valósághoz, melyet művembe asszimilálni szándékszem. Továbbá és ugyanakkor: az ideológiai alapokhoz tartozik szerintem az a képességünk, hogy valamilyen közösséghez tartozónak érezzük magunkat.

Minden én terád vár és öbele kapaszkodik. A generációs tudat legelső felszínes megnyilvánulása a szembenállás érzése. Szembekerülök a szüleimmel, tanáraimmal, felnőttekkel vagy fordítva: az unokámmal, pályakezdő szaktársaimmal stb. A következő lépés az, hogy keresem a szálakat az enyémhez. Ha megtaláltuk, abból viszont nem az következik, hogy érvényesítjük a mi akarataunkat a velünk szembenállók ellen, hanem velük együtt. Ez a fajta nemzedéktudat érzésem szerint hiányzik belőlünk. Múzeumokban járván, emlékiratokat olvasván bizsergető, ha elmúlt korok ifjúságának dicső tetteiről hallunk. Ne vegyük rossz néven az érintettek, de magunkat nem tudom elképzelni a jövő múzeumaiban. Tudom, hogy a mi korunkban nincs szükség hadonászásra, mert már egy szilárd, korszerű társadalomba nőtünk bele, és sok mindent készen kaptunk. Dehát az ember, ha csak kívülről szemlélné az életet, elszórákozhatna rajta. Csakhogy tárgya is annak, ezért, ha van egy csepp öntudat benne, *alanyává* lehetne: alakíthatná is azt. Nincs mire várni, hogy majd eljön a hivatalos nemzedékváltás ideje, és amíg nem halljuk a gongyűstést vagy egy nagy kattanást, addig eleink nadrágszíján csüngünk. A szatmári „aranyifjúság” előszóval alkalmazza a megélhetésnek azt a módját, hogy hivatalosan feltűnő passzivitást mimel, minden felsőbb véleményt béketűróen követ, hogy aztán egy félreeső helyen, baráti körben, ellenzéki dühvel toporzékoljon. Mindemellett marad rá ideje, hogy kijátssza tartalék kártyáit, és elvtelen, de hathatós támogatással személyesen érvényesüljön. Lélektanra lefordítva: szereti, ha minden lépését irányítják, ha van fölötte egy abszolút erő, mert akkor nem kell törődnie saját sorsával. Nos, ha a generációk viszonyát nézzük: nagy vonalakban adott egy idősebb, a saját küzdelmeit jórészt maga mögött tudó nemzedék, amely természetesen vivmányainak konszolidálására törekszik, s van egy fiatal nemzedék, mely saját adottságainak és ideáljainak megfelelő körülményeket igyekszik teremteni, emberileg mélységesen indokolt energiával. E két törekvésből rajzolódik ki egy egységes fejlődési vonal. De ha egyikük erőtlenségre, és csak a másiktól vonszoltatja magát, akkor ez a vonal cickakkos.

Mindig mindent előlről. Ha az idősebb generáció azon fáradozik, hogy tapasztalatait átmentse, átadja (társadalmépítésben) az utána jövőknek, erre bizony elég kevés az esélye. A társadalmi fejlődés nem olyan út, amelyen — ha egyszer kitaposták — többször újra végig lehet sétálni. És a tapasztalat sem fényesre suvickolt vándorszerleg. Sokkal inkább tekervényes, bonyolult rovatkajú kéregkötös, melyet, ha lefejtenek a törzséről, nem való semmire. Minden csemete a saját nedvéből és rostjaiból szövi a kéréget. Az apák erejéről inkább az tanúskodik, hogy milyen horderejű feladatokat képesek adni a fiaiknak, és hogy mennyire hagyják, hogy azok elkövessék *saját* baklövéseiket. Hibáztatni pedig soha semmiért nem lehet az ifjú nemzedéket, csak egy nemzedék elmúlt, dicstelen ifjúságát.

A valóság az, ami. De nem kevesebb. Az ifjúságunk van néhány természetadta privilégiuma: nyílt a tekintete, egyenes a járása, az idegrendszere sokdimenziós, és még nem alakult ki túl sok feltételes reflexe. De nem sorolom tovább, mert ifjúságunk amúgy is kézzel-lábbal igyekszik mindme jótól megszabadulni, hogy minél hamarabb láthassa és élvezhesse a „valóságot”. Az „igazi” életet. Az „ez van, ezt kell szeretni”, az „ez van, ezzel vonulunk”, a „nincs mit tenni”, a „realitásokat el kell fogadni”, s „szél ellen nem lehet...” és még sok hasonló jelszó valóságát. Egyáltalán a jelszavak valóságát, mely a tekintetet megajándékozta a rezignáltsággal, a testtartást a félszűrséggel, az idegrendszert az angolkert nyírt idomaival.

Elfelejtjük, hogy az érzéseink, az álmok, az ideálok, a jóindulat, az álmok és az ideálok — és ezt nem áttalanán harmadszor is kimondani — valóságunknak legalább a felét teszik ki. A szembenézés a valósággal azt is jelenti, hogy el kell fogadnom a magaménak azt, ami az enyém. A vágyaimat is. Ocsmány erőszak és bűn mindezt víz alá nyomni csak azért, mert könnyebb lemondani róluik. És nem szeretném, ha valaki egy csöpp lelkesedést hallana ki abból, amit most mondtam.

Ez nem lelkesedés, ez kényszer: az embernek nincs más választása, mint hogy kiaknázzon minden emberi értéket, és éljen vele. Elképesztően sok emberi „nyersanyag“ veszett el a történelem során, és hever parlagon ma is. És úgy tűnik, mindig ez ejtette kétségbe legkevésbé az emberiséget.

Közzegzások figyelmébe. Hogy miért? Talán mert nehéz érzékelni. Kitapintani. Nem lehet számokban kifejezni. Hogy imádjuk a számokat! A statisztika virágkorát éli. Mennyiségekben gondolkodunk, bizonyítani már nem is merünk másként, csak százalékokkal és mértékegységekkel, tervezni szintén csak kilóban, méterben, percben lehet. Észre sem vesszük, hogy az a szám, mennyiség, amit megfellebbezhetetlen, döntő érvként használunk, szemben áll egy sor olyan számmal, amit nem kalkuláltunk be. Amiről említést se teszünk, ami nem tűnik lényegesnek. Vagy mondjuk úgy: amivel nem tudjuk azt bizonyítani, amit akarunk. Térjünk vissza a realitáshoz. Valós-e, reális-e bármilyen érték a társadalmi életben, amit csak reáliákkal, számokkal fejezünk ki? Nem valós. A legfőbb, az emberi értékre, energiára, tartalékra nincs mutató, nincs görbe, nincs kimutatási lehetőség, nincs jelzőkészülék. Azaz mégis van egy. A művészet. Meggyőződésem, hogy a művészet az „emberség“ mértékegysége. Megjelenése óta munkál, termel, és ha korunkban ez a szó, hogy „termelés“ a soron lévő bűvös fogalom, akkor egyszer s mindenkorra vegyük tudomásul, hogy a művészet termel és a művelődés hasznát hajt. Nem mondhatjuk, hogy itt sajnálják a pénzt a szellemi kultúrára. Azért mégis úgy él az emberek tudatában, mintha az anyagítól vonnák meg. Így mondhatja aztán egy-egy műszaki potentát: ti tulajdonképpen belőlünk éltek, nekünk meg nincs pénzünk olykor beruházásokra sem. A művelődésügy embere így vág vissza: azért nincs pénzetek beruházásra, mert ti nem éltek belőlünk.

Sok minden elvész, s át sem alakul. Vegyünk egy szerencsés esetet. A dolgozó végez a munkájával, amelynek során anyagi értéket teremt a köznek és saját magának. Aztán művelődni akar. Beindít egy készüléket, és ömlelni kezd rá a szellemi kultúra. Többnyire a televízióból. Ül a fotelben, és enged magára, mintha zuhany alatt állna, és megmondom, mi az a vízhatlan hártya, amely miatt lecsurog róla a legtöményebb „spiritusz“ is: a mű vagy műsor színvonalát leszámítva, egy téves szemlélet. Az tudniillik, hogy a mű és műélvező közti viszony egyirányú. Hogy az alkotás energiát sugároz felém, hogy rám irányul csupán, az rendben van. De hogy ettől mi megy végbe énbennem, az lényegtelen? Ez az, ami helytelen. Nincs befogadás visszajelzés nélkül. Mondjam, hogy a taps egy ilyen visszajelzés? Igen, de túl konvencionális. Többet ér a közönség arcizmának a rándulása, a feltörő nevetés, a teljes csöndnél is mélyebb, hatványozott hallgatás, de ezek még mindig csak külső jelek. Jelei annak, hogy belül forr valami, feltépődik egy seb, megérlelődik egy elhatározás, eloszlik a kétely, kitisztul egy gondolat. Ezek a visszajelzés tünetei, de egy mű befogadásának legmagasabb rendű formája az, ha a szemlélődés, vetítés, olvasás, előadás után nem sikerül kialudnom magamból a hatást, hanem másnap vagy húsz év múlva ettől az élménytől indítatva megérezek vagy nem teszek meg valamit. A közönség tehát épp annyi energiát kell hogy ki-sajtoljon magából a befogadáshoz, mint a szerző az alkotáshoz. De mi készítse erre az embereket, miért vesződjének vele, miért képezzenek magukat érzelmileg és tudatilag, hogy eddig eljussanak? A régiekkel szólva: „Ignoti nulla cupido“ (A tudatlannak nincsenek vágyai). Nos, talán itt kezdődik a meghívott kis- és nagy-közösségek szerepe. Hogy a tudást terjesszék, és vágyakat ébresszenek. Egyrészt kényszerből, hisz tudni vélem, hogy ők már nem szabadulhatnak vágyaiktól; másrészt érdekből, mert azt a végtelen nagy utat, ami az emberi tökéletesedésből hátravan, nem lehet különutasként megtenni. Ez az az út, mely elenyészővé tesz a gyámolító és gyámolítottak közti különbséget, és közössé formálja sorsukat.

Gesztikulálnak, tehát szól a zene. Városunk intézményesített művelődési élete számomra a következő képet idézi: egy közlekedési csomópont kellős közepén, csipkés szegélyű járdaszíjzenen, egy jámbor kamarazenekar buzgón muzsikál. Tudják, hogy mit játszanak, de sem egymást nem hallják, sem őket nem hallja az a rengeteg száguldó, süvítő, túlközlő, zakatoló, ordító tömeg. Elég, hogy gesztikulálnak. Ez a kijelölt helyük, körülöttük pedig zajlik az élet. A képhez még annyit: eredetileg azért kezdtek muzsikálni, hogy harmóniát adjanak a térnek.

1 db hintaszék; első osztályú közérzet. Nem ártana, ha fiatal szociológusok — ha volnának kéznél ilyenek — utánanéznének, mennyire helyettesíti az anyagi kultúra a szellemi, mennyire kompenzációs jelenség ez. Szerintem aggasztóan.

Világnézet. A világnézet jelzőit nem süríthetjük két szóba: jobb és bal. A világnézetnek színvonala is van. Az átlagember színvonala ilyen értelemben igen alacsony. Vagy nincs is világnézete, csak világszempontja van.

Miről van szó? Arról, hogy különböző művelődési csoportok tagjai egyeztetsek műveltségélményeiket. Az irodalom- és művészettörténetben és -elméletben

annyi ismeret halmozódott már fel, hogy annak mindenki csak egy töredékét ismerheti. Nos, ha meg akarom értetni magam, akkor hiába használom az én szakterületem vagy kedvenc területem terminológiáját, példatárát, kifejezésmódját. (Például, ha valaki az angol szonettirodalomban járatos, nem hozakodhat elő azzal, minden probléma kapcsán.) Más szóval: a belső és a közösségek közti kommunikáció nem más, mint felkészülés, munka kérdése.

Hullámeffektus. A hatás, amelyet ezek a csoportok kiváltak, olyan, mint a vízbe dobott kő. Elindulnak a hullámgyűrűk minden irányba, és közvetett vagy közvetlen módon mozgásba hozzák az egész víztükröt. Ha egy ilyen művelődési alakzat fel tudja fogni a parttól visszavert hullámokat, és rá tud állni e hullámok „frekvenciájára”, akkor életképes. Akkor nem kell fintorognia, hogy a víz bűdös.

En kontra én. A legfőbb bizonyítási alap nem rajtunk kívül keresendő (fővárosi vagy kolozsvári kulturális élet... tv, világirodalom, művészettörténet stb.), hanem ma a tegnapi önmagunkhoz, holnap a maihoz hasonlitsunk, és így értékeljük mindazt, amit tettünk.

Rossz szokás. Mivel nemzetiségi művelődésről van szó, hadd ejtsek egy szót arról, hogy érdeklődésünk a román anyanyelvű kultúra iránt — sajnos — még felszínes. Konkrétan csak egy dologra térek ki: az álérdeklődésre. Se szeri, se száma az olyan iskolás és felnőtt nemzetiségi műsoroknak, amelyeket a következő modell szerint rendeznek: végy egy hangzatos címet, néhány biztos hatású verset, ismert dalt, táncot stb., keverj bele találmokra néhány román betétet, és kész a semmitmondó alibi-műsor. A tanulság ugyanaz, amit az operett vétett márványba: „szeressük egymást, gyerekek”. Azt hiszem minden egészséges nemzeti öntudattal bíró román ember tiltakozna az ilyen cábár rokonszenvenyilvánítás ellen. A műsor legyen egészséges, velős, tiszta. A román szellemi kultúrához pedig forduljunk annak értékei végett, és valóban a közös sorstól indíttatva.

A szervezésről általában. A szervezés nemcsak összhang, gördülékenység, előre kitervelés, megfelelő idő—hely—légkör stb. kérdése, hanem elsősorban az értelemé. Akkor lehet csak igazán bármit megszervezni, ha annak értelme, tartalma van, és nemcsak szemfényvesztés.

Ók is. Sőt! Sokat veszített az egyetemes kultúra azzal, hogy a félénk emberek nem tudtak érvényesülni, mert az emberiség harsogóbb fele — néha önérdékből — nem karolta fel őket. Ma is inkább azon fáradozik valami útszéli pedagógia, hogy megváltoztassa alkatukat. Holott kell legyen annyi erőnk, hogy használjuk azt az értéket, ami alkatukból fakad, az érzékenységet, a körültekintést és ki tudja még mennyi emberi vonást. (Mellékesen e bekezdéshez: a szatmári arszlán könnyen kimondja: idétlen vagy! Ami azt jelenti: nincs annyi eszed, hogy kiájtssd a szabályt, vagy olyan becsületes, hogy képtelen légy csalni.)

Közlekedőcső. Ezen és hasonló megbeszéléseken senki sem lehet tekintettel foglalakozásra, funkcióra. Még tanár—diák-különségre sem. Formális különbségeknél sokkal nagyobb a tartalmi azonosság. Az iskolák értsék meg: az irodalmi kör (ez évben — szándéka szerint — művelődési kör) nem rejtőzik katakombákba, nem sugdolózik tiltott dolgokról, nem csuklyások gyülekezete; sem az iskola — pontosabban a diákok —, sem a kör nem engedheti meg magának, hogy elzárkózzanak egymástól, semmilyen ürüggyel. Nagy luxus volna. (Külön fejezet az ürüggyek és tabuk rendszerének feltárása.)

Keressd az ellent. Jőszándékú ember ne féljen a versenytársaktól. Ne riassa, ha ellentmondanak neki, tanuljon belőle. Kinek érdeke, hogy szemtől szemben ne legyenek versenytársai? Abból semmi haszna emberileg, ha egymaga hajtogatja igazát, még hogyha ez nagyobb sikerélménnyel is járna. Avagy jobb főtétűnek lenni, mint jó termésben érett kalásznak? És ne feledjük: az emberi együttélésnek velejárója a felelősségrevonás is. Enélkül arrafelé sodródnánk, amit egyik költőnk „a kölcsönös elnézésen alapuló Társadalom”-nak nevez.

Valószínűségszámítás. Két szó az amatőrökhöz. Egy bátorító: a világ eddig legértékesebb embereinek többsége eredetileg „amatőr” volt. A lehangoló: igaz, csak minden százazredik amatőrnek sikerült igazán kiemelkednie. Ez viszont milliószorosan megérte.

Befejezésképpen még csak annyit: súlyos dolgokat elmondani szükséges, mert ez az elsődleges feltétele annak, hogy elméleti és gyakorlati szinten egyaránt továbbléhessünk. Megfogalmazni őket felelősség. Nem-megfogalmazni őket viszont a legmagasabb fokú felelőtlenység önmagunkkal és azzal a közeggel szemben, amelyben élünk.

Ráp György

Milyen a kommunikációs TETT?

Hagyománytörésként könyvelhetjük el *A Hét* legutóbbi — 1979. 11. — TETT-számát. Az eddigiek során megszokott tematikus könyvecskék helyett valami olyasmit kaptunk kézhez, ami a szó szoros értelmében véve már nem is könyv. Több, mint egyszerű könyv, mert jóval többet mond el mindennapi közlésvilágunkról, mint amennyi a csekély hatvanöt oldalon leírva áll. Az egyes szövegek viszonyai, a vizuális formák (képek, karikatúrák, grafikai kivitelezés stb.) és szövegek viszonyai is hordoznak jelentést. A nyelvileg kifejtett mondanivaló mellett fontos szerepe van a nyelvileg meg nem fogalmazott, a közlemény (a könyv mint közlemény) elemeinek viszonyából kibontható jelentésnek. Tévesen ez utóbbit szokás rejtett üzenetnek nevezni, holott valójában nem rejtett, csupán nem a beszélt nyelv eszközeivel fogalmazzuk meg. Mindez a tökéletesen alkalmazott montázsnak köszönhető, vagyis annak, hogy a szerzők alaposan felmérték a befogadás alternatíváit, és a közlemény megformálásakor a megértés szempontjából optimális montázstechnikát alkalmazták.

Nyilván érdekes volna elemezni ezt a közleményt a befogadás, a megértés virtuális és valóságos módozataira összpontosítva. Megvizsgálni, hogyan kommunikálnak azok, akik a kommunikáció elméletéről írnak. De ennél még fontosabbnak tűnik az, hogy a kiadvány kapcsán megfogalmazzunk néhány olyan észrevételt, amelyek a hazai kutatásokra vonatkoznak. A számbavétel egyébként is időszzerű, lévén ez az első csoportos jelentkezés ebben a tudományágban.

Hiányolhatjuk az olyan írásokat, tanulmányokat, amelyek mindennapjaink jelenségeit konkrét vizsgálatok keretében elemeznék. Azok a tanulmányok, amelyek az elemzés igényével lépnek fel, többnyire általánosító, összefoglaló jellegűek. *Magyarán szólva: ismertetések.* Ez a lényeg a hazai kommunikációkutatás egy lényeges jellemzője irányítja a figyelmet. Nyilván sokan lépést tartanak a tudomány fejlődésével, ismerik a friss szakkiadványokat, írásaikban használják a fogalmakat/kategóriákat, bemutatják a legújabb eredményeket. Ezek mellől azonban hiányoznak a konkrét elemzések. A kommunikációkutatás eredményeiből tudjuk: a közösség létezése szempontjából létkérdés az, hogy használni tudja-e jelképpé vált sajátos viselkedési mintáit (vö. 51.). Számunkra érdekesebb lenne az, hogy a mindennapi gyakorlatban e jelképhasználat miként valósul meg, a használat során jelentkező zavarok milyen következményeket termelhetnek/termelnek ki.

Feltűnő ugyanakkor, hogy vannak tényleges vizsgálatok, de ezek többnyire múltbeli helyzetekre vonatkoznak, vagy valamilyen más (pl. néprajzi) megközelítés részei. Ezekből az írásokból két következtetést vonhatunk le. Egyrészt, hogy a kommunikációelméleti megközelítés releváns az adott kutatási tárgyra nézve. Ami kifogásolható: az olvasót kevésbé érdekli az, hogy például az elemzett néprajzi téma megközelíthető-e a kommunikációelmélet eszközeivel és hogy ez a megközelítés miképpen végezhető el. Mindez csak a kutató számára lehet fontos. Részletes, aprólékos közzétételét nem látjuk indokoltnak. Az olvasót (és a másik kutatót is!) az érdekli, hogy a kommunikációelméleti megközelítéssel sikerült-e valamilyen új eredményt kimutatni. A kötetben két-három tanulmány is példát szolgáltat a kommunikációelmélet ilyen értelemben vett „eredménytelen” felhasználására. Nyilván ez aligha róható fel a szerkesztők bűnéül, hisz ők csak a meglévő anyagból válogathatnak.

A válogatás módozatairól persze lehet vitatkozni. Ha a továbbiakban ezt tesszük, akkor ez nem annyira a vita kedvéért, inkább egy másik szempont megfogalmazása céljából történik. Az elemzett kérdéskörnek két olyan aspektusát szeretném érinteni, amelyeknek mellőzése lényegesen befolyásolja a könyv tárgyáról mint egészről kialakított képet. Ezt annál is inkább fontosnak tartom megemlíteni, mert ez az összeállítás — kimondva vagy kimondatlanul — egységes képet kívánt nyújtani mindennapi közlésvilágunkról.

A könyv cikkeiben, tanulmányaiban nem különülnek el a természetes és a szimbolikus jelesemények. (Mindkettőről esik szó bőven.) Mindennapi közlésvilágunkban ez utóbbiak fontosabbak, abban az értelemben, hogy valamilyen rejtett közlési szándékot rendelünk hozzájuk (a közlő részéről), és különböző értelmezési stratégiákat sorakoztatunk föl (a befogadó részéről) a közleményben megtalálható

jelentés kikövetkeztetése, megértése céljából. Ezek az értelmezési, tagolási stratégiák („szimbolikus stratégiák” — Worth, S.—Gross, L.) közösségre szentesített cselekvéstípusok. Minden közösség saját szimbolikus környezettel rendelkezik, amely implikálja az információk megfejtésekor fellépő szimbolikus stratégiákat. A szimbolikus stratégiák működése teszi sajátosan emberivé a kommunikációs aktust abban az értelemben, hogy feltételezi a tudat működését (a választást, a szelektálást). A kommunikációs aktus azonban nem csupán előhívja, nem csupán kiválasztja egy adott helyzetben a megértéshez szükséges értelmezési stratégiát, hanem egyúttal alakíthatja, sőt gyökeresen megváltoztathatja azt. A szimbolikus környezet, a szimbolikus stratégiák alakításával pedig egyengeti az ugyanazon szervezőelv szerint kibocsátott információk befogadásának útját. Amennyiben az egyént és/vagy közösséget érő közlések egy bizonyos része manipulatív jelleggel rendelkezik, és a közlések eme hányada a közlemények összességéhez viszonyítva jelentős, annyiban megtörténhet az, hogy a befogadó értelmezési stratégiái fokozatosan átalakulnak, és pedig a közlő igényei szerint úgy, hogy egyre optimálisabb keretként működjenek a domináns közlemények befogadásában. Nem csupán az a fontos, hogy számba vegyük a potenciálisan meglévő (funkcionáló vagy épp kihulló) szimbolikus stratégiákat, hanem az is, hogy elemezzük azok változásait, az újak keletkezését. Mindennapi közlésvilágunk sajátosan emberi specifikumát a szimbolikus összefüggések alkotják (G. Gerbner), kultúránk specifikumait pedig a meglévő és működő szimbolikus stratégiák. Egyrészt a pontosítás, másrészt a vizsgálatok céljának meghatározása szempontjából szükséges e kérdés tárgyalása.

A másik aspektus, amelyet jó lett volna ténylegesen is megfogalmazni: a szerepek kommunikációjának ténye. Aradi József bevezető cikkében utal ugyan rá, de csak annyit mond el róla, hogy ez egy újabb megközelítés (a tranzakciós elmélet). A kommunikáció mint szerepcsere elemzése kínálja talán a kommunikációelméleti problémák legkézenfekvőbb, sokak számára leginkább érthető megfogalmazási módokat. Elméleti kérdésekről szólva (ilyen például: a manipulációs manőverek, a kommunikációs szakadékok, az akadályozott kommunikáció stb. témaköre) számolnunk kell azzal az értelmezési alternatívával, hogy az olvasó az általánosító jellegű, tágabb értelemben vett megfogalmazásokat egy konkrét szituációra vonatkoztatva „érti meg”, és csak úgy. Így a közölt szöveg elveszti tájékoztató, továbbgondolásra készítő funkcióját, és csupán magyarázatként működik, csakis egy szituációban. Így eshet önnön csapdjába egy olyan szöveg, amely a befogadás, a megértés problémáit tárgyalja, de ugyanakkor rövidre zárja saját útját az olvasóhoz. Persze, adott helyzetben szükség van ilyen típusú ismeretközli, tájékoztató jellegű írásokra, sőt ezek nagyon is fontosak, de ugyanakkor szükség van ellenpólusokra is, mindennapjaink közlésvilágának „közvetlenebb” bemutatására. Erre kínál jó példát a szerepek kommunikációjának elemzése. A különböző társadalmi szerepek (családapa, férj, munkás, vásárló, utas stb.) elemzése, amelyeknek „eljátszására” kényszerül nap mint nap mindenki, talán a leghatásosabb anyagot szolgáltatná egy ilyen kiadványban.

Ez a szám mindenképpen újdonságnak számít, és — még egyszer hangsúlyozzuk — jó lenne felmérni, vizsgálni a hatékonyságát. Hosszabb távon talán segít abban, hogy hazai kommunikációkutatásunk elmozduljon a holtpontról. Ehhez — az egyik szerzőt idézve — elméleti nyilvánosságra volna szükség és minél több tényleges vizsgálatra, elemzésre.

Bíró Zoltán

„Új” biológia?

„Valahogy úgy vagyunk az étellel, mint a tengeri homokkal: ha kezünkbe vesszük, kifut ujjaink között” — így végzi Szent-Györgyi Albert híres béka-példáját, amellyel azt szemlélteti: nem is olyan egyszerű eldönteni, mi él és mi nem. Mégse csodálkozunk Gánti Tibor kérdésén: „Meg lehet-e találni azt a minimál-rendszert, amely még rendelkezik az életre jellemző összes általános sajátossággal, tehát élőnek tekinthető, de amelyből már semmit sem lehet elvenni anélkül, hogy megszűnne élő lenni?” (Korunk, 1978, 11: 934.) A feleletet bizonyos építő módszerrel fogalmazza meg. Bevezeti a *chemoton* fogalmát, felállítja reakciókinetikai dif-

ferenciálegyenleteit, és számítógépen szimulálja időbeli viselkedését. Így számos következtetéshez jut. Ehhez fűznek néhány észrevételt, rövid eszmefuttatást.

1. Noam Chomsky grammatikai bámulatosak és egyben igen hasznosak. Hogy hol? A nagy teljesítményű számítási rendszerek kidolgozásában mindenesetre. Hát az emberi nyelv területén? Itt is — de nem eléggé. Elméletének logikai éle, szigorú, matematikai szépsége vitathatatlan. Az sem kétséges viszont, hogy nincs semmiféle lényegi kapcsolata a gazdasági, társadalmi vagy biológiai élettel. Tehát nem meglepő az a tény, hogy nem tud elfogadhatóan válaszolni olyan — látszólag egyszerű — kérdésekre, mint: honnan tudja az ember, hova kell pontot tennie? Miért van több ezer beszélt nyelv bolygónkon?

Neumann János párhuzamot vont az idegrendszer és a számítógép működése között, s felismerésként közli, hogy a nyelv történelmi esetlegessége, amelyben nincs semmilyen szükség szerű. Mindenesetre — amint Salvador E. Luria is állítja — agyunk a génekben tárolt információk folytán bizonyos képességekkel rendelkezik, lehetőségeket hordoz már a születéskor. És valószínű, hogy ezek egyike a nyelv.

Mármost: a chemotonelméletben meg lehet állapítani azt, hogy egyes környezeti hatások hogyan befolyásolnak mennyiségileg és minőségileg bizonyos genetikailag programozott lehetőségeket. Lehet-e valamilyen választ találni olyan igényes kérdésekre, mint: hogyan alakulhatott ki egy nyelv? Miért van olyan sok nyelv? Ha ez legalább elvileg lehetséges volna, akkor a máris igen szép és jelentős chemotonelmélet értékelésére a felsőfok is kevés.

2. Mit várhatunk a chemotonelméletől a biológiában? Gánti Tibor így válaszol: „a minimálrendszerből egzakt módon származtatott általános törvényeket, amelyek segítségével a tetszőleges élőlény működése a szükséges pontossággal mennyiségileg és minőségileg megadható” (936.). Ha ez lehetséges, akkor szinte mérhetetlen erő van kezünkben: talán alapjaiban érintjük az élőlény—külső környezet máig sem pontosan és világosan kifejezett, kulcsfontosságú viszonyt.

Menjünk tovább, s használjuk az „élőlény” szó helyett az általánosabb „nyílt rendszer” kifejezést. Ekkor feltehető egy másik merész kérdés: milyen pontossággal határozhatók meg egy adott biológiai nyílt rendszer különböző jellemzői (paraméterei) egy T időintervallum valamely érdekelt pontjában?

3. A chemotonelmélet mérlegegyenletei révén megérthető az élő és az életelen közötti minőségi eltérés. Az elmélet egyértelműen és világosan magyarázza az élet keletkezését, és kimutatja, hogy „a chemotonok bizonyos »evolúciós húzóerővel« rendelkeznek, amely a generációk sokaságán keresztül az egyre összetettebb rendszerek megjelenését, az evolúciót eredményezi” (936.). Tehát a chemotonelmélet is szót ejt — nem is tehet másként — az evolúcióról. Jacques Monod szerint az evolúciónak három alapvető folyamata van: másolás, mutáció, szelekció. A másolás így jelenik meg a chemotonelméletben: „az utódok azonos genetikai programmal rendelkeznek” (uo.) — vagyis kifejezésre jut Monod invarianciája. A mutáció is jelen van: „a chemotonok — genetikai tulajdonságaik megtartása mellett — igen nagy mértékben képesek kompenzálni a környezetben végbement változásokat”, a folytatás pedig már a szelekciót jelzi: „a másolásnál lehetséges hibák következtében előállott változatok között a bonyolultabb variációk az életképesebbek” (uo.).

Itt álljunk meg egy pillanatra, és idézzük fel Monod néhány állítását. A szelekció a véletlen termékeire hat. Azok az egyedek maradnak fenn, amelyeknél a mutáció nem gyengíti a teleonómikus gépezet koherenciáját, hanem egyenesen megerősíti azt, vagy pedig — nyilván jóval ritkábban — új lehetőségekkel gazdagítja. Úgy tűnik, a szelekciónak ez a körülírása nem fedi teljes egészében azt, ami a chemotonelméletből kiérzik. Am így vagy úgy, egy biztos: Gánti Tibor elméletében az élővilág evolúciója többé-kevésbé egzakt módon jelenik meg.

4. Neumann, sajnos, nem dolgozhatta ki végig az önreprodukáló automatákról szóló elméletét. Lehet, hogy a chemotonelmélet megoldja ezt a feladatot, hiszen fel tudja vázolni az élő rendszer mesterséges előállításához szükséges stratégia alapjait, sőt igen fontos eredményekhez vezet az önreprodukáló lágy automaták szerveződésével és működésével kapcsolatban. Ez utóbbi pedig már csak azért is jelentős, mert lehet, hogy valamelyest oltani fogja a nagy teljesítményű számítási rendszerek software-szomját.

Nem egy tudomány bizonyítja, hogy a valóság tényei a szó útján immár hozzáférhetetlenek, a sarkalatos összefüggések a verbális nyelven kívül kezdődnek. Az élet mibenléte pedig egyike ezeknek az összefüggéseknek, tényeknek. Sőt az evolúció, az élőlény(ek) viselkedése, a sejt működése, az idegrendszer megértése — hogy csupán néhány példát említsünk — mind ide tartozik. A biológia óriási adattárát halmozott fel, és már kiérzik: mindezt rendezni kell, az alapvető össze-

függéseket pontosan le kell írni, igazán lényegi és dinamikus lehetőségekkel kell már megerősíteni. Csupán így nyerhetünk (és szükséges nyernünk) a már egyre inkább jelentkező matematikai igénynek valamennyire is megfelelő élettudományt, amelyet talán úgy nevezhetnénk, hogy *mennyiségi biológia*. Vagy *egzakt biológia*, vagy talán *új biológia*?

Gánti az élet princípiumát keresi-tanulmányozza. Előbb kémiai modellezést végez, később differenciálegyenleteket és számítógépeket használ. Késsé elidőztünk a chemotonelméletnél: ez az „egzakt” biológia reményét táplálja (joggal), és esetleges eredményei, következtetései egy cseppet sem jelentéktelenebbek kutatási területénél. Ez az elmélet egyike azoknak a fontos elméleteknek, amelyek — amennyire csak lehetséges — egzaktiságot vezetnek be a biológiába. A másik hasonló elmélet Thom katasztrófaelmélete; tiszta matematikai elmélet. E két szerző mintha csak a D’Alembert jellemezte Newtonhoz hasonló módon járt volna el, aki „észrevette, hogy ezt a tudományt egyedül a geometria tapasztalatainak szabad alávetni. Talán azért kezdte azzal, hogy föltaálta a differenciál- és integrálszámítást.” Gánti észrevette, hogy a biológiának külső lendítőkerékre van szüksége, és a kémiához fordult; felállította a chemoton. Thom csak úgy tudta világosan kifejezni embriológiai vonatkozású mondanivalóját, ha kidolgozta a strukturális stabilitásról és a morfogenezisérről szóló elméletet. Ám a matematika — így vagy úgy — mindenhol jelen van, és egyetértünk Vincze Jánossal abban, hogy igazán egzakt biológiát csak matematikai módszerekkel nyerhetünk. Hosszú cikkében (*Korunk*, 1979. 10.) részletesen szól a hátrányokról, az előnyökről, a nehézségekről, a kockázatokról. Végül pedig megállapítja, hogy ma a matematika alkalmazása a biológiában általában modellezés formáját ölti.

Hadd szóljunk a modellezésről konkrétan, és próbáljuk érzékeltetni nehézségeit.

Egy matematikai modell a biológiában nem is tiszta matematikai nyelv, nem is tiszta biológiai nyelv, és nagyon nehéz eldönteni, melyikből „mennyi” van benne, és ezek milyen „viszonyban” vannak. Hogyan döntjük el azt, hogy „mennyi” matematika van egy modellben? Mindenesetre nem úgy, hogy megszámozzuk a használt tételeket. Az alkalmazott tétel(ek), módszer(ek), számítás(ok) leleményessége — mind szinte maguktól beszélnek. Azt pedig hogyan döntjük el, hogy „mennyi” biológia van a modellben? A modellezés egy bizonyos tulajdonságra, folyamatra stb. összpontosít — ezek pedig utalnak arra, hogy „mennyi” biológiáról, a biológiának mely területeiről van szó. De egy modellt nem lehet úgy „kettévágni”, hogy az egyik részt tisztán matematikainak, a másikat tisztán biológainak mondhassuk. Egy modellt sokkal jobban jellemez ez a kérdés: milyen viszonyban áll a két fél? De ekkor tulajdonképpen azt kérdezzük: hogyan is született a modell? Hogyan alakult később a két fél játéka? Vagy ha úgy tetszik: hogyan törtenik a biomatematizálás?

Természetesen egy bizonyos életfolyamatra, jelenségre stb. figyelünk, amelynek modellezéséhez (vagy mondjuk egzakttá tételéhez) egy kiinduló keretet rögzítünk: tisztázzuk az alapvető jellemzőket, amelyeket a lehető legpontosabban megfogalmazunk (de itt nem lehet újra meg nem említeni, hogy sok fejtörést okoz számos biológiai fogalom pontatlansága) — ezt követően pedig matematikailag kifejezzük. És kezdődhet, illetve folytatódhat a „játék”, amelynek során például egyenletrendszereket nyerünk. Ez utóbbiakat szokás röviden az illető folyamat, jelenség stb. *matematikai modelljének* nevezni, amelyből várt, ismert vagy éppen váratlan, ismeretlen eredményekhez, következtetésekhez jutunk. Az első esetben szerencsések vagyunk, és kijelenthetjük, hogy modellünknek mégiscsak van értelme. Kétségtelen azonban, hogy a második eset az „igazi”. Ha viszont eredményünk eddig ismeretlen volt, hogyan döntjük el, hogy helyes-e? Ha ezt kísérletileg ki lehet mutatni, akkor jó. De elegendő bizonyíték lehet annak az útnak a helyessége is, amely az illető képlethez, egyenlethez stb. elvezetett. Igen, egy matematikai modellnek „hivatása” olyannak lenni, mint például a differenciálegyenletek elméletében az igen egyszerű, de hasznos Cauchy-problémának: a kezdeti feltételek ismeretében megadható a későbbi „viselkedés”. Más szavakkal, a modell ne legyen egyszerűen csak matematikai leírása az illető folyamatnak, jelenségnek stb., hanem legyen *eszköz az előrelátásra*.

Térjünk vissza egy pillanatra a már említett „játékhoz”. Ez tulajdonképpen a két fél állandó párbeszéde, kölcsönhatása, úr és szolga folyamatos szerepcseréje. Hadd szemléltessem ezt egy egyszerű példával. Tétélezzük fel, hogy modellezni akarunk az ingerlékenység területén. Sok egyéb mellett a nyomásra, a hőmérsékletre stb. kell gondolnunk. Nevezzük el ezeket ágenseknek. Eddig minden szabályosan történt. A továbbiakban azonban nem vizsgáljuk külön-külön mindegyik ágenszt, hanem megkeressük bennük a közöset, a legjellemzőbbet. Előfordul, hogy

több ilyen van, és akkor gondolkodnunk kell: hogyan kapcsoljuk őket az ágensekhez. Minden ágens egyik közös vonása, hogy a hatás pillanatában bizonyos értéke van. Kössünk ki ennél. És most két fontos támpontunk van:

a) egy ágens

b) az értéke

Vajon hogyan fejezzük ki matematikailag ezeket? Az egyik lehetőség a következő: egy ágens egy bizonyos T ideig hat, értékét pedig valós számnak tekinthetjük. De milyen értékről van szó? Tovább kell finomítanunk: a T időintervallum egy tetszőleges t pontján mért értékre gondolunk. És ez már egészen más. Ekkor viszont önként adódik az, hogy függvényt értelmezzünk:

$$f: T \rightarrow R$$

$$f: t \rightarrow f(t)$$

Itt közelépünk a biológia oldaláról. Bizonyos folyamatokban többféle ágens szerepel úgy, hogy nem mindegy a sorrendjük, és ha egyszerűen csak f -et írunk, honnan tudjuk, melyik másik? Igaz, ha csak egy ágenset kellene nyilvántartani, akkor megfelelő lenne az f . Mármost lehet-e segíteni rajta? Lehet, például így: lemondunk az ágens szóról, és helyette valami rövidebbet, kényelmesebbet és pontosat használunk. De mit? Mivel nemcsak egy ágens van, mi lenne, ha egy ágens helyett ~~egész~~ egyszerűen egy számot használnánk: i -t? A fenti a) és b) pontok szerint most az adott i (ágens) t -beli értékét a következő függvény adja:

$$f_i: T \rightarrow R$$

$$f_i: t \rightarrow f_i(t)$$

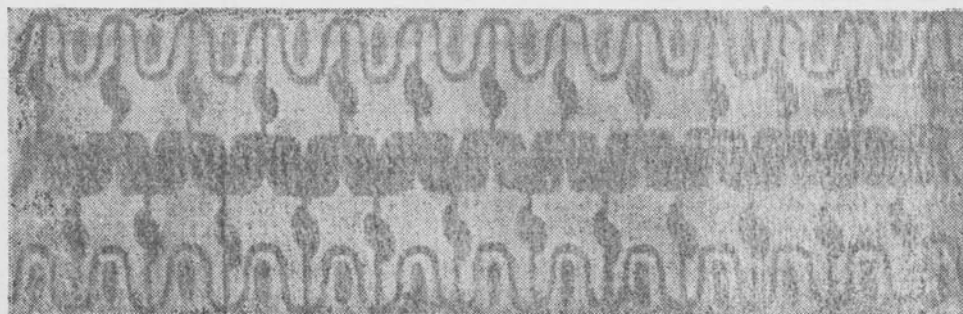
— és a fentiekhez hasonlóan tovább. Ekkor viszont már komoly akadályokat fedezünk fel. De ha sikerül legyőznünk őket, akkor egy matematikai modellhez jutunk.

Máris számos matematikai modellt ismerünk a biológiában. Említsünk meg csupán néhányat: az idegimpulzus, a szív működés, a sejtosztódás matematikai modelljei, amelyek máris oly magas igényvel lépnek fel, hogy valóságos kis elméleteknek tekinthetjük őket. És ezzel általában jellemeztük is a jelenlegi biomatematikát: a matematikai módszerek alkalmazása — bár ez nagyon nehéz — végül is valósággal „újjászervezi” a maga kis területeit; szinte kizárja a kétértelműséget, új szögből világítja meg, és a matematikára olyannyira jellemző dinamikus lehetőségekkel gazdagítja.

Kétségtelen azonban, hogy mélyebben, egészében és nem részleteiben kell megragadni az élet tudományát. Új elméleteket, új módszereket kell kidolgozni a biológiai alkalmazás érdekében. A jelenlegi matematikát — úgy, ahogy van — nem lehet lényegesen alkalmazni a biológiára — úgy, ahogy van ma. És akkor hatni kell legalább az egyikre, változtatni legalább az egyikben.

El kell fogadnunk azt a tényt, hogy a biológia igazán erőssé, ha nem is kizárólag, de főleg a matematika révén válhat. Csak így kínálhat eddig nem vagy csak kevésbé sejtett lehetőségeket — épp emiatt időztünk el a chemotonelméletnél. És ha nem is a mi matematikánk, hanem egy másik, de mindenképpen a matematika lesz nem epizód szereplője (mint ahogy ma jórészt az), s bizonyára nem is főszereplője, hanem szerzője-rendezője a biológia új felvonásának.

Dominics Sándor

Kozma Erzsébet szönyege

Gondolatok a körösrévi fazekasságról

Számos témája van a kutatónak, amelyhez vissza-visszatér, igyekszik jobban megismerni, és mélyebben behatolni a problémakörbe. Ezek közé tartozik az én esetemben a körösrévi fazekasság.¹ Bár többször „faggatóra fogtam” önmagam, mai napig sem tudom pontosan, mi az oka e vonzalmamnak. Talán az, hogy Körösréven láttam először fazekast korong mellett ülni és mintegy varázsütésre, pillanatok alatt a nyers agyagból pompás mivű korszót formálni! De nem. Ezt a csodát — mert azóta akárhányszor látom, ámulattal és csodálattal bámulom — első ízben három évtizeddel ezelőtt, a Fekete-Körös völgyében nyílt alkalmam szemlélni. Lehet, hogy vonzalmam abban gyökerezik, hogy itt lehettem tanúja először, szinte szemmel láthatóan, e mesterség apáról fiúra való átadásának. Itt láttam először — és azóta sem máshol — egymás mögé ácsolt korong mellett ülni apát és fiút, az öreg Domokos Mihály bácsit és fiát, Sándort. Szinte egy ütemre pörgött a korong, és a felsőről a kezük alól nőtt ki a hajszálpontosan egyforma szilke. Akkor még nem tudtam, csak később jöttem rá, hogy a pontos arányokat, azonos méreteket valójában az „érezséből” egyformára szakitott rögök határozzák meg. De különösen vonz a révi kantik utolérhetetlen, egyedülállóan világító fehérsége, a korszók barokkos díszítménye, eredetük, és minden bizonnyal jelentős volt egykori tanárom, Gunda Béla ösztönzése is a révi fazekasság monografikus feldolgozására. Ezek és egyebek magyarázzák, hogy a révi fazekasság visszatérő témám mindaddig, míg a teljesség igényével fel nem dolgozom.

Ezúttal azonban nem a révi fazekasság bemutatásával, történeti fejlődésével kívánok foglalkozni, hanem egy eddig még nem érintett oldalával: gazdasági-társadalmi-egészségügyi vonatkozásaival és jövőjével.

Egyik, négy-öt évvel ezelőtti kiszállásom alkalmával megdöbbenett a felismerés, hogy egyik-másik régi ismerősöm, jó adatközlőm mennyire megöregeedett, sok teherhordáshoz szokott teste megrokkant, nemes ívű korszót formáló keze reszket. Szilágyi Sándor, aki arról volt nevezetes, hogy nincs olyan különleges formájú edény, amelyet meg ne tudna mintázni, súlyosan megbetegedett. Akkor fogant meg bennem — talán a tizenkettedik órában — egy szociográfiai felmérés gondolata. Azóta Szilágyi Sándor, Gavriluț Lazár, Boer Toader, Halász Ferenc, Méhesz-Géczi János és számos más fazekas elhunyt.

Mindezek ellenére még ma is 31 fazekas él Körösréven. Közülük hat nő. Ez utóbbi meglepő, viszonylag új jelenség, értékelésére később vissza fogok térni. Maradunk egyelőre a férfi fazekasnál. Huszonöt élő fazekas! Szinte látom az olvasó csodálkozó tekintetét. Mi okozza túlzott aggodalmam? Hiszen szinte szemünk előtt szűnnek meg híres fazekasközpontok. Bevallom, e viszonylag magas fazekaslétszám mellett még némi fellendülés is észlelhető Réven. És mégis, aggodalommal vizsgálom az itteni fazekasság jövőjét.

A XIX. század végén 50 fazekast tartottak nyilván Réven.² A század első felében még komoly fellendülés mutatkozik. Hasas János, a ma 70 esztendős fazekasmester szerint 1929-ben, a híres feketetői nagyvásáron 130 kocsi képviselte a révi fazekasokat. Barbu Slătineanu 1937-es statisztikai felmérése 90 fazekasról ad számot, Biharkristyoron ugyanez évben 40, Lehecsényben 120 fazekas élt.³ A második világháború után számuk fokozatosan csökkent. A gyári termékek sok piacról kiszorították a cserépedényt. A fazekasok számára új, kedvezőbb munkalehetőségek kínálkoztak. Szerepet játszott az is, hogy ha szervezett dolgozókká váltak, öregységükre nyugdíjhoz jutottak, de könnyebben tudták taníttatni, gyermekeiket is.

A fazekasság valaha nem volt jövedelmező foglalkozás. Nehéz, fáradságos munkával, az egész család közreműködésével lehetett a legszükségesebbeket előteremteni. Érthető, hogy amint munkalehetőség kínálkozott a környéken, sokan felhagytak az egészségre káros, rosszul jövedelmező mesterséggel. Legtöbbször a községükben működő Ceramica gyárban, az élesdi Refractara üzemben, a son-

kolyosi bányában helyezkedtek el. Mások szülőfalujuktól távol eső helységekből kerestek munkát. Nem érdektelen, hogy valamennyien az agyagiparral rokon szakmában helyezkedtek el Tordán, Kolozsváron vagy Ploiești-en. Eltávozásukat sohasem tartották véglegesnek. Két-három-négy év után közelebb húzódtak családjukhoz, mint ahogyan nem váltak hűtlenné ősi mesterségükhöz sem. Szabad idejükben, vagy míg új állást kaptak, időlegesen vissza-visszatértek a koronghoz.

Aki közelebből ismeri a fazekasok életét, munkáját, csodálkozással nyugtázza ezt a szívós ragaszkodást. A nyersanyag kitermelése, hazaszállítása, előkészítése az agyag gurgoldása és szelése (ami télen-nyáron a szabadban történik), az agyag meggyúrása és rögzítésbe szakitása nehéz testi munka. A korong hajtása, a formázás ugyancsak erőkifejtést kíván. A félig kész edény szárítása hűvös időben és télen a műhelyben, a lakásban történik. A nagy páratartalmú levegő az izületek, a mázban lévő szilíciumpor belégzése a tüdők megbetegedését okozhatja. A műhelyben és a napon szárított edények kihordása az égetőkatlanhoz, a püstökhöz újabb erőfeszítést kíván a család valamennyi tagjától. A fa beszerzése az égetéshez, mázozás esetén a második égetés újabb költséget és munkát igényel. Csak ezek után kerülhet a kecses korszó, kanta, gölöncs pár lejes áron a vevőhöz. Évtizedekkel ezelőtt a fazekas, ha volt lovasszekere, 10-15 napos útra indult, s faluról falura, piacról piacra járva kereste meg az évi szükségletnek megfelelő gabonát, pénzt. Akinek nem volt lova, vagy maga vitte a hátán, rúdon, ahogyan csak tudta, a korszókat, kantákat, vagy fuvarost fogadott. Az öreg fazekasok még ma is meg tudnak nevezni 12-13 fuvarost, akiknek a cserépedény szállítása, eladása volt az alapfoglalkozásuk. A fuvaros a fazekással maradt, míg el nem adták az árut. A lovakat a fazekas tartozott ellátni. A jövedelem negyedrésze a fuvarost illette, háromnegyed része a fazekasé volt. Aki nem kívánt időt tölteni az eladással, „kofát“ bízott meg. Régen sok volt a kofa, nő, férfi egyaránt. Később részben rongybegyűjtőknek adták át az edényeket értékesítés végett. Jelenleg nagyjából a részét az asszonyok foglalkoznak az árusítással.

Sokszor, mikor kezembe vettem egy-egy szép vonalú vászonkantát, himes korszót a piacon, amelyért 5-6 lejt kértek, elgondolkoztam, mi is van e pár lejjel megfizetve? Valóban. Nem meglepő, ha ma, amikor kedvezőbb munkalehetőségek kínálkoznak, a fazekas más pályára szánja a fiát.

Fentebb utaltam a mesterség apáról fiúra szállásának tényére. A közelebbi vizsgálódás azt mutatja, hogy a mesterség egyenes vonalú öröklése nem kizárólagos. Egyik fazekas a nagybátyjától, másik az apósától sajátította el a korongolás művészetét, s kettő akadt a községben, aki ismerősöktől, amint ők mondják: „a faluból“ lesték el az agyagművességet. Viszont tagadhatatlan tény, hogy a hagyományos edények készítését igazán csak az tudja, aki gyermekkorától naponta látta, gyakorolta. Ma Réven a 25 férfi fazekas közül 17 dolgozik ténylegesen. Három betegnegyedjében van, öt ipari dolgozó lett, és teljesen felhagyott az agyagmunkával. Valamikor Körösrév ún. vászonkantáiról, a vizet hidegen tartó, fehér alapon fekete díszes máz nélküli edényeiről volt ismeretes: himzővel (4-5 soros dísznősertébből viaszba fogott ecsetféle) ékített, vonalas díszítményű kanta és száruval írott barokkos rajzú kompozícióba fogott, ősi elemeket őrző korszó volt ismeretes. Ezeket tartják ma is hagyományos, ősi révi edényeknek. A két világháború között kezdtek el az edények mázozását: előbb egyszínű zöld vagy bordó ólom máz felülettel, később szintelen mázzal, ami alól újszerű virágdekoráció tűnik elő. A század harmadik évtizedében kezdett elterjedni a gyermekjátéknak szánt gölöncs és figura. A gölöncs kezdetben egészséges szellemben alakult, a nagy edény kicsinyített mása volt. Ez részben ma is fennmaradt. Később azon igyekeztek, hogy a kis edények minél „kapósabbak“ legyenek, a fazekasmunkától idegen, színes olajfestékekkel vonták be, és még színesebb virágokkal ékítették. Ma leginkább olyan gyermekjátékokat készítenek, amelyek kevés mesterségbeli tudást igényelnek. Ezek a gipszformába préselt, olajfestékekkel színezett, változatos figurák nem mondhatók hagyományosnak vagy a régi stílus folytatásának, de még csak modernnek sem, giccses csecsebecsék. A kofák szerint ez iránt „mutatkozik“ a legnagyobb igény. A fentiek mellett két újabb törekvésről számolhatunk be. Az egyik ugyanazon téves úton halad, mint a már vázolt gölöncs és figura. A már kétszer égetett, egyszínű, mázas korszókat „ügyeskedő“ asszonyok színes olajfestékekkel, virágmotívumokkal borítják be. A másik, egészségesebb irányzat igyekszik a korondi bokállal versenyképes tenni a révi edényt. Ez utóbbiból, amikor nem utánozza szolgai módon amásokat, hanem arra törekszik, hogy díszedényé alakítsa ki egy letűnt kor használati tárgyait, esetleg sikerülhet a régi stílus folytatásaként valami új létrehozása.

A szó igazi értelmében vett fazekasmunkát Réven ma már csak hét férfi végzi. Valamennyien apjuktól tanulták a mesterséget: a 71 éves Piroska Mihály

bácsi, aki ma is kizárólagosan máz nélküli fehér edényt készít, s aki — akárcsak évtizedekkel ezelőtt — gyalogosan jár be feleségével a barátkai piacra. A fentiek közül a fehér és mázas edény mellett gölöncsöt és játékgfigurát harman tudnak készíteni. Ezzel szemben akad olyan „fazekas“, aki vagy kizárólag a gölöncs, vagy csak a figura formázását ismeri. Méhész-Géczi Imre és Szilágyi Mihály a gölöncs mellett a tányér korongolásához is ért. Érdekes, hogy éppen ők nem foglalkoznak a termékek égetésével, ezt másokra bízák, vagy így adják át a félig kész terméket azoknak, akik aztán befejezik és értékesítik őket. Négy éve halt meg Kovács János, akit a legügyesebb gölöncskészítőnek tartottak Réven. Egy nap alatt 500 darabot is kikorongolt.

A nők nem véletlenül kezdtek el hivatásszerűen foglalkozni fazekassággal. Valamennyinek férje volt fazekasmester, esetleg ő maga fazekaslány vagy fuvarosfeleség. A nők számára ez általában teljes idejüket betöltő tevékenység, ami után adót is fizetnek, hogy beteg- és öregségi nyugdíjat élvezzenek. Egyedül Piroska Plonka nem adta fel állását. Valamennyinek elsődleges feladata a fazekastermékek eladása. De olyan is akad, aki kizárólag ezzel foglalkozik. Mások emellett a fazekasoktól vásárolt kész, kiégetett gölöncsöt meg is pingálják. Egyesek vállalkoznak az agyag előkészítésére, és kiégetik a félkész árut. Egyedül Seres Mária — maga is fazekaslány — ül a korong mellé. A gölöncsöt, korsót félkészen veszi, pingálja, maga égeti, majd eladja.

A férfi fazekasok közül öten betöltötték hetvenedik életévüket. Nagyon kérdéses tehát: meddig tudnak még dolgozni. Öten közülük a hetedik, illetve a hatodik évtizedben járnak, csupán kettő fiatalabb fél évszázadnál. De ők is közelebb járnak az ötvenhez, mint a negyvenhez. Amint fentebb utaltam rá, több fazekas dolgozott az iparban. Ezek közül négynek van ipari nyugdíja. Szövetkezeti nyugdíjat élvez egy fazekas, és idővel elnyeri egy másik is. Három betegnyugdíjast tartanak nyilván. A ma még termelésben dolgozók természetesen nyugdíjassá válhatnak, ha elérik e korhatárt. Ama fazekasok közül, akik kizárólag mesterségüknek élnek, és megfelelő adóilletéket fizettek, egy nyugdíjas, négynek a jelenlegi befizetések alapján lesz nyugdíja. Két idős fazekas — Domokos Mihály és Piroska Mihály — előrehaladott kora miatt nem szánta rá magát az illetékek befizetésére, és ma hetvenegynéhány évesen még dolgoznak, piacra is eljárnak.

Megvizsgáltam az utódlás kérdését. Hány fazekasutód van a családban, lesz-e kinek átadni a stafétabotot? Ez a kérdés feleletre vár. A számos fiúutód közül egyetlenegy ismeri ténylegesen a mesterséget: Domokos Sándor. Ő maga is meghaladta a negyvenet. Évekig ipari dolgozó volt, de szabad idejében szívesen foglalkozott fazekassággal. Most betegnyugdíjban van, ennek következtében, még ha telme is erejéből, hogy időnként dolgozzon, nem teheti, mert elveszítene betegnyugdíját. Ekképpen rá mint elkövetkező fazekasra nem számíthatunk. Méhész G. Ferenc fia szívesen segít szabad idejében édesapjának, aki még dolgozik. Ő azonban váltóór a vasútnál, ebben látja jövője biztosítását. Egyelőre az utódlás lehetőségét két ifjú igéri: Méhész-Géczi Sándor és Hasas János fiai. Mindketten most tanulják a mesterséget. Gölöncsöt és figurákat készítenek, de megvan bennük az igyekezet, hogy a szakma minden fogását elsajátítsák. Nem véletlen, hogy épp ők jutottak erre az elhatározásra. Hasas János hosszú évek óta külső munkatársa a nagyváradi Arta Crișana Szövetkezetnek. Ma már nyugdíjas. Felesége, valamint Méhész-Géczi Sándor jelenleg tsz-tag.

A jövőről szólva el kell egy kissé időznöm az alkotó és a vásárlóközönség kapcsolatának kérdése mellett. Valamikor fazekas és vevő viszonya közvetlen volt. A mesterek ismerték környékük népének, valamint a távolabbi területek lakóinak ízlését, igényeit. Edényeik mindennapi használati tárgyak voltak. Mi a helyzet ma? Ismerik-e a fazekasok a modern élet szülte új igényeket? Tudtak-e az új igényekhez alkalmazkodni? Létrehoztak-e olyan, használatra alkalmas cserépféleséget avagy dísz tárgyat, amely megőrizve régi stílusjegyeket, a még élő népi közösségi díszítőelemeket, korszerűnek mondható? Sajnos, e kérdésekre nem tudunk egyértelmű igennel válaszolni.

A falusi lakosság ma is szép számmal igényli a régi fazekasárut. A nagyváradi, élesdi, telegdi, barátkai hetipiacokon, sőt, távolabb: Margittán, Szilágy-somlyón, a tavaszi és őszi feketetói és bánffyhungyadi nagyvásárokon még ma is fellelhető a régi révi fehér kerámia. 1964 óta a nagyváradi Arta Crișana Szövetkezet rendel, átveszi és értékesíti a hagyományos szellemben fogant fazekasárut. A szövetkezet bekapcsolódásával megszakadt a termelő és vevő közötti közvetlen viszony. Az új vásárlóközönség igényváltozását, a korszerű követelményeket a szövetkezet volna hivatott tolmácsolni, ebben látnánk a szövetkezet tervező osztályának irányító szerepét.

De mit tettek a helyi szervek az utánpótlás és a korszerű igényeket kielégítő újabb stílus kialakítása végett? A Körösvidéki Múzeum néprajzi osztálya és a Népi Alkotások Háza számos értekezletet tartott a népi alkotókkal, elsősorban a fazekasokkal, a felmerülő problémák megismerése és megoldása, valamint a hagyományok iránti helyes magatartás kialakítása érdekében. Ezt a célt szolgálták a kétvétenként megrendezett népi művészeti kiállítások, később az eladással egybekötött évi népművészeti tárlatok. A következetes szelekció mind a kiállítások alkalmával, mind pedig a szövetkezeti megrendelések útján — részben — sikerült a népi alkotókkal megértetni, mi az, amit az etnográfusok, művészek, szakemberek hagyományosnak, értékesnek, követésre méltónak tartanak. Az iparendelőly elnyeréséhez bemutatott mintadarabok esetében ugyanezek az elvek érvényesültek. Nemegyszer tanácsoltak el a váradi piacról olyan kofákat, akik előzetesen nem engedélyezték, giccses tömegcikk árusításával próbálkoztak. Sajnos, ez a dicséretes szándék nem mindig és nem minden piacon érvényesült. Így az Agevacoop megrendelési és értékesítő szándékában sem.

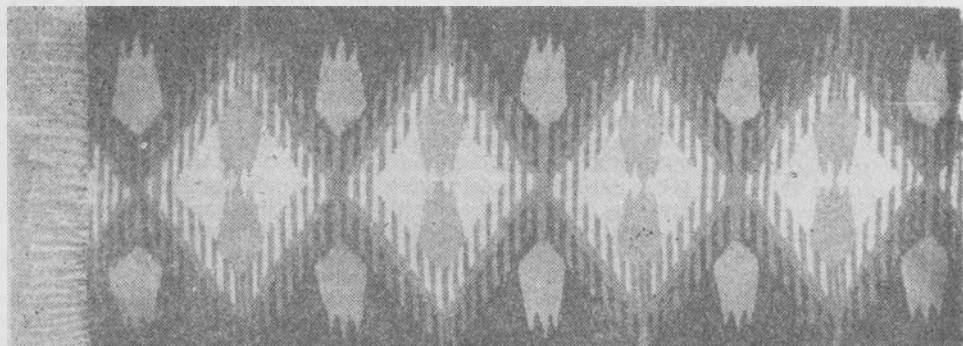
Két évvel ezelőtt a biharkristyori kísérlethez hasonlóan, Körösréven is létesítettek az iskola mellett fazekas osztályt. Ifjakat azonban nem sikerült megnyerni az ügynek; akik beiratkoztak, nem bizonyultak kitartónak. Mindkét osztály megszűnt. Most Petru Groza városban van ilyen irányú kezdeményezés.

E borúlátó cikk nem kíván lélekharang lenni. Ellenkezőleg, úgy vélem, nincs minden veszve. Még számos kiváló fazekas él Körösréven. Nemcsak fellelhető a régi, hagyományos kerámia, amit sok helyütt a múltból támasztanak fel, hanem ma is többen művelik magas, művészi színvonalon. S ami a legfontosabb: van két-három ifjú, aki hajlandó kitartani e tevékenység mellett, minden bizonytal addig, míg érezni fogja, hogy értékeli munkáját. Ha ez megvalósul, talán többen is csatlakoznak hozzájuk. De ehhez az szükséges, hogy az alkotók, az értékesítők és vásárlók között szorosabb kapcsolat jöjjön létre, felismerjék korunk, a modern idők embereinek igényeit, hogy a nemes, ősi jelleg megtartásával, a régi folytatásaként valami újat, a mai igényeknek megfelelő szépet és hasznosat tudjanak létrehozni, ami — akárcsak a régi — tömegmértékben értékesíthető legyen.

Mózes Teréz

JEGYZETEK

1. Fl. B. Florescu—T. Mózes: *Centrele de ceramică din regiunea Crișana*. Oradea, 1967. — T. Mózes: *L'ornementation de la céramique populaire de pays de Cris. Studii și cercetări de istoria artelor*. Arta plastică, 1970. 1. — T. Mózes: *Ceramica populară din Țara Bihariei, zilele folclorului Bihorean*. Oradea, 1973. 63—76. — Mózes Teréz: A körösrévi és báródi fazekasságról. In: *Népismereti dolgozatok 1976*. Buk., 1976. 97—102.
2. Kresz Mária: *Magyar népi cserépedények kiállítása a Néprajzi Múzeumban*. Néprajzi Értesítő, 1961. 24.
3. Barbu Slătineanu: *Ceramica românească*. Buc., 1938. 196.

Kozma Erzsébet faliszőnyege

Dokumentumok az Erdélyi Fialatok falumunkájáról

A harmincas évek ifjúságának útkereséséről sokat tudhatunk meg Mikó Imre *Akik előttem jártak* című tanulmánykötetéből, sajnos, nem monografikus részletességgel. A kor cselekvő tanúit szétszórta az idő, megritkította az elmúlás, s mi a később jöttek már csak fáradtságos utánajárással tekinthetünk be közelmúltunkba.

Említett könyvében Mikó Imre a legjelentősebb falukutató akciónak az 1931. évi kolozsborsai felmérést minősíti. A vendéglátó br. Bánffy Ferenc egyike volt az *Erdélyi Fialatok* első előfizetőinek és jelentős támogatóinak. Mikó nem tér ki a munkacsoport összetételére. Balázs Sándor a *Korunk* 1978. 8. számában ismerteti a kolozsborsai akciót, feltehetően az *Erdélyi Fialatok* egyik rövid közleménye alapján. Az alább közölt, eddig ismeretlen levél a munkacsoport összetételéről nyújt részletesebb felvilágosítást, de ami számunkra fontosabb, következtetni enged írója, Jancsó Béla szervezői szerepére.

Méltóságos Uram!

Az Erdélyi Fialatok szerkesztősége az évvégi munkák összerolódása miatt csak a napokban tudta tárgyalás alá venni Méltóságod nagylelkű felajánlását, hogy kolozsborsai kastélyában a nyár folyamán 2-3 falumunkát folytatni akaro fiatal szívesen lát Kolozsborsa és környéke szociográfiai feldolgozására. Szerkesztőségünk Méltóságodnak felajánlásáért ez úton fejezi ki a legmélyebb köszönetét. Az igazi köszönet azonban, érzésünk szerint az lesz, ha a munkát a kiküldötteink szép eredménnyel végzik el. Mi a magunk részéről mindent elkövettünk, hogy a legalkalmasabb embereket válasszuk ki a munkára és éppen ezért, Méltóságod utólagos engedelmével, úgy határoztunk, hogy 2 hónapra csak egy fiú: Miklós András joghallgató menne ki (aki főleg gazdasági jellegű helyzetrajzokat készítene). Egyenként 3-3 heti időtartamra kimennének: Pálffy Zoltán kvári képzőművészeti főiskolát végzett, aki a képzőművészet és ifj. Szabó Géza zongoraművész (Delly-Szabó Géza ismert magyar népdalgyűjtő és zeneszerző fia), aki, lehetőleg fonográfal, a népzene tanulmányozását fogja végezni. Aug. folyamán viszont Demeter Béla, falu-szemináriumunk elnöke menne ki rövidebb időre, a gazdasági kutatások kiegészítésére, Debreczeni László alapító-tag, az ismert kiváló grafikus a néprajzi és népművészeti kutatás teljesebbé tételére és Mikó Imre joghallgató, alapító tag, a falu kulturális kérdéseinek és világnézeti problémáinak tanulmányozására. Hisszük, hogy valamennyiük szervesen egymásba kapcsolódó munkája Kolozsborsa és vidékének lehető teljes szociográfiai felmérését fogja eredményezni. Hangsúlyoznunk kell, hogy kimenetelüket úgy csoportosítjuk, hogy Méltóságodéknál egyszerre 3-nál többen semmi esetre se legyenek.

Csütörtökön, f. hó 9-én megy ki Kolozsvárról Pálffy Zoltán, ugyanakkor, vagy egy-két nappal később Miklós András. Ifj. Szabó Géza júl. 16 után megy ki. Nagy sajnálatunkra Demeter Béla, falu-szemináriumunk elnöke jelenleg annyira el van foglalva, hogy nem teheti meg azt, amit eredetileg terveztünk, az első csoporttal való kimenetelt útbaigazítások céljából. De július valamelyik vasárnapján, esetleg már 19-én, e célból ki fog menni 1-2 napra.

Méltóságodat egyben tisztelettel kérjük, hogy amennyiben a jelzett terv Méltóságodéknak nem egészen megfelelő, vagy valamelyik kiküldöttünk nem teljesítene vállalt kötelezettségét (amit nem tartunk valószínűnek), ill. bármi kifogás ellenük felmerülne, szíveskedjék minket erről levélben értesíteni, hogy a munka eredményessége érdekében a hibát ki tudjuk javítani.

Kolozsvár, 1931. júl. 7.

A kolozsborsai csoportot végül is Miklós András vezette, első munkatársai Szabó Géza és Pálffy Zoltán voltak. A résztvevők este előadásokat tartottak a falvakban. Szabó Géza és Pálffy Zoltán távozásuk előtt már nem tudtak személyesen találkozni vendéglátójukkal, aki Bánffy Miklósnál volt látogatóban Bonchidán. Így egy-egy kis napjelentést hagytak hátra. Az akkurátus házigazda ezeket gondosan megőrizte, s így a mai napig is megmaradtak.

Pálffy Zoltán felvett képekről tesz említést, amelyeket jelentéséhez mellékelte. Ezek nem kerültek elő. Valószínűleg a bádoki templomban található díszítések akvarell másolatairól lehetett szó.

Szabó Géza, ma nyugalmazott főiskolai tanár, 27 dallamot jegyzett le, amelyek azonban véleménye szerint nem mutattak nagy változatosságot. A szerény eredményt a lakosság nyári elfoglaltságával menti, amely lehetetlenné tette az alaposabb gyűjtőmunkát.

A nevezettek távozása után, Miklós András bevárta Mikó Imrét, akivel statisztikai adatokat gyűjtött. Az anyag beleépült Mikó Imre munkájába, amely a negyedik falufüzetként jelent meg *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* címmel. Ugyanennek a gyűjtésnek az eredménye Miklós András egy dolgozata, amely az *Erdélyi Fialatok* falukutató pályázatának nyertese lett.

Demeter Béla csak ezután tett — egyedül — egy kétnapos látogatást Kolozsborsán. Ő is megjelentetett egy kis könyvecskét, a *harmadik* falufüzetet.

Ők voltak tehát a Mikó említette öttagú csoport tagjai. A levélben szerepel még Debreczeni László neve is. Ő azonban nem vehetett részt a kiszálláson. Munkaköri elfoglaltsága, az erdélyi református műemlékek felkutatása és konzerválása vette igénybe minden idejét. Személyében a legtapasztaltabb falujárót nélkülözték. Jancsó Béla megkérdézés nélkül sorolta a jövőbeni kutatók közé.

A kolozsborsai falumunka kapcsán még egy érdekes kérdés vetődött fel. Bánffy Ferenc hagyatékából egy kis papírszelet is előkerült, amelyen ismeretlen kézírással a következő áll: „*Azt is hangoztatta Jancsó B. mikor a 10 000 lejt átadta, hogy ez...*” — a többi hiányzik. A másik oldalon: „*Úgy vélem, hogy ha vannak áldozatkész és tehetős magyarjaink, valami kis, a célt ismertető felhívást kellene körözní és felhívni őket erszényük megnyitására. Az adakozó élén egy magát megnevezni nem óhajtó magyar állna ki 10 000 lei adománnyal.*”

A papírszelet egy, a süket mecénással történt beszélgetést rögzíti. Kétségtelenül valamilyen adományról lehetett szó. A Jakabffy Elemérrel, Krenner Miklóssal és Kós Károllyal folytatott levelezéséből nyilvánvaló, hogy Bánffy egy pályázatot akart finanszírozni az erdélyi magyarság történetének megírására. Csupán arra 25 000 lejt szánt. Falufüzetének ajánlásában Mikó Imre megköszöni Bánffy Ferenc áldozatkészégét, de a támogatás mikéntjére jó darabig nem derült fény. Miklós András, jelenleg budapesti jogász, egy nemrégben keltezett levelében oldotta fel részben a rejtélyt. A pontos választ László Ferenc, a lap volt szerkesztőségi titkára adta meg. Szíves közlése szerint, az említett 10 000 lejt 1932-ben folyósította Bánffy, s így fedezte a harmadik és negyedik falufüzet kiadását. A Mikó-füzet terjesztésében is részt vett, tizenkét előfizetőt szerzett.

Az itt közrebocsátott anyag egy részletkérdés adaléka, de alkalmat nyújt a témakör jobb megismerésére. Elsősorban azt a következtetést kell levonnunk, hogy a mai napig nincs a két világháború közti időszak társadalmi-politikai mozgalmait részletesen tárgyaló monográfiánk. Balázs Sándornak a *Korunkban* megjelent tanulmánya azért kelthet érdeklődést, mert ráirányítja a figyelmet az elvégzendő feladatokra, tudatosítja bennünk egy olyan könyv szükségességét, amely részletesebben igazítson el nemzetiségi létünk első évtizedeinek történetében.

Ha eddig abban a meggyőződésben éltünk, hogy a húszas-harmincas évek falukutató mozgalmait egész Kelet-Közép-Európát átfogták, és ennek a földrajzi térségnek a problémáira kerestek választ, akkor Balázs tanulmánya azt az érzést kelti, hogy az *Erdélyi Fialatok* mozgalma, ebből a közösségből félreállva, csupán az országban lezajló, hivatalosan támogatott falufelmérések ihletésére jött volna létre. Ezt a felfogást látszik bizonyítani Balázs Ferenc munkásságának futólagos, de egy kis logikai bukfencet is tartalmazó megemlézése, amely a nagy kezdemé-

nyező alakját igen meglepő módon kapcsolja Dimitrie Gusti szociológus professzor követőjéhez. (Vö. Mikó Imre bevezető tanulmányát a *Bejárom a kerek világot* című Balázs Ferenc-válogatáshoz. Bukarest, 1975.)

E mozgalmak reális történetének a megismeréséhez újra kell olvasnunk egy sor tanulmányt és több kisebb közleményt. A tanulmányok igen gyakran hivatkoznak román szociológusok munkásságára, s példaképpen állítják azt az összehasonlíthatatlanul szerényebb keretek közt folyó, két világháború közötti falukutatásunk elé.¹ Ha azonban csak ezeket a tanulmányokat olvassuk át, a mozgalom néhány fontos szellemi előzménye homályban marad. A kérdéskör kiterjedtségére Gáll Ernő *Tegnapi és mai őnismeret* című kötetének címadó tanulmánya is rávilágít. Részletes eligazító tanulmányok híján azonban elsősorban a kortársak megnyilatkozásaiából nyerhetünk egy-két támpontot. Így például az *Erdélyi Fiatalok* 1930. 6. számában Balogh Edgár számol be a felvidéki Sarló-mozgalomról; itt olvashatjuk a következőket: „Megszületett annak az új kisebbségi magyar értelmiségnek a magja, amely már nem magát tartja magyar történelmi erőnek, hanem a dolgozó osztályok feltörekvésében látja az új történelmiséget. Az értelmiség csupán az új történelmi erőkhöz való viszonyán, tehát a parasztság és munkásság osztályérdekeinek értelmi szolgálatán keresztül válhatik maga is építő részesévé az emberi haladásnak.“ Ugyancsak Balogh Edgár említi a *Hét próbában* (Budapest, 1965) az egykori szóhasználatnál „nagy faji triáznak“ nevezett Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső nevét. Azt is tudjuk, hogy az *Erdélyi Fiatalok* — így László Dezső főszerkesztő — kifejezetten rokonszenvezett Szabó Dezsővel. A lap köré tömörült fiatalok terjesztették „füzeteit“, s kiálltak mellette, amikor az írót perbe fogták.²

Jóval mélyebb betekintést nyer a kérdésben tájékozódni óhajtó olvasó néhány, nehezebben hozzáférhető tanulmányból.³ Ezekből már felsejlik: milyen bonyolult összefüggések lehettek a kor párhuzamos társadalmi mozgalmi között.

Az adatok sorjáztatása, az események pontos leírása csak a belőlük kibontott eszmék fényében nyeri el valódi értelmét, létjogosultságát. Így talán nem tűnik túlzónak az az igény, hogy társadalmi mozgalmaink krónikáján túl azok általános érvényű tanulságait is levonjuk, s indítékaikat biztos kézzel bogozzuk ki egykori társadalmi-eszmei közegükből. A már idézetteknek kívül érdemes felülni Jancsó Elemér egyik, szintén nem túl széles körben ismert, 1935-ös tanulmányát⁴, melyben a következőket olvashatjuk: „A »Sarló«, a »Bartha Miklós Társaság« és az »Erdélyi Fiatalok« egy olyan mozgalomnak vetették meg az alapjait, amely hivatva lett volna a társadalom szemléletében megkövesedett magyar középsztyályt a mai időknek megfelelően átalakítani és ezt a magyar parasztság gazdasági és szellemi felemelésének szolgálatába állítani. Mindhárom csoport a szomszéd államok szellemi felemelésének szolgálatába állítani. [...]

Mindhárom mozgalomra jellemző, hogy bár három író gondolatvilágának hatásából indultak el, a magyar megváltást nem az irodalomtól, hanem a társadalomtudománytól várták, és a modern magyar irodalom legnagyobb értékének nem a nyelv megújítását tartották, hanem azt a világnézeti erőt és útmutatást, amely regényeken és verseken át a magyar társadalom forradalmi megújításának szüksége felé mutatott.

A három hasonló mozgalom legfőbb gondolatai közössége nem az egymástól elkölcsönözött szellemi fegyverben, hanem a közös forrás (Ady, Szabó, Móricz) ideológiájának hatásában állott, s így a fentemlített »szellemi egység« csupán szimbolikus erejű volt, és csak addig tartott, ameddig a romantikus célkitűzések világából a realitások sokfelé ágazó világába le nem szálltak.“

Ha a falumunka erdélyi kezdeteinek történetét vizsgáljuk, mindenütt jelen van az az igyekezet, hogy a kor súlyos politikai és gazdasági körülményei között, nemzetiségi létünknek a faluban biztos támaszt találjanak. Személyi kapcsolataik és munkássága révén így kap Jancsó Béla alakja különös jelentőséget. Az egykori szegedi egyetemi hallgató, a Szegedi Fiatalok elnevezésű csoport aktív tagja, Buday György oldalán vett részt a falufeltárásokban. Jelenléte mintegy jelképes kapcsolóként köti össze egykori fiataljainkat nagy eszményképeikkel. De mindezeknek a kibontása, a kölcsönhatások felmérése már nehezen oldható meg alkalmi szerzők tanulmányai szintjén.

Moravék László

JEGYZETEK

1. Az ilyen jellegű tanulmányok közül a következőket említhetjük: Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom*. Erdélyi Múzeum, 1935. 7—9.; ifj. Nagy Géza: *A román falumunka*. Hitel, 1935. 4.; Szabó T.

- Attila: *A transylván magyar társadalomkutatás*. Hítel, 1938. 1., 2. és *Az első munkatábor*. Hítel, 1937. 1. — Ezekon kívül az *Erdélyi Fiatalok* 1933. 4. és 1936. 1. számában találunk hasonló vonatkozású anyagot. Újabban, a *Korunk* 1970. 6. és 1977. 1—2. számában is közöltek a harmincas évek falufelméréseiről.
2. A „triász” felbukkan folyóiratuk 1939. 3—4. számának szerkesztőségi cikkében (Móricz Zsigmond). Az 1939. 2. szám szinte teljes terjedelmét Szabó Dezsőnek szentelik.
 3. Az idézett Mikó Imre- és Gáll Ernő-tanulmányokon kívül elsősorban az ifjúság fokozottabb szerepvállalását és a generációs öntudat jelentkezését kiemelő Venczel József-közlemény, *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása* (a *Magyar Kisebbség* 1933. 3—4., „ifjúsági” számában) érdemel említést. A kapcsolatokra és előzményekre bőven találunk utalást az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain is (1930. 10—12., 12—14., 25—27., 97.; 116., 137., 138., 139.). Ezek a közlemények is bizonyítják, hogy vizsgálódásaink folyamán nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Sarló, a Bartha Miklós Társaság és a Bethlen Gábor Kör munkásságát.
 4. Dr. Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében. 1914—1934*. Bp., 1935.

Gál Sándor kiadatlan levelei

Az 1848—1849-es harcoknak szerves része a székelység általános felkelése az osztrák önkényuralom ellen, a hűbériség megszüntetése, a szülőföld védelme érdekében. E szabadságharc kevéssé ismert kiválóságai közé tartozik Gál Sándor, a székely forradalmi hadsereg egyik szervezője és parancsnoka, az olasz szabadságharc Európa-szerte ismert tábornoka.

Csikszentgyörgyön született katonacsaládból 1817-ben. A kézdivásárhelyi katonai iskolában, később pedig Olmützben tanult. Bár katonának tehetséges ember volt, az akkori császári hadseregben politikai magatartása miatt a hadnagyi rangnál feljebb emelkedni nem tudott. 1842-ben, 25 éves korában kilépett a tiszti karból, és hazatért falujába gazdálkodni.

A forradalom őt sem hagyta nyugodni. Beállt a forradalmi hadseregbe, ahol nemsokára századossá léptették elő, s megbízták a forradalmi hadsereg szervezésével. Fáradhatatlanul járja a Székelyföldet, szervez és toboroz. Ott találjuk az agyagfalvi gyűlésen is. Az itt szervezett székely sereget Puchner alvezérei marosvásárhelynél megverték, de Háromszék, Gál Sándor vezetésével, tovább szervezkedett.

Közben Bem tábornok leváltja Dorschner csiki ezredet mint olyant, aki megszegte a forradalomra tett esküjét, és helyette Gál Sándort nevezi ki az 1. székely határőrezred parancsnokává, ezredesi rangban azzal a megbízatással, hogy szervezen székely határőröket a forradalmi hadsereg számára, és biztosítsa a rendet a helyzet követelményeinek megfelelően. (Bem tábornok 1849. január 14-i keltezésével nevezi ki Gál Sándort az 1. székely határőrezredhez ezredesnek. A szakemberek mindmáig nem tudták pontosan tisztázni: G. S. mikor foglalta el új beosztását Csikszerezében. Eudás Miklós január 18-ra, Benedek István január 25-re teszi ezt az időpontot. Az általunk itt közölt levelekből pontosan megállapítható, hogy G. S. 1849. január 22-én érkezett Csikszerezébe, ti. a főkirálybírónak Csikszerebe, január 23-i keltezéssel írja levelét a Bizottmányi Gyűlés összehívására. A főkirálybíró még aznap — január 23-án — levélben válaszol G. S.-nak, amelyben többek között ez áll: „Az estve [tehát január 22-én] azonban tudomásomra jutván az Ezredes Ur megérkezése” ... stb.)

Gál Sándor „kötelességének tekinti” Bem tábornoktól kapott feladatának végrehajtását. Az alábbi — eddig nem közölt — leveleiből is kitétnik, hogy forradalmár lendületével, a katona pontosságával, a vezető ember következetességével, a politikai széles látókörével fog hozzá feladatainak végrehajtásához.

Balási Josef főkirálybíró Urhoz!

1. Székely gyalog Ezred

Csikszereda Január 23-án 1849.

Nemzetiségünk és alkotmányos szabadságunk megvédésére felhívó jelen időben szükség lévén minden perczet a közérdek előmozdítására használni, kötelesnek érzem magamot ezennel idezárt Bem tábornok Ur kinevezése és felhatalmazása következtében felszólítani főkirálybíró Urat f.h. 25-ére délelőtti 9 orakorra egy képviseleti bizottmányi gyűlés kihirdetése iránt.

A' gyűlés tárgyai a' vitatkozásból fölmerülhető kérdéseken kívül leendnek a' már általam elintézt Tábör rendszerezésnek tudatása, — a' szék gazdasági, political, fenyítették ügyeinek, a' személy és vagyon bátorság kellőlegi fenntartása érdekében leendő rendezése.

Kivántam tudatni azt is főkirály bíró Urral, hogy a' polgári kormányzás mellett ellenörökül Mikó Mihály és Biális Ferencz Urak alkalmaztattak miről Bem tábornok Urhoz feljelentésemet már meg is tettem — a' kinevezett polgári biztosok működése rögtön megkezdődvén azoknak ellenörsege és telyes befolyása mellett fognak minden polgári ügyek kezelteni. A' gyűlés kihirdetését kérem mostani sürgös körülményekhez képest úgy intézni, hogy a' minden falu részére külön példányban küldtessen ki. —

Gál Sándor
Ezredes.

Borítólapon: No 5, Az Ezred Kormányától, Balási Jozseff Fő Királybíró Urnak, Csik-somlyón. Hvtl. siető (G. S. jelzésű pecséttel viaszozva).¹

II.

Első Székely Gyalog Ezredi Ezredes Gál Sándor Úrhoz

Csik Somlyón Januarius 23-án 849

A' Magyar Tábör közel léte, előre azon határozatra birt engemet a' Tisztsséggel egyetembe: hogy annak fogadása és a' Néphangulat előleges nyilváníthatása végett, Bizottmányi Nép Gyűlést hívjak öszve, még pedig hogy a' legtávolabb Falubais a' Rendelés el jutása után Gyűlés tartathasson, 's a' Gyűlés tagjais ideibe mind meg érkezhessenek, a' folyó Januarius 29-kére; Az estve azonban tudomásomra jutván az Ezredes Úr meg érkezése, 's egyszersmind a' környülmények változása, a' Levelek szét küldését mára halasztottam, 's meg értvén hozzám küldött beces levelebből abéli kívánatát; hogy a' Nép 25-kére jönne öszve, mint hogy az már kivált a' távolabb Vidékekről illő készület mellett meg nem eshető, az általam kitűzött terminusba meg egyezni, vagy ha általam még nem tudható környülmények ellenének, hogy 27-kán elébb ne tartasson, abban meg nyugodni, 's engemet is Levelem meg vívője által, a' körlevél ahozképesti alkalmazhatása végett, értesíteni kérem.

Balási Jósef
Fő Kir Bíró

Nékünk a' leg gyorsabban kell rendelkezni, azért kérem minden esetre 25-én délutánra öszgyűjteni a' képviselőket — a' tanácskozásnak éjjel is folyni kell — mig rendbe jövünk.

Gál Sándor

23-ik Jan 849

Borítólapon: E. 29. 849. A' Főkirály Birótól, Első Székely Gyalog Ezredi Ezredes. Gál Sándor Úrhoz CsikSzeredába, Hból, siető. (viaszpecsét)²

III.

Gál Sándor ezredestől.
Csikszereda, jan. 28, 1849

Balázi József főkirálybíró urnak.

Hazánk fölötté terhes átalakulási körülményei közt Bem felsőerdélyi főhadiparancsnok urtól a' Csiki határőrezred ezredesévé kineveztetvén, midőn helyemet elfoglaltam, minden intézkedéseim 's rendelkezéseimben szem előtt tartám azon iránypontot, mit ily körülmények között eltéveszteni nem lehet t. i. a' régi rendszerből kibontakozást — a' jogegyenlőség elvein — legzélszerűbben eszközölni.

Jelenleg nem csak e szék, hanem szinte egész hazánk hadilábon áll következőleg e székben is a' közigazgatási folyamannak a' körülményekhez szabottnak kell lennie.

En úgy intézkedem mindazon által, hogy a' polgári kormányznak is hatásköre megmaradjon, nem csonkítván annak tekintélye.

S erre vonatkozó rendelkezéseimben nem feledém el az érdekek egygyé olvasztását.

S midőn ily szempontból kell hogy működjem, sajnoson esett értesemre, hogy a' főkirálybíró ur egy, Bialis Ferencz főjegyző urhoz intézett levelében némi kifogásokat tesz a' felállítandó új kormányzati rendszer iránt — nem vevén komolyan fontolóra terhes körülményeinket, s nem azt, hogy régi állapotunkból ki kell bontakozni már valahára.

En távozó félben levén, hogy székely véreimmel harcmezőre szálljak és Erdély megmentésében harcosaimmal részt vegyek: barátságosan ajánlom a' főkirálybíró urnak, hogy addig, míg mi a' harcmezőn vérünket ontandjuk, addig a' főkirálybíró ur, a' kinevezett nemzetőri főparancsnok ny. őrnagy Tamás András urral a' legbarátságosabban egyetértsen, és az igazgatást mindenekben a' közgyűlési határozat szerint vigye.

Különbön értésére kívánom adni a' főkirálybíró urnak, hogy a' szék, rendőri tekintetben Tamás András ny. őrnagy s nemzetőri főparancsnok ur alatt fog állani.

Gál Sándor
Ezredes.

Borítólapon: Gál Sándor ezredestől Id. Balázi József Csikszéki főkirálybíró urnak, Cs. Somlyón, Hból, E. 34, Béadot Januárius 29, 849. (G. S. jelzésű pecséttel viaszozva.)³

IV.

12. sz.

Székely hadfőparancsnokság.

Főkirálybíró Balásy Jóseff Urnak

Csik Szereda Mártzius 2-án 1849.

Mint a' mellékletekből kitezik, Erdélyi főhadvezér Bem tábornok Ur által vissza küldtettem a Székely földre:

1-ör Hogy a' hadi erő mentől nagyobb számbeli kiállítása iránt gyorsan intézkedjem.

2-ör Hogy Naszod vidékére [...] Székelyeket telepítsek. —

3-ör Hogy a' hadi készülétek iránt — milyen az ágyu öntés — puskaapor készítés s.t.b.i. sietőleg rendelkezem. —

4-er Végre az úgy nevezett Gränz systemát (:határőrendszert:) eltörölve a Székely székeket a' törvényileg megállított Honvédi szabályok szerint organizáljam. —

Ezen elhivattatásom folytán

1-ör Az ujoncz állítást — vagy is a' Honvédsereg alakítását elintéztem — még csak vadász csapatok és a' tartalék sereg felállítására van hátra — erre nézve határozatlik —

a. Hogy a' vadász csapathoz csak olyan egyének állhatnak bé, kik a' törvény által nem köteleztetnek a' Honvéd sereghez besoroztatni t. i. a' 26 évet feljül haladták. —

b. A' tartalék sereghez pedig 26 évtől fel 50-ig és mind azok a'kik a' Honvéd seregtől felszabadultak — besoroztatnak, viszik a' belszolgálatott és őrzik a határt zsold mellett. —

c. Azok kik a' Honvédsereghez tartoznak — minden század vidékibe ösze iratva — hetenként gyakoroltatva és lassanként fegyverrel ellátva kimozdítatnak. —

2-or A' ki telepítés ügyében — az ide zárt proklamatio nyomán akép rendelkeztem — hogy 26 évestől fel 40-ig — kik önkéntesen kívánnak kitelepedni és azon kívül kötelezve a' jóságatlanok (:proletáriusok:) és spuriusok vidékenként legfeljebb folyó ho 10-dikeig Századokba és Zászlóalyakba alakítva — Marosvásárhelyre vezetésenek — honnan a' birtokba inepélyesen fognak bévezettetni [..]

3-or Hadi készülétekre nézve akép intézkedtem, hogy a' K. Vásárhelyi gyáron kívül a' Csik Szt Domokoson is ágyu öntő golyó öntő és löpor gyárat állítsanak, mihez a' megkívántató anyagokat részint Bem tábornok Ur részint magam is megrendeltem — valamint a' szükséges pénz öszveg megküldéséről is intézkedtem. —

4-er Mi a' Székelység organizátioját a honvédi szabályzat értelmében illeti — erre nézve:

a. Az első pontban felhozott honvédelmi intézkedések által az első lépés már megtéetett.

b. A' térparancsnokságok felállítása által rendőri tekintetben már némi öszhangzás jött létre. —

c. A' több féle jurizdiktioik egyé olvasztása által az átalakulás már szillárd alakra van fektetve. —

De tűnnek fel még lényeges bajosságok, melyeket csak akkor lehet tökéletesen el enyésztetni midőn a' törvényileg megállított honvédi szabályokat kezünkbe kaphattuk — mi véget sürgőnyleg irtam Debrecenben. — A' legnagyobb bajosságok közé tartoznak. — A' Katonai kormány által kezelt pénzek iránti számoltatás milyen a

- A). Reventikált havasok pénze
- B). Az árvák pénze
- C). A ló táp pénz
- D). Az áladalmi javak átvétele. —

Minthogy a' Graenzz Systema eltörlése által a' határörvidéki ezredek kormánya is megszüntek lenni — célszerűnek látom az említett ügyek tisztába hozatalára vidékenkint bizottmányokat kineveztetni — mellyek a' számadásokat megvizsgálják az áladalmi javakat és a' Székely fő hadi parancsnokságnak további határozat véget bé küldendik. —

Mig ezen bizottmányok működéseiket megkezdenдик kötelessége leend az illető honni katonai kormányoknak a' nevezett ügyeket rendbehozni. —

Bem tábornok urnak czélja az, hogy Székelyföldön — a' jelen veszélyes körülmények közt mindenáron centralizátio eszközöltessék — e' végre bizot meg engem a nevezet ügyek elintézésével — mely megbízatásomnak megfelelni — ha szirtos akadályok is gördülnek is előmbe a' haza megmentéséért és jövendő béli anyagi és szellemi jó létünk meg alapíthatásáért — szigoru kötelességemnek tartom — és minden hatalmamba álló eszközöket felhasználni nem kések. —

A' centralizatio érdekében:

1-ör Minden vidéki parancsnok t.i. a' tér és hadi parancsnokok kötelezsetnek jelentéseiket számadásaikat (: t.i. minden holnap végén:) a' Székely hadi parancsnoksághoz beküldeni — honnan a' rendeleteiket is veendik. —

2-or A' parajdi só bánya hivatal valamint a 30-adok is arra utasítottak, hogy a' pénzeket minden két hét lefolytával a' Székely fő hadi pénztárba adminisztrálják hogy inen a' hadi költéseket fedezhessük és a' fizetéseket kiszolgáltassuk. —

3-or Polgári perceptorok is kötelezsetnek időnként a bé szedett pénzeket ide adminisztrálni — mivel a polgári tisztviselők is innen veendik fizetéseket. —

4-er A' tér parancsnokok kötelezsetnek az új rendszerbe kiszabott fizetési kimutatás szerént a' havi fizetésekre s.t.b.i. megkívántató pénzösszeget kiszámítani — és ide legfeljebb 14 napok alatt bé küldeni. —

5-ör A' térparancsnokok kötelezsetnek továbbá arra is, hogy mindenről mi a vidéken történik tudomást szerezzenek — különösen — a lovas vadász és egyéb csapatok alakításáról. —

Ezeknek alakitoitól a létszámot bekíványa és a Székely hadi parancsnokságnak minden héten bé küldendik, annyival is inkább mivel az egész Székelyföldön álomásoló és alakuló sergeknek létszámát innen a' hadügyminisztériumhoz — Nagy-

váradi 6 és 8-adik had megye parancsnokságához — valamint az országos biztos és Erdélyi fő hadvezérnek időnként megküldeni nékem kötelességévé tétetett. —

Hogy az ujon alakult sergeket tanult tisztekkel láthassuk el czélszerűnek látam K Vásárhelyen és Csik Szeredában a' hadi oskolák felállítását a' honvédelmi bizottmány elnöknek és a hadügyminisztérium[nek] indítványba hozni — és pedig oly képpen — hogy csupán 15 évet felyül haladott és oskolákban járt ifiak 17 évig (:kik a' honvéd sereghez nem köteleztetnek:) vétetessenek bé hat holnapki kursusra, mi alat a' legszükségesebb hadi tudományokba — a' tüzérség és utászi szolgálatban elméletileg és gyakorlatilag oktatatnak. Igy a' magyar sereg minden 6 holnapban 100—200 tisztségre alkalmas ifiakat nyerne — azonban az elemi oskolák is folytassanak és lehető jó karban állitassanak. —

Felhívom a' főkirálybiro urat ezen nyilt rendeletett haladék nélkül közé bocsátani, de egyszer s mind fel kérem hathatos bé folyásával és tapasztalt hazafisági buzgalommal a' fenn forgo korszerű át alakulás ügyében lankadatlanul működni.

Gál Sándor
Ezredes

Borítólap nélkül, negyedik oldalon a felső jobb sarokban: E. 78. 849. 4

A leveleket közli Antal Imre

JEGYZETEK

1. Csikszeredai Állami Levéltár, Csikszék levéltára. 284. iratcsomó, 3167. ügyirat.
2. Ua.
3. Uo., 2955. ügyirat.
4. Uo., 3183. ügyirat.

Kádár Gyula

Anatole France londoni pohárköszöntője

1910. augusztus 2-án Barabás Ábel, a fiatalon meghalt nagy tehetségű kolozsvári irodalomtörténész, weimari tanulmányútja alkalmával vette kézhez dr. Boros György néhai unitárius püspök levelét, melyben értesíti, hogy augusztus 9-én Berlinben lesz egy angol kongresszusi társasággal, ahol ő a kongresszuson felolvasást tart; a kongresszusi társaság augusztus 11-én Weimarba kíván látogatni, s ezért kéri Barabás Ábelt, hogy legyen kalauza és tolmácsa a kongresszus tagjainak Weimarban. Ez alkalommal kapta meg Barabás Ábel a kongresszus egy tagjától az 1910. július 10-én Londonban, az angol írók Anatole France tiszteletére rendezett bankettjén elhangzott üdvözlőbeszédre válaszoló pohárköszöntőt, melyet angoltól magyarra fordított, és megőrzött. Anatole France szövegét Barabás Ábel kéziratosságotatéból közöljük.

Folyó hó 10-én este Londonban a Savoy vendéglőben Anatole France-nak, a híres francia írónak tiszteletére az angol írók egy bankettet rendeztek! Mintegy háromszázan jelentek meg ott, urak és hölgyek vegyesen, a mai angol irodalom színe-jáva. Az összejövetelen Lord Redesdale elnökölt. Ő mondta az első pohárköszöntőt, melegen üdvözlőlvén az illusztris vendéget. Erre Anatole France a következőleg válaszolt:

„Nem tudom biztosan, vajon nem álmodom-e. Ez a fényes és szíves fogadtatás, melyben engem ily sok kiváló férfiú részesít, férfiak, kiknek nevük, műveik, kiknek gondolataik oly sok nagyságot, erőt és szépséget képviselnek: mindez bizonyára álom, s velem a régi elbeszélésből ismert félszemű szolga esete ismétlődik meg. De ha mindez álom, szerénytelenség volna tőlem azt kívánnom, hogy föl-

ébredjek. Mert micsoda tündér, melyik jó szellem sugallhatta Lord Redesdale-nek azt az épp oly alapos, mint szíves, gyönyörű beszédet, mellyel engem tisztelt meg? Kérjék minden szavából a szép angol hagyomány: az önök államférfiainak magas műveltsége, kiknek tüzes politikai beszédeit egykor a klasszikus szépség ékesítette. Könyvet lehetne írni arról, hányszor idézték Fox és Pitt idejében az angol parlamentben Virgilt, s nem tudom, vajon nem irták-e meg máris azt a könyvet. (Tetszés.)

Lord Redesdale meg fogja nekem engedni, ha nem reflektálok azokra, miket én rólam mondtott, ez túlságosan büszkévé tenne; hadd emlékezem csupán arra, amit a regényről, az epikus költészet emez egyszerű, modern fajtájáról mondtott. Igenis, egyedül a regény az, melyben még fönnmaradt számunkra valami az ókor eposzaiból, ez őrzött még meg valamicskét az Iliászából meg az Aeneiszból. Igen találó mylord, amit ön a regényről mondtott, találó, mert ön az a bámulatos író, ki fölfedezte Japán mondáit, s megismertette Európával a chrysanthemumok hazájának hősi elbeszéléseit, de találó a megjegyzése, kiváltképpen azért, mert ön — angol férfiú. (Tetszés.) Két évszázadon keresztül az önök honfitársai alkották e nemben a mesterműveket. Említsem-e Richardsonnak, Fieldingnek, Swiftnek, Defoe Dánielnek, Walter Scottnak, Dickensnek, Thackeraynek, Eliot Györgynek neveit? És itt megállok, hogy ne részesítsem a jelenleg élőket korai apotheosisban. Anglia szülőhazája a regénynek, éppen mint Normandia az almának, Valencia a narancsnak. Miért? E kérdésre vagy egy vaskos kötettel, vagy egyetlen szóval lehet felelni. Feleljünk rá egy szóval. Lord Redesdale már sejtette a választ: a regény természete bensőséges, kedélyes és egyszerű, amilyen egyszerű, bensőséges és kedélyes az angol lélek. (Tetszés.)

Ezek szerint hát én nem álmodom, banketten vagyok, látom a poharaknak s a vendégek jóságos arcainak csillogását. És kezdem megérteni, miért hívtak önök ide engem. En az önök számára itt egy symbolum, egy allegória vagyok. A francia irodalmat képviselem ez asztalnál, amiként valaha Momoro polgár képviselte az ész istenségét a francia forradalomban. Igaz, nem vagyok istenség, s még túlságosan eszes sem, hanem hát ez a hasonlat olyan kényelmes, hogy nem akarok tiltakozni symbolummá való választásom ellen. Azt gondolom magamban, talán nem volt kellemetlen önökre nézve asztalukhoz hívniük egy francia embert, ki elég gyöngé arra, hogy írjon (egy költő filozófus mondotta, hogy a hallgatás az egyedüli nagyság), aki tehát, mondom, elég gyöngé arra, hogy írjon, de megvan legalább az az érdeme, mit önök oly nagyra becsülnek: gondolatait minden tetetés nélkül mindig kimondja. (Tetszés.)

Végtelen becses az ön vendégük előtt az a szerencse, hogy alkalmat adtak neki kifejezhetnie tisztelőt és meleg szeretetét Anglia iránt (tetszés), bemutatathnia hódolatát önöknek, kik itt mindnyájan az angol alkotó genius képviselői, kik nagy tehetségű nemzedékeknek oly hosszú sora után jelenben közlik velünk Shakespeare és Bacon nagy és mély szellemét.

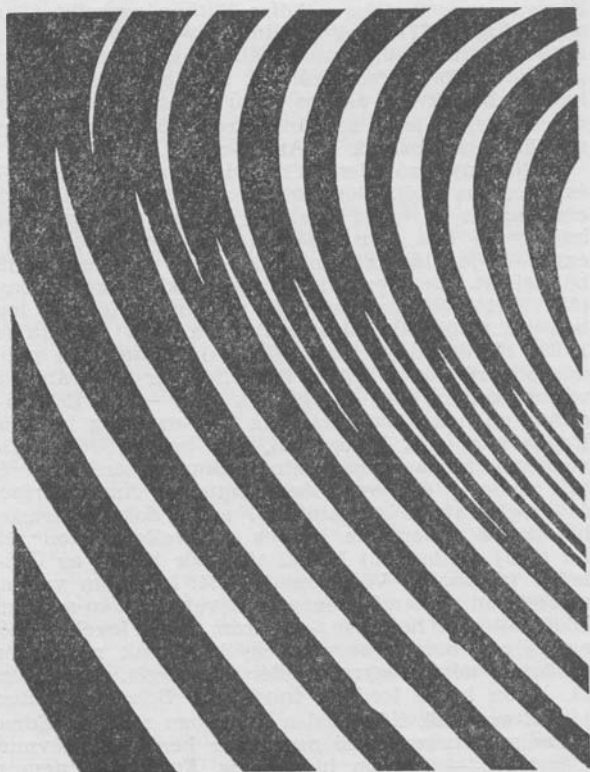
Ebben az angol szellemben, melynek fáklyáját jelenleg önök tartják kezükben, hogy az lángját rávesse jövő nemzedékekre, ebben az angol szellemben van valami eleven folytonosság, mely csodálatunkat kelti föl és bámulatra ragad. Az angol szellemben, mondhatnók, egyesülve van a méltóság a tökéletes, nemes humorral, szerencsés vegyülete ez a realizmusnak és a fölséges idealizmusnak; e szellem állandó törekvése az igazságra, e szellem férfias ereje s az erényben való állhatatos kitartása egy folytonos hódolat az emberi méltóság, az emberi szabadság előtt. Kérdemelte e szellem az egész világ nagyrabecsülését, de sehol azt jobban nem ismerik, sehol inkább meg nem becsülik, mint Franciaországban. A tizen-nyolcadik század Franciaországa, Montesquieu és Voltaire Franciaországa (mert ez a nagy, az igazi Franciaország) az önök politikai intézményeit vette példányképpül és ideálul. Az önök Shakespeare-je öntött új szellemet a mi költészetünkbe. Parlamenti rendszerünk az önökén épült, s nem az önök hibája, ha e rendszert nem tudtuk mindig tökéletesen átvinni a gyakorlatba.

Látok itt — s ez nagy megtiszteltetés önökre is, énrám is egyaránt — látok itt férfiakat, kik nagyon különböznek egymástól hitben, meggyőződésben, eszmékben, de akik mindnyájan egyek a jellemtisztaságban, az erőben s abban a brit szilárdságban, mely őket mintha egy családdá tenné, s erős kötelékkel fűzné egymáshoz. Önök erősek minden dologban, erősek az értelemben éppúgy, mint a jellemben. Nem pusztá véletlen az, hogy angol írók, mint például Thomas de Quincey, oly szépen irtak a római népről; nem pusztá véletlen, hogy Rudyard Kipling oly gyönyörű lapokat irt a római birodalomról. Ez azért van, mert bizonyos rokonságnak kell lennie Róma szelleme s Anglia szelleme között. A római nép szeretete az igazságot, s célja az volt, hogy méltányos törvényeket s áldásos békét adjon a meghódított népeknek. Az önök feladata sem többé a világ meg-

hódítása, hanem rája békét árasztani. Munkáljanak, kérem önöket, vagyis inkább munkáljunk közösen a világbékéért. (Tetszés.) Azt gondolom, e kívánsággal talán nem lépem át azon jogokat, miket nekem az önök szíves, bensőséges vendéglátása nyújt. Azt gondolom, e megjegyzésem nem üt ki túlságosan egy esti lakoma pohárköszöntőjének kereteiből, mert ez asztal, melyet körülülünk, széles, mint a nagy világ.

Ez a lakoma az őschaosban gomolygott, midőn Sir Thomas Barclay belelehelte lelkét, mely Franciaországért és a világbékéért hevült. Franciaország e régi barátjának neve egyaránt ismert és becsült a csatorna mindkét partján, az ő neve ad nekem bátorságot arra, hogy poharamat Anglia és Franciaország barátságára és az örök békére üritsem. (Hosszan tartó tetszés.)

BARABÁS MIKLÓS közlése

Bartha Árpád fotója

Egy Acta-szám aktualitása

Tisztelgés a 200 éves Bölcs Náthán
250 éves szerzője előtt

Brassai Sámuel és Meltzl Hugó *Acta comparationis litterarum universarum* (Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok — rövidítve: ÖIL) című, világviszonylatban úttörő folyóiratának egy százéves kettős számát vesszük elő, melynek mind a 30 hasábjára a *Nathan der Weise* centenáriumát ünnepli. (Az ÖIL-ről sok írás jelent meg. Egy a bukaresti *Könyvtári Szemle* 1971-es évfolyamában, Egyed Dánieltől, aki joggal méltatlankodik a szakirodalomban hemzsgő hibák miatt. Ő maga inkább a műgond ellen vét, noha a műgond nem mesterkéllet gond. Kétszer is módhatározóvá „lépteti elő” a *valószínű* melléknevet. Ebben, sajnos, Egyed nem áll egyed-ül.)

Az ÖIL első kettős számának, vagyis az 1879. évi első kötete 10—11. számának a főlaptestét — ahogy ma szerkesztőségekben mondják — nyolc „anyag” alkotja: 1—2. Brassai verse (Lessing 1778. augusztus hó 10—11. éjjelen, midőn eltökélte magát a Nathan kidolgozására) és a vers Meltzl-adta német fordítása; 3. H. M. (Meltzl) latin cikke a Náthán-mese eredetéről; 4. a philadelphiai Auber Forestier angol cikke a *Bölcs Náthán* egyesült államokbeli sorsáról; 5. H. M. írása a Lessingtől 1778-ban kiváltott „wolfenbütteli szellemi forrongás” első öt évről (140—148. has.); 6. Amiel alább részletezett beszámolója; 7. H. M. angol cikke a gyűrű-parabola eredetéről; 8. a Lipcsében tanárkodó (ott Meltzlt is tanító) Johannes Minckwitz azonos nevű fiának hasábjai reflektálása a Náthán 2. felvonásának elején levő sakkjelenetre. Következik öt rovat, melyre röviden kitérünk, miután foglalkoztunk az Amiel-cikkkel.

Néhány szó Henri-Frédéric Amielről (1821—1881). Svájci francia irodalmár és filozófus volt. Bevallottan merített Hegelből, kivált a panlogizmusából, mely elmossa lét és tudat (szellem) határát. Beteges félélnöksége („A szorongó típus felé hajlok” — írta már 1859-ben) hozzásegítette, hogy a századvég pesszimizmusának egyik atyját lássák benne. A genfi egyetemen 1849-től tanított esztétikát, majd bölcséletet. Életében inkább csak cikkek, költemények, versfordítások jelentek meg tőle. (Petőfi-tolmácsolásainak mintegy a fele — legalább kilenc darab — az ÖIL-ben jött. Közülük talpraesettebb a *Mon berceau* és a *La neige*.) Híressé a szinte 17 000 oldalas naplójából röviddel halála után publikált, mely önelemzésről is tanúskodó részletek tették. Ezek Scherer-féle válogatása 14 kiadást ért meg. Kolozsváron hozzáférhető — egyebek közt — az 1908-as kiadás. A mű első három fordítása nőknek köszönhető. Az 1890-es orosz fordításhoz Lev Tolsztoj irt bevezetőt. Ugyanakkor jött ki angolul, 1900-ban svédül. 1923-tól inkább a Bernard Bouvier gondozta kiadás használatos. (Bouvier-tanítvány Léon Bopp, aki 1925-ben sajtó alá rendezte és bevezetéssel látta el Amiel *Principes générale de pédagogie*-jét, és megjelentette az Amielről szóló doktori értekezését. Két magyar kutatóra is hivatkozik ebben. Az 1931-es „nouvelle édition” 1925-ben nyomtatott példányokat lát el új címlappal.) Meltzl többször közölt az ÖIL-ben Amiel hozzá intézett leveleiből (például a VII. kötet 59—61. hasábján valamint a fordítás művészetéről), természetesen a szerző beleegyezésével. A *Téka*-sorozat ÖIL-kötete (1975. 91—98.) újraközi — igen helyesen — három ilyen levelet. Szó van bennük arról is, hogy az egészséges, nem agresszív, egyelőre csak remélt hazafiság az, amelyik „elfogadja az összes népek egymásmellérendeltségét, és a kölcsönös tiszteletet gyakorolja”. (A 91. lapon hibás fordítás folytán E. Scherer E. Renan Amiel-bírálatának a kiadójaként szerepel. Ráadásul a Párizsban működő Edmond Scherer [1815—1889] helyett Wilhelm Scherer bécsi professzor került a „névmutatóba”. Ez utóbbi — mint sok más társa — nagyon hiányos is. *Egyáltalán nem mutatja*, melyik név hol fordul

elő.) 1878. január 7-i levele végén Amiel jelzi, hogy nem tudta „kibetűzni a Rhythmische Malerei szerzőjének nevét”. Mivel Meltzl egyik kedvenc — bizonyos előadásaihoz vezérfonalul vett — könyvéről van szó (1881-es Lessing-cikkében is magasztalja; a Meltzl-tanítvány Stodolni Gyula 1902-es könyvecskéjének a címében is szerepel!), ideírjuk a teljes címét: *Lehrbuch der rhythmischen Malerei der deutschen Sprache* (1856,²1858). Szerzője, Johannes Minckwitz (1812—1885), filológus, fordító, kivált antik görög tragédiák versmérték szerint is hű tolmácsolója, műtiszszakértő és költő volt. Huszonöt éves fővel szatirikus-tréfás tankölteményt írt a német poézisről. Az ÖIL 1879-es évfolyamának első cikkében Meltzl dicséri *Der Tempel — Die Mythologien der vorzüglichsten Culturvölker bis zum Christentum* című, kilencedfélszáz oldalas, sajátosan, mondjuk, félhaeckeliánusan fejlődéselví bevezetéssel induló művét. Sok írást hozott tőle — utóljára 1886-ban. A nyelvhasználatról szólót különnyomatban is terjesztette. (Az ÖIL különnyomatait, beleértve Meltzl *Nathanianáját* is, minimális példányszámuk miatt nagy ritkasággal tündökölnék, még Kolozsvárt is. Viszont megvan itt Joh. Minckwitz jun. [1843—1905], a lipcei sakklapot kiadó sakkmeister értékes könyve: *Der Schachmatador*, Wien—Pest—Leipzig, 1886. Ez teljesen átdolgozott, alaposan kiegészített változata Heinrich Levitschnigg [1810—1862] 1861-ben, majd 1873-ban megjelent *Der Schachmeister*ének. Levitschnigg 1845-től 1849-ig a *Pester Zeitungot* szerkesztette, amely a demokrata Josef Marlin két regényének és az erdélyi szász maradiságot keményen ostromozó leveleinek is helyet adott. Többnyire liberálisan írt, de távolról sem olyan haladóan és tehetségesen, hogy indokolt legyen „osztrák Freiligrathnak” nevezni. 1850-ben két kötetnyi „sziluettet” adott ki Kossuthékról. Az elsőnek a végén Deák Ferenc mint „Bölcs Náthán atillában” szerepel, a másodikban pedig az imént említett szász demokratának — a Petőfiénél is rövidebb életű Marlinnak — szép szavait olvashatjuk Avram Lancu mócairól. A tárcaregények öspéldányának, E. Sue *Les mystères de Paris*-jának a mintájára készült Levitschnigg 1853-ban közzétett, négykötetes *Die Geheimnisse von Pestje*.)

Az ÖIL 1879. évi 148—149. hasábján kapott helyet Amiel *Le drame Nathan dans la littérature française* című szövege, mely alcíme szerint is kivonat egy levélből. (Egészében publikálta Szigethy Vilma: *H.-F. Amiel traducteur*, Szeged 1929. 70—71.) A levél válasz — nem az egyetlen, de az egyik legdokumentáltabb válasz — arra a kérdőívre, melyet Meltzl 1879 első harmadában tett közzé az ÖIL-ben nemetül, franciául, majd angolul, s amelynek francia szövegét újra adta az Amiel beszámolójához fűzött jegyzetben. A március 4-i genfi, francia nyelvű levelet a kolozsvári szerkesztő többnyire jelentéktelen módosításokkal küldte nyomdába. Íme a lényege (szögletes zárójelben Meltzl fontosabb változtatásaival):

„[...] 2. A francia Svájc könyvtárai nem jeleznek egyetlen német újranyomást sem. [...]

5. A Náthánt többször fordították franciára:

a) prózában: 1° Friedel és Bonneville [1783]; 2° de Barante 1822 [M. kihagyja ezt: pour les Chefs-d'oeuvres des théâtres étrangers]; 3° Hirsch (1867) [Előszó Favretől, 1863]; 4° de Barante és Franck (1870), a Théâtre choisi de Lessing et Kotzebueben, in-8 és in-12.

b) alexandrínusban (utánzatok) [e szó kimarad]: 1° Marie Jos. Chénier (oeuvres posth. 1827); 2° Cubières (lásd Quérard, France littér. 1833). [M. fölcseréli a sorrendet, mert az első helyre ezt teszi: Cubières de Palmézeaux. Frimaire an XIV (1806) (VII. + 53 p.). A 156. hasábon — Labitte-re és Sainte Beuve-re hivatkozva — megjegyzi, hogy Chénier munkája csupán átköltés — Nachdichtung — „en trois actes imité”, miként a címlapon áll.]

Továbbá H. F. Amiel *Les Étrangères*-jában [Paris, Sandoz et Fischbacher 1876. p. 161.] dekaszillabusos fordítása a három gyűrű meséjének, mely Lessing darabjának bölcséleti csomópontja. A fordítás igen hű, de mesestílusú.

[...] A vallási fanatizmus elleni háborút *párhuzamosan* folytatták Franciaországban. Például Voltaire (Mahomet, Alzire, Zaïre), M. J. Chénier (Charles IX, Fénelon), Casimir Delavigne (Les parias).

Ha jól emlékszem, Victor Cherbuliez *Lessing-tanulmányában* (Revue des 2 Mondes) van egy szép passzus a Náthánról. Az irodalomkritikai tanulmányokat hagyjuk félre, különben túl messzire, egészen Mme de Staëlig kellene visszamenni.

Fűzzünk néhány — főleg kiegészítő — megjegyzést a fenti pontokhoz:

A) Mai ismereteink szerint az egész francia nyelvterületen csak kétszer adták ki a Bölcs Náthánt németül, mindkétszer Párizsban (1939, 1940).

B) Az első francia Náthán-fordítás a 12 kötetes Nouveau théâtre allemand 7. tomusában jött. A sorozat az Emilia Galottit, a Philotast és a Miss Sara Sampson is hozta Lessingtől. Adrien-Chrétien Friedel (1753—1786) párizsi tanár műve volt, de már a 3. kötetből munkatársává szegődött Nicolas de Bonneville

(1760—1828). Ez a szabadelvű irodalmár a vallások szelleméről is értekezett (1791), verseket faragott, 1812-ben pedig franciára ültette át Thomas Paine — e „hivatásos forradalmár” — könyvecskéjét a szabadkőművesség eredetéről. Neki tulajdonítják a forradalmi nemzeti gárda létesítésének gondolatát.

C) A bőven megkeresztelt Pierre-Amable-Guillaume-Prosper Brugière de Barante (1782—1866) Bonneville-nél mérsékeltbben liberális, de termékenyebb író volt. 24 kötetes történeti főműve (Kolozsvárt is megvan, akárcsak irodalomtörténeti könyvének 5., 1833-beli kiadása) akadémiai tagsághoz segítette. Jelentős tette volt Schiller drámáinak a lefordítása. (Nyolc kötetnyi posztumusz emlékiratában is említi Schillert, mellékesen Kossuthot is.) Jeanne d'Arcról szóló, „a történeti regény varázsával ható” munkája 1901-ben Theisz Gyula bevezetőjével és magyarázataival jelent meg. Náthán-tolmácsolása háromszor jött ki életében (1822, 1827, 1829), aztán még kétszer a Félix Frank adta átdolgozásban (1870, 1874). Frank eredeti kötetei közül kezünkben járt a *Le poème de jeunesse* (Paris, 1876). Frank (NB: nem Franck) egyik „druszája”, Salles bécsi jogász és császári-királyi fordító, szintén 1870-ben hozta ki először (aztán hét év múlva) a maga francia Náthán-átültetését. Kolozsváron egy 1877-es, francia nyelvű, liberális jogi munkája is olvasható.

D) Hermann Hirsch prózai fordítása 1862-ben került forgalomba, a közirő François Favre (1819—?) előszavával. Utána a Náthánnak még legalább négy új francia változata látott napvilágot, köztük az Henri Mansvicé (1910).

E) Michel de Cubières de Palmézeaux (1752—1820) 1789-ben még *Voyage à la Bastille* címen publikált, de azután mindinkább jobbra tolódott. *Nathan le Sage ou le Juif philosophe*-ja a Lessing-mű zavaróan szabad átdolgozása, éspedig a már magában sokat sejtető *Comédie héroïque en 3 actes, en prose* [NB], *ornée de ballets* alcímmel. Valóban „Frimaire an XIV” szerezpel a címlapján, ám ez azt jelenti, hogy 1805 végén, nem 1806-ban hagyta el a sajtót.

F) A forradalmi himnuszok alkotójaként is becsült Marie-Joseph-Blaise Chénier (1764—1811) számos haladó szellemű történeti tragédiát írt (köztük a királyellenes IX. Károlyt), melyeket a császárság idején betiltottak. Lessing-fordítása először 1818-ban jelent meg, majd 1824-ben és 1827-ben. 1833-ban kiadott *Les nuits d'Young*-ja Kolozsvárot is hozzáférhető, akárcsak Edward Young híres művének sok más átültetése, kezdve néhány német nyelvűvel, két magyarral, egy törökkel (1819) és a Simeon Marcovici-féle válogatással, melynek 3. kiadása brassói, 1913-beli. — Engedtetsek meg itt egy kis kitérő. A *Világirodalmi kisenciklopédia* (1976) szerint Young műveiből Magyarországon „már 1787-ben megjelent két kötet: *Young éjtszakái és egyéb munkái* címmel, FALUDI Ferenc fordításában”. Ez többszörös tévedés. Elkövetője (áldozata), Péter Ágnes utal Kajtár Mária Faludi-cikkére, mely *Téli éjtszakák* című, 1778-ban nyomtatott fordításokat említi. Péter kijavítja a hibas évszámot, de beugrik a műfaj Kajtár-féle megnevezésének. (Mellesleg: 1778-ban Faludtól — a most 275 éves Faludtól — a *Bölcs ember* jött ki, melynek persze semmi köze a *Bölcs Náthán*hoz.) Valójában Faludtól *Téli éjtszakák, vagyis a téli est időnek unalmait enyhítő beszédek* címen látott napvilágot, Pozsonyban, 1787-ben egy keretes elbeszélés („holta után darab írásaiból közrebocsátotta Révai Miklós”). Ezt tévesztette össze K. M. a *Yung* (sic!) *éjtszakái és egyéb munkái* című, Győrben, 1787-ben nyomtatott, Péczeli József tolmácsolását adó kötettel. (Megvan Kolozsvárt az 1795-ös és az 1815-ös kiadással, valamint a Naláczy József-féle, Nagyszébenben, 1801-ben kijött Young-fordítással együtt.)

G) Lessing bevallottan Boccaccióból ihletődő gyűrű-parabolájának számtalan fordítása van. Magyarul először — 1826-ban — Edvi Illés Pál igyekezetéből jelent meg.

H) Az Amieltől felsorolt vakbuzgóságellenes művek hazai jelenlétét érdemes külön — és tágabb kitekintéssel — fölmérni.

I) V. Cherbuliez (1829—1899), a genfi születésű francia író átfogó, eszme-ébresztő Lessing-tanulmánya a *Revue des deux Mondes* 1868-as évfolyamának első tomusában található (Kolozsvárt is!) és a szerző *Études de littérature et d'art* című kötete elején (1873). A tanulmány egy Macaulaytól vett gondolattal indul, éspedig azzal a rengetegszer — például a Cherbuliez említette Dilthey-írásban, továbbá Meltztlől is — idézett, az angol szerző Addison-esszéjéből vett értékelésével, mely szerint Lessing a XVIII. század legnagyobb kritikusa; a Náthánt auktora legfőbb remekelésének minősíti; a végén meg Lessing — e „bolhászó bíráló” — mentalitásának, látásmódjának a nagyszerűségét a Leibnizéhez hasonlítja. Cherbuliez-nek *Művészet és természet* (Budapest, 1893) című munkáján kívül magyarul is hozzáférhető egy jó tucat (részben talán inkább tucat-, mint jó regénye, így az *Egy becsületes asszony története* Tolnai Lajos átültetésében (1867; 2. kiadás 1881-ben, mikor Cherbuliez akadémikus lett), vagy a Kolozsváron megjelent *Méré*

Paulina (1876) és *A különc* (1877). Az előbbi „Júlia” tolmácsolta, azaz Horváthné Szász Julianna (1826–1905), aki Dickensből is fordított (*A tűzhely tücske*, Kolozsvár, 1873) és a Flygare-Carlén álnéven — többnyire rejtett társszerzővel — író svéd Emilie Smithől is (*Egy erkélyszobácska*, Kolozsvár, 1874). Anne Germaine de Staël a híres — 1815-ben már németül is kiadott — *De l'Allemagne* (London, 1813) 2. kötetének 16. fejezetében ír Lessing drámáiról. Meltzl 1879. május 6-i, Amielhez szóló levelében hangsúlyozza, hogy Staël asszony *hamisan* ítélte meg a Náthánt (de aligha ama tételében, mely szerint e darab „inkább vonz jellembrázolása, mint cselekménye által”).

A fenti kiegészítések után (melyek legfőnnebb az olvasót merítették ki), ves-sünk egy — helyszüke miatt futó — pillantást az ÖIL szóban forgó kettős száma-nak további rovataira.

¹*Petite revue polyglotte* címen a *Náthán* sorsáról, főleg fordításairól kapunk adatokat. Az egyik jegyzetben olvassuk: „*Nathan a szegedi árvizkárosultak javára*. Aligha adták elé valaha található célra ezt a drámát, mint f.é. hűsvét első napján, a kir. színházban Münchenben.” (Szabó László *Szeged halála és feltámadása* című, 1929-ben kiadott könyvében nem szól erről, viszont említ — a 3. kötetben — ro-mán segítségeket.) A következő jegyzet szerint „nagy tévedés volna Lessingben nagyobbnak nézni a világ írójánál a német férfit mint olyant”, ugyanis ő „nem-csak saját nemzetéért írt”. E tény kiemelésére az nyújtott alkalmat, hogy a nagy-részt Danzel és Guhrauer úttörő kutatásaira támaszkodó, liberális Stahr Lessing-életrajzának 8. posztumusz kiadása Bismarcknak ajánlva jelent meg. (Ez nem gátolta meg Hellen Zimmernt, hogy nagyon bőven vegyen át belőle angol Lessing-monográfiájába.) Zimmer kisasszony levele nyomán sorolja föl Meltzl a British Museum-beli angol Nathan-fordításokat. Íme a fordítók, a megfelelő évszámmal (zárójelben frissebb adatokkal): R. E. Raspe — 1781, W. Taylor (Meltzl aláhúzza unitárius voltát) — 1791 (1805, 1895), A. Reich — 1860, Ellen Frothingham — 1868 (1867, 1868, 1880), R. Willis — 1868 (I. Kalisch — 1869), E. S. H. — 1874, A. Wood — 1877, R. Dillon Boylan — 1879 (1880; azóta még vagy tíz újabb angol fordítás jött ki). Meglepő, hogy a bánsági származású, kolozsvári könyvtárakban több kö-tettel jelen lévő Leopold Katscher *Lessing Angliában — Osszehasonlító irodalmi vonatkozások* című, 1878-as ÖIL-cikke csak Andrew Wood tolmácsolását regisztrálja, továbbá a *Laokoónét* és „egy teológiai vitairat”-ét, valamint a Sime- és a Zimmer-féle Lessing-életrajzot. (A *Laokoónnak* 1874-ben jött ki a 4. és az 5. angol fordítása. E kettő közül a Frothinghamé 1961-ben érte meg a 7. kiadást. A Goeze-ellenes pamfletoorozat angolul 1862-ben jelent meg. Mind James Sime, mind Zim-mern monográfiáját rövidesen átültették németre. Sime-től a később akadémikussá lett Agyal Dávid magyarította *A német irodalom történetét* és *A német nép történetét*. Mindkét magyarítás 1892-ben került másodszer könyvpiacra. Zimmer Lessing-monográfiáját 1886-os újrakiadásakor érte a vád, hogy Stahr plagizálta.) Kevésbé lep meg, hogy az angol-amerikai irodalomról szóló jegyzetben Meltzlék csak a Stahr-mű E. P. Evans-féle fordítását (Boston, 1866) említik. Előbb ugyanis bevették Forestier már érintett cikkét, amely dicséri Frothingham (NB: nem Frothingam) *Náthánját* (New York, 1867) és a Boylanét is (Cambridge, 1879), vi-szont bírálja a philadelphiai, 1868-as német kiadás nyomdai kivitelezését. (Bizo-nyára az 1857-es philadelphiai Lessing-kötetek másutt nem jelzett, esetleg az 1875-ös-sel azonos újrakiadásáról van szó. A Náthánnak egyébként már 1827-ben volt egy „Gotha und New York”-i, 1880-ban megismételt edíciója. Az itt felsorolt 4–5, nem német nyelvterületen kihozott *Nathan der Weisét* közvetlenül követi a Demek Győzőnek köszönhető, 1896-os, nagyváradi újraközlés, ezt meg az 1920-as évekbeli három lengyelországi. Demek teljesítményét túl irritáltan — betűrimre hajlók szerint kissé tán irgyen — vette bonckés alá Heinrich Gusztáv.) Az ÖIL évszám nélkül említi D. D. (Marie Dorotea Dunkel) svéd Náthán-fordítását (1841), melyet még kettő követet: a Klintbergé (1927, 1966) és a Tegzáré (1946). A szóvá lett öt holland nyelvű kiadásból az 1780-as és az 1861-es névtelenül jött ki, az 1868-as F. Plejtéé, az 1875-ös — tévesen 1876-osnak mondott — a J. G. Bolmeré, az „1870”-es pedig alighanem a 2. névtelen fordítás 1871-es újranomása akar lenni. (Két újabb holland tolmácsolás is van.) Mivel Meltzl a holland adatokról tér át a héber irodalomra, itt szögezzük le, hogy áttekintéséből hiányzik a Nathan két héber fordítása (1866, 1874), valamint: egy cseh (1865), egy finn (1876), egy görög (igaz: ez 1879-es), egy szerb-horvát (1861). Viszont értesít arról, hogy 1840-ben a művet földolgozták írül, prózában, gyermekeknek, Ibériai, izlandi, jiddis és olasz vonatkozásban nincs fontosabb közlendője, mert a Náthán csak utóbb szólalt meg spanyolul (1883, 1884, 1964), portugálul (1915), jiddis nyelven (1884, 1939) és olaszul (1882, 1883, 1932) (továbbá, betűrend szerint: 1914-ben bolgár, 1923-ban eszperantó [megvan Kolozsvárt], 1948-ban japán, 1899-ben lett, 1966-ban török nyelven). Meltzl

jelzi a darab pozosnyai, „1785“-ös — valójában 1786-os — és pesti német nyelvű előadását. Bár ez utóbbi 1879. május 10-én volt (osztrák színészek vendégszereplése révén), az ÖIL tőlünk tárgyalt, 49–50. száma ignorálja a Zichy-féle, 1878-ban megjelent fordítás szinte három hónappal korábbi, február 19-i, miskolci ösbemutatóját, és magát a fordítást csak két rovattal odább említi, az egyik 1879-es kiadása nyomán. (A legújabb, Lator László adta tolmácsolásból 1958-ban nyomtattak a romániai olvasók számára ezer példányt, Vajda György Mihály utószavával, 1966-ban pedig — Bukarestben — 2610 példányt, ezúttal Szabó György utószavával.) Meltztlől tudjuk: Lessing gyűrűhasonlatát valaki átültette „a dallamos kolozsvári cigány dialektusra”. (Ha már tollhegyre jutott a melodikusság és egy nyelvjárás, hadd surrjunk ide: a Petőfiből mintegy 150 verset németre, hármat pedig szász dialektusra áttevő Meltzl *Szeretném itt hagyni*-fordítását Nietzsche — akivel Lipcsében kötött ismeretséget — nyomban megzenésítette.) Az ÖIL hirt ad az első, 1867-es teljes lengyel Náthán-tolmácsolásról (ezt tíz év múlva követte a második, aztán még kettő: az 1893-as és az 1963-as); nemkülönben az első orosz verzióról, amely „már négy évvel ezelőtt” kijött (az első két része már 1868-ban, egy folyóiratban); végül az első dán Náthánról (1799; ezt még kettő követte: az 1842-es és az 1884-es). Meltzlnél az orosz adat *elé*, részünkről viszont — a simább átmenet okán — *ide* kerül ez a mondat: „Néhány évvel ezelőtt a Náthán állítólag megjelent kivonatolva egy iasi-i hetilapban. A mai Symmiktánkban [Vegyesek rubrikában] közölt román fordítás erdélyi román nyelven az első.” (A moldvai orgánura bizonytalanul utaló értesülést alkalmasint Grigore Silași kolozsvári professzortól kapta Meltzl. Mi pedig főként Siegfried Seifert 1973-ban közzétett Lessing-bibliográfiája alapján állítjuk: a *Nathan der Weisheit* legalább 23 nyelvre ültették át, vagy 90 megjelent fordításban, melyek együttesen mintegy 200 kiadást értek meg. A kiadások számát tekintve, a magyar nyelvűek a 4. helyen állnak, az angol, a francia és az orosz nyelvűek után, megelőzve a holland nyelvűeket, melyek közül az 1780-béli világvizonylatban is az első.)

A *Symmikta* rovatban jön Lessing gyűrűparabolája magyarul Brassaitól és románul — *Cele trei inele* címen — az akkor még egyetemista Petre Dulfutól. (A szilágysági születésű Dulfu — Silași kedvenc tanítványa — akkor már készen volt első Euripidész-fordításával. Kolozsvárt megvédett és kiadott doktori értekezése az első — és mindmáig csak magyarul megjelent! — monográfia Vasile Alecsandriéről, az 1894-ben publikált *Isprăvile lui Păcală* pedig az első és még ma is legjobb román „népi eposz”). Német lapalji jegyzetben Brassai közli, hogy a *gyűrű* szóval azonos tőből ered Győr neve, „ahol egy avar *gyűrű* alakú vár nyomai még ma is láthatók”. Mindkét parabolafordítás szerepel a *Téka* ÖIL-kötetében, további négy *kat'exochén*, azaz *kiváltképpen*, ha *nem* is kizárólag Lessing-vonatkozású anyaggal. (A *kat'exochén* kifejezés — persze görög betűkkel írva — előfordul Meltzlnél a kötetbe szintén fölvetett Goethe-cikkében, mely szerint Lessing *Náthánja* is segítette Goethét a világirodalom fogalmának megalkotásában.) A Gaál György szerkesztette könyvecske másik négy „lessingianuma” a tőlünk főnnebb jelzett eredeti Brassai-vers, a Forestier- és a Katscher-beszámoló, valamint Meltzl 1881-es, aláíratlan, német Lessing-méltatása. Némely szobatudós — berzenkedik itt Beszterce nagy szülőltje — „még ma is úgy véli, hogy kicsinyesen bírálhatja ezt az egyedülálló [NB: *itt* az *einzig* nem egyetlen jelent] könyvet”, tudniillik a *Lao-koónt*, melynek egyik alaptétele szerint „a költészet csak egyetlen ábrázolásmódot ismer: az időt (a ritmikát, a cselekményt)”. (Lessing irodalomfelfogása „drámacentrikus” volt, művészetelmélete pedig irodalomközpontú. Persze, távolról sem sejthette, hogy nálunk olykor excentrikusan vitáznak majd irodalomcentrikusságról. S azt sem, hogy a technika fejlődésével megszületik a film, amelyben az irodalomnál is érzékletesebben ábrázolható a folyamatos cselekvés. A legkevésbé meg azt, hogy Hans Kyser 1923-ban épp a *Bölcs Náthánból* készít forgatókönyvet, méghozzá magyar nyelven. Ez aligha pusztá kuriózum.)

A rövid *Nathaniana curiosissima* rovat után Meltzl *Bibliográfia* címen megnevezi a *Náthán* néhány kiadását és E. Trosien e darabról írt könyvecskéjét, mely fölülmúlhatatlannak minősíti a darab hőseinek Kuno Fischer-féle jellemzését. A „szerkesztőség” birtokába jutott példányokból az egyik az *editio princeps*et képviselte (1779. 276 l.), egy másik az 1779. évi törvénytelen utánnomások 184 oldalas változatát. (A 255 oldalasból kettő van Kolozsvár közönyvtárában. Az 1791-es bécsi kiadásból egy példány a Bethlen Borbáréé volt 1809-ben, egy másikat Böllöni Farkas Sándor szerzett meg.) Meltzl „tarka felolvasást” ígért az első kiadásról. Tartalomlag erről közelebbit nem tudunk, viszont biztos, hogy professzorunk *A Náthán történelme* címmel ingyenes, tízóras szakkurzust tartott 1873-ban és 1879-ben, négy év múltán *A Náthán fejtegetése*, aztán *Lessing Hamburgi dramaturgiája* címmel, 1908-ra pedig meghirdette „a Náthán olvasását az *editio princeps*-

ből", ami azonban január 20-án bekövetkezett halála miatt elmaradt. Az utolsó előadói terv mindenestre jelképpé magasodik. Hozzátennök: a) a kolozsvári unitárius kollégiumban alighanem volt diákja — Meltzl — szorgalmazására „fordítatott [...] a Nathan der Weise 3. felvonásából” 1880-tól kezdve vagy négy évig; b) Meltzl már 1881-ben alapítványt létesített olyan docensi szakkollégiumok ösztönzésére, melyek Eötvös Józsefről, Lessingről, Schopenhauerről vagy Petőfiről szólnak. Ma már nemigen születnek ilyen magánalapítványok, ÖIL-szerű, a szerkesztőtől tetemes anyagi áldozatokat követelő szakfolyóiratok. Am csakis jóleső érzéssel olvashatjuk a világsajtó tudunkkal egyedüli kettős *Náthán*-számának zárószavait: „T[iszelt] folytatóknak 1979-ben. Vivat sequens [Eljen a következő]. Szíveskedjék továbbadni a 2079-nek. De szintén magyarul!”

Lehet beszélni — nem is tréfásan — nathanológiáról. És indíthatnánk egy robusztus Nathania-rovatot. Tény ugyanis (amelybe nem kötelező lustán, gyáván, teljesen beletörödni), hogy a *Bölcs Náthán* szerzőlött színpompás utókorának maradéktalan számbavétele utópia. (No nem azért, mert magában e műben is van utópikum. Itt jelezzük, hogy néhány héttel elhunyt előtt, Herderhez írt levélben Lessing említi J. V. Andreae utópiáját. Most, 325 esztendővel Andreae halála után, még mindig túl kevesen tudják, hogy ez a német szerző a Faust-témát is feldolgozta egy latin drámában, és költeményeit Herder adta ki.)

Főleg azok részére, akik hosszabbacska cikkeknek inkább csak a végét olvassák el, álljon itt egy összegezésfele. Az ÖIL *Náthán*-számának az időszerűségét szilárdan biztosítja az, hogy tömértelen érvényes adatot szolgáltat, és pedig egy vitán felül jelentős, mélységesen humanista mű utóéletéről. Helyesbítéseink és kiegészítéseink egyáltalán nem az immár százéves cikkek érdemeinek a csökkentését célozzák, hanem a *Bölcs Náthán* indokoltan hatalmas nemzetközi sikerének a jobb tudatosítását, a Kolozsváron elérhető források bő felhasználásával. Az ÖIL (és persze nemcsak a kettős Lessing-száma) olyan hagyományunk, mely sok mindenre kötelez. Nem elég csak mondogatni, hogy a haladó örökség legméltóbb ápolása az, ha *örökké továbbfejlesztjük*. Legyünk mértéktartóan, tárgyilagosan, senkit sem sértően büszkék elődeink megvalósításaira, saját értékeremtésünkben pedig a mai legigényesebb mértékhez és objektíve adott lehetőségeinkhez képest alakítsuk ki önértékünket. Természetesen maga a jó hagyományápolás is érték, tehát együttal tradícióteremtő, azaz követésre, *átvételre méltó módon vesz át* becses dolgokat, emberhez illő megnyilvánulásokat. És ezek közé tartoznak magának a hagyományszeretnek, például a Lessing-kultusznak az értékei is.

Hajós József

Kádár József

1850—1939

Halálának 40. évfordulója alkalmából — de sok egyébért is — úgy vélem, érdemes megenlékezni e kiváló történészről. Valamely szerző jelentőségét és utókorra tett hatását hosszabb idő s egymást követő korok számtalan összetevője határozza meg. Napjainkban a múlt erőteljes újraértékelése kínálja annak lehetőségét, hogy kevéssé ismert kutatók életművének helyét kijelöljük tudományos és művelődési életünkben. A közelmúltban a Tudományos Könyvkiadó gondozásában megjelent *Enciclopedia istoriografiei românești*, a hazai történetírás alapvető kézikönyve Kádár József nevét a szakma kiemelkedő egyéniségei között tartja számon.

Az aranyosszéki Várfalván született 1850. január 23-án. Szülei középsorú gazdálkodók. Tanulmányait a helyi unitárius iskolában kezdi, majd a tordai unitárius gimnáziumban folytatja, ahol a *Remény* és a *Viola* című önképzőköri lapok köré csoportosult fiatalok irodalmi stílusuk pallérozását és szerkesztői tapasztalatok elsajátítását tűzték ki maguk elé. Tanulmányainak további állomása a kolozsvári unitárius kollégium, majd a teológia. Még mint diákok elemi, majd gimnáziumi osztályok tanításával bízzák meg. Az ifjúság nevelését egyre inkább élethivatásnak érző Kádár, a felajánlott tordai lelkészi állást visszautasítva, 1874 őszén Budapestre

lávazott, ahol tanulmányait a nyelv- és történelemtudományokra szóló „dicséretes oklevél” megszerzésével fejezte be. 1876 szeptemberében foglalta el a dési polgári iskola latin katedráját.

Kádár nem volt a saját érdeklődési területén belül elszigetelődő tanár típusa. Egyéniségének legfőbb vonása a sokoldalúság. Ahol tehetségének megfelelő munka akadt, odaadással dolgozott. Megszervezte a megyei tanítótestületet, melynek egy ideig jegyzője, majd elnöki tisztségét töltötte be. A Kádár szerkesztésében megjelenő *Tanügyi Tanácskozó* a nevelés kérdéseit nyílt, őszinte hangon vitatta meg.

A népnevelő Kádár szinte minden felkínálkozó alkalmat megragadott a könyv és az olvasás terjesztésére. Az EMKE dési fiókjá, a Kaszinó és Polgári Olvasókör jegyzőjeként összeállított és előterjesztett jelentéseiben az olvasás magas szintű művelésére hívja fel hallgatóinak figyelmét.

Kádár József Erdély egy része múltjának monografikus feldolgozásával kiragadja a településtörténetet és néprajzot mindennemű addigi általánosításból, s évszázadok folyamán kialakult önálló alakzatokra figyelmeztet. Cikkei, tanulmányai 1878-cal kezdődőleg jelennek meg a *Szolnok-Doboka* című hetilapban, de munkatársának mondhatta a *Kolozsvári Közlöny*, a *Magyar Nyelvőr*, a *Magyar Polgár* és a szülőföldjén megjelenő *Aranyos Vidéke* is.

Egy helység történetének rendszerbe foglalása elsősorban anyagismeret és forráskezelés kérdése. Az egybegyűjtött adathalmaz egységes szerkezetű kiépítésének sikerét nagymértékben a forrásanyag bősége, időt és helyet kitöltő értéke határozza meg. Forrásfeltáró és -értékesítő munkásságában Kádár a múlt század nyolcvanas éveiben jut el terjedelmes tanulmányai megírásának igényéhez. Leiró helytörténeti dolgozatainak sorozatát *A dési evangélikus református egyház története* (Dés, 1882) című munkája nyitja meg. A város és intézményei történetének megrajzolásában, a tények beállításában, Kádár a levéltárak anyagára támaszkodik, ami annyiban is jelentős, mivel az erdélyi levéltárak közül a dési viszonylag épségben menekítette át értékeit az utókorra.

Kutatásainak nagyobb felületre kiterjedő alkotása *Belső-Szolnok- és Dobokamegye története 1848—1849-ben* (Dés, 1890), mely elsősorban eseménytörténeti szempontoktól vezérelve nyújtja az akkori két megye területén lejátszott forradalmi megmozdulások korszakát.

A tanítói hivatás iránti elkötelezettség bizonyítéka a terjedelmében is monumentális *Szolnok-Dobokavármegye nevelés- és oktatásügyének története* (Dés, 1896). A hatszáz oldalas monográfia első tíz bevezető fejezete az oktatásügy általános történetét, statisztikai leírását tartalmazza, melyet 317 helység 247 iskolájának és oktatásügyi intézményeinek története követ. Bár e vidéken nincsenek olyan múltú hagyományok, mint Erdély más részein (az iskolaügy a középkorban Désen is csak az algináziumi fokozatig fejlődött), mégis ez jelentette a kulturáltság mértékét, s emiatt Kádár műve elsődleges forrás.

A monográfiairás múlt század végi általános föllendülése, a helyi kutatások elmélyítésének igénye fölvetette Erdély egyik legrégibb megyéje, Szolnok-Doboka monográfiája megírásának szükségességét. A megye vezetősége, a Magyar Történelmi Társulat ajánlatára, 1888-ban a munka irányítására szerződést köt Réthy László akadémikussal. Réthy László a forrásanyag értékelése közben rádöbben a helyi viszonyok között való tájékozódás nehézségeire. Az akadályokat kutatói közösség létrehozásával igyekeznek elhárítani. Tagányi Károly országos levéltárnokot, Pokoly József református teológiai tanárt és Kádár Józsefet vonják be a munkába.

Tíz esztendő kemény munka eredményeként, 1900 és 1905 között jelent meg *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, hét hatalmas kötet, mely 3854 lapon 406 település történetének adatait rendszerezi. Mind anyagbőségében, mind forráskezelésének megbízhatóságában mindmáig legigényesebb monográfiánk. Keretében Mészáros János mutatja be a vidék földrajzi viszonyait, Réthy László az őstörténetét és etnográfiáját, a megyei intézmény történetét a XV. századig Tagányi Károly, s ezt a XIX. század végéig vezetve Pokoly József ismerteti. A megye létező vagy elpusztult településeinek történetét a munkatársak adatainak felhasználásával és saját kutatásai alapján Kádár írta meg a monográfia II—VII. kötetében. „Száras tényeket, adatokat soroltam fel bővebb magyarázat nélkül — írja —, s helyenként csak jelezve azért, hogy terjedelmesebb ne legyen. Különben még kötetekre terjedt volna.” E hatalmas mű lényegre törő tárgyyszerűségét, ritka értékét ez okiratgyűjtemény, a megyei, városi, egyházi és magánlevéltárak anyagának a szakszerű feldolgozása, a hivatkozás- és ténybeli pontosság adja. A forrásanyag hiányosságait, így Doboka megye 1848-ban Bonchidán elpusztult levéltári anyagát, részben pótolta Hodor Károly (1796—1881) 1837-ben írt és Kolozsváron kiadott *Doboka vármegye természeti és polgári ismertetése* című leírása, melyben a megye

sok olyan határozatát közölte, melyek a hajdani közéletre és a megye intézményeinek fejlődésére vetnek fényt. A hasonló előmunkálatok közül említést érdemel a valószínűleg Moza József tollából származó, 1822 körül írt kézirat, mely a megye természeti viszonyait és történetét ismerteti, leírja a községek adózási állapotát és lakóit. A kézirat Torma József (1801—1864) tulajdonába került, aki saját kutatásai alapján kibővítette és átdolgozta. Torma munkája kéziratban maradt, címe: *Belső-Szolnok vármegye története 1845-ig*.

A településtörténeti tényanyagot Kádár a következő rendszeresítésben érvényesíti: helységnév és változatai, földrajzi leírás, alapítás, adományok és birtokviszonyok, gazdálkodási szokások, társadalmi rétegződés, politikai és művelődéstörténeti adatok, néphagyományok, helynevek, vallási megoszlás és népesedési viszonyok. Történeti megközelítésében Kádár a dokumentáció széles skáláját vonultatja fel, melyeket a segédtudományok és a nyelvészet kutatómódszereinek alkalmazásával vizsgál. Ott, ahol dokumentációs anyag hiányában a ténymegállapítás nehézségekbe ütközött, például az elpusztult helységek esetében, a keret szűkebbre szabott, de ahol az adatbőség úgy kívánta, a helyi viszonyok bemutatása részletesebb. Ezek alapján állíthatjuk, hogy Szolnok-Doboka monográfiája egészen napjainkig — sajnos — páratlan mű, melyet a megjelenése óta lepergett évtizedek a vidék múltjának kincsestárává, vagy ahogy azt maga a szerző önérzetesen előrebocsátja, „lexikon“-jává avatták.

Kádár József más, kis példányszámban megjelent és kevésbé ismert művei — *Az iparos nevelésügyről* (Dés, 1893), *A Deési Kaszinó története* (Dés, 1897), *Szamosújvár szabad királyi város története* (Dés, 1903) és *Szék nagyközség története* (Dés, 1904) — már címükben is ígéretesek. Kéziratban maradt a *Szolnok-Doboka megyei írók életrajza*, a *Babonák, szokások Dész vidékéről* és a megye etnográfia-jára vonatkozó feljegyzései.

Kádár József „jelentéktelen részletekre“ is kiterjedő munkáival a helytörténetírásba annak jeles képviselői: Jakab Elek, Orbán Balázs, Pesty Frigyes, Kővári László, Márki Sándor és Petri Mór mellé írta be nevét. A magyarok mellett a helyi román szakírók — Victor Motogna, Eliseu Sigharteu és George Mánzat — hivatkoznak adatokban gazdag munkáira. Életművének fölmérése sürgető feladatunk.

Kiss Ferenc

Diskay Lenke: Repülés II.

A kitekintés elemei

Gondolatok a könyvtárban

[...] Roland Barthes írja: „Az irodalom mint *intézmény* és mint *mű* jelenik meg előttünk. Mint intézmény azokat a szokásokat és gyakorlatokat foglalja magában, amelyek az írásművek forgalmát szabályozzák egy adott társadalomban: ilyen az író társadalmi és ideológiai státusa, a terjesztés módjai, a fogyasztás körülményei, a kritika szankciói. Mint mű lényegében egy bizonyos típusú írott, verbális üzenetből áll.“ Az irodalom intézményi jellege esztétikán kívüli tényező, az irodalom tényleges alakulását azonban saját intézményisége messzemenően befolyásolja: az irodalom hivatalos intézménye és az irodalom tulajdonképpeni, emberi funkcióiból eredő intézménye, az esztétika között mindig létezik egy olló. Ennek tágassága hatalmas, ideológiailag alakított, az eszményi esetben az olló természetesen eltűnne, s az irodalom egyetlen intézménye az esztétika lenne. Ennek viszonylagos megvalósítási lehetőségeire elsősorban a korai reneszánsz művelődésének szerkezete szolgáltat példákat. Természetesen ellenpéldák is adhatók: a diktatúra vagy a nemzetbiztonsági állam mindig is alapvető kulturális feladatának tekintette a művészet hivatalos és mindenoldalú irányítását, változó sikerrel. Ismeretes, hogy a hitleri Németország kultúrájának java része emigrált, az esztétika érdekképviseletének ezt a szociológiai formáját választotta, az emigráció persze közvetlenül összefonódott az értékek és érdekek politikai védelmével is. A védelem fizikai ténye később az esztétikai érték kritériumává is lett, ugyanis határhelyzetben a hatalmi erőszak visszautasítása mindig közvetlenül esztétikai érték-tényezővé is válik, mivel az esztétikai tárgy ilyen esetben immannensen az igazság.

Az intézményes irodalom strukturális sajátossága (mivel elsősorban irodalom, és csak másodsorban intézmény), hogy sajátos komplementáris „háttérrel“ rendelkezik, egy olyan informális struktúrával, amelyet saját informális intézményének lehet tekinteni. Az informális intézmények igen sokrétűek, és alkalommal csak olyan jelenségekre utalunk, mint amilyen egyes alkotók vagy alkotói csoportosulások hallgatása (nem elhallgattatása vagy magántermesztői válsága), az irodalom egészét megmozgató különböző természetű viták, a nemzetközi formában jelentkező impulzív kritika, vagy az irodalom bevett értékeihez és kifejezőmódjaihoz képest radikálisan újnak minősülő formák jelentkezése. Mindezek az irodalom egészének intézményi funkcióját, esztétikai és értékstruktúráját kérdőjelezik meg, illetve átrendezik a kifejezés teljes mezejét. Hogy az átrendezés ténye mennyire tudatosul az irodalom jelenében, az természetesen történeti kérdés, viszont törvény az is, hogy a későbbi korokban mindig előtérbe jut az irodalom totális értékelésének perspektívája, felszínre kerülnek az elfeledett értékek. A funkcionális kritika azonban mindenkor a jelenben is érvényesítheti az irodalom saját informális intézményeinek az egészre vonatkozó értékimpulzusait, s az irodalom saját értéktudatának alakulása szempontjából ez látszik a kedvezőbb útnak, mivel a kritika ily módon az izléstételeket az irodalom egészének szempontjából alakíthatja.

Az előbbieken jellemzett esztétikai problémák intenciókká váltak a hetvenes évek romániai magyar irodalmában is, és az intencionáltság több úton-módon jelentkezett: elsősorban egy fiatal kritikusokból álló nemzedék kibontakozása révén („esszéíró nemzedéknek“ nevezték őket), amelynek törekvései természetesen elválaszthatatlanok az intenciókat esszéiben már korábban megfogalmazó Bretter György munkájától. Bretter ugyan szubjektíve el tudta helyezni magát az alkotó marxizmus legutolsó hullámában (egyik nyilatkozata szerint „annak félresikerült terméke“), objektíve azonban mint ideológiakritikus és teoretikus radikálisan új kultúra-, humán- és esztétikáértékeléssel követt (és ennek kidolgozásában meg is tette az alapvető lépéseket). Az öt fiatal kritikus-teoretikus közös könyvéhez írott előszavában Bretter társadalomontológiai helyzetként a következőképpen jellemezte a fiatal gondolkodók irányultságának indítékait és intencióit:

„...lét partikularitásának ténye egyetemessé vált századunkban, holott az egyetemesség tudata sohasem volt annyira erőteljes, mint most. A partikularitás mély átélését lehetővé tevő társadalmi helyzet hallatlan mértékben tudatosítja az egyetemesség követelményeiben gondolkodókat. Az egyetemesség forrásai (a gazdasági világerintkezés, a világkommunikáció), a kultúra (tudomány és művészet) egyetemessége és a világ egészét pusztulással fenyegető tényezők (atomerő, környezetszennyeződés, a nyersanyagkészletek kimerülése, demográfiai robbanás) az átélt lét partikularitásának ellentmondásait mint a gondolkodás lehetséges tárgyát, mint a filozófia új lehetőségét tudatosítják. Elvileg: az ilyen problémákkal való teoretikus szembenézésre nincs alkalmasabb érzelmi indíték és realisabb helyzet, mint éppen a mi körülményeink között. Senki sem tudhatja, lesz-e elég tehetség, gondolkodói következetesség és, miert nem mondanók ki: kitartás, szorgalom, egyeneség ahhoz, hogy ezt a lehetőséget kihasználják, megvalósítsák, de ez még nyitott számukra, eddigi teljesítményeik szerint legalábbis.”

Bretter Györgynek a fentiekben megfogalmazott fenntartására pozitíve lehet válaszolni: éppen a partikularis létezés és az egyetemesség-tudat kiolthatatlan pszichológiai-személyiségi konfliktusai szolgáltatják az ehhez (ti. a teoretikus teljesítményhez) szükséges belső hajtóerőt. Az egyetemességigény az egyes elméletírók esetében természetesen különbözőképpen objektíválódott: Tamás Gáspár Miklós elsősorban az evidenciák megragadására alkalmas, számos történeti és elméleti elemmel építkező kulturális hermeneutikai szemlélet és módszer kialakításában tette meg az alapvető lépéseket, és esszéinek hatásos („liturgikus”) nyelvessége az evidenciák közvetítésében is igen vonzóan bizonyult. Molnár Gusztáv esszéinek kezdeti érzelmi moráljáról, az antinomikus pátostról lemondva az esszéírók közül a legmesszebb jutott el egy lehetséges kelet-európai humánontológia fogalmi rendszerének kidolgozásában, illetve az ehhez szükséges történetfilozófiai és politológiai reflexióban. Ágoston Vilmos (a könyve után megjelent esszéik következtetéseit is figyelembe véve) egy olyan nem-tradicionális esztétikai elmélet kialakítására törekszik, amelynek egyik alaptételeként az esztétikai érték szerves kapcsolataiban van az informális helyzet lényegi adottságaival, az utóbbi az előbbi ontológikus tételezéséhez járul hozzá. Szilágyi N. Sándor könyvének tanúsága szerint egy olyan sajátos nyelvi koncepció kialakítására tesz kísérletet, amelyben a nyelvi rendszer a nyelvelméletekben utóbb oly nagy szerephez jutott pragmatika és történeti szemantika meghatározottságaiban működik, s preegzisztens elméletében nagy szerepet játszik a társadalmi objektívációk általános törvényszerűsége, valamint az anyanyelvi tolerancia immanens humanizmusa és demokratizmusa.

E nemzedéknek a pályáján tehát a kezdeti természetes, impulzív kritika mozzanata kiegészült a teoretikus eredmények hozadékával. Végeredményben a társadalomelméleti reflexió és kutatás általában és a mi társadalmi, ideológiai és nyelvi helyzetünk reflexiója és kutatása konkrétan sokat nyert eddig is könyveikkel és egyéb írásaikkal, de a kezdeti breterri jellemzéshez visszatérve elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy tevékenységük legfőbb eredménye egy olyan racionális és szimbolikus rendszer potenciális kialakítása, amelyben adottságaink partikularis mozzanatai éppen az egyetemes kifejezés és kifejezhetőség struktúrájához, közvetve tehát a társadalomontológiai egyetemesség imperatívuszának szimbolikus formájához juthatnak; s egy kultúra életében mi sem természetesebb, életszerűbb és folyamatszerűbb, mint az új szimbolikus formák koegzisztenciája és egymást követése. A szimbolikus formák képesek közvetíteni a létezés evidenciáit, létté, értelemszerűvé tenni a létezést. Az új kulturális-szimbolikus formák — s ezt nem ismerte fel a neokantianus hagyományokra alapozó formaelmélet, de felismerte az angolszász nyelvi analízis, a szimbolikus interakcionizmus amerikai elmélete és a társadalmi szimbolizmusokat kutató francia iskolák — a társadalmi cselekvés mozzanatai, egy szimbolikus-cselekvési komplexus elemei, amelyek persze sajátos művelődésszociológiai és cselekvésszociológiai hagyományok, feltételek és törvények szerint érvényesülnek.

De ha a fent jellemzett teoretikusok képesek megteremteni egy új racionális-szimbolikus struktúrát (és a szimbolizmust sokan — alapvetően elhibázott módon — irracionális alakzatként értelmezték, abba az alapvető tévedésbe esve, hogy nem vették észre a szimbolizált tények, igazságok, ítéletek és értékek természetét, a szimbolizmust tehát leszűkítették a jelölők, a kifejezés síkjára), akkor ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a teoretikus felismerések csak akkor képesek a morális érzelmet, az érzelmelek alakzataivá, a személyiség energiáivá szerveződni, ha párhuzamosan a művészet tartalmi és kifejezésformáiként is megjelennek és hatnak.

A romániai magyar irodalom, a gondolkodás abban a helyzetben volt, hogy a hetvenes évek közepén valóban meg is jelent a lírikusoknak egy olyan csoportja, amely ezúttal a művészi szimbolizmus eszközeivel kívánta kulturális és

életattitűdjét az esszéíró nemzedékhez kapcsolódva művészi formákban kifejezni. Ez a törekvés, ez az intenció néhány olyan könyvben tárgyiasult, amelyek pusztán tartalmi és kifejezésbeli értékeken túl magát a líra státusát és fogalmát is újraértelmezték; ez pedig már esztétikai reflexió kiindulópontjává és elemévé válhat.

Ennek az újraértelmezésnek — a radikalizmus egyfajta kifejezésének — ismét több szintje és dimenziója van, és az alábbiakban csak néhányat a jellemzésére vállalkozhatunk. Elsősorban az a tény érdemel figyelmet, hogy a fiatal lírikusok műveiben (ugyanis maga a költemény, illetve a vers fogalma is további értelmezésre szorul) különválnak a hagyományos funkciók, amennyiben az egyes kezdeti költői rendszerek perspektívaválasztása a létezés saját partikularitásának lírai funkcióvá tételében valósul meg. Ezek a perspektívák különválasztják a tárgyi lét egyes vonatkozásait, és diszkrét lírai funkciókká teszik azokat, ugyanakkor a kifejezés módszertana is tárggyá válik, módszertan és tárgy együttesen lesznek a tartalmi megvalósítás struktúráivá. A perspektívák, lírai funkciók és metodológiák, az egyes technikák azt eredményezik, hogy a befogadó kétségtelenül jobban teszi, ha együttesen olvassa el Szöcs Géza, Adonyi Nagy Mária, Palotás Dezső, Körössi P. József és Cselényi Béla könyveit (és természetesen sok más fiatal költő verseit), ugyanis ily módon olyan koordinátarendszer birtokába kerül, amely már evidens módon jelzi, hogy itt egy roppant felelősségteljes és néhol elmélyült létanalízissel van dolga. A metodológiák kollektív jellemzésére sem találhatunk jobb terminust: analízis és indukció, olyan logikai módszerek és attitűdök ezek, amelyek kizárják a későbbi dogmatikus perspektívát. Ha evidenciává válik az, hogy a líra nem lehet a kijelentések rendszere (vagy kijelentésekhez igazodó rendszer), akkor további evidencia az is, hogy ez az alapviszony a későbbiekben is megváltozhatatlan — amennyiben a fiatal költők nem kezdik axiomatizálni állításokká lefordított kérdéseiket, amennyiben az analízis céljait szolgáló diszkrét lírai funkciókat nem kezdik esztétikán kívüli tényezők hatására az egyes rendszerekben egységesíteni és harmonizálni, a radikalizmust így egyfajta felvilágosult manierizmusba átvinni-átmenekíteni.

Ha az egyes funkciók egyéni elemzését kívánánk elvégezni, akkor a következő fenomenológiai kép alakulna ki:

— A nyelv sajátos lehetőségeit, a nyelvi szemléletmód mélységeit, a magyar nyelvnek e technikai civilizációhoz idomított metafora-immanenciáját kutatni és felhasználni (amely egyben az élet elsajátításának a görög művészet techné-fogalmára emlékeztető módja is) a líra feladata, mert semmi más nem képes ezt a nehéz parancsot a pszichoszemantika és az érzelmek szintjén megvalósítani, a kultúra funkcionális változásának tényét és parancsát az egyéniségbe beépíteni. Ime, hogyan jelentkeznek a fent jelzett elemek és parancsok Szöcs Géza egyik versében: „A tanya a rettenetes, oldalról / jövő hajnali fényben, a gyümöl / csös fái alatt felejtett hatalmas, / derlepte kakukkos óra és a kert- / kapu kenetlen csikorgása! A / döglött tengeralttjáró a száraz / kútban és a másikkban a színet / cserélő víz, amelyben még a bé- / kák is megvörösdnek, mikor a / férj megcsokolja az aszszonyt! / minden hunyorog az elviselhe- / tetlen oldalfényben, keskeny re- / pedés fut végig a férfi hangján, / aztán cölöpléptekkel távolodik / irgalmatlan szőrös irhacsizmájában. / Megreccsennek ereszteikben a / kedves kicsi repülő szerkezetek.“ (*Ballada és környéke. A szakállas farkas [Népmonda-feldolgozás]*) Ebben a versben a (balladafeldolgozóként) hagyományosnak igazán nem nevezhető módon kerülnek együvé olyan nominális szerkezetek, amelyek a *tanya* és a *tengeralttjáró*, a *gyilkos szerelem*, a *filmfelvételi technika* motívumvilágaira utalnak. Másfajta kulturális tárgyválasztás esetén a nyelvi explorációnak is más vonatkozásai kerülnek előtérbe ebben a költészetben. Szöcsnek vannak olyan versei, amelyeknek nyelvi kulturális állaga és allúziórendszere a nyelv immanens ideológiájának megváltoztatását célozza; ha egy 1848 előtt használatos terminussal akarnók ezt kifejezni, akkor azt mondhatnánk, hogy az ő lírai szemléletében a vers funkciói közé tartozik a „közbatárság“ nyelvi technikájának kidolgozása is. És ennek a nyelvi-kulturális gesztusnak nyilvánvaló társadalmi finalitása és hatása van. (Természetesen ennek szükségességét — éppen az irodalom informális intézményi törvényszerűségeinek megfelelően — mások is felismerték. Szilágyi Domokos az általa „hurrául kikelet“-nek nevezett nyelvet saját költészetének nyelvi immanenciájában igyekezett meghaladni — sikerrel. De más, hasonló kísérletekre is felfigyelhetünk: a szerző más, egyelőre diszharmonikusabb dimenziókban Kányádi Sándor is ezt teszi.)

— Ha a vers az élet technikai elsajátításának eszköze lett (elsősorban az egzisztencia-megismerés közvetlen esztétikai eszközeként), akkor esztétikailag reflektált versfunkcióvá válik, hogy maga a sajátos nyelvhasználat is az emberi szociális cselekvés egyik eleme, illetve központi típusa. Ezt a funkciót gyakorlatilag először az aktivista költészet vállalta mint a líra legfontosabb vonását magára. A het-

venes évek fiataljainak költészetében (sokszor a versformáknak gyökeresen ellentmondva) e funkció nyelvi-poétikai tárgyasulási igazán jelentősek. Ennek természetesen nyelvi következményei vannak: a nyelvi lokúció, illokúció, illetve perlokúció (Austin és nyomában Searle nyelvanalitikai terminusai) természetes arányai az utóbbi kettő javára tolódnak el, erre a költészetre általában jellemző a perlokúció és illokúció szerkezetek sajátos többlete. Ismét ennek következménye, hogy a leírásokról a performanciára tevődik a hangsúly, s a nyelvi performatív megnyilatkozások mindig cselekvési szimbolizmusok. Mivel velük kapcsolatban kevésbé lehet igazság-problémáról beszélni (még sajátos esztétikai-szimbolikus értelemben sem), e költészet egyes kritikusi a jelenséget valószínű újfajta és elvetendő irracionálisnak, illetve antiracionálisnak tartották, nyilván, az esszéírók kritikusaikhoz hasonlóan módon fel nem ismerve, hogy itt egy újfajta szimbolikus rendszer-intencionáltságának és nyelvi-poétikai valóságának a belső strukturális aspektusából kell kiindulni.

— Egy másik, igen fontos lírai funkció a látomás egyre változó technikájának a megteremtése. Az előzőekben volt már szó arról, hogy például Füst Milán *Esztétikája* a látomást a műalkotás egyik generatív elemének tekinti, ezen túl azonban társadalomlélektani fontosságú képesség az, hogy rendelkezünk önmagunk felfogásának és megismerésének képi modalitásaival, allegorizálási technikáival. A fájdalom és révület természetű allegóriájának egy igen szép példáját Adonyi Nagy Mária könyvében találjuk: „Szekért fáj az egész erdő / akik lejöttek valamikor / sátoros léptekkel / az álom fehér csapásain / nekiindultak a havasoknak / távolodó léptű éjszakában / és bután megették / a legelők mérgefogaikat / utána csodálkozva ittak a kutak szájából / források torkából / és égve elaludtak / a forróságtól / szep-temberben / akár egy torokcsipő fulladt játék után / Dér-szemük csobbant még egyet.“ (*Sok éve már*) Egyetlen allúzió van ebben a versben: vajon minek a szimbólumai az ózek?

— További funkció az, hogy meg kell találni az abszolút negativitásból építkező attitűd pozitív metaforáit. A líra csak így lehetséges, s nem nélkülözheti a formális pszichológiai evidenciákat. Palotás Dezső kifejezésében: „*Hát csontig hámoztuk a lelkünk* — / halkan riszált bársony-zenére / dőlt a néger fekte vére. / Vadak és értelmesek lettünk: / sok jó ember kis helyen várja, / hogy valaki már befejezze / az éneket. Kinek lesz mersze. / Ronggyá szakadt a néger szája.“ (*4/7 szonett* — Az én kiemelésem — E. P.) Vagy máshol, ugyanez: „Annakelőtte, ha ütöttek, / hasadtam s két kő volt kemény — / de akadt olyan hülye szobrász / álnok üreget vájt belém. / Aztán elment. Vagy visszavitték, / fontos ez?... / En meg harang lettem. / Nem kő — ércek fonákja vagyok, / magamnál több: egy lyuk a lelkem.“ (*Kőharang — csendélet műteremben*. Az én kiemelésem — E. P.) Az eredmény természetesen ismeretes és előrelátható: „...komoly lettem és imé, menten / engedelmessé nőtt a lelkem.“ (*IV. Férfiúdal — Farkas verse*) Persze, a lélek nem nőhet (esetleg alacsonyodhat, aljasulhat) pusztán engedelmessé, s ezért ennek a könyvnek a finális szarkazmusa: „Hát mi bajom van, ó, mi bajom lehetne!“ (*Rövid hősköltemény*) Van attitűd? Bizony, van attitűd: Palotás Dezső esetében ez sajátosan nyelvkritikai úton is kifejeződik: az igei szerkezetek értelme megmaradt ugyan, de jelentésük az attitűd haptikus terében megváltozik.

— A vers mint az egzisztenciális kogníció eszköze az élmény struktúrájának átalakítására is szolgál, elsősorban a rendszerélmény jellege változik meg. A különböző egzisztenciaszférák egymással való helyettesítése (az egzisztenciális metafora) az aktuális világot mint számos lehetséges világ egyik esetét fogja fel, s ily-keppen mint nem-szükségyszerűt. Cselényi Béla verseinek egyik alaptörékve: el-oszlatni a szükségszerűség mítoszát, rámutatni szemléletünk tehetetlenségének vi-lágtéremető erejére. S arra, hogy tulajdonképpen ebből a szemléleti tehetetlenségből származó világban élünk, mert: „még nincs ősz gyermekek / csak semmi gesztenye-gyűjtés / most vitték hatvan avart a zúzdába“ (Természetesen itt sem lehet nem felfigyelni a nyelvjáték alapú szimbolizációra, a fiatal költők technéjében fontos szerepet játszó, sok kulturális allúziót lehetővé tevő eljárásra.)

A líra eme fentebb jelzett funkcióinak előtérbe kerülése mind egy sajátos szimbolikus életvilág kialakítását szolgálja, s a költői szó ebben az életvilágban nyeri el igazságát és finalitását. Ha szűk is ez a világ, a jelentős szimbolizmus tulajdonsága az, hogy az alapvető szemérmesen nem deklarált értékek felől (a kimondás és hangoztatás csak a nálunk amúgy is megtalálható költői dogmarend-szer erősítését [?] jeltené) egyre újabb világok és értékek felé terjed, az eviden-ciák felé. Ennek a logikája, ahogy a *Sri Isopanişadban* olvasható, az, hogy „Az emberi élet teljessége csak a teljes egész szolgálatában ismerhető fel. Minden más evilági szolgálat — legyen az szociális, politikai, közösségi vagy éppen bolygóközi

— befejezetlen marad addig, amíg össze nem kapcsolódik a teljes egésszel. A teljes egésszel való összekapcsoláskor a szerves részek is teljesek lesznek magukban.”

Irodalmunk informális intézményeinek működési mechanizmusa egyben a történeti perspektíva módosítását is megköveteli, a jelen nézőpontját pedig sajátosan osztja meg és polarizálja. A fentebbi funkciók által jellemezhető szimbolikus életvilágot a közösségi transcendencia és az interszubjektív kegyelemlehetőség oldaláról megalapozó költészetnek tekinthető Balla Zsófia érett lírája, ugyanakkor egy ilyen típusú szimbolikus rendszer belső konstrukciók törvényszerűségeit, egy matematikai típusú költői neoracionalizmust követő intencionáltság fényében vizsgálható Mandics György líra-rendszere. Természetesen szemlélődésünket a személyiség és a cselekvés, a formális életmozzanatok epikai világára is ki kellene terjesztenünk, s itt csak jelzésszerűen említhetjük meg, hogy a fiatal prózairók (elsősorban Bogdán László és Mózes Attila) a határhelyzetek ethosából következtetnek létünk etikai-axiológiai evidenciáira, azokra, amelyekhez a lehetséges morálnak igazodnia kellene.

Úgy tűnik, hogy a formális artikulációk analitikája mellett az esztétika számára csak az axiológia marad a tudományos és reflexív tételezések támpontja. Mert, ahogy Körössi P. József írja: „háttal a tükörnek / komolyan kellennem / halálotat életemet / komolyan kellennem / a tükröt.” Egyetlen értékválasztási gesztus összekötheti a komolyság gyakorlati maximájában megragadott életet és a tükörrel szimbolizált művészetet. Az esztétika megmutathatja a művészetnek az életre mutató axiológikus elemeit, a kitekintés elemeit, egyébként ezt a képességet is a művészetnek köszönheti.

Ennyi mindig elmondható az esztétikáról, több aligha, hiszen minden, ami több, az már őt magát is meghatározza. Platón *Theaitétosz*ának egy helye arról vall, hogy „Az egyes dolgok mindig eltérően fejlődnek a maguk szükségessége szerint. Következésképp, ha minden folyik és alakját szüntelenül változtatja, akkor törhetetlen folyásukban a létezők átalakulnak.” Ezt állítólóg Hérakleitosz mondta, bizonytalan töredék. Értéke amiatt óriási, mivel Hérakleitosz még nem mondhatta, Platón pedig még nem merte mondani (ezért tulajdonította Hérakleitosznak).

Az esztétika az élet és a művészet szüntelen változásának és folyamatának kettős reflexe, s amennyiben maga is változás, a fenti tulajdonos nélküli, tehát a szellem igazságtartományához, evidenciáitárhoz tartozó mondathoz hasonlóan maga is csak így — mint változás és evidencia — jelezheti kettős tárgyának természetét és határait.

Részlet egy nagyobb tanulmányból.

Egyed Péter

Fiatalok prózája

Kolozsvár utóbbi éveinek román próza-irodalmát ha csak felületes vizsgálatnak vetjük is alá, a fiatal írók eddig nem tapasztalt özőnével találkozzunk; e fiatalok nyilvánvalóan az írásművészet legmagasabb csúcsainak meghódítására töreknek, programszerűen illeszkednek bele egy valóban modern irodalom új áramába, legidősebb, legmaibb kérdéseinket tárgyalják, ám ezeket az egyetemeség minőségi ellenőrzésének vetik alá. Legjobbjaik határozott művészi egyéniségeként hívták fel magukra a figyelmet már első jelentkezésükkel, műveik joggal váltják ki mind a kritika, mind a széles olvasóközönség érdeklődését, elismerését.

A metaforizálásra való hajlamot, a mai emberi üzenet szimboliztikus megfogalmazását tapasztaljuk Eugen Uricaru prózájában, első könyvétől (*Despre purpu-*

ră) kezdve, egyre igényesebb művészi megfogalmazásban (*Rug și flacăra, Antonia*); ma a nemzeti múlt történelmi implikációjú hangsúlyai vagy az elbeszélés nézőpontjának realista jellegével vonja magára a figyelmet (*Mierea*). Ege-tően időszerű témákról ír politikai regényeket Grigore Zanc (*Conul spre Nord-Vest, Cădere liberă*), precíz analitikus stílusban; Zancnak rendkívüli érzéke van egy társadalmilag fontos területen szabad mozgást igénylő ellentétes emberi magatartások polemikus szembeállítására. Az introspektív prózát tartja eszményének Vasile Sălăjan, *Coborînd spre Nord-Vest* című regényében. Ez az önvizsgálat a valóság kutatásának szélesebb talaján érvenyesül következő regényében (*Săptămîni de dragoste*). Radu Mareș könyve (*Ana sau pasărea paradisului*) érdekes epikai formát valósít meg, a Faulkner-

ből levezetett módszert bonyolult jelképiség felé viszi, majd ezt az írásmódot szabadon folytatja novelláskötetében (*Cel iubii*), mely tulajdonképpen ábragyöny, hiszen rejtett gondolati összefüggést teremt a novellák között. Patologikus esetet ír le Constantin Zărnescu (*Clodi Primus*), etikai kicsengéssel a kötelességről; a főhős lényeges társadalmi elvárásoknak úgy tesz eleget, hogy azokat emberi kiteljesedése fontos feltételeként értelmezi. Marcel Constantin Runcanu a mai kérdések feltárásában drámaibb hangot üt meg, kissé bonyolult, némiképp nehézkes, de mély rezgésű stílusban írt könyvével (*Sepia*); a szó szoros értelmében vett epikusnak bizonyul, kedveli a sztorikat (*Nostalgii secrete*), ezeket azonban figyelemreméltó drámai feszültséggel telíti. Valeriu Varvari (*O mie una zile risipite*) sejtelmes lírai prózát ír; Mircea Ghițulescu mintha a stílust részesítené előnyben (*Orașul fără somn*); Radu Țuculescu a banális, jelentéktelen tényekből épülő világ egyetemes következményei vonzzák (*Portocale și cascadori*); Cornel Coțuțiu érzékeny moralistaként teszi fel a kérdéseket (*In căutarea altui final*); Maria Baciú érzelmes homályba burkolt visszaemlékezésekre hajlamos (*Tăceri și fugă*); Nicolae Vereș regényére (*Zebrele pasc în cocotieri*) az ironia, a parodisztikus hangvétel a jellemző; Ștefan Damian *Portrete de familie* című könyvében kortárstípusok foglalkoztatják.

A valóban érdeklődésre méltó művek teljes számbavételének igénye nélkül e sorok írójának szándéka hangsúlyozni, hogy ma Kolozsvárt a fiatal írók egész nemzedéke él, akik új lendületet adnak az epikának, új dimenziókat biztosítanak

a kortárs román prózának. Ha valamilyenkor Agárbiceanut vagy Pavel Dant az erdélyi próza ragyogó hagyományainak folytatóiként tartották számon, ha Victor Papilian vagy Ion Vlasiut aszerint értékelték, hogy mennyire képesek ezt a vonalat — melynek elindítója Ion Slavici volt — továbbvinni, vagy ettől elrugaszkodni, a felszabadulás utáni kolozsvári román prózairó nemzedékek igyekeztek műveikkel az egészbe illeszkedni, az egységes román próza vonulatába, az „erdélyi”, „moldvai” stb. korlátozó jelzőket beolvastva egy egységes nemzeti irodalom forró magmájába, melyben az egyéni különbségek jelentették és jelentik azt, amit gyakran így nevezünk: különbözőség az egységességben. A kolozsvári román prózairók csoportosulása, bár a közelmúltban még elég kevés író számlált, széles színskálát képviselt, Dumitru Mirceától és Teofil Bușecantól Grigore Beuranig és Pavel Aioanei-ig, s a kortárs román irodalom legelső vonalának olyan képviselőiig, mint D. R. Popescu, Augustin Buzura, Vasile Rebreanu. Talán éppen a művészi kifejezőmódnak szabadon választott formái tették lehetővé, hogy itt Kolozsvárt az utóbbi években pezsgő alkotói légkör alakuljon ki, s a város, mely valaha a költők városa volt, napjainkban egyformán a kritikuské, drámaíróké s nem kevésbé a prózaíróké is, akik csoportosan jelentkezve eredeti értékeket hoznak létre, és országos viszonylatban valóságos prózaíró iskolát alakítottak ki.

Az itt élő és alkotó számos és jelentős prózaírórt senki sem hagyhatja figyelmen kívül, aki a kortárs román epika fejlődésének áttekintésére vállalkozik.

K. E. fordítása

Constantin Cubleşan

Csiki László jelentései

A teljes magyarázat elvéről lemondani nem fényűzés, nem veszteség, hanem helyzet. Ennek fölismerése, hogy egy (élet)műnek több megközelítése lehetséges, amelyek más-más struktúra-hálót emelhetnek ki, amelyek különböző ideológiával olvasnak, amelyek a történelem többjelentését a maguk módján uniformizálják. Másrészt annak belátása, hogy egyre kevésbé beszélhetünk az adott kultúrán belül egyetlen alkotásról, amikor cselekvésként mindinkább az életmű érvényes. Tehát a kultúra kezdő ideológiája számára hovatovább csak az egységösszefüggés elve működtethető.

Hogy Csiki László súlyosodó műveiről szólva az itt olvasható jelentéstöredékek az előbbi részfölismeréseket mentségként vagy szándékként hasznosítják-e, arra nem kell válaszolnunk. Csiki, fölismerve a művészet igazi lényegét, a van-volt funkcionáliszmusától a lehet felé tart, a jelentést folyamatnak tekintve a történelem (történelmünk) értelmét igyekszik megközelíteni. Ezért válhatnak művei egyre inkább történelembe ágyazódó formákká. Nyilván, a lehet-ben a pusztulás is benne van, de ez nem az értelem köre, nem történelem, ez „csak dialektika”.

1. *Az idő szemei (Kellékek)*. Bukarest,

1972. 7.) tételezhetik magukat a lírai szubjektumban, egyesítve a látás közön-
 séges, természetes pillanatát az asszociá-
 ciók lényegracionalitásával. Ez a kap-
 csolódás a látszólagosság és a látszatelv
 ellen jöhet létre (ez Csiki egyik fontos
 jelentésmotívuma), azért csak feltételes
 módban, mert a lírai megismerés — a
 metaforák és az asszociációk dacára is —
 lépcsőzetes, ha nem akar lemondani az
 értelemről, a racionalitásról sem. Ezen
 a szinten az olyan fölismerések, mint a
 béke zuhanásképpessége a kikiáltott biz-
 tonság és bizonyosság látszatrendjében,
 a lírai logikát követve elvezetnek az em-
 lékezés terére. Még mindig ugyanarról
 a versről beszélve, el kell mondanunk,
 hogy az emlékezés, akárcsak a történe-
 lem, nem semmithető, még akkor sem,
 ha mások emlékeire emlékezünk, az
 egyensúly elmondott jelzői a kiplakátolt
 homogenitás közt elkerülhetetlenül tény-
 ként és luciferként működnek. Hiszen
 hiába történeti a létezés, ha a „kíégett
 szemek csigaházai“-nak látható jelentése
 átnyúlhat a jelenbe. Ez a tudati hagyó-
 mány nem erősíti a szubjektum bizton-
 ságérzetét, s ha képesek vagyunk a sejtés-
 ésre (a sugalmazás, az alluziók haszná-
 latára), akkor az élet kézenfekvő-banális
 értelmezése (és nem magyarázata) helyett
 rájöhethetünk: kénytelenek vagyunk néha
 saját megvakításunkat átélni és tudni.
 De éppígy: a kijelentés felébredzheti
 bennünk a kérdőjelet is. Akárhogy is van,
 ha már elfogadtuk az idő szemeinek
 ilyen létezési lehetőségét, benne, de
 szemben a történelemmel, felfedezésünk
 köre a negatívitásé. E ponton az emléke-
 zés létezésünk (nemcsak történeti, de tör-
 tenelmi) heurisztikájának lesz az alapja.

Ha pedig lírai megközelítésre ítél-
 tünk, nehogy túl kirívóak legyünk e
 tájban, csak óhaj- és vágy-gesztusunk
 lehet, ami — létezők lévén a létben —
 nem kevés, de nem is sok: szinte sem-
 mi. „Ó, tedd uram, hogy — — csak
 higgyek.“ A pusztá hitért könyörgő ér-
 telm, amely már amúgy tisztában van
 saját lehetséges, megtervezett létével,
 már itt, a kötet első versében letelepszik
 a tragikum felátójára. Vajon elmozdul-e
 onnan? Elmozdul-e abban az időben,
 amely van, de nem konkretizálható, nem
 írható le, és nem magyarázható? Van,
 mondjuk, mert rendelkezünk az idő tu-
 datával, az időnek megfelelő tér azonban
 megfoghatatlan, mert megnevezhetetlen,
 kiszájtított. „A kétezer-negyvenharmadik
 emeleten a hatmillió-kilencszázezeredik /
 ajtó az enyém“ (Kellékek, 10.). Ráadásul
 a térben található dolgok nem felelnek
 meg a kellene idejének. Az élet elemi
 tárgyai csak az „állandó idő“ tudatosítá-
 sára jők, s az emlékezés a valóság
 racionális rendezőelvévé válik.

Képes-e azonban az emlékezés annyira
 kitágítani az időt és a teret, hogy az ön-
 értékű, jelentésefosztott tárgyak össze-
 egyeztetetlensége már ne legyen lát-
 ható és érzékelhető? A pontosabb kérdés
 viszont így hangzik: szerepel-e mindez
 teleológiájában? Másrészt pedig: lehet-e
 egyáltalán az emlékezés a jelen tudata?

A lírai, asszociatív racionalitásnak a
 világban (történelemben!) való jelenléte,
 ha fölemelkedett a reflexió szintjére, és
 forma után (nemcsak esztétikai, de a létezés
 és a történelem formája után is) sóvárog,
 nem térhet ki a szembené-
 zés/szembesítés elől. A természetes világ-
 nézet és az erre építő történelem egy
 meghatározott állapota számára az érte-
 lem vagy a forradalom kihívása nem va-
 lami harc kezdetét jelenti, csupán a sem-
 mités ködgilotinját ingerli maga ellen.

*Mert kövel dobtam, útszéli szavakkal,
 kenyérrel dobtak vissza s más javakkal —
 magukhoz aláztak a jámbor gyávasággal.*

(Kellékek, 15.)

A szubjektum viszonya a történelemhez,
 majd önmagához is kétértelművé „kény-
 szerül“.

*Hát hazudtam magamnak őszinteséget,
 s most engem magyaráz minden részlet,
 hogy eltakarja tőlem az egészet:
 kiszakít,
 kizár.*

(Kellékek, 16.)

A kétértelműség nem lehet a teljesség
 kategóriája, s a hit kényszerzubbonya
 nem biztosíték még az egyneműsége.
 A szubjektum bizonytalanságra ítéltezt,
 mert ahol a látszat a valóság, ott hogyan
 lehet bizonyítékot fölhozni? Marad az
 egyetlen bizonyosság: a tragikum.

*De azt tudni kéne: igazam az igazság-e,
 s a hangok, mik századok óta a csendbe
 belefagytak,
 s széttrombitálják minden ünnepen,
 századok óta a csendbe belefagytak,
 s szét kell trombitálni minden ünnepen?*

(Kellékek, 17.)

A megkövített jelentések betörése a már
 megkérdőjelezhető igazság terébe/ide-
 jébe: a történelem kijátszása. Sejthető,
 nemcsak eszmei, hanem ontológiai kiját-
 szás is ez.

*Megyünk, verjük előre magunkat
 a holnapi nyugalommal —
 Előre, előre, előre —*

(Kellékek, 20.)

A hitté magyarázott kényszerűség hely-
 zetében mihez kezd önmagával és a tör-
 ténelemmel a lírai-racionális szubjektum,

ha lehetősége és adottsága is egyben valami olyan, ami a jövőhöz tartozik, pusztán hit, és kiiktatja a jelenlévő valóságot? Mihez kezdhet, ha nemcsak tárgya kétértelmű és ködszerű, ha a kétértelműség eléri a tárgy és a viszony tudatát is: a verset mint formát?

2. A főntiekben ideológiai csapdákról beszéltünk, az öntudat kódosítási eljárásairól. A *Kamaszok* (in: *Cirkusz, avagy búcsú az ifjúságtól*. Kolozsvár, 1971. 5.) fölvillel szembenézés és a demitizálás lehetetlenségét: ha egyszer a hitet valószínűsítve emeltük, menekvésünk csak önmagunk kijátszása felé lehet; a megölt hatvány hiányzó hatványdala helyett mi magunk vagyunk kénytelenek énekelni. De megéri-e és megéri-e valaki lenyelt kérdésünkben a kétségbeesettséget, didergő hangunk visszhangját?

... És hurra

visszhangzik a falakból újra —

(Kellékek, 24.)

És megéri-e valaki a költészet iménti választát, a metaforába menekült tragikumot?

A hiány vibrálási máris kivehetőek, csaknem képesek a formára, ám a hallgatás még előtérbe engedi a felszólító módú vágyat, ami nem lehet mindig jellemző a társadalmiság felé tartó lírára. És a vágy legtöbbször elégtelen, ha a történelem megköveteli, hogy pontosabban kijelöljük helyünket és időnként benne, ha a történelem fölülköt, hogy értelmet adjunk aktusunknak, ne csak látszatot. A cselekvés alapja viszont az általunk fölismert igazság lehet, de mihez kezdünk akkor, ha az igazság formája maga a szubjektum?

ha magamra voltam, mint az alvó,
csak védtelen, mint a gondolat —
az igazságnak boldog formát:
kitaláltam magamat.

(Kellékek, 31.)

A líraiság sok mindent megenged, de az epikumban az én nem tételezheti magát anélkül, hogy az őket ne tenné lehetővé. Ez a probléma különös hangsúlyt kap az első prózakötetben (*Cirkusz, avagy búcsú az ifjúságtól*), ahol a fiatal értelmiséginek a tehetetlenség terébe szorult hatalmonkívülisége kap szociológiaiailag autentikus formát, s látványként a már-már életformává merevedő, gesztusérvenyű kívülállás és ritualizáltság. Sem Csiki poétikája szerint, sem szociológiaiailag nem tekinthető mindez a kamaszromantika áldatlan következményének, még akkor sem, ha a *Maturandus* (in: *Cirkusz... 8.*) kamasza még csak a jelentéstelen gesztust ismeri, csak a szubjektum és a társadalom számára nem meghatározó érvényű „talán nem” álla-

potát. Ennek ellenére, társadalom és felelősség, a társadalmiságba való belépés vágya az epikai konstrukció emelkedeti szintjén már teljes tudatossággal jelenik meg. „— Milyen jó, hogy maga nem tudja, mi az, hogy szimbólum...”

— mondja a menedékházból távozó kamasz. Az önáltató gesztus mint cselekvés és pótcselekvés: a *Kezdetben vala az ige* (in: *Cirkusz... 78.*) fiatal értelmiségije számára nem pusztán egy átmeneti élet- és létforma fogalmai, hanem a tragikum, az ebben való megrekedés veszélyének a kategóriái is.

A fölismérések egyike versben és novellában egyaránt: a világ számunkra kellékként létezik, és alakítható lenne. Am egyelőre körülményeink tárgyakként, dolgokként vagy magukat mindegyre meghazudtoló eszmékként vannak jelen tudatunkban, bár tudjuk: a jelentés létezik, s az értelem felé tart.

A házaknak, autóbuszoknak
előbb jelentése, végül lelke lesz.

(Kellékek, 49.)

Így a mindennapi élet látszatrendszeré mögött a jelentés megtalálása kikerülhetetlen. A létezés szemantikája nyelvi szinten működik, mert a hit a látszat, a becsapás mitológiája csak nyelvi lehet. A valóság is sirnivalóan csak nyelvi, a nyelven, a beszéden kívül csak egyetlen gesztusokra, a mindennapi élet esztétikájának ismétlésére vagyunk képesek — sugallják a *Kezdetben vala az ige* figurái. Nemcsak cselekvésbeli, de jelentésbeli sivárság is ez, amit nem képes megszüntetni semmilyen szerepjátszás.

Az értelem megfoghatatlansága, a cselekvés meghatározhatatlansága mellé felsorakozik a történelem, az idő, a tér megfoghatatlansága. A második prózakötetben (*Az idegen város*. Bukarest, 1974) a tematika bővülése nem az egyedüli pozitívum, nagyon fontos a formai választás tudatos kidolgozása. Ha ezt a kidolgozást tekintjük, akkor a kötet három darabjának a sorrendje: *Az út szélén*; *Az idegen város*; *Bevándorlók*. Csiki rájön, hogy a történelem megkerülése lehetetlen (ilyen értelemben idézhetjük a *Kellékek Áttűnés-ciklusát* is). Az első empirikus stádiumban a történelemmel a maga közvetlenségében kerülünk szembe, *Az út szélén* marginalizálódott hősét a történelem úgyszólván megszólítja. Ez a közvetlenség esztétikai vonatkozásban a mimézis birodalma, s ennek a közvetlenségnek a formai elfogadása a forma önpusztulását jelenti, a narráció szakadék-szélére húz. *Az idegen város* már a formai absztrakció megvalósítása mellett (ami *Az eladott nagyapó*ban lesz majd tökéletes) jelentések viszonyrendszerét is

képes fölmutatni. Itt az absztrakt tér, az absztrakt és ködszerű viszonyok hatása fordított: nem spekulációként győz meg, a valóság lényegi újratemtése már ez. Akárcsak a *Bevándorlók*, amelyet formai modell-kérdésnek tekinthetünk. A tulajdonképpeni történet után áll „A szerző hajdani iskolai dolgozata”, ami nemcsak a formai absztrakció jobb megértését célozza, itt a jelen történelem mítoszkeletkezésének a mechanizmusát is működni látjuk, szinte útmutatást az értelem sokrétűségének használatára, a transzcenzusok jelentőségére.

A történelem nem kerülhető meg, mondtuk, de a vele való szembenezés sem lehet példabeszédbe ágyazott. A jelképekre mint jelképekre való nosztalgikus emlékezés megidézés, mint a *Kellékek Post-scriptum* ciklusa. A jelen történelemnek a kérdést a múlt csak ritkán teheti föl, s nem így jelenidejűsíthető. Úgy látszik, akár prózáról, akár versről legyen szó, meg kell járni a formátlanság és a jelentés kifinomodásának útját is (a *Kellékek* kötet negatív példatárából az ABC, valamint az *Európa megint* ciklusokat idéznénk). Érvényessé válik az „engem magyaráz minden részlet, / hogy eltakarja tőlem az egészet” fenomenologikus fölismerése. Furcsamód előtérbe kerül egyfajta szójáték-vers, s az olyan részletek, mint az „összecsukható forradalmak”, nem mentik az egészet. Így csak a nyelvelméleti-szintaktikai kísérletezés érdekes (vö. pl. *Kellékek*, 87.) és mutat előre a következő verskötet aszociativitása felé. Érdekes módon ez a technika is történelemtermék, valaminek az ellenképe, amit itt nem értelmezhetünk.

Összefügg mindez azzal a tehetetlenséggel, amelynek a történelemhez csak fintora lehet. A nyelvi fintor a következő kötet filozófiai-módszertani előképe a magyarázatban. Ennek rokona a cselekvésfintor (pl. *Az út szélénben* a baleset mint foglalkozás, vagy a *Kezdetben vala az igében* a römikocka-festés).

„Vannak pillanatok, korok, amikor mindenféle azonosulás lehetetlenné válik, mert mi magunk válunk kétségessé a közösségben, ami az életünk szövege” — mondja Mészöly Miklós. Csiki első két prózakötetében a társadalmiság kérdésességének a fenomenológiája ez, amikor a szubjektumhoz viszonyított hierarchiában a beszéd és a cselekvés ritualizálódik, az értelem ellen támad. A hierarchia pillére nem létező, eszmei, csupán óhaj, ezért a szubjektum azonosulási szférája a problematikusság. Nyilván a problematikusság a történelmi helyzet szorításában és az említett formai megvalósulásban nem képes transzcendálódni. A természetes közvetlenség az ural-

kodó, nyelvben és gesztusokban egyaránt, s ez a közvetlenség nem alkalmas metaforára vagy szimbólumra, szétszórta és megfoghatatlanná teszi a jelentés folyamatát, megkérdőjelezi az értelmet. Nincs autenticitással (ez a két prózakötet legjobb részmegevalósítása), hacsak nem az teljes hiánya. A körülményeknek nincs formájuk, csak a gesztusok töltik ki ritkán a meghatározhatatlan teret (kocsmá, menedékház, idegen város, a város), az időről szinte semmit sem közölve, de annak pontos tudatát föltételezve. Az ábrázolt (és nem modellált) viszonyrendszerben az én és a társadalom problematikussága fokozottan jelenik meg, de nem juthat el a formáig, hiszen nemcsak ő maga, rendezője is problematikus az írói beszédben.

Az azonosság kérdésének fokozott jelenléte Csikinél nem magyarázható pusztán a szubjektum szintjén. Mindezekelőtt fontos megjegyezni, hogy az azonosság- és önazonosságkeresés aktusa, amely különös hangsúllyal van jelen első két prózakötetében, hogy majd esztétikailag és szemantikailag magasabb szinten jusson el a kérdés érvényes megfogalmazásáig a legutóbbi verskötetben. Hiszen a szubjektum oly meghatározatlan eszményei nevében nem teheti lehetővé, az alternatívák szintjén nem tekintheti kétségtelennek a közösséget vagy a közösség hiányát. A közösség homályos valami, jelenléte és megléte árny- és ködszerű. Ilyen megvalósulásban nem az őket tetelezi az énben, hanem a mást.

Ebben a pillanatban lehetetlenné válik a kommunikáció, ami semmiképp sem magyarázható az elidegenedtség egyszerű sémájával, hiszen a viszonyok lehetetlenségéből fakadó szituáció. Talán ennyiből is világosan érthető, hogy a formátlanság nem tekinthető teljes mértékben a szerző kudarcának. Egyébként is a problematikusság, a fiatalok hatalmonkívüliségét és marginalizálódását talán Csiki írta meg a legjobban a kamasznovella-divatok idején. Itt a történelem kudarcáról van szó, illetve csak annyiban a szerzőéről, amennyiben még hisz a mimézisben, noha a mimézisnek már nem teljes mértékben. Az út szélén a mimézis teljes kudarca, s a tulajdonképpeni búcsút a közvetlen funkcionálitástól a *Bevándorlók* valósítja meg. A megmaradó karteziánus forma, a transzcendálás és a nyitott jelentés lehetővé tételével, a konnotáció-technika megváltoztatásával új értékrendszert állít föl többi két kötetében, valamint drámájában, az *Öreg házban*.

3. A forma a struktúra lehetősége, mondja Wittgenstein. A lehetőség pedig már nem a valóság rabszolgája; a le-

hetőség a forma jogán már művészet. Továbbá, sem a lehetőség, sem a művészet nem mondható ki, nem határozható meg pontosan kijelentésekben. A művészi beszéd csak azt tartalmazhatja, amit nem tartalmazhat, csak azt mondhatja, amit nem mondhat, de paradoxona ontológiai meghatározásához tartozik. Ebben a vonatkozásban Csiki legutóbbi verskötetének (*Szombat. A bűvár hazamegy*. Bukarest, 1977) fülszövege művészetfilozófiai töredék, olyan fölismerés, amelyet az elmélet még hosszú ideig nem tud pontosan kifejtetni. Az a szövegelméleti/szemiotikai tétel, miszerint egy mű előzetes poétika megvalósítása, jelen esetben explicite is így van. Hogy mennyi ebben a kétségbeesett erőfeszítés a meghatározhatatlan, a kisajátított szférájának a kommunikálása érdekében, ki tud arra válaszolni?

Persze semmi ok a kétségbeesésre, hiszen a vers létfeltétele a hiány, a költészetben újratemtett jelenségek, tárgy-állapotok és viszonyok ennek a hiánynak a szolgálatában állanak. Nem mondhatunk le a transzcendenciáról. A költészet gondolkodásmód is. Ezért érthető a szinte teljes jelenidejűsítés, s ebben az állapotban, amely történelmileg monolitikus — és nem a gondolkodásforma következtében —, csak az út szükségszerűsége tudatosulhat, az „út a valamihez“.

valami hirtelen szükségszerűséget az egyenlőben!

(*Szombat*, 25.)

Ez így nem pusztán költői felkiáltás (a költői kérdés analógiájára). A „tegnap alóli fölszabadulás“ csak a jövővel válhat teljesérvényűvé és teljesértékűvé. Am ahol az egyszemélyes forradalmak kerülnek előtérbe és válnak lehetségessé, ott hogyan beszélhetünk jövőről, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a jövő fogalma sokszor a szabadság szinonimájaként funkcionál?

Szabadság!

Szabadság. Sz — mint Vers.

(*Szombat*, 11.)

Mindehhez gondoljuk hozzá az *Út a valamihez* (*Szombat*, 25.) utolsó tiz sorát, amely voltaképpen öt, s ami lényegében a „nem!“ és a „léssen az ige“ időkontasztja, a jelen-jövő terében/idejében. A rejtett vágy a történelem felfüggesztése.

Másrészt a jelek nemcsak változnak, illetve kapnak más jelentetett, a jelek ki is sajátíthatók, a jelek értelmének kifícicamítása a történelem degradálódását követi (lásd a *Jél* című verset — *Szombat*, 28), ezért Csiki csak az össze-

függésekben biztat, így is csak azért, mert maga teremtette rendszer ez, idegen tudat és más öntudat számára kisajátíthatatlan, a más tudatnak nem lehet kódja hozzá. Akinek pedig van, az miért sajátítható ki, különösen ha a reflexió módszerében saját kényszerhelyzetének útvesztőire ismert?

Ámde a teljes azonosság kisajátíthatatlan csak, ezért válik majd az egyetlen bizonyossággá. De milyen is ez a bizonyosság?

Ragyogok legtisztább kétségbeesésként e sötét végtelenben.

(*Szombat*, 65.)

Ezentúl minden egyéb: táj, otthon, aszszony, élet, emlék csak nehezen kerülheti el sorsát, a kisajátítás logikája könyörtelen. Védekezni? Hogyan? Lehet-e kérdésekkel védekezni?

Miért éltek az életemmel, ti furcsa idegenek?

(*Szombat*, 53.)

Szerencsére, a történelmet ha nem is lehet meghatározni, a történelemről a bűvár sejtethet néhány dolgot, mint a *Lupus in fabula* 7. versében:

Pókerezünk, emlékezzünk, és este van.

— 1514

— 1848

— 1867

— Passz — mondom,

kacsázatok, és nyertem. 1974.

(*Szombat*, 37.)

Ez ugyan a tárgynak és körének csupán a küszöbe, de kell-e magyarázni a teremített teljességet? Csak a hiány ösztönöz radikális újratemtésre. A költészet tehát nem időtlen, akronikus, csak az idő kimondhatatlan, csak az idő szűk.

...fél lábon állnak az emlékeink.

(*Szombat*, 44.)

Egyik lehetséges kulcsszó: emlék.

...kimondhatatlan idő van.

Tegnap elszállt az utolsó,

a V betű is, kitisztult a táj.

(*Szombat*, 45.)

A katonaszobrok helye az emlékezetben — a táj.

(*Szombat*, 47.)

Másik lehetséges kulcsszó: táj. Nagyon sokszor. És ez nem statisztika. Ez történelem.

Megyek; betűzöm

a történelmet a sűrűtől errefelé.

Értelme azonos a tájjal.

Kimondhatatlan, de ismerős.

(*Szombat*, 46.)

Nemcsak a történelem választhatja a szubjektumot és játszhatja ki, mint az *Óreg házban*, a szubjektum is választhat.

*Egy kést látok:
ő lesz az unokám.*

(Szombat, 50.)

Hogy ez a lehetséges választás irreális és csupán szimbolikus, az nem is más kérdés, hanem más szituáció.

*Elképzelem a jelent:
kiabálás közben hallgatók.*

(Szombat, 57.)

Nemcsak a lét, a gondolkodás és a forma taktikája is ez. Lehetnek kultúrák, népek, amelyeknek léte és lehetősége korlátozott: a beszéd. De a lehetőség magában hordozza a pusztulást, mondjuk immár másodszer. Aminek nincs formája, az nem létezik, illetve nem számunkra létezik, hanem a kisajátítás számára.

*Valami táj van valahol.
Csupa hiány.*

(Szombat, 59.)

Védekezzünk?

*Minden szóval fogy az otthonunk.
Eltanulják mások.
Hallgathatók, az is hiába.*

(Szombat, 58.)

A teljes azonosság alternatívája?

*Mind több a hely bennem a
veszélynek.*

(Szombat, 74.)

Mindez azért, mert a kézzelfogható dolgokat belepi a hiány, és a hiánynak tere van és ideje? S ami valóság, az a metafora senki földje. Hiányzó lényeg.

Az alkalmazott poétikai szabályt két idézettel világíthatjuk meg.

*Keresztelő Szent János feje a nyakán.
Keresztelő Szent János feje a kezében.
Keresztelő Szent Jánosnak csak egy
feje volt.*

*De mi tudjuk, mi történt —
és ez már művészet, felebarátaim.*

(Szombat, 87.)

*Úgy leszek,
mint két szó közötti űrben az igazi
értelem,
melyre nincs szavunk.*

(Szombat, 136.)

Természetesen, ez már nemcsak poétikai szabály alkalmazása, hanem választás is. De mit választhatunk akkor, ha a történelmet nem választhatjuk? Talán a történelem kihívását, ahogy azt megkísérli Csiki az *Óreg házban* vagy *Az eladott nagyapó* című kötetben (Közös-vár-Napoca, 1977), ahol a látszatrendszer és a valósággá előléptetett illúziórendszer formailag is teljes érvényű lehetséges döbbenetét modellálja. Ezekre itt most már csak utalunk, ugyanis mind a kötettel, mind Csiki dramaturgiájával, úgy véljük, külön, egy elkövetkező, alaposabb és pontosabb tanulmányban kell foglalkozni, akárcsak az utóbbi évek egyik legfontosabb verseskötényével, a *Szombat. A bűvár hazamegygyel*.

Különben a magyarázat: választás is. A töredékesség mint forma a magyarázatban: szituáció. De a remény is választás. Reményünk pedig Csiki legutóbbi két kötete alapján, valamint a történelemnek felteendő kérdések alapján: a még történelemfilozófiailag körülíratlan, meghatározatlan, még csak álmainkban és intuíciónkban körvonala-zódó (közép)kelet-európai költészet és regény.

Bóér Géza

Román—magyar eszmeközi kapcsolatok

A társadalomtudományok múltja iránt érdeklődő olvasó várakozással veszi kezébe Balázs Sándor monografikus összefoglalóját.* Alighanem a szerző legjobb könyve ez, mert a Gusti-féle szociológia és a nemzetiségi önismeret kapcsolatának felkutatásával nemcsak újat

nyújt, hanem többet is, mint a predesztinációról vagy a fatális létről írott könyveiben. Ebben a „kritikai tanulmány”-ban célratörően és korszerűben oldja meg kitűzött feladatát. S ez akkor is elmondható, ha a szerzővel nem mindenben értünk is egyet.

A *Szociológia és nemzetiségi önismeret* kétségkívül legnagyobb érdeme az, hogy részletekig menően kimutatja a mo-

* Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

nografikus falukutatók hatását az erdélyi magyar társadalomkutatók munkásságára. Bakk Péter nagyenyedi tanárkodása idején például megszervezte az enyedi képzősök lapádi munkatáborát, ahol Gusti elképzelései szerinti felmérő munkát végeztek. A román monográfusok mintájára Szabó T. Attila vezetésével falukutató tábor működött Bábonnyban. De az erdélyi magyar kutatók részt vettek a román lakosságú falvak monografikus felmérésében is. Venczel József, az egyik legjelentősebb magyar szociográfus közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Gusti-iskolával. A Muscel megyei Stănești-en tartott tanfolyamon magyar kutatók is tanultak. Balázs Sándor azt is számba veszi, hogy a magyar kutatók nemegyszer részesültek biztatásban Gusti professzor, Octavian Neamtu és mások részéről. Gusti — H. H. Stahl, Octavian Neamtu és Anton Golopenția társaságában — megjelent a bukaresti Koós Ferenc Kör egyik ülésén, és kifejezte azt az óhaját, hogy a románok és magyarok együtt dolgozzanak. A Gusti-iskola folyóirata nemegyszer foglalkozott a két nép életének azonos vagy hasonló vonásaival. A fő találkozási terület a faluprobléma volt: éppen az azonosságok és hasonlóságok tették lehetővé a „többszöri visszaigazolást“.

Balázs Sándor tények sokaságával bizonyítja a Gusti-iskola hatását az akkori erdélyi magyar folyóiratok — a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* — szemléletének és szerkesztésének alakulására. Rámutat arra, hogy a *Korunk* írásokat vett át a *Sociologie Românească* folyóiratról, az *Erdélyi Helikonban* Szabédi László ismertette Gustinak a huszonöt éves egyetemi tanárkodása emlékére rendezett ülésen mondott beszédét, s ugyanebben a folyóiratban Szabó István tájékoztatta az olvasókat a bukaresti iskola eredményeiről. Az *Erdélyi Múzeum* is foglalkozott a kutatócsoportok jelentősebb alkotásaival, Gusti könyvéről (*Sociologie monografică, știință a realității sociale*), valamint Traian Herseni és H. H. Stahl könyveiről jelentetett meg elemző írásokat. Balázs megjegyzi, hogy a Gusti-iskolához való közeledés nem jelentett feltétlen csatlakozást; például Venczel József nemzetiségi létet kutató munkájában „új hangsúlyokkal gyarapodott az elmélet“.

Turnowsky Sándor 1929-ben, jóval azelőtt, hogy a Gusti-iskola a bukaresti Tei negyed munkásainak helyzetével foglalkozott volna, a *Korunkban* háromrészes tanulmányt közölt a vidéki munkásságról (*Adatok a vidéki munkásság életéhez*). Ez a tanulmány — Balázs szavával — „mezsgye-kijelölő funkciót töltött be“.

Ugyanitt jelent meg Nagy István *Dolgozó lányok* (1938), Jordáky Lajos *A kolozsvári ipari munkásság* (1938) és *A téglagyári munkások* (1939) című írása. A faluszociográfiaik közül említést érdemelnek Kovács Katona Jenő, Incze Lajos és Szabó Árpád tanulmányai a harmincas évek végéről. E szerzők nem elégedtek meg a gazdasági keresztmetszetek bemutatásával; arra törekedtek, hogy a magatartásról, a gondolkodásmódról is hiteles adatokat szolgáltatssanak. Fenntartás nélkül elfogadható Balázs Sándor értékelése: „A Korunkban közölt konkrét szociográfiai írások — még ha nem is folytattak elméleti polemikát ezzel az állásponttal — gyakorlatilag kritikailag viszonyultak a tézishez, s a társadalmi determinizmus elmélete alapján az egymást módosítást, a gazdasági tényezőktől a »pszichikai keretek« felé mutató meghatározottságot, az eszmei világnak a társadalomra visszaható funkcióját érzékeltették. Ennek alapján méltán állíthatjuk: a Korunk vonala a hazai magyar társadalomelméleti irodalomban a Gusti-iskola megbecsülve-túlhaladását szolgálta. S ez általában jellemezte a baloldali állásfoglalást.“

A kisebbségi önismeret jegyében kibontakozó falukutatók azonban nem tudtak a Gusti-iskola mérhető eredményeket felmutatni — elsősorban a hatóságok állandó zaklatása, közbelépése miatt. A bábonyi táborozás Gusti közbenjárására indulhatott meg, de a nagy hírű professzor tekintélye sem volt elegendő a hatóságok bizalmatlanságának és erőszakosságának eloszlatására. A tudományos kutatásoknak egyáltalán nem kedvező mostoha körülmények között is keletkeztek olyan jelentős alkotások azonban, mint Mikó Imre vagy Szabó T. Attila könyvei, amelyek méltán kerültek a társadalomtudomány klasszikus értékű hagyományai közé.

Balázs Sándor könyve — ezt vitathatatlan értékei elismerése mellett kifogásolom — a Gusti-iskola módszerét, a monografikus módszert bizonyos értelemben abszolút mércévé emeli, megfelelően arról, hogy a valóság megismerésének, így a nemzetiségi önismeretnek is többféle módszere és eszköze lehet. Másrészt olyan vállalkozásokat is a monografikus iskola hatásának tulajdonít, amelyekről ez nem mutatható ki. Bár hangsúlyozza: „a hazai önvizsgálat elméleti-gyakorlati gyökerei szerteágzóbbak voltak, semminthogy ezt a magunk felé fordított szociológiát egyszerűen Gusti-követésnek lehetne nevezni“, mégis azt írja például, hogy a népfőiskola gondolata, amellyel Balázs Ferenc Mészkon próbálkozott, „a miniszter Gustinól eredt“. Vagy: „Balázs Ferencet

egyébként egész *gyakorlati* tevékenysége alapján a Gusti-elképzelések megtestesítőjének tekinthetjük, még akkor is, ha az *Erdélyi Fiatalok* munkatársa nem *alkalmazta* a Gusti-féle falu-főlemelő eszméket, hanem inkább *maga fogalmazta meg* őket és érvényesítette. (A szerző kiemelései.) Ha jól értem: az eszméket Balázs Ferenc fogalmazta meg, és ő is érvényesítette, mégis mást követett. Hogyan lehetséges ez? Balázs Ferenc művei és tevékenysége elég bizonyosságul szolgálnak eszméi forrásvidékének felderítésére, ezért nem szükséges ezzel foglalkoznom. Balázs Ferenc figyelmét nem kerülte el a falukutatók munkája, az ő példaadásuk is buzdítóan hatott elgondolásaira. Igaz, szerzünk a *jegyzeteiben* (250.) analógiát emleget, és nem átvételt, a kritikának azonban, s az olvasónak is, a könyv törzsszövegét kell alapul vennie: a jegyzetekben írottak nem jelentenek mentséget a törzsszövegben megfogalmazottakra.

Arról is lehet vitatkozni (mert Balázs nem bizonyítja), hogy segítette-e a *Hittelt* a Magyarországról visszaverődő Gusti-hatás is. Igaz, hogy Szabó Zoltán a társadalomkutatás célját „Gusti-módon vagy legalábbis ehhez közelállóan fogalmazta meg” — ezzel szemben Gustinak és iskolájának korai hatása inkább a *Fiatal Magyarság* folyóirat körüli csoportosulásnál mutatható ki.

Balázs Sándor könyvében a társadalmi jelenség teljességének megismerésére való törekvés azonos a Gusti-iskolával, illetve annak hatásával. Ilyen eljárással azonban a hatás, per analogiam, bármely szociológiai irányzatnál kimutatható. De az is érthetetlen, miért kell mindenkitől a monografikus iskola mintájú tanulmányt számon kérni, Domokos Pál Pétertől éppúgy, mint Bözödi Györgytől, azzal indokolva az elvárást, hogy „egyéni vállalkozásként nehezen képzelhető el sokoldalú, adekvát önfényképezés”. (Már maga az „önfényképezés” kifejezés is zavar, mert egyrészt nem hiszem, hogy a tények magukat „fényképeznek”, másrészt a nemzetiségi önismeret, amit Balázs sem tagad, a történelmi múlt, a nyelv, a hitelet stb. részjelenségeinek megismertetésével árnyalataiban gazdagodik, s enélkül nincs teljes kép.) Ezekkel az észrevételeimmel nem akarom kétségbe vonni Balázs Sándor helyénvaló megállapítását, hogy olyan erdélyi magyar szociológia, amelyre a szociográfusok alapozhattak volna, nem volt, s ezért Gustinál keresték az elméleti és módszertani eligazodást.

A könyv újlag igazolja, hogy a romániai faluszociológia és a népi írók mozgalmának — s alkotásaiknak — kölcsönhatását és különbségeit az eddigiek-

nél árnyaltabban kell tanulmányozni. Egy lényeges különbséggel szeretnék röviden foglalkozni, ami a múltat kutató figyelmét nem kerülheti el. Németh László írja romániai utazásáról szóló esszéjében: „valójában hatalom és jótörekvések, jótörekvések és közszellem közt van melyebb szakadék, semhogy egy Gusti itt [Magyarországon] szóhoz juthasson. [...] Nemcsak az ember és ember áll közelebb a románsághoz, mint nálunk, de közérdek és hatalom is.” (*Magyarok Romániában*) Hasonló következtetésre jutott Mikecs László is: „Gusti nagy érdeme, hogy a falubanés komoly feladatait kutatja a román értelmiségi ifjúsággal. Az ösztönzés az egész keleti Európában a levegőben lóg, mint eső előtt a sűrű felhő. Nálunk vihar kíséri, veszekedések, törvényszék, duzzogás s bűnös tájékozatlanság. Tán seholy oly nyugodtan s oly nagyon pártolva nem vizsgálhatja az ifjúság a népet, mint Romániában.” (Mikecs László: *Románia*) Miért fontos az állami támogatás, a királytól juttatott pénz? A legjelentősebb népi írók — Illyés Gyula, Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter, Szabó Zoltán — a neobarokk társadalomban, mivel kritikájukkal a társadalom megváltoztatásának szükségességét igazolták, ellenzéki magatartásra kényszerültek a hatalommal szemben. A román faluszociográfusok nem. A közigazgatási és népi centralizációra törekvő fiatal román nemzeti államnak olyan államismereti tudományra volt szüksége, amelybe a faluismeret is belefért, s ezért a kutatókat nem kényszerítette az ellenzék közé. Ha azt tette volna, a polgár és bojár osztályérdekeket megtestesítő centralizációt is akadályozta volna. Az uralkodó körök Romániában sem gondoltak gyökeres társadalmi változtatásokra. Az osztályuralom egybeesett a bürokratikus centralizációval, s emellé húzódnak a tudományos valóságismeret programjába foglaló monografikus iskola is. A népi író *módszert* tanulhatta tehát ettől az iskolától, *magatartást* vagy kritikai viszonyulást nem. A román szociográfus ugyanakkor a népi író munkájában a módszerek hasonlatosságát figyelhette, és a kritikától felkavart közérzet lázgörbéjét. A nemzetiségi kutatók sem voltak — nem lehettek — a körülmények kegyeltjei: helyük csak ellenzéki lehetett, különösen, ha kiléptek a nemzetismeret köréből, s a nemzetiséget mint sajátos érdekű közösséget akarták megismerni.

Balázs Sándor elemzi a két világháború közötti nem marxista mozgalmak és folyóiratok ideológiáját is. A konkrét tényanyag feltárásával és rendszerezésével jelentős szolgálatot tesz kulturális

multunk jobb megismerésének. Különösen az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának értékelése és bemutatása elismerésre méltó. E mozgalom tevékenységére Szabó Dezső mellett a Gusti-iskola gyakorolta a legjelentősebb befolyást: falusegítő alapszervezetek, faluszemináriumokat tartottak, falufüzeteket jelentettek meg — Gusti módszerét tudatosan alkalmazták a kisebbségi lét megismerésére.

Nem hallgathatom el viszont, hogy Balázs nem tud szabadulni attól a kettéosztó felfogástól, amely szerint az egyik oldalon helyezkednek el a történelmet biztosan ismerők, akik „a történelem futószalagjáról” csak helyesen és ésszerűen ítélkeznek, a másik oldalon a szükségszerűen tévelygők — szándékaik, nem pedig teljesítményük szerint osztva őket ebbe vagy amabba a kategóriába. Az ilyen beállítás azért nem elégítheti ki a tudományos igényeket, mert lényegi tartalmától fosztja meg az alkotást és a személyi viszonyulást. Ezért olyan mondatokkal kell áthidalni az így keletkező szakadékokat az elemzett művek és az értékelő szubjektum között, amelyek előre gyártott elemekként kerülnek a szövegbe, például: „az elvontan helyes elvárás saját ellentétébe csap át”, „az alkotó saját magával kerül ellentétbe”, „nem értette meg korának ellentmondásait” stb.

Tavaszy Sándor filozófiai felfogásának Balázs-féle értékelését alapvető jegyeiben megalapozatlannak tartom. Mégpedig azért, mert az olyan fogalmakat, mint „vidék”, „ösi feltételeken nyugvó sajátos közösség”, „az Egész-hez tartozás”, nem lehet teljességükben, immanenciájukban helyesen értékelni az empirikus szociológiai kutatások elvárásaihoz viszonyítva, s így egyszerűen „elméletieskedő introspekció”-nak nevezni. Az érvelés nem tud meggyőzni arról, hogy Tavaszty társadalomfilozófiája Böhm Károly nyomán haladva a szociológiát a specifikum vizsgálatára alkalmazhatná tette. Nem tud meggyőzni, mert nem bizonyít. S ahogy lenni szokott, hogy mégse menjen minden veszendőbe, megtudjuk: Tavaszty is hajlandó volt engedni a történelmi materializmussal szemben.

A nem marxista filozófiák és szociológiák elemzésében mutatkozó felszínességet nem lehet egyedül Balázs Sándor számlájára írni. Általában sem végeztük el azokat az elméleti alaptanulmányokat, amelyek birtokában tárgyilago-

sabb képet alkothatnánk a két háború közötti ideológiai irányzatok egymáshoz való viszonyáról és kölcsönhatásaikról. Így bárki, aki szintézissel kísérletezik, olyan problémákkal találja szembe magát, amelyeket egyedül nem tud megoldani. Ezért a jövőben alaposabban kell tanulmányoznunk a nem marxista filozófiai és szociológiai irányzatokat. Lukács György „egyenlőtlen fejlődés” tétele, amelyet ő a Himalája és a nyúl metaforával érzékeltetett („A Himalája tetején ugráló nyulacska nem nagyobb, mint a síkság elefántja”), a két világháború közötti erdélyi szellemi élet jelenségeire is érvényes.

A *Hitel* csoportosulásával kapcsolatban egy tárgyi, ugyanakkor elvi vonatkozású észrevételt is szeretnék tenni. A csoportosulás „új nemesség” koncepciója valószínűleg Németh László *Új nemesség* esszéjéből ered, amely a *Tanú* 1932. novemberi számában jelent meg. „Új nemességre van szükség, amely példájával és eszméivel megmutatja, hogy ez a két forradalom (a szellemi és az anyagi) egy, szíve és értelme fölényét rákényszeríti a világ zavarára. Csak a kishitűség lakatját kell leütni, s kiderül, hogy ez az új nemesség már itt van. Mozdul, csak akarataiból álljon ki a zsidóság.” E szöveget bárki összevetheti a *Hitel* íróinak hasonló eszmeifuttatásaival. A hivatással rendelkező és nem rendelkező személyek között különbséget tevő Rádulescu-Motru „elit”-eszméje legfeljebb párhuzamos jelenségnek tekinthető. Mivel a *Szociológia és nemzetiségi önismeret* lapjain hatás és párhuzamos jelenség nincs módszerezen elhatárolva, az olvasó a könyv egészének kontextusában az analógiákat is hatásnak értelmezheti.

Az utolsó fejezetben (*A szociográfiai önismerettől a nemzetiségi szociológia felé*) Balázs Sándor programszerűen fogalmazta meg a legfontosabb feladatot: „Szükség van tehát nemzetiségi szociológiára, azaz szociológiára, ami azt jelenti, hogy nem elégedhetünk meg a nemzetiségi megismerésben a segédtudomány szintű szociográfiával, az eddigi és a múltban fölhalmozódott le-mérő-ábrázoló tapasztalatoktól a szocialista nemzetiségi léthelyzetet az általános szociológiai elemzés szintjére kell emelnünk.” Hogy ez megvalósuljon, ahhoz „szociográfiai múltunk” ismeretére is szükség van. E vonatkozásban Balázs Sándor könyve értékes alkotás: lerakott egy alapkövet, amelyre — mértéktartó igazítással — építeni lehet.

Könyv a hazai radioaktív vizekről és gázokról

Szabó Árpád professzor régi és érdekes munkása a hazai tudományos életnek. Evtizedes kutatótevékenységének eredményeit az ország határain túl is jól ismerik. A közelmúltban megjelent román nyelvű munkája* túlzás nélkül mondható hézagpótló műnek, mivel egyaránt szól a szakemberekhez és a nagyközönséghez, s jelentős segítséget nyújt mindkettőnek a természetes radioaktív tulajdonságú vizek és gázok legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdéseinek a megértésében. De mindenekelőtt összefoglaló ez a mű, azoknak a kísérleti eredményeknek a szintézise, amelyeket a természetes radioaktivitás kutatásában Szabó Árpád és munkatársai, valamint más hazai szerzők értek.

Az igen rendszeres monográfia hét fejezetben közli mindazokat az ismereteket, amelyek az említett kérdéskör megértéséhez szükségesek, kezdve a természetes radioaktivitás jelenségének ismertetésétől a vizek és gázok radioaktivitása fiziológiai hatásának felmérésén át el egészen az ebből fakadó gyógyító lehetőségek mérlegeléséig. A vizek, gázok és iszapok radioaktivitásának meghatározását célzó módszerek bemutatásával a szerző kissé bővebben foglalkozik. Ennek során a radon, a rádium és más radioaktív elemek meghatározására ő maga kidolgozta eljárásokról is szól. A legismertebb radon-meghatározási eljárások az ionizáció, illetve a szcintilláció jelenségére alapoznak. Az ionizációs vizsgálatok esetében a radon mennyiségére a feltöltött elektroszkóp kisüléseiből következtethetünk. Az utóbbi eljárásokban olyan edényeket használunk, melyek falát megfelelő szcintillátor vékony rétegével vonjuk be, s a radontartalomra a felvillanások számából következtetünk. A radon kimutatásán alapszik lényegében a rádium mérése is, az előbbi ugyanis a rádium egyik bomlásterméke. Az itt kiragadott vizsgálati eljárások is tanúsítják, milyen rohamos fejlődést értünk el a természetes radioaktivitás kutatásában.

A mű figyelemreméltó része a vizekkel és azok ásványi lerakódásával, valamint a gázok radioaktivitása geokémiai magyarázatával foglalkozó fejezet.

Régóta ismeretes, hogy a vizek összetétele annak a talajnak a minőségétől függ, amelyen átfolytak. Az is tudott dolog, hogy a föld szilárd kérgében szá-

mos radioaktív kőzet található meg kis mennyiségben, s ezek felelősek a vizek radioaktivitásáért. Több olyan ásványvízről is tudunk, amelyek forrásánál ásványi lerakódás jön létre. Ilyenek például a már Nyulás Ferenc, a XVIII. század jeles erdélyi orvos-kémikusa által jelzett románszentgyörgyi és radnai (dombháti) vizek. Szabó Árpád az említett források lerakódásairól kimutatta, hogy magas radioaktivitásúak, s rádiumetaltont állított elő belőlük. Ezt ma már számos belföldi és külföldi laboratóriumban sikerrel használják. A mondott lerakódásokból készült savas oldatokat kitűnő eredménnyel hasznosítjuk más vizek radioaktivitásának növelésére. A szerző egyik érdeme, hogy e cél érdekében egy maga tervezte készüléket állított elő, amelyet könyvében részletesen ismertet. Módszere a hazai tudomány fontos eredményének tekinthető.

A könyv másik érdeme, hogy a hazai radioaktív vizek és gázok pontos leírását nyújtja. A szerző saját vizsgálati adatait áttekinthető táblázatban foglalja össze. Különösen figyelemreméltó megállapítása, hogy a borszéki Pierre Curie-forrásnak, illetve Tusnádfürdő egyes vizeinek magasabb a radioaktivitásuk, mint a Hargita vidéki vulkanikus eredetű szén-savas forrásoknak és vizeknek. A legradioaktívabbak — mint a vizsgálatokból kiderül — a románszentgyörgyi ásványvizek: literenként 10 000 pCi radont és $20,8 \cdot 10^{-2}$ g rádiumot tartalmaznak. Kétségtelen, hogy az említett források vizek magas radioaktivitásukat a tufáknak köszönhetik, amelyeknek rétegein átfolyva, radont és rádiumot oldanak ki belőlük.

A hazai hévizekről szólva, a szerző a herkulesfürdői, az algógyói vizek magas radioaktivitását emeli ki. Vizsgálatai során egyes mélységi eredetű sós vizekben is jelentős mennyiségű rádiumot tudott kimutatni — például a marosszentgyörgyi, a paraídi és más sós vizekben.

Figyelemre méltóak a mofettákkal kapcsolatos megállapításai is. Vizsgálatai során kimutatta, hogy a Torjai-büdösbarlang szén-dioxidjában a legmagasabb a radontartalom: literenként 9800 pCi. A szentimrei Büdös mofettájában viszont csupán 6600 pCi radont talált literenként. E mofetták kénhidrogént is tartalmaznak. Az általa vizsgált többi mofetta — a tusnádfürdői, kovásznai gázömlések — gázai között nincs kénhidrogén, és radontartalmuk is alacsonyabb: 280–400 pCi literenként. Ezek a mérések fontos útmutatással szolgálnak a terápia szá-

* Dr. doc. št. Szabó Árpád: Ape și gaze radioactive în R. S. României. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1978.

mára, így például Kovásznafürdőnek, hazánk egyik legfontosabb balneológiai központjának borvizei és mofettái számos betegsére használatosak.

Szabó Árpád sok irányú kutatásai a hazai iszapok radioaktivitásának mérésére is kiterjedtek. Mivel Románia területén változatos összetételű gyógyiszapok fordulnak elő, ezekkel kapcsolatos eredményei elsőrendű gyakorlati fontosságúak.

Külön fejezet ismerteti a radioaktív vizek és gázok közvetlen, közvetett és késői gyógyító hatását. A szerző részletesen elemzi az alfaterápia különböző formáit, s azok hatását a szervezet egyes részeire. Egyik lényeges megállapítása, hogy a gyenge radioaktív hatású vizek radontartalmát fokozni lehet, s ezáltal olyan mesterséges radioaktív vizek előállítása válik lehetővé, amelyek hatása egyenértékű a természetes vizekével, sőt olykor még erősebb.

Az ivóvizeknek radioaktív anyagokkal való szennyeződése fontos közegészségta-

ni kérdés. A szennyeződés megelőzésére, illetve az ellene való védekezés érdekében Szabó Árpád figyelemreméltó javaslatokat tesz, s olyan automatikus javaslékek felszerelését szorgalmazza, amelyekkel a vizek radioaktivitása állandóan ellenőrizhető, és szükség esetén akár egy egész város vízhálózatának működése leállítható.

A természetes gyógytényezők radioaktivitásának nagysága, élettani hatása, gyógyászati haszna, a vizeink radioaktív szennyeződése elleni védekezés: mennyi olyan kérdés, amely — mint Szabó Árpád könyvének egyik recenzense megállapítja — a huszadik század emberiségét, s fűzzük hozzá, ennek sorában a hazai nagyközönséget ugyancsak közelről érdekli. Úgy véljük, az olvasók véleményét és kívánságát tolmácsoljuk, amikor kifejezzük abbeli reményünket, hogy e kitűnő monográfiát, amely egyidejűleg tudományos összefoglaló és népszerűsítő munka, mihamar magyar nyelven is olvashatjuk.

Soós Pál—Spielmann József

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

CSOÓRI SÁNDOR: NOMÁD NAPLÓ

Csoóri Sándor „naplója” — e gyűjteményes kötetbe felvett esszék nagy többségének tanúsága szerint — személyes indítékú, de nemigen olvastunk az utóbbi három évtizedről hitelesebb történelmi tudósítást a Csoóriénál: a költő érzékenysége, a prózáiról körültekintése, legfőképpen pedig a népével együttélő, nemzetének múltját és jövőjét európai, sőt világ-összefüggésekben kutató értelmiségi felelőssége biztosítja a személyes élmények rögzítésében a távlatot. A *Nomád napló* gondolatainak akusztikája természetesen idő- és tér-meghatározottsági, de aligha vonhatjuk kétségbe a szerző budapesti nemzedék- és pályatársainak értékminősítését, akik a *Valóságban* (1979. 8.) eseményként üdvözölték, rendkívüli írói teljesítményként elemezték Csoóri legújabb könyvét. (Gyurkó László, Huszár Tibor és Orbán Ottó mellett Sükösd Mihály vállalkozott a legnyitabban társadalomtörténeti-irodalomtörténeti besorolásra; kettő, a két legterjedelmesebbet e kötet esszéi közül egyenesen remekműnek nevez. „Az *Utazás, félálomban* — akármerről nézzük — a hatvanas-hetvenes évek kelet-közép-európai gondolkodásának mintadokumentuma.” A *Tenger és diólevél* címűt pedig „mesteressai”-nek nevezi — a *montaigne-i „essai”-re, a műfaj eredendő kísérlet-jellegére utalva.*)

A *Tenger és diólevél* írója nem tagadja, sőt hangsúlyozza útkeresésének nemzedeki jellegét. Az ötvenes évek végének a hangulatát így idézi:

„... Hiába akartam, nem tudtam elszakadni a politikától, s begubózni a költészetbe. Szerettem volna tisztázni, mi történt velem, velünk, mi történt az országgal. De hallgatni csak az ösztöneimre hallgathattam, mert akik az eseményeket akár az ideológia, akár a lazajlás szemszögéből elemezték, szerintem elkövették azt a szellemi vétséget, hogy az egészről beszéltek a részletek alapján. Ráadásul megfordították a folyamatot is: a tragédia előidéző okainál fontosabbnak tartották hangsúlyozni a tragédia következményeit: azt, ami történt, annál: miért is történt? A történelem tudatosan elhamarkodott megítélését éreztem ebben. A katarzis le-

párolását szabvány üvegekbe. Többet és mást szerettem volna hallani, mint amit a politika a nyilvánosan bevallható válság és a kötelező szigor malomkövei közt őrlőde bevallhatott. Bennem ugyanis egy lélektani alapigazság zakatolt egyfolytában. Hittel vallottam, hogy beteg és torz dolgokat is csak akkor követ el egy nép, ha előzőleg megbetegítették. Nyilván ez történt velünk is. S ha ez így igaz, akkor mi nem a történelem balekjei, hanem szerencsétlen zuhanású Dugovics Tituszai vagyunk. Bukás és példa is. Heves szívrohamunk az egész közép- és kelet-európai térség figyelemzetető szívrohama volt.

E kínzó kérdések megvitatásához lap kellett volna, folyóirat. Lap helyett azonban csak baráti társaság verődött össze, hogy gátlástalanul véresre karmolva egymást, végigmondjuk újra és újra a korszak nagy monológjait, s kinyomtatás nélkül is hitelt szerezzünk tilalmas, kényes gondolatoknak.

Az úgynevezett belvárosi társaság Jancsótól Gyurkóig, Hernáditól Orbánig, Sik Csabán, Tornain, Konrádon, Vekerdin át Sükösdig ellenzékinek számított.

Mosolyognom kell, ha földézem a rágalmakat.

Akadtak, akik az egzisztencializmus magyarországi képviselőinek néztek bennünket: romantikus Európa-majmolóknak. Mások álmodern sznoboknak, a szellem árvaházi gyerekeinek, akik boldogan rángatják magukra a nyugatiak elhányt és kifakult alsóneműit. Pedig csak annyi történt, hogy kigombolt lélekkel próbáltunk csavarogni eszmék és filozófiák magaslatain. Camus és Sartre politikai párbaja ugyanúgy szóba jött köztünk, mint Claude Lévi-Strauss embertana, Malraux Képzetelbeli Múzeumának az eszméje. Kafka és Wittgenstein, Eliot és Beckett, Russel és Toynbee a mi keddi és pénteki találkozásainkon, mint a modern kor új evangélistái, folyton idézett szerzők voltak. Korunk szellemi körképe tagadhatatlanul jobban vonzotta és lekötötte figyelmünket, mint a hazai távlatok. Lenézés, gőg-élt bennünk? Ellenkezőleg: hűség. Vadul kerestük a hidegháború éveiben elszagattott kötélek végét, melyek Európához köthetik újra Magyarországot. Vonzalmunk, per sze, mint a kételkedéssel megverték és megáldottaké, nem merült ki az egyértelmű bámulatban: megszülte bennünk az európaiság kritikáját is. A beckett-i abszurditást például egy túlonúl filozofikus rikácsolású strucc tojásának ítéltük. A sztálini korszak naponta lejátszódó abszurditásai számunkra nem szellemi, nem értelmiségi, de nagyon is tenyeresalapas valóságélményt jelentettek. Voltak pillanatok, amikor a Godot-ra várókat felnőtt sajnálkozással néztük, mint ahogy a háborút járt katonák nézhetik a békebeli, de háborútól reszkető katonákat. Ilyen pillanat volt a lengyel film pillanata. Aztán a magyar és cseh filmé. A jugoszláv tanulmányírás pillanata. Európa-hoz kötődésünk — bármilyen furcsán hangzik is — kelet-európaiságunk tudatát izmosította.

És mindezt egy olyan nagyszépen olvassuk, amely a bartóki modell nyomában indulva el, a népi kultúra jelentését, továbbélését kutatja; amely megdölgöztató — bár nyilván vitatható — szembesítésben követi végig a XX. századi magyar líra megújulási kísérletét (Erdélyi József népi gyökerű tárgyiaságával József Attila szürrealisztikus népiségét állítva szembe); amely az ipari forradalmak analógiájára felrajzolja a „néprajzi forradalom” modern térképét (és ebben fő helyet szán Kallós Zoltánnak, gyűjtéseinek, példája kisugárzásának); amely a legkorszerűbb elkötelezettséggel szól hazafiságról és nemzetköziségről.

Csoóri nem felhőjáró, nem különösebben derűlátó, ám a „tisza forrás”-hoz hajolva, a munkához szükséges erővel és hittel töltődik fel: „... a műköltészetben időről időre halálos aggályok merülnek föl: mivégre is való a költészet? van-e célja, értelme, hatása? Egyáltalán: mivégre való a művészet maga? A népköltészetben sose botolhat bele az ember hasonló, görcsös tuskóba. Hogy miért születtünk, miért halunk meg, s miért úgy élünk, ahogy élünk — ezek újra és újra föllobbanó kérdések. De hogy mire való a tánc, az ének, a zene, a játék, az soha! Úgy látszik, az embernek a barlangi időkől kezdve szüksége volt rájuk, mint a kezére, a lábára, a szemére, mint az ösztönére.” (Magvető, Budapest, 1979.)

K. L.

RADU FLORA: CAPCANA

Radu Flora a jugoszláviai román irodalom egyik jeles képviselője, a belgrádi egyetem professzora *Capcana* (Csapda) című regénye cselekményének színhelye egy jugoszláviai, eldugott kis román falu, a két világháború közötti időszakban. Mihai Cimpeanu, frissen végzett fiatal tanító egy évet beszél el, mely nem szakítható el a román faluközösség gondjaitól, az oktatás-nevelés nehézségeitől, a korabeli politikai manipulációk képtelenségeitől (a választási kampány is a regény-

cselekmény idejére esik). A fiatal román tanító — szerb nyelven végezte tanulmányait — minden igyekezetével azon van, hogy kívül maradjon a politika, a falu (többségében szerb) vezetői közötti ellentétek s a helybeli pletykák világán — ami ilyen kis közösségben is lehetetlennek bizonyul. Kívülállása gyanússá teszi mind a hivatalosságok, mind kollégái, mind pedig a falu manipulált közvéleménye szemében. Amikor egy rövid tanév lejártával helyzete kilátástalanná válik, épp behívják katonának.

A regény legfőbb erényeként az őszinte, nyílt hangot, az író humanista alapállását emelhetjük ki. Egy jellemző részletet idézünk a könyv első feléből:

„Eddig legalábbis semmi politikai célzás. Címpeanu érzése szerint nyoma sincs semmi korlátozásnak. Nemzetiségi vagy etnikai vonatkozásban sem. Címpeanu nem tapasztalja, hogy Ghirici igazgató valamilyen tekintetben is lebecsülne a román iskolásgyerekeket. Ellenkezőleg. Jó pedagógus, foglalkozik velük, s ezt megköveteli a tantestület tagjaitól is. Legalábbis neki így tűnik. Igaz, többnyire szerbül beszél a gyerekekkel. De ezek már IV. osztályosok. S meg kell tanulniuk az adminisztráció nyelvét. Kötelezően. De Ghirici úr tud románul is. És elég jól. Az igaz, hogy a román nyelvet Pitac úr tanítja az ő osztályában. De cserében Ghirici úr tanítja helyette a III. osztályban a szerb nyelvet. Pitac úr tulajdonképpen alig tud szerbül. Mi több, nem is akar megtanulni. Egyáltalán nem strapálja magát ebben a vonatkozásban. Pedig már vagy három éve itt van, ebben az országban. Lehet, hogy tud is szerbül. De soha senki nem hallotta beszélni ezen a nyelven. Valamiféle belső ellenállás van benne. Rejtőzködő és makacs. Az igazgató olykor az anyanyelvükön szól a gyerekekhez. Pedig nehezen ejti a szavakat ezen a nyelven. S nem jutnak eszébe a kifejezések. Mindegyre Eva Pitac asszonyt kérdezi meg.

— Pitac kollégán, hogy is mondják (ennek és ennek) románul?

Máskor így mondja:

— Hogy mondjátok ti, románok...?

Az utóbbi időben a fordító szerepét mindinkább Mihai Címpeanu veszi át.

— Címpeanu kolléga — mondja, szándékosan szétválasztva a diftongust —, hogy is...

Mintha alig várta volna, hogy helyettesítesse valakivel Pitac tanítónót. Nem mintha az valaha is visszautasította volna. Hanem a férje miatt, aki nyilvánvaló ellenállást mutat. Bár passzív ellenállást. Formálisan társalognak. Hivatalosan. A legelemibb jómodor követelményei szerint. De ha hallgatja őket az ember, az az érzése, hogy szidalmaznak egymást. Gondolatban.

Nagyon mulatságos, amikor ezek ketten beszélgetnek. Egyik szerbül. A másik románul. Mert a tantestület tagjaival az igazgató kizárólag csak az állam nyelven beszél. És jogosnak véli követelését, hogy azok az alkalmazottak, akik ennek az országnak a kényerét eszik, legalább tanulják meg a hivatalos nyelvet. Egy hivatalos intézménynél. Egy állami iskolában.

Az objektív előadásmód, a látszólag szenvtelen hang mögött határozottan érezzük a szerző következetes, kritikai magatartását a regény egyes szereplőivel szemben. (*Editura Libertatea, Panciova, 1979.*)

K. E.

INTERJÚK BABITS MIHÁLYAL

Gál István, a Babits-hagyaték kitűnő ismerője, lelkiismeretes kutatója újabb kiadványokkal gazdagította a Babits-irodalmat. A legújabb kötet külön érdekessége, hogy — akárcsak az *irodalom elmélete* című, Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásait Fábry Zoltán lejegyzésében megismertető kis könyv — abban a nyomdaipari szakközépiskolában készült, amelynek jogelődjében a költő 1912 és 1916 között tanított. Mindkét mű (az egyetemi előadások szövege és az interjúk gyűjteménye) azonban jóval több, mint bibliográfiai érdekesség. A Gál István és Téglás János gondozta interjú-kötet 46 interjút tartalmaz, az 1918 és 1941 közötti időből, legnagyobb részük most jelenik meg először kötetben. Izgalmas szembenézni az írói vallomásokkal, a Babitsról korábban kialakult és részben ma is tovább élő véleményekkel, tévhitekkel, szembesíteni őket azzal, ahogy a költő önmagát látta.

Visszatérő kérdés ezekben az interjúkban, anketokban: „Politizáljon-e az író vagy ne politizáljon?” Az „apolitikus” Babits 1926-ban többek közt így válaszolt az Est körkérdésére: „A tiltakozás mindig legmagasabbról, s csak ott, ahol igazai mély és szent érdekekhez nyúlnak! Mit törődik az író a politikusokkal s pártjaik-

kal? Süjtja őket hallgatásának megvetésével, s a kicsi küzdelmeket, a többé-kevésbé személyi intrikákat bizza rájuk: nekik való! De harsányan emelje föl szavát ott, ahol politikai érdekekből embereket gyilkolnak rakásra, fajokat uszítanak egymásra, nemzeteket csonkítanak és kultúrákat bénítanak; ahol a hazudtók jövőért az eleven jelent áldozzák fel... Ugyancsak *Az Estben* jelent meg, 1928-ban, Babits Mihály válasza származásáról, hovatarozásáról — humanista eszményeiről: "...ki tudhatja jobban, mennyire nem érdem a származás, mint az író, ki szokva van az emberi értékeket csupaszra vetköztetni? Nem születhetnek-e különb emberek — és különb írók is — szláv vagy proletár, vagy mondjuk, zsidó vérből, mint a legkékebb spanyoléból? És ha talán proletárvér folya bennem, bizonyos arra volnék éppoly büszke! Dehát így van ez, s tán így is kell lenni! Mindenki 'arra büszke, aki ő — ahonnan ő jött, amit ő hozott: mi mást tud adni az Emberiségnek? Minden faj tele ajándékokkal — minden nemzet és minden osztály tele — de mindenki csak a magáét adhatja. Mindenki gazdag lehet a magáéval, de csak a magáéval. Milyen értelmetlen kérdés: ki szeretné lenni, ha nem te volnál? Mit érne bármi kincs teneked akkor? Nem te volnál gazdag! Egyetlen kincsed magad vagy, akit örököltél: nemzetedből kinőtt egyéniséged értékei.

Ezekből adhatz valami újat a világnak: idegenből csupán kapnod lehet. Ezért tiltakozik valami ösztönösen az íróban nemzetiségének meghamisítása ellen: missziójának meghamisítása az. Az író missziója a nemzete öröklött lélekének mélyéből hozott vagy abból benne kitermelődött színekkel, kincsekkel gazdagítani az emberiséget. Ez nem valami nemzeti elzárkózás, hanem ellenkezőleg: aktív részvétel az emberiség lelki életének sokhúrvá szerelésében. Nem is megvetése az idegennek, hanem inkább az igazi tisztelet és megbecsülés álláspontja minden becsületes nemzeti kultúrával szemben. [...] Tisztelet és becsülés mindaddig, míg valóban autochton nemzeti kultúra s nem akar lenni hódító és ragadozó nacionalizmus. Mert az — erőszakos vagy álnok — hódítás éppoly kevésbé tisztéletreméltó a kultúrában, mint a — politikában."

1933-ban Bálint György beszélgetett az ötvenéves íróval. Ebben az interjúban olvassuk: „Mondják, az írói hírnév: félreértések összege. Ez is igazabb minálunk, mint másutt, s manap, mint valaha. Engem például első verseim »forradalmárrá« avattak az akkori közönség szemében. Semmi forradalmi nem volt ezekben a versekben. Sőt, ellenkezőleg: a régi nagy költészet hagyományaihoz tértek vissza. De igaz, nagy költészetre törni a kor lagymatag sablonjaival szemben, ez már forradalomnak számított...“ A formaművészet, a l'art pour l'art vádra avagy minősítésre így válaszolt Babits: „Ez megint félreértés volt. Én tisztelem a forma nagyszerű hősiességét. De sohasem beszéltem csak azért, hogy beszéljek. Mindig mondani akartam valamit. Valami fontosat. S amennyiben minden fontos szó: harc — harcolni akartam. Maga a l'art pour l'art hangoztatása is a harc egy neme volt. És aztán az emberi próza szavai szegények. Vannak fontos dolgok, amiket csak rím és ritmus tud elmondani. Ezeket rímben és ritmusban mondtam el. Politikáról nem beszéltem, mert nem éreztem fontosnak a politikát. Mihelyt fontosnak éreztem, megszólaltam. A háború alatt hangosan megszólaltam...“ Ennek a megnyilatkozásnak a szomszédságában keletkezett a következő nyilatkozat is: „Veszedelem idején mindenkinek kötelessége segíteni, aki tud, rámutatni a menekésre, amelyet megpillant. És a politikai szakértelemnél ilyenkor többet ér a szűz tekintet, a meg nem fertőzött ész, hogy a filozófusok uralkodjanak a városban, mint Platon kívánta. De micsoda felelősség is ez egyúttal! Milyen önbizalommal, mennyi biztonsággal kell bírnia annak, aki mélyebb tanulmány nélkül mer politizálni ma, amikor a legkisebb kérdés is valóságos útvesztője a látszatoknak és veszedelmeknek! — Ha ezt a biztonságot érzi magában az író: lépjen ki! De akkor se feledje igazi feladatát, amely nem politikai, hanem erkölcsi. És ne feledje, hogy mindig több szolgálatot tesz a kormányosnak, ha a sarkcsillagra mutat, mint ha... talán egy délibábra.“

A Babits-értékelésekben korábban gyakran előfordult a „polgári korlátok“ jelzése. Legalább ilyen fontos, hisszük, a babitsi humanizmus időszerűségének hangsúlyozása. (Budapest, 1979.)

K. L.

GYURKÓ ISTVÁN: ÁLLAT ÉS KÖRNYEZET

Az élőlény és környezete megbonthatatlan egységet alkot. Környezet minden, ami az élőlényt körülveszi, létezését lehetővé teszi; a statikus „környező tér“-en túl ide tartoznak az itt lezajló, anyag- és energiaáramlással járó folyamatok. A környezet élettelen (abiotikus) és élő (biotikus) tényezők összessége. Az élő szer-

vezet és környezet között állandó dinamikus, ellentmondásos folyamat zajlik, s ez két irányú: egyfelől a környezet hat az élőlényre, másfelől az élőlény hat környezetére. E bonyolult kölcsönhatásokat és ezek törvényszerűségeit az ún. környezetbiológia vagy ökológia tárgyalja. Nemrégén önállósult, de máris igen komplex, szerteágazó tudományág, amelynek egyik része az állatökológia; ez tovább tagoldódik egyedi ökológiára és az állatpopulációk, illetve állatközösségek ökológiájára.

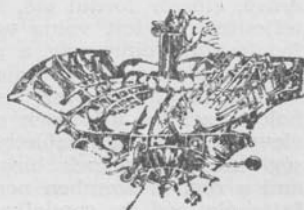
Gyurkó Istvánnak a nyáron megjelent könyve az állatökológia első fejezetét, az autoökológiát, azaz egyedi ökológiát tárgyalja. A szerzőt — a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem biológiai fakultásának gerinces-állattan előadótanára — 1963-ban megjelent, *A halak élete* című könyve óta nem szükséges bemutatni. Újabb munkája, az *Allat és környezet* hasonlóképpen a szakember alaposágával, tudományos igényességével megírt, nagy ismeretanyagot közlő kötet, amelynek megjelenése égető szükségletet elégít ki biológiai szakirodalmunkban. Egyedi ökológiával foglalkozó mű ugyanis mindeddig sem román, sem más nyelven nem jelent meg.

„Hazai vonatkozásban — írja Gyurkó — M. Hamar—Al. Truță *Populații de animale* és B. Stugren *Ecologie generală* és *Allgemeine Ökologie* című munkái érdemelnek említést. A fenti munkákban tárgyaltak azonban eleve feltételezik az autoökológiai ismereteket. Ilyen tárgyú könyvhöz a szakemberek is nagyon nehezen vagy egyáltalán nem jutnak hozzá. Az egyetemeken az autoökológia nem szerepel a tantervben, s ezzel magyarázható a biológianárok bizonyos fokú tájékozatlansága, valamint az a nehézség, amivel meg kell küzdenünk az ökológia tanításánál az általános iskolában. Ugyanis az általános iskolában az ökológia általános részét tárgyalják, ehhez pedig tanárnak és tanulóknak egyaránt egyedi ökológiai ismeretekre van szüksége. Csak ily módon haladhatunk a megismerés folyamatában az egyszerűtől a bonyolult, az egyestől az általános felé. A könyv a szakemberek ismereteinek kiegészítését, rendszerbe foglalását és tájékozódását igyekszik szolgálni, de az állatökológia iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.”

A kötet logikus sorrendben, fejezetekre tagolva mutatja be az állat helyét a természetben, környezetével való viszonyát, a rá ható élettelen tényezőket (fény, hő, nedvesség), az élettér különböző tényezőit (levegő, víz, talaj), valamint az élő környezetet. Különös gonddal kidolgozott rész a *Táplálék* című fejezet — ami nem meglepő, ha tudjuk, hogy a szerző éppen táplálkozásbiológiai szakmunkáival vitt ki magának nemzetközi tekintélyt. Hasonlóképpen újszerű, példákkel gazdagon illusztrált rész a *Városi környezet* című fejezet, s ugyanez az élő környezetnek szentelt részről is elmondható.

Számos ábra (rajzok, diagramok) és sok-sok példa teszi a könyvet könnyebben érthetővé. Sajnos, a grafikai munka nem éri el a szöveg rangosságát. A fedőlap a primitív képeskönyv-illusztráció színvonalán áll, a szöveg közti rajzok — nem a diagramok! — kidolgozása is sok kívánnivalót hagy maga után. Mindazonáltal e könyvnek nem szabad hiányoznia egyetlen, az állatökológia iránt bármily kevésbé is érdeklődő olvasó polcáról sem — hogy a szakemberekről, tanárokról ne is beszéljünk. Kár, hogy példányszáma alacsony, mindössze 2000; reménykedünk kell második kiadásában. (*Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1979.*)

K. J. B.

Simon Sándor rajza

Műhely vagy előszoba?

A nemrégiben megjelent *Madárúton* című (45 fiatal költő alcímű) magyarországi versantológia válogatási szempontja az volt, „hogyminden harmincöt éven aluli költőre figyeljünk, aki idáig központi antológiában nem szerepelt, s önálló kötete sem jelent meg”. E sorok nagyfokú nemzedéki megkésettiségre mutatnak, ami a problematikusabb beilleszkedés színtörvénye. Ezzel szemben a nálunk lezajlott költészeti viták és a gyakorlat, sajátos módon, azt bizonyítja, hogy az elkülönítés ellen szintén tiltakozó fiatal költészet beilleszkedése jóval zökkenőmentesebb, (egy bizonyos vonulat) hamarabb nyilvánosságához, kötethez jut, és már egy kötetrel ki lehet törni, releváns módon, az *Utunk* „Ifjú költők” rovatából a „felnőtt” oldalakra. A sajátos arculattal jelentkezni akaró nemzedéki vonulat törvényszerűen szembetalálkozik a cáfolhatatlan érveléssel, amely egy sajátos helyzetben szükségszerűnek, életfontosságúnak deklarálja a közös platform megteremtését. Ami így valóban indokolt, és megkönnyítheti a nemzedéki beilleszkedést, de fölvetődik a kérdés, nem jár-e ez a jelenség az öngazolását kereső fiatal művészet atomizálódásával, a saját arculat hiányában léte igazolását csupán egyediségében, individuumaiban föllelő művészet szétदारabolódásával?

És jelentkezhet-e a közös szemlélet egy devalválódó műforma, a költészet síkján, vagy talán át kellene vinni más síkra, például a történelmi szemlélet síkjára? A (főleg közel) múlt tisztázása, a szembenézés az elkendőzött tényekkel nemzedékeket összekötő érdekezonosságként jelentkezik.

A MOZGÓ VILÁG 1979. 5. számában közölt kerekasztal-beszélgetés újabb tanulságokkal szolgál a fiatal művészet beilleszkedését illetően. A *Műhely vagy előszoba?* címmel közölt, a nemzedéki helyzetet fölmérő beszélgetés alapvetően párbeszéd a pluralitás fiatal képviselői és az egymennősítő adottság reprezentánsa között. A beszélgetésen Mészáros Géza képzőművész, Montvai Attila fotóművész, Szikora János színházi rendező, Szilágyi Akos költő-kritikus, Tarr Béla filmrendező, Vajda János zeneszerző, Barabás János KISZ-titkár, valamint a lap részéről Veress Miklós és Mányoki Endre vett részt.

A fiatal művésznemzedék társadalmi helyzete és megítélése során tulajdonképpen két tényssorral szembesülhetünk: az egyik esztétikai, miszerint egyre jobban elkülönül a hetvenes évek nemzedékileg is elkülöníthető teljesítménye az előző generációétól; a másik szociológiai, lévén hogy a „fiatal művész”, „fiatal művészet” szociológiai kategória is egyben, mellyel leírható egy adott társadalom teljes konfliktusszerkezete. Az életkorok biológiai kitolódásának egyik szociológiai vetülete, hogy az életkorok bizonyos fokig önállósulnak, és szerep-jelleget öltének. A fiatal nemzedék, elutasítva a felnőtt-szerepet, tulajdonképpen a hierarchikus kötöttségeket, kényszerű mechanizmusokat utasítja el. Minden időben közvetített a fiatalság ilyen konfliktusokat, de a történelemben először vált kultúrateremtő erővé, először fordul elő, hogy a fiatalság kategóriájával legalább részben leírható teljesítménye lett volna egy korosztálynak; nem volt még nemzedék, amely azzal fogalmazta volna meg a programját, hogy ő „fiatal”. Minden nemzedéket korábban a vállalt politikai program, értékrend minősített.

A „fiatal művész” és „fiatal művészet” egymás szinonimáiként említődnek, holott ezek az átfedések ellenére sem hozhatók közös nevezőre. Mindkét fogalom eleve oppozícióban született azzal, ami nem fiatal. Ez a másság alapvetően minőségi különbözőségnek bizonyul, hiszen tapasztalható egy fiatal művész megléte, ami a régivel szemben nemcsak más minőséget, de másfajtaságot is jelent, a másfajta életmód és gondolkodásmód következtében. Így a „fiatal művészet” kérdése

az alapvető, nem pedig a korhatár. (Nálunk talán inkább a „fiatal művész” kategóriája kerül előtérbe, szemben a nemzedéki frontot jelző „fiatal művészettel”.)

A „fiatal művész” definiálása fölfedi, hogy vannak az egész-szel közös, az egész alapvető részeihez kapcsolódó érdekei, és ugyanakkor vannak bizonyos sajátos érdekei, amelyek a nemzedékhez való tartozásból adódnak.

(Az érdekek ilyen háromirányúságának harmonikus koordinációja nyilván nem problémamentes. A jelek szerint a *Mozgó Világ* fiataljainál e sajátos érdekek hangsúlyosodnak — nálunk elsősorban az egész alapvető részéhez kapcsolódó érdekek kerülnek előtérbe. Ami nyilván további eltéréseket implikál.)

A fiatalság mint kategória elsősorban az egyéniség és a környezet viszonyának egyik jellemzője. A környezet tudattartalommal válása két fázisból áll: az egyik a valóság „tanulása”, amikor az egyéniség megszervezésének időszakában a különállás, az egyedi lét igazolása ösztönös indulatként jelentkezik, a második fázisban az énbem összeállt valóságképet szembeesíti a környezet jelenségeivel. A fiatal művészet az, amely megpróbálja megtanulni, újraértelmezni a valóságot, ez pedig nincs életkorhoz kötve. A fiatalság gátat is jelent a beilleszkedésben olyan szempontból, hogy az idősebb generáció olyan eszméket és történelmi hatásokat kér számon, amelyek a fiatal nemzedék számára csupán elvont történelmet jelentenek. Így történik, hogy a fiatal nemzedéknek egyre inkább igényévé lesz a közelmúlt történelmet megismerni és a be nem vallottakkal szembesülni. A történelmi ismeretek konkrétan, a történetiség vizsgálati módszerei általában helyet kérnek a világról való gondolkodásban.

A fiatal nemzedék beilleszkedését nagyban akadályozzák a *kritikai élet* anomáliái. A legkülönbözőbb értékrendszerek működnek ugyan egyidőben, de ezek működése csupán egy csatornán keresztül történik.

A kritikai élet alapproblémája, hogy — bizonyos szereposztási tévedés következtében — összerosódnak a politikai és az esztétikai megítélés szempontjai, hivatalosan nincsenek szétválasztva a különböző társadalmi intézmény-szférák. Hiszen vannak nyilván művészileg jó és dilettáns alkotások, valamint politikailag kívánatos és az adott politikai szituációban nemkívánatos művek. A szempontok összerososása viszont végső soron a kritika hitelvesztését vonja maga után. A szereposztásbeli tévedés abban jelentkezik, hogy a kultúrpolitika, amely nyilván fenntartja magának a tudatformálás távlati és aktuális érdekei szerinti ítéltetés jogát, e jog gyakorlása közben magára vállalja az esztétikai megítélés feladatát is. Amiben szerepe lehet némileg az esztétikai kategóriák bizonytalanságának. Mind a művészeti, mind a politikai élet területén megvan bizonyos igazságok evidenciája. A probléma az, hogy egyik oldalon összerosódnak, a másikon pedig elkülönülnek azáltal, hogy bizonyos területeket kiemelnek a valóságos életfolyamatból. Az, hogy kiemelik a művészetből az ideológiai szférát, úgy jelentkezik a másik oldalon, hogy a kritikának nincs lehetősége különböző szemléleteket megfogalmazni, hogy a művészetet leegyszerűsítik egyetlen mozzanatára, és ez a mozzanat értékeli a művészi teljesítményt, ahelyett hogy fordítva: a művészet mint egy sajátos ideológiai szféra fogalmazódna meg, illetve hogy többféle szemlélet ölthetne testet például a kritikai életben.

A kritikai élet ezzel összefüggő másik problémája egyfajta tudati „tehetetlenségi jelenség”, a valamikor a tudatba épített gondolati rendszer reminiscenciáinak továbbműködése, mely képtelen befogadni a hivatalosan is elismert tény, miszerint nemcsak egyfajta, kizárólagos igazság létezik. Ez a tehetetlenségi jelenség például divatjelenségeként ítél el számos világjelenséget, ezzel pedig gátolja a kitekintést és az ilyen jelenségek gyakran gyümölcsöző transzformálását a helyi viszonyokra. (Nálunk az ilyen transzponálásokat gyakran egy érvényesebbnek minősíthető, mert érzékelhetően életfontosságú és tartalmában érvényes szempont szembenállása gátolja: a nemzetiségi lét alapvetően hagyományformákra építettségét vallók szembenállása ez a végső soron hasonló élettartalmak érvényesebb kifejezés-kísérleteivel szemben.)

A kritikai élet visszasságainak kiváltója nem utolsósorban a kritikusképzés, a szakmai kritika hiánya.

A körök, stúdiók, műhelyek kérdése az elkülönülés vagy integrálódás kérdésével függ össze. A stúdiók alapvetően érdekvédelmi szervezetek, amelyek bizonyos fókusz zártágot és így védettséget nyújtanak tagjaiknak, amíg sikerül az oly nehezen megvalósítható befutás és kiválás a többiek közül.

(Vajon nálunk az irodalmi körök pangása nem azzal függ-e össze, hogy a kiválás viszonylag korán megtörténik, miáltal a körön belül maradók nyilvánvalóan sokkal alacsonyabb színvonalat képviselnek, képtelenek kialakítani sajátos arculatukat, miáltal teljesen érvényüket és jelentőségüket veszítik, nem találják meg funkciójukat?)

E szervezetek nem eléggé autonóm, különleges társadalmi alakulatok, melyek kisebb-nagyobb mértékben más intézményektől függenek. Meghatározó tényező, hogy vannak olyan művészeti formák (film, színház), melyek anyaga monopólium. A kísérletezés, ami a művészet progresszivitásának egyik forrása, az ilyen műfajok esetében a legnehezebb.

A stúdió mozgalom szeretne lenni, saját nyilvánossággal, saját profillal, amihez például okvetlenül szüksége van saját kiadványra. Így válik monopolizálttá az irodalom is, ami pedig látszólag kevésbé az. Ilyen szempontból persze támadható az a főfogás, miszerint túl sok az író, költő, nagy publikációs (nemzedéki) gátszakkadás történt, ami felhíguláshoz, az írott szóval való visszaéléshez vezetett — ezért tehát csak egy nemzedéki folyóiratra van szükség.

Beke Mihály András

A mai kolozsvári építészet értékelése

A bukaresti ARHITEKTURA építészeti szakfolyóirat történetében először fordul elő, hogy egymás után két kolozsvári számmal jelentkeztek. A kéthavonta megjelenő szakfórum 1979. 1. és 2. száma elsősorban azért dicséretes, mert nemcsak az építészeti és városrendezési tervek vagy megvalósítások tényszerű bemutatására vállalkozik, hanem szakmai kritikára és véleménycserére is, aminek javító hatása remélhető. A kritikai anyag gerincét Nicolae Lascu és Mihai Opriș bukaresti építészek elemző tanulmánya nyújtja, felvázolva Kolozsvár fejlődését a felszabadulás után, Ileana Murgescu rovatában pedig 19 építész szólaltatja meg az esztétikai *hogyan tovább?* gondját.

A 27 építész és 22 mérnök munkáját jelentő több mint harminc épület vagy épületrészlet, valamint nyolc különböző városnegyedre vonatkozó terv bemutatása másfél száz képpel, fél száz építészeti rajzzal, makettfotókkal és városrendezési tervrajzok segítségével történik.

Sokkal kisebb hangsúllyal, de szó esik a zöldövezetek helyzetéről (Mírcea Micu mérnök), szoborelhelyezésekről (Vasile Mitrea építész), városegészségügyi kérdésekről (Karácsonyi Zoltán és Salin Ciurdăreanu), zajvédelmi lehetőségekről (Halpert Erich mérnök), az építészeti felsőoktatás mikéntjéről (Vasile Mitrea építész) és a design-oktatás eredményeiről (Virgil Salvanu építész-professzor) egy-egy illusztrált cikk keretében. Építész diákok is megszólalnak. Létay László a belváros esztétikai adottságainak kihasználatlanságára figyelmeztet; Andrei Feraru a véleményeket összesíti: a Györgyfalvi negyed és a Belvedere szálló például tetszik, míg a Monostori negyed, a Central üzletház és az Akadémiai Könyvtár nem.

Térjünk vissza a bevezető tanulmányra (Elkán György megyei főépítész): az egész anyag keretétől szolgál, s Kolozs megye területrendezési jelenét és távlatait tárgyalja. Kiderül, hogy megyénk összlakosságának (701 000 lakos) ma 52%-a él városban, s ez az arány 1990-ig 74,2%-ra emelkedik. Ez gyakorlatilag évi közel 8000 új lakást és tíz év alatt mintegy 170 000 új megyei városlakót jelent.

Továbbgondolva az adatokat arra a következtetésre jutunk, hogy a város fejlődésének döntő, növekedésének leggyorsabb ritmusú szakaszába lépett, s így a fejlesztési döntések és a tervezés felelőssége jelentősen megnövekedett. Közszükségletté vált a jó kritika. Ezért tekintjük rendkívül fontosnak Nicolae Lascu és Mihai Opriș helyénvaló kritikájának bővebb ismertetését. Három lényeges kérdéskört emelünk ki: a Mărăști tér tervének, a Monostori negyed-központ tervének és a belvárosi új épületek megítélésének kérdését.

Bevezetőül el kell mondani: a szakemberek mind megegyeznek abban, hogy a fejlődő városnak még két új, reprezentatív alközpontra van szüksége, és pedig keleten a Mărăști tér zónájában (ipari és lakónegyedek) és nyugaton a monostori övezetben. Így a Kelet—Nyugat főtengelyen fejlődő város szerkezetét kívánják kiégszíteni.

A Mărăști tér bemutatott terve tulajdonképpen két teret hoz létre „vitatható kettősséggel”, mert nem biztosítja a második gyalogos-tér állandó kihasználását, és eldugottsága következtében nehezen felfedezhető, nem méltó tehát egy új, reprezentatív municipiumi városközponthoz. Bukaresti szerzőink elégedetlenek a Monostori negyed-központ tervével is. Megállapítják, hogy a Kálvária közelében elhelyezendő, központi funkciókat betöltő létesítmények megfelelő minőségű terek nélkül, elszórtan, csak kis mértékben jelenthetnek egy egész negyed vagy városrész számára igazi vonzóerőt.

A kritikában foglalt felfogással teljesen egyetérthetünk. Egy új térnek olyan egységes, reprezentatív, vonzó és zárt egységnek kell lennie, amelyet a közúti gépkocsiforgalom csak érint, és a gyalogosforgalomnak lehetősége, jól meghatározott célja s így állandó biztosítéka van. Szinte lehetetlen elkerülni, hogy városunkra vonatkozólag más, konkrét elképzelést fel ne vessünk. Úgy érezzük, hogy új ötletekre van szükség. E sorok írója az új nyugati központot a Szamos és a Monostori út között, a Garibaldi-híd irányában tartja célszerűen megvalósíthatónak, anélkül, hogy ez kizárná az egyes lakónegyedek napi szükségleteit kielégítő vonzópontokat. Az elképzelés mellett szólnak a következő érvet:

1. több új lakónegyed együttes központja alakulna ki, figyelembe véve a város befelé irányuló (a feleki oldalra is kiterjedő) fejlődését a Szamos mindkét partján;
2. az elképzelt központ két forgalmi út között és a Szamos-híd közvetlen közelében több oldalról megközelíthető, anélkül hogy az autós áthaladás feltétlenül szükséges volna; így ésszerűen továbbfejleszhető a hagyományos városszerkezet;
3. ez a központ a régi központ felől, valamint a Szamos mindkét oldaláról gyorsan felfedezhető, s így ideális városesztétikai kapcsolat alakítható ki régi és új között, a legmodernebb eszközökkel;
4. a gyalogosforgalom függetleníthető (az autósforgalom csak érintőleges) és állandóan biztosítható (kulturális, adminisztratív, szórakozó, bevásárló, átszálló hely);
5. viszonylag kis mértékű szanálással és áttelepítéssel olyan nagy területet nyerünk, melynek természeti adottságai megfelelnek a célnak. Az új tér teljes életképességéhez még két új útra volna szükség: a Kálváriától a Sportszernak mellett a Szamos-partra vezető, már régebben tervezett út megvalósítására, és egy teljesen új, beható tanulmányokat igénylő, a Feleki tetőre kanyargó út tervbevételére.

Nicolae Lascu és Mihai Oprea arra figyelmeztet, hogy „bizonyos építészeti és történelmi műemlékek értékesítése és funkcióba állítása a modern városban nemcsak az illető épület felhasználását célzó egyszerű foglalatosság bizonyítéka, hanem igazi kulturális tett is“. A két építész kifogást emel a Dózsa György utcai Central áruház „nyomasztó jelenléte“ ellen, mert léptéke túlnő környezetén. A régi Farkas — ma Kogălniceanu — utcai Akadémiai Könyvtár magassága igazodik ugyan a környező épületekhez, de kirívóan kontrasztos, előre gyártott, vastkos homlokzati elemei „megszakítják a térbeli és formai folytonosságot“. A Műegyetem hétemeletes új épülete ellen ugyancsak jogos kifogást emelnek, mert az semmibe veszi a belvárosi épületek tömegeit és sziluettjét, újabb tűzfalakat állandósítva az utcaképből. Az építészektől határozottan vallja, hogy a lakosság szeretete városa iránt, a lakosok hovatarozásának érzelmi állandósága attól függ, hogyan viszonyul a tervező a történelmi városkép folytonosságához. Tanulmányuk végkövetkeztetése: a nagy kolozsvári átalakításokat csak egy tudományos alapokra helyezett helyi építési szabályzat előzheti meg, mert a Szabadság tér például az ország egyik elismerten legszebb tere.

Balogh Ferenc

RELATIVITÁS ÉS DOGMATIZMUS

(Világosság, 1979. 10., 11.)

A relativitáselméletről és annak filozófiai tartalmáról folyó marxista viták eredete — írja Farkas István — még a húszas évekre nyúlik vissza, amikor is A. K. Tyimírjavez és mások az „orosz machisták“ nézeteivel szembeszállva nem a dialektikus materializmus álláspontját képviselték, hanem a fizika és filozófia által egyaránt meghaladott mechanikus materializmust védelmezték. Tyimírjavez Einsteinnak a newtoni fizikáról mondott bírálatában a Mach-féle ismeretelmélet megnyilvánulását vélte felfedezni. Einstein forradalmi elméletei, állította Tyimírjavez, a hagyományos éterelmélet alapján is megfogalmazhatók, és ekkor kiderül, hogy „semmi szükség nincsen annak a sok paradox hipotézisnek az elfogadására, amelyben Einstein elmélete annyira bővelkedik“. Bár Tyimírjavez

felfogását Sz. J. Szemkovszkij a marxizmus vulgarizálásának és kompromittálásának bélyegezte, a harmincas években a mechanikus materializmus egy másik szószólója, V. F. Mitkevics lépett fel a relativitáselmélet ellen. Mitkevics szerint az elektrodinamikai jelenségek fizikai magyarázatához feltétlenül szükséges valamilyen univerzális közeg feltételezése, s ha Einstein elmélete megvan az „éter“ fogalma nélkül, akkor az ennek az eleméletnek az absztrakt matematikai jellegére utal. „A mágneses erőcsövek létezésének az elismerése vagy el nem ismerése meghatározza a tudós filozófia és politikai arculatát“, szögezte le — L. I. Mangyelstam, L. D. Landau, V. A. Fok és más szovjet fizikusok munkásságát bírálva — Mitkevics, akinek felfogásával Sz. I. Vavilov és A. F. Joffe szállt szembe. Filozófiai érvekkel, írta Vavilov, Mitkevics nem fogja tudni kicsikarni a modern fizikából az egész teret betöltő közeg, a

világéter elismerését. Ha elvetnék a Mitkevics által megbírált szovjet fizikusok munkásságát, akkor az egész szovjet elméleti fizikát törölnék el.

A negyvenes évek végén, amikor fokozottá vált a tudományos viták hatalmas szóval való eldöntése, Zsdanov bírálta a szovjet fizikusokat, amiért „nem lépnek fel elég határozottan a burzsoá tudományokkal szemben”. Beszédében a burzsoá tudósok között említette meg Einsteint is, aki, mint mondotta, nem érti meg az abszolút és a relatív igazság viszonyát, és a korlátozott fizikai ismereteket az egész világegyetemre átvive, a világ térbeli és időbeli végességéről beszél. (Vö. A. A. Zsdanov: *A művészet és filozófia kérdései*. Budapest, 1949.)

Zsdanov útmutatása nyomán A. A. Makszimov a *Voproszi filozofijában* részletesen kifejtette, hogy a matematikailag helyes Lorentz-féle transzformációból nem következnek azok az „agnosztikus” következtetések, amelyeket a relativisták vontak le a hosszúság, az időtartam stb. viszonyát illetően. A Makszimovéhoz hasonló álláspontra helyezkedett 1952-ben megjelent művében I. V. Kuznyecov is, aki már határozottan azt állította, hogy „Einstein és az einsteinisták nézetei teljesen alaptalanok, áltudományosak, tudományellenesek”. Ezért törölni kell a fizikakönyvekből a „relativitáselmélet” elnevezést, és helyette „a nagysebességi mozgások materialista elméletéről” kell beszélni, melynek alapját H. A. Lorentz, a nagy materialista fizikus fektette le.

A relativitáselmélet elleni támadások nyomán — különösen 1953 márciusát követően — széles körű eszmecsere bontakozott ki a *Voproszi filozofijában*, melynek során A. D. Alekszandrov és V. A. Fok bírálta a legkövetkezetesebben a Makszimov—Kuznyecov-féle álláspontot. Az idealista filozófusok, írta Fok a folyóirat 1953. májusi számában, a maguk javára igyekeznek fordítani a modern fizikát, úgy tüntetve fel, mintha az új fizikai elméletek a bennünk körülvevő objektív világ tagadásához vezetnének, vagy legalábbis kételyeket támasztanának a külvilág realitása iránt. Ennek hatására egyes marxista filozófusok is kezdtek hinni abban, hogy a modern fizika idealista filozófiai alapokra épül. Filozófiai megnyilatkozásaiban, véli Fok, Einstein valóban nagyon következtelen, amikor azonban a fizikára fordul a szó, akkor teljesen materialista módon gondolkodik.

Az ötvenes évek feszült politikai és ideológiai légköre a relativitáselméletről Magyarországon kibontakozó vitákra is rányomta bélyegét, jóllehet a tudományos publikációkban itt inkább mégis a tárgyalagos hangnem uralkodott. A relativitás

einsteini felfogása ellen Jánossy Lajos lépett fel, ő azonban elsősorban nem ideológiai, hanem fizikai szemszögből közelítette meg a kérdést. Az „éter” kimutatására tett negatív kísérletek eredményeiből, írta Jánossy, Einstein arra a következtetésre jutott, hogy nem létezik kitérített, „abszolút” vonatkoztatási rendszer. A Lorentz-féle magyarázat ezzel szemben meghagyja az étert, és a Föld hozzá viszonyított mozgása miatt várt effektusok elmaradását olyan deformációkkal magyarázza, amelyek éppen kiegyenlítik a jelzett effektusokat. A Lorentz-féle felfogás, hangoztatja Jánossy, matematikailag ekvivalens az einsteini elmélettel, filozófiailag azonban lényeges különbség van közöttük: a Lorentz-féle megközelítés a belső erők vizsgálata útján próbálta megállapítani, hogy milyen átalakulást idéz elő a testekben a gyorsulás. Ezzel szemben Einsteinnél az állapotok formális leírása az elsődleges. Jánossy azt is a relativitáselmélet fogyatekosságának tartotta, hogy eszerint nem létezhet olyan hatás, amely a fénysebességnél gyorsabban terjedne. Ezáltal — írta — „az Einstein-féle felfogás örökös védekezésre van kárhóztatva”.

A Jánossy-féle koncepció körüli vitákat erősen kiélezte az, amikor Elek Tibor — szembeszállva a hatvanas években már általánossá vált felfogással — ideológiai próbálta meg alátámasztani Jánossy nézeteit azzal, hogy Einstein filozófiai felfogását egyértelműen idealistának bélyegezte. Bár Einstein filozófiájában, írta Elek, igen nagy a „machista fertőzés”, Einstein mégsem Mach követője, hanem Spinoza „panteizmusa” nyomán a világ ésszerűségében hisz, s a tudományos elméletek és a tapasztalati tények közötti megfelelést a Leibniz-féle „eleve elrendelt harmóniával” magyarázza. Ezért Elek Tibor szerint Einstein filozófiai koncepciójára a „panteisztikus racionalizmus” kifejezés a legtalálhatóbb, ami „elég következetesen érvényesített objektív idealista felfogást, helyenként a valláshoz igen közel jutó misztifikációt jelent”. Ilyen misztifikáció, Elek véleménye szerint, a tér és idő einsteini felfogása, melyet ugyan objektív jellegűnek tart, de nem tekinti az anyag létezési formájának. „A fideizmusnak teszünk szolgálatot”, vallotta Elek, ha továbbra is Einstein felfogásában tárgyaljuk a relativitáselméletet.

Távol áll tőlünk — hangoztatja Farkas István —, hogy tartalmilag rokonságot tételizzünk fel az ötvenes évek szerzőinek álláspontja, célkitűzése és Elek Tibor törekvése között. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy Elek jó néhány megfogalmazása formailag, stílusát tekintve nagyon hasonlít az ötvenes évek szóhasz-

nálatára. Úgy véljük, hogy túlzó és Einsteinra nézve sértő kifejezései jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi vitákban olyan szenvedélyek is felkorbácsolódtak, amelyek a tudományos eszmecseréikben általában kerülendők. Elek Tibor írásait egyfajta szellemi szűkkeltség jellemzi, aminek következtében Elek idegenként utasít el minden olyan nézetet, amely számára szokatlannak tűnik, még akkor is, ha a szokatlanosság csak a marxista filozófiában meghonosodott terminológiától való eltérésekből fakad. Mivel inkább figyel az Einsteinnál található „gyanús” kifejezésekre, mintsem a mondanivalóra, Elek számára többnyire rejtve marad Einstein filozófiai megnyilvánulásainak valódi tartalma.

Farkas István álláspontja szerint, melyet a *Magyar Tudomány* 1979. 6. számában fejtett ki részletesebben, a marxista filozófusok világképével mind az Einstein-féle modern megközelítés, mind a Lorentz—Jánossy-féle klasszikus megoldás összhangba hozható. A klasszikus fizika talaján a materialista álláspont azt vallja, hogy anyag nélkül nincs tér és idő. A térnek és az időnek az anyaggal való összefüggése Einstein relativitáselméletében fizikailag is ellenőrizhetővé válik, s így ebből az elméletből filozófiailag gazdagabb következmények származnak, mint a Lorentz—Jánossy-féle koncepcióból. Am hogy a két elmélet közül melyik írja le helyesebben a természetet, az végső soron nem filozófiai, hanem fizikai kérdés, melyet maguknak a fizikusoknak kell eldönteniük. És a fizikusok, úgy látszik, az Einstein-féle elmélet mellett döntöttek.

S. J.

DIVAT A TUDOMÁNY (Newsweek, 1979. 38.)

„Tudományos kíváncsiság gyöttri? Ha igen, nincs egyedül! — kezdi érdekes közleményét, Arlie Schardt a folyóirat egyik tavaly őszi számában, amelyben a tudománynépszerűsítés „mennyiségi forradalmának”, a tudományos publicisztika robbanásszerű kiszélesedésének jelenségét elemzi.

A tudománnyal kapcsolatban olyan tények sokasodása miatt, amelyek valamilyen formában az egész társadalmat érintik (ilyen például az atomerő felhasználása, a génebérszet, a mérgező vegyszerek kiterjedt alkalmazása a mezőgazdaságban stb.), szinte gombamód jelennek meg az újabb és újabb tudománynépszerűsítő és ismeretterjesztő folyóiratok (*Science 80*, *Science Illustrated*, *Radical Science* és mások), valamint a tudományos tárgyú tévéadások. Carl Sagan tizenhárom részes televízióműsora,

a *Cosmos* az amerikai tévétársaságok mindeddig legköltségesebb vállalkozása, közel tízmillió dollárba került.

Allen L. Hammond, a *Science 80* kiadója a „tudományos kíváncsiság” növekedését a demográfiai robbanásnak tulajdonítja, az úrkutatással egyidős nemzedék természetes reagálásának kora problémáira. A jelenségben azonban kétségkívül van némi „öngerjesztés” is; a tévé például nagymértékben fokozza a közönség érdeklődését, mivel a tudománnyal való találkozás rendszerint ezen a csatornán történik. A tudományos tévéműsorok döntő többsége tájékoztató (és figyelemfelhívó) jellegű; aki ennél többre kíváncsi, az később folyóiratokhoz, végül könyvekhez folyamodik.

Természetes a kérdés, hogy a népszerűsítő, ismeretterjesztő és középszintű tudományos folyóiratok számának növekedése válasz-e a közönség mind nagyobb érdeklődésére, vagy inkább a kiadók manővere új „piacok” — könyvet, sajtóterméket eddig nemigen fogyasztott rétegek — meghódítására. Tény, hogy a tudomány mint tematika iránt megnyilvánuló igény feltűnően nagy; az ilyen jellegű közlemények, tévéadások roppant népszerűségnek örvendenek; példa rá Jacob Bronowski *The Ascent of Man* (Az ember felemelkedése) című, nálunk is nagy közönségkért aratott tévéfilmsorozatának, Isaac Asimov könyveinek, valamint a határterületet alkotó tudományos-fantasztikus irodalomnak és filmnek a kelendősege.

Az ismeretterjesztő folyóiratok bevalótt célja a közönség tájékoztatása a tudományos világ legfrissebb eseményeiről, az újabb tudományos eredményekről. Kivételesen mindegyik a legjobb minőségű papíron jelenik meg, rengeteg színes illusztrációval, és a legszélesebb skálán foglalokozik az ismeretterjesztéssel: az alapkutatásoktól kezdve a technológiai kérdéseken át a modern tudomány számos politikai és társadalmi vonatkozásáig. A televízióban nálunk is bemutatott angol folytatásos, a *Connections* (Összefüggések) például technikatörténettel foglalokozik, minden részben egy-egy találmányt ismertet (rakétát, műanyagot, televíziót), ám mindezt — címének megfelelően — temérdek egyéb kultúrtörténeti, gazdasági, sőt történeti-politikai ténnyel hozza összefüggésbe.

A tudományos publicisztika mennyiségi gyarapodása nyilvánvalóan maga után vonja művelőinek sokasodását. Az újságírók véleménye szerint újabban a tudósok is szívesebben beszélnek a sajtó nyelvén, mint eddig — a publicisták pedig a tudományos kérdésekben tájékozottabbakká, igényesebbekké válnak. A tudományos tárgyú közírás szélesedése-

vel párhuzamosan nő a kereslet az olyan emberek iránt, akiknek elegendő tudományos ismereteik, illetve felkészültségük mellett újságíró „vénajuk” is van. Kenneth Goldstein, a Columbia Egyetem újságírói karának lektora ugyanakkor arról számol be, hogy egyre több az olyan tudós, aki jártasságot akar szerezni az újságírás művészetében. Sokan teszik ezt abban a meggyőződésükben, hogy a sajtó hű tükrö a közönség érdeklődésének, és társadalmi szükségletnek elégíti ki; mások népszerűsége óhajtanak szert tenni ezen az úton, ily módon segítve elő érvényesülésüket. „Olyan társadalomban élünk — mondja Carl Sagan —, amelyben nagyon kevés ember tud valamit is a legalapvetőbb tényekről.”

A tudományos ismeretterjesztés „menynyiségi forradalmával” mindemellett valószínűtlen, hogy a társadalom széles rétegei a tudományt valaha ismét túl titokzatosnak vagy túl bonyolultnak tekintsék, s megszűnjenek tovább is érdeklődni iránta.

K. B.

A GAZDASÁGI SZERKEZET VÁLSÁGA — VILÁGJELENSÉG (Népszabadság, 1979. 205.)

Jó két évszázadon át — írja Földes István — a textilipar határozta meg a tőkés társadalmak gazdasági növekedését. Századunk elején a kohászat, a gépipar lépett előtérbe, még a hatvanas években is az egy főre jutó acéltermelés jelezte egy-egy ország ipari fejlettségét. Bár a textilipar jelentősége a szűkségletek kielégítésében továbbra sem csökkent, a legfejlettebb tőkésországokban 1963 és 1973 között felére-harmadára esett vissza a textilipar súlyaránya, az NSZK-ban például 10 százalékról 3,6 százalékra. A hetvenes években a nemesacél-gyártás és a színesfém-kohászat kivételével a fejlett országok kohászati ipara is válságba jutott. Ugyanakkor előretört a vegyipar — különösen a tudomány és technika legújabb kutatási eredményein alapuló finomvegyszerek és gyógyszereket gyártó ipar —, melynek növekedése 1950 és 1975 között kétszeresen meghaladta a feldolgozó iparágakét. Ennél is gyorsabban fejlődött a számítástechnikai, az energetikai és az irodagépeket gyártó ipar.

A profitésőkkenés kikényszerítette szerkezetváltás arra készítette a legfejlettebb tőkésországokat, hogy piacukat egyre inkább megnyissák a náluk visszaszoruló termékek behozatala előtt. Számos fejlődő országban ennek nyomán kifejezetten exportra orientált iparfejlesztés indult meg. 1965 és 1977 között a fejlődő országok feldolgozóipari export-

ja a világkereskedelem egyik legdinamikusabb tényezőjévé vált: 6 milliárdról 50 milliárd dollárra emelkedett, jóllehet a szóban forgó gyártmányokban általában nem volt ugrásszerű áremelkedés.

Ugyanakkor a gépipar is erősen fejlődni kezdett a harmadik világ némely országában. Algériában, Líbiában, Nigériában, Szaúd-Arábiában és másutt új acélipari bázisokat hoztak létre, és ennek nyomán az utóbbi 3-4 évben a gépipar, a kohászat és a vegyipar együttesen a fejlődő országok feldolgozóipari exportjának több mint harmadrészére emelkedett. 1965 és 1975 között Brazília harmincszorosára növelte gépipari és tizenhatszorosára textilipari kivitelét, más országok, ha nem is ennyire sikeresen, követték a brazil példát.

Mint hogy a Közös Piac országainak ipari termelése az elmúlt öt esztendőben alig fejlődött, és a munkanélküliek száma megközelíti a 6 milliót, éles viták folynak arról, hogy vajon protekcionista intézkedésekkel fékezni kell-e az említett iparágak visszaszorulását, vagy ellenkezőleg: a kereskedelmi „laissez faire” elvének alkalmazásával jó lesz inkább gyorsítani a folyamatot, lehetővé téve a tőke átáramlását a nagyobb profittal kecsegtető területekre. A kormányok ezekre a kérdésekre általában országuk gazdasági erejétől függően válaszoltak. Jelen pillanatban azokban az országokban, ahol strukturális átrendeződéssel alkalmazkodtak az új helyzethez — mint például az NSZK-ban, Japánban, Svájcban, Hollandiában —, gyorsabban sikerült egyensúlyba hozni a világpiaci árrobbanás hatására meggingott külgazdasági egyensúlyt, mint a protekcionizmus felé hajló Angliában, Franciaországban, Olaszországban.

Mi a helyük és szerepük e folyamatban a közepesen fejlett szocialista országoknak? Itt a munkaerő már nem olcsó és nem is olyan szakképzetlen, mint a harmadik világban, de nem is olyan drága még, mint a legfejlettebb országokban, ugyanakkor a képzettségi színvonal egyes területeken képes felvenni a versenyt a legjobbakkal. E jellegzetességeik alapján ezek az országok növekvő kapcsolatokat építettek ki a fejlett tőkés-országokkal, és sokáig mindenekelőtt az ő termékeik léptek az amott visszaszoruló termelés helyébe. De a harmadik világ országai említett csoportjának — arab olajdollárokkal és a multinacionális monopóliumok anyagi forrásaival is finanszírozott — erőteljes iparfejlesztése igen érzékenyen érintette a közepesen fejlett szocialista országok kivételét. 1965-ben a fejlődő országokból származó iparcikkek importja a fejlett országokban még nem sokkal múlta felül a KGST-országokból

eredő behozatal. 1974-ben azonban a nyugatiak már négyszer annyi ipari cikket vásároltak a harmadik világból, mint a szocialista országokból. Mialatt a fejlődő világnak a fejlett tőkésországokba irányuló iparcikk-kivitele 600 százalékkal nőtt, a KGST-országoké csak alig 80 százalékkal.

A fejlődő országok gyors előretörése sok közepesen fejlett szocialista országot felkészületlenül talált, s mert ez időben egybeesett gazdaságuknak az extenzív fejlesztés szakaszáról az intenzívre való átállásával és a világgiazi árröbbanás okozta problémákkal, legtöbbjükben az alkalmazkodás is lassúbb a kellenél.

A megoldás útja — állapítja meg a cikk szerzője — országonként eltérő. Közös követelmény azonban, hogy az érintett országok minél gyorsabban alakítsák át gazdaságuk szerkezetét, és az adottságaikkal, gazdaságuk külső körülményeivel reálisan számoló gazdaságpolitikát kövessenek. Az egyik tapasztalat ezen a téren az, hogy azok az országok tudnak viszonylag stabil piacot kiharcolni maguknak, amelyek jobban koncentrálják exportkinálatukat, vagyis amelyek kivitelében néhány árucsoport kiemelkedik. A svájci órák és finomműszerek, a svéd csapagyak, a holland elektroipar termékei világszerte keresettek, és az említett országok kivitelében 40—60 százalékkal szerepelnek.

Magyarországnak a világon jól bevezetett terméke kevés van: a Tungsram-izzók, az Ikarusz-autóbuszok, a szalámi, de ezek aránya az ország kivitelében csak alig néhány százalék. További termékek és termékcsoportok exportorientáltak, kiemelt fejlesztésére volna szükség annak a fontos tapasztalatnak a személt tartásával, hogy a termelési együttműködéssel megalapozott kapcsolatok szilárdabbak, mint a csupán egyedi kereskedelmi ügyletekre épülők. A nemzetközi munkamegosztás bővülésével mindinkább túlhaladottá válik a túlzottan késztermék-szemléletű termelési és kiviteli politika. A világgiacon növekvő arányban cserélnek gazdát félkész áruk, alkatrészek, komponensek.

Gazdaságunk fejlődése — emlékeztet Földes István — átmenetileg lassult. A jelenlegi viszonyok között a struktúraátalakítás a gazdasági növekedés döntő tényezője.

S. I.

AZ EMBERI SEJT TITKAI (Newsweek, 1979. 34.)

Minden ember egysejtű élőlényként, a megtermékenyített petesejt alakjában kezdi életét. A felnőtt ember szervezete viszont már 100 trillió sejtől áll. Va-

lamennyi élőlény alapeleme a sejt. A sejtek elhasználódása és pusztulása az alapja a szervezet öregedésének és halálának, a kóros sejt működés pedig a legkülönbözőbb betegségek okozója. Ha jobban ismernénk a sejtek szerkezetét és működését, egészségesebben és hosszabb ideig élhetnénk. Ezért olyan jelentősek a sejtbiológiának az elmúlt néhány évben elért nagyszerű eredményei. Gerald Edelman, a New York-i Rockefeller Egyetem molekuláris biológia tanára szerint „valóságos forradalom küszöbén állunk a sejt működés megismerése terén, minekutána évek hosszú során át szorgalmasan tapostuk a sarat, nemsokára a levegőbe emelkedhetünk“.

Az élő szervezet száztrillió sejt csoportjának minden egyes sejtje valóságos „városerődként“ működik. A határokon éber őrszemek — receptorok — ellenőrzik a be- és kifelé irányuló anyagforgalmat, és figyelik a külvilág felől fenyegető veszélyek jeleit. Fegyelmezett biológiai fegyvernemek (antitestek, enzimek) állnak készen a betolakodók elleni harcra, a sejt működéséhez szükséges energiát „erőművek“ — a mitokondriumok — szolgáltatják. A fehérjéket, a vegyi „kereskedelem“ életfontos egységeit „gyárak“ — a riboszómák — termelik. Bonyolult szállítórendszerek irányítanak fajlagos termékeket egyik helyről a másikra a sejten belül és kívül. A rendet a sejt-magban központosított genetikai kormányzat tartja fenn.

A sejt működés megértésének kulcsai a gének, melyek a sejt és ezáltal az egész szervezet örökletes tulajdonságainak hordozói. A gének lényegében dezoxiribonukleinsavból (DNS) álló kettős spirál alakjában felcsavarodott fonal szerkezetű óriásmolekulák. Az emberi szervezet összes szerkezeti és működésbeli tulajdonságait mintegy 50 000 gén határozza meg, ezek mindenikét valamennyi sejt tartalmazza.

A sejt-magban található DNS a sejt működés „tervrajzaként“ szerepel: a hirtívó-ribonukleinsav (m-RNS) közvetítésével utasítja a riboszómákat a legkülönbözőbb fehérjemolekulák előállítására aminosavakból. A DNS-rekombináció technikáját alkalmazva ma már megvalósult a gének átültetésének lehetősége is, sikerült olyan hibrideket létrehozni, melyek a beléjük juttatott idegen genetikai program alapján különféle fehérjéket (vérfestéket, inzulint) termelnek. Újabb meglepő tény (Nemzeti Rákkutató Intézet, Philip Lederer, 1977), hogy a m-RNS nem közvetíti a riboszómákhoz a DNS-minta teljes másolatát, hanem annak csak egy részét. A vérfesték szintézisét irányító gén pl. 1200 kodont tartalmaz, a közvetítő m-RNS viszont csak

700-at továbbit ezekből. Hogy mit jelent ez a „cenzúra“ a kód átírásában, az még nem tisztázott, de valószínűleg az előállított fehérje mennyiségének a szabályozásával kapcsolatos.

A sejtbioológiai kutatás az öregedés lényegének megismeréséhez is közelebb vitté az orvostudományt. Régóta ismert, hogy az öregedő sejtek mindinkább elveszítik DNS-szintetizáló és szaporodási képességüket. Egyesek szerint a sejteket ért károsodások (fizikai, kémiai és biológiai) a sejt örökletes anyagában halmozódva végül is annak működéséhez vezetnek. Mások viszont úgy vélik, hogy minden sejt az öregedésre vonatkozó szigorú programmal rendelkezik, aminek „lejárása“ bizonyos számú sejtosztódás után a sejt halálához vezet. Sejtenyészetekből nyert daganatsejtek és előregedett ép sejtek fúziójával olykor el lehet érni, hogy a daganatsejt genetikusa anyaga visszaadja a DNS-szintézis képességét az előregedett sejtnak, valósággal „új életre“ keltve azt. Mások viszont a fúziót követően a daganatsejt szaporodása áll meg, és az kezd előregedni. A kutatók úgy vélik, hogy a sejtek öregedését egy olyan anyag váltja ki, ami a DNS-szintézisével interferál: a sejt életének egy bizonyos időszakában ez a gátló anyag aktiválódik, és emiatt megszűnik a DNS-replikáció. A sejt létrejöttének mechanizmusát tekintve is jelentős lépések történtek. Kiderült, hogy a sejt hártáya fajlagos molekuláris szerkezetei azok, melyek az átalakító hatásokat a sejt mag felé közvetítik. A rosszindulatú átalakulás következtében viszont megváltozik a sejtmembrán antigénszerkezete. A szervezetnek a megváltozott antigénszerkezet ellen irányuló támadásait a ráksejtek fibrin-kocsonyából álló burokkal védik ki. Ha sikerül majd a rosszindulatú daganatok sejtjeinek ezt az „álcázó“ rendszerét hatástalanítani, az orvostudomány nagyobb sikerrel harcolhat majd mind a daganatok, mind a még veszedelmesebb daganatáttétek keletkezése és romboló hatása ellen. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a modern sejtbioológiai kutatás eredményei az ember életfeltételeinek folyamatos javulását ígérnek, és a betegségek elleni eredményes küzdelem beláthatatlan távlatait nyitják meg.

W. I.

MIT TUD AZ ORVOSTUDOMÁNY? (Le Nouvel Observateur, 1979. 750., 751.)

És mit tud az átlaghalandó az orvostudományról? Tudtuk-e például, hogy „Az orvos — lázadó“? Jean Hamburger francia akadémikus szerint az; lázadó, szembeszáll a természet törvényeivel,

„hogy megváltoztassa élet és halál megszokott rendjét“. Például művese alkalmazásával vagy veseátültetéssel a nők és férfiak ezreit mentik meg, azokat, akik egy-két évtizede még halálra voltak ítélve. Hamburger professzor valójában napjaink védekező orvostudományát képviseli. Öt évvel azután, hogy Ivan Illich nagyhatalmú könyvében vonta kétségbe az intézményes medicina áldásait, ez az álláspont a megtépzott tekintély helyreállítását célozza tényekkel, amelyek tagadhatatlanok, és érvekkel, amelyek újabb vitákat lobbantanak fel. Nemcsak arról van szó ugyanis — bár demagóg, aki elhanyagolando — minőségnek minősíti —, hogy az élenjáró gyógyászat Hamburger ünnepelte vívmányai csupán a gazdag, műszakilag fejlett országokban kényszerítik meg hátrálásra a halált. De még ezekben az országokban is az átlagéletkor növekedése korántsem olyan látványos, ha a statisztika eltekint a valóban erősen visszaszorított gyermekhalandóságot mutató számaitól. Az antibiotikumok, a higiénia, a szívbántalmak kezelése, valamint bizonyos típusú rákos megbetegedések korai felismerése kétségtelen, hogy figyelemreméltó mértékben növeli a korai halállal folytatott küzdelem esélyeit. Hamburger professzor nem foglalkozik azonban azokkal a mind sürűbben tapasztalható esetekkel, mikor az orvostudomány rohamosan fejlődő műszaki segédesszközeivel és az új és még újabb gyógyszeripari készítményekkel való visszaélés éppen az Ivan Illich jelezte indokolt aggodalmat fokozza.

Úgy tűnik, az még a kevésbé aggasztó, ha a beteg kiváltja, de nem használja az orvos által előírt gyógyszert. Nagyobb baj, ha a beteg maga „gyógyítja“ magát: erósfítókat, csillapítókat, nyugtatókat szed, és nem tudja, hogy némelyik nyugtató egyesekre izgatólag hat, élenkitőszerek tompíthatnak. Mégsem ez a tipikus helyzet, hanem az, amit Norbert Bensaïd így jellemez: „A gyógyszer mindenekelett a kapcsolat egy neme orvos és beteg között, s mint ilyen, relacionális jelrendszer, nyelv.“ A probléma pedig abban rejlik, hogy ennek a nyelvnek az ismerete egyik oldalról sem kielégítő. Valamely új gyógyszer alkalmazhatósága akkor és csakis akkor bizonyosodik be, hogyha minél hosszabb ideje megfigyelt igen nagyszámú betegen eredményesen alkalmazták. Ennek a fő akadály — Bensaïd doktor szerint — az, amit ő az orvosi hatóságok hivatalos ideológiájának nevez. Ez a hallgatólagos szokásrend vezet be kötelező módon minden belgyógyászati osztály és rendelőtintézet számára például a gyomor-nyombélfekély gyógyításának ezt vagy azt az új eljárását; ez az arc nélküli, névtelen szaktekintély

rendel a magas koleszterinszint csökkentésére clofibrátot, s miközben a kezelés módosítja azt a szintértéket, amelyen túl a tünetcsoport kezelendő, kiderül: a clofibrát előnyeivel csak a hátrányai vetekednek (Nyugat-Németországban betiltották már, az Egészségügyi Világszervezet felvette „fekete-listájára“!).

A kórházi alkalmazás a beutalás rendszerint rövid tartama miatt kevésbé alkalmas valamely új készítmény kipróbálására. Rádásul a beteg gyakran nem ismeri fel a mellékhatásként jelentkező nemkívánatos tüneteket; de ha felfigyel is rájuk, biztos-e, hogy a kezelőorvos meghallgatja, „komolyan veszi“ panaszait? Beteg és kezelőorvos új típusú kapcsolata jelenthet némi reményt ennek a nem csekély veszélyt hordozó helyzetnek a megoldására.

Ami az orvosokat a leginkább nyugtalanítja, az az együtt alkalmazott gyógyszerek együtthatása a beteg szervezetére. Két orvosság semlegesítheti vagy felerősítheti egymás hatását, esetleg új, nem sejtett hatást vált ki. Őt, egyszerre adagolt gyógyszer — ha nem ismerik tökéletesen bár egynek is a hatását, vagy nem alkalmazták őket hosszú ideig, több beteg együtt — gyakorlatilag kiszámíthatatlan következménnyel járhat. Tapasztalt orvosok éppen ezért kitartoan ragaszkodnak a hagyományos terápiához, és csak igen óvatosan folyamodnak új gyógyászati eljárásokhoz. De a „régie“ gyógyszerekről is gyakran „új“ dolgok derülnek ki, ezért nehéz biztonságosan továbbhaladni e kitaposott ösvényen.

Az az adatbank, amelynek létesítésére a francia orvos-továbbképzés irányító szerve kezdeményezéseként *A gyógyszer évének* nyilvánított 1979-ben került sor, ezeknek a gondoknak az enyhítéséhez kívánt hozzájárulni. Nem már ismert információk ismétlésével, nem is felülről (egyetem, klinika) kapott előírások vagy kívülről jövő ajánlások (reklámszövegek) átvételével és terjesztésével, hanem úgy, hogy hozzásegíti a gyakorló orvost a tájékozódáshoz, amely nélkül nem dönthet megnyugtató módon, nem választhat minden szempont mérlegelésével a lehetőségek között. Ennek a stratégiának az

lenne a célja, hogy tudatosítsa az orvosban, milyen szerepet tölt be, amikor a beteg panaszainak enyhítésére gyógyszer ir elő. Éppen ez a szerep, az orvosé és az orvossága nehezíti meg a közönség, a tényleges vagy potenciális betegek tájékoztatását. A beteget ugyanis annyira feldúlja betegsége, hogy túl sokat vár a gyógyszertől; ő az, aki mindent remél, és mindentől fél. Az egészségesekekhez az információ csupán riasztó hírek csatornáin érkezik: „Meghalsz, ha nem fogadsz szót!“ Ilyenformán az információ, ahelyett hogy feloldná a szorongást, az előítéletet — táplálja. Aki a természetre esküszik, aki csak a homöopátiában hisz, csak a gyógynövényekben, csak a higiénában, vagy ellenkezőleg; csakis az élenjáró tudomány legfrissebb eredményeiben, úgysis azt fogadja el, ami alátámasztja hitét. Aki pedig a gyógyszertől várja, hogy megszabaduljon a fájdalomtól, az infekciótól, álmatlanságtól, depressziótól — voltaképp mindent vár. Mivel azt hiszi, hogy a betegség kívülről hatolt a szervezetébe, meggyőződése, hogy feltétlenül kívülről kell felvennie ellene a harcot. A gyógyszertől való félelem valójában a személyiség megváltozásától való rettegés, annak megsejtése, hogy betegségünk valamilyen titokzatos módon összefügg lényünkkel. A gyógyszer elrejteti vagy feltárhatja azt a gyanított, de visszautasított igazságot, hogy „A betegségem — én vagyok...“

Az orvos tehát csak akkor tudhatja, mire is megy a beteg az előírt gyógyszerrel, ha lehetővé teszi páciense számára, hogy kifejtse saját — nyilván szakszerűtlen, mégis lényeges — elképzelését a betegségről. A közönség — a betegek csakúgy, mint az egészségesek, — nem tudhat mindent. („Ami kevés egyáltalán megismerhető a medicinában, azt sajnos csak az orvosok tudják.“) Az orvosra és gyógyszerre szorulókat magatartásuk kell megváltoztatni a gyógyítók megváltozott magatartásával ahhoz, hogy ne legyen se szisztematikus bizalmatlanság, se pedig korlátlan bizalom, ami tudvalevőleg a kiszolgáltatottság alternatívája.

Sz. J.

„Változó valóság” — a Korunk pályázata

A Korunk júniusi száma közölte az anyagát annak a kerekasztal-vitának, melyet a Változó valóság című szociográfiai munka (1979) megjelenése kapcsán szervezett a szerkesztőség szociográfusok, néprajzosok és más tudományágak képviselőivel. Ismeretes, hogy a könyv az elmúlt évtizedekben első jelentkezés (!) volt, így paradox módon az öröm mellett felszínre került a nagyfokú lemaradás is az erdélyi társadalom feltárása, illetve a néprajztudományok terén. A vitában felszólalók megerősítették szerkesztőségünk ama meggyőződését, hogy — hagyományaihoz hiven (miszerint az erdélyi magyar tudományosságot minden időben igyekezett a kor szintjére emelni!) — olyan pályázatot hirdessen meg, mely mind a szociológia, a szociográfia, mind a társadalomnéprajz iránt érdeklődőket arra ösztönözheti, hogy változó társadalmi valóságunk felmérését megkíséreljék.

Éppen ezért a Korunk pályázatot hirdet olyan konkrét szociológiai fölmérésre és társadalomrajzi gyűjtésre, mely a társadalom legfontosabb és alapvető sejtjében, a családban mint mikrostruktúrában végbement változásokat tárja fel. Véleményünk szerint ha a mozgást, a fejlődést akarjuk lemérni, akkor a vizsgálatot a valamikori hagyományos paraszti családdal vagy olyan paraszti környezetből kiszakadt és már városban élő családok feltérképezésével kell kezdenünk, melyekben még rekonstruálható egy régi hagyományos szerkezet, és ehhez képest jól lemérhetők az elmúlt évtizedek változásai is. Ezáltal sikerül megragadnunk azokat a mozgástörvényeket, amelyek a paraszti családban lejátszódtak.

Tekintve, hogy úgyszólván „tabula rasá”-val számolhatunk, aprólékos, minden finom árnyalatra kiterjedő rész kutatásokkal kell kezdenünk; ezek hozzásegíthetnek aztán a szintézisreállításra. A pályázat két témakört állapít meg a család szerkezetének vizsgálatára, a hangsúly azonban más-más tényezőkre esik, így a kérdéseket bonyolult összefüggésükben is megragadhatjuk.

I. SZEREPEK, FÜGGŐSÉGEK, VISZONYLATOK A CSALÁDBAN

E téma a családon belül a családtagok: férj—feleség, szülők—gyermek, testvér—testvér egymáshoz való viszonyát, a családtagok egyéni szerepét próbálja megragadni. Mivel azonban olyannyira összetett és bonyolult téma ez, a gyűjtés, kutatás, feldolgozás szempontjából a témán belül ajánlatos külön-külön megvizsgálni a különböző személyeket:

1. A FÉRFI SZEREPE A CSALÁDBAN

a) Ha a vizsgálat paraszti családdal kapcsolatos, akkor a múltat is rekonstruálni kell, másként nem lehet igazán megérteni a változást ezen a téren. A paraszti családban, régi önálló gazdaság lévén, a férfinak önálló tervező szerepe volt (ezen belül másként-másként a nagygazda, a középgazda és a földnélküli esetében). Kérdés, hogy a családban játszott múltbeli sokoldalú szerep a jelenben miként alakul? Ez miként jelentkezik az otthon dolgozó tsz-tag és miként az ingázó munkás esetében? Minél részletesebben le kell írni a különböző kategóriák élet- és munkarendjének alakulását.

b) A megváltozott szerep kihat a családbeli tekintélyre. (Az a tény például, hogy a szülő már nem hagy földet gyermekeire.) A régi ismert gyermeki kiszolgáltatottság lényegesen átminősült? Esetleg eltűnt?

A férj felesége iránti magatartása változott-e és mennyiben?

c) A múltbeli földműves letéteményese volt egész sor népi tudásnak, tapasztalatnak (persze, babonáságnak is). A megváltozott és leszűkülő szerep hozzájárult-e ezek teljes vagy részleges elvesztéséhez? Milyen irányú új tudás alakult ki a régi helyett? Milyen a politikai, művelődési, tudományos, irodalmi érdeklődése? Hogyan jelentkezik ez a férfiak három nemzedékénél?

2. AZ ASSZONY SZEREPE A CSALÁDBAN

A régi paraszti családban az asszonynak sokoldalú önálló tevékenysége volt:

a) Gondoskodott mindannyiuk ellátásáról. Ez a főzésen, az eltevéseken kívül egész sor tevékenységet foglalt magában.

b) Valamikor a ház egész ruházatát ő állította elő: ágyneműt, felső és alsó ruházatot, terítőket, szőnyeget stb. Ez ugyancsak kiterjedt népi tudást és készségeket igényelt. Mit őrzött meg ebből? (Ma mindezt a gyáripar szolgáltatta.) Ma az asszonyi élet és a munkarend robbanásszerű megváltozásának vagyunk tanúi. Hogyan vélekedik régi életéről a régi nemzedék, és hogyan az új?

c) Az asszony mint anya és gyermekeinek nevelője; ez a szerepkör szintén hatalmas népi (részint mágikus színezetű) tudást feltételezett. Mi és mennyi maradt ebből a tudásból? Az anya ma ugyanakkor jelentős új tudás birtokában van. Hogyan keveredik a régi az újjal? Mit tart erről a három nemzedék?

d) A megváltozott viszonyok lényegesen kihatnak (vagy nem eléggé hatnak ki!) a gyermekekhez való viszonyulásra, a gyermekek nevelésére, az iskolához való viszonyra, és így tovább.

e) Az asszony élete másként alakul, ha tsz-tag (más lett a munkarend, életrend a családban), és másként, ha ingázó. Másként főznek, másként esznek, és így tovább, más ütemet diktál a megváltozott új rend.

3. GYERMEKEK A CSALÁDBAN

a) A múltban, sőt ma is másként alakul az élet a többgyermekes és másként a kevés gyermekű vagy éppenséggel egykés családokban.

— Előbbiekben a nagyok a kicsik gondozói, ez kihat a nagyobbik gyermek egész életére, lelki fejlődésére, a kötelességgel korán ismerkedik; viszont a kicsi, a gondozott élete is másként alakul.

— A sokgyermekes családokban a közösségérzet, a versengés erősebb.

— A szigor, büntetés és fenyegetés a múltban és ma.

c) A jutalmazás egykor és most.

d) A gyermekek művelődési, tanulási és továbbtanulási lehetőségei régen és napjainkban.

A gyermek értéke és értékelése kifejezésre juthat az a), b), c) kibontása révén.

4. A CSALÁD IGÉNYE

a) A lakás kihasználása (hány szobában alszanak) egykor és ma.

— A lakás csinosítása (a bútorok, díszítő tárgyak szerepe a múltban és ma).

— Az udvar, virágoskert helyzete, szerepe.

b) Kinek van fő része mindebben?

— Az asszonynak, esetleg a gyermekeknek is, ha nagyobbak?

— Igénytelenség, illetve igényesség.

c) A gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők.

— Milyen szerepet töltenek be a falu értékrendjében az igények (a ház csinosítása stb.)?

II. CSALÁD ÉS NÉPESEDÉS

1. SZÜLETÉS

a) Levéltári adatok, helybeli kimutatások alapján felállítható a családokban a születések görbéje. Ezt a lehető legrégebb időktől próbáljuk rekonstruálni, így mutatkozik meg, hogy a faluban melyik tendencia érvényesül erősebben: az egyke, a két vagy a három gyermek, vagy a sok gyermek? Egyben az idők során beállott változás is lemérhető.

b) Hogyan játszottak ebben közre a múltban gazdasági tényezők? És hogyan játszanak közre ma? Például az anyák megváltozott helyzete: az ingázás kihat-e a születések számára?

c) A megváltozott szemlélet, az igények növekedése hogyan járul hozzá a születési arány alakulásához?

d) Vélemények, kommentárok (mindhárom nemzedéktől) a kérdésről.

2. HÁZASSÁG

A levéltári és a helyi adatok alapján kiszámítható a megvizsgált település viszonylatában:

a) A más faluból, városból házasságok (exogámia) aránya.

b) A saját faluból, városból házasságok (endogámia) aránya.

c) A faluról városra költözés aránya (a fiú vagy a lány vagy mindkettő házassága révén).

Mindhárom esetre példákat választani, és kimutatni az okokat, melyek miatt így vagy úgy alakult a családok helyzete.

— A faluban melyik tendencia erősebb? Hogyan hat ez a közösség gondolkodásmódjára (például az exogám falu hagyományörzőbb?). Az endogám tendencia vagy domináns állapot a közösségben általában szellemi nyitottságot eredményez? A hagyományok őrzése, illetve felbomlása figyelhető-e meg?

d) A párválasztást a múltban a vagyoni helyzet és a szülők befolyása szabta-e meg? Mi a helyzet ma ezen a téren? Konkrét példákat és vélekedéseket ezzel kapcsolatban.

e) Ma milyen értékrend van kialakulóban? A fiatalok a szakmát, a gazdaságot, a házat, az autót részesítik-e előnyben?

3. FOGLALKOZÁS

a) A helység lakóinak foglalkozása a múltban? Túlnyomóan földművelők-e, vagy foglalkoztak más munkával is? A foglalkozás mennyire hatott ki a faluközösség általános hagyományainak alakulására, kulturális állapotára? Megszabta-e a közösség népi tudását bizonyos téren? Ebből mennyit őriztek meg a különböző nemzedékek?

b) A tsz-tagok részvétele a termelésben. Gyenge vagy erős a részvétel? Ez hogyan hat ki a tsz és a falu állapotára? Az okok és tényezők szerepe ebben a részvételben.

c) Az ingázók helyzete. Az ingázás mértéke (naponta hazajárnak, hetente, vagy csak havonta?). Ez nagymértékben kihat a család életére, de a helység egészségének gondolkodására is. Elhagyják régi szokásaikat, a városi divat szerint öltözködnek és építkeznek? Esetleg nem hat ki a falu felfogására, arra, hogy nyitott-e vagy zártabb az új benyomások befogadására?

d) Külön vizsgálendő népesedési szempontból az asszonyok múltbeli és mai helyzete. Valamikor csak a családban, ma a közös gazdaságban dolgoznak, vagy ingáznak és ipari munkásnők. Ez hogyan hat ki az egész család életére, munka-beosztására, életrendjére, a gyermekek nevelésére?

4. A NÉPESEDÉS MOZGÁSTÖRVÉNYEI

A három altéma (születés, házasság, foglalkozás) összegezéseként kíséreljük megrajzolni az általános törekvéseket.

a) Öregedő, kiháló helység, vagy még erőteljes közösség?

b) A faluközösség hagyományos szerkezetének helyzete.

— Bomlóban van?

— A még ép szerkezet a külső hatásokat jól integrálja?

— A hagyománytól való elszakadás tendenciái erősödnek?

— A teljes bomlás állapota jellemző?

c) Az 1., 2., 3. tényező kihat a falu hagyományának állapotára?

d) A művelődési helyzetre?

e) A közösségtudatra?

ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK, JAVASLATOK

1. E két téma tartalmaz ugyan több közös kérdést, azonban ami az egyikben alapvető vizsgálat tárgya, az a másikban csak a háttért jelentheti. Így a vizsgálatban aszerint esik a hangsúly erre vagy arra a kérdésre.

2. A témán belüli alcsoportok és az azon belüli differenciált részkérdések (természetesen a teljesség igénye nélkül!) azt sugallják, hogy a pályázók törekedjenek minden kérdésnek differenciált és minél teljesebb vizsgálatára.

3. Noha a vizsgálat elsősorban a jelen kutatását célozza, mégis javasoljuk a már említett múltbeli állapotok rekonstruálását, mert csak a viszonyítás és szembeállítás révén derül ki az egyes jelenségek mozgása, fejlődési iránya. Így a három nemzedék kikérdezése éppolyan ajánlatos, miként a már említett időbeli periódusok vizsgálata is. (A múlt persze mint háttér szerepel!) Ez egyben szemléletünk dinamikusságát biztosítja.

4. Mivel minden valóságkutatás nemcsak a tényeket vizsgálja, de velük kapcsolatban a változó és alakuló szemléletmódot is, így a tényközléssel egyenrangú szerepet kap a kommentárok, vélemények szó szerinti (lehetőleg magnóval) való rögzítése, természetesen mindezek szembeállításával a gyűjtő véleményével is.

5. Miként a vázlatból is kitűnt, mindegyik téma több altémára bomlik, melyek egymással szoros összefüggésben vannak. Éppen ezért a pályázók hajlamuk és lehetőségeik szerint választhatnak: akár egyetlen altéma igen részletes és sokoldalú kibontását, akár pedig a téma minden kérdésének összefüggő vizsgálatát.

Igen szerencsés vállalkozás lenne, ha egy-egy kisközösség vállalna fel egy témát, ezen belül elvégezné külön-külön egy-egy altéma vizsgálatát. Előbbi esetben a részletek finomsága, utóbbiban az összefüggések kibontása hangsúlyosabb.

Bárhogyan is: a minőséget

— a minél alaposabb részvizsgálat

— a kérdések összefüggésében való vizsgálata egyaránt biztosíthatja.

A pályázati munkák beküldési határideje: október 1.

A legértékesebb pályázati munkákat a szerkesztőség díjakkal jutalmazza, és teljes terjedelmében vagy kivonatban közli folyóiratunk hasábjain.

KORUNK

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

HAJÓS JÓZSEF • Egy Acta-szám aktualitása (Tisztelgés a 200 éves Bölcs Náthán 250 éves szerzője előtt) 120

KISS FERENC • Kádár József (1850—1939) 125

SZEMLE

EGYED PÉTER • A kitekintés elemei (Gondolatok a könyvtárban) 128

CONSTANTIN CUBLEȘAN • Fiatalok prózája (K. E. fordítása) 132

BOÉR GÉZA • Csiki László jelentései 133

FABIÁN ERNŐ • Román—magyar eszmeközi kapcsolatok 138

SOÓS PÁL—SPIELMANN JÓZSEF • Könyv a hazai radioaktív vizekről és gázokról 142

K. L. • Csoóri Sándor: Nomád napló (Könyvről könyvre) 143

K. E. • Radu Flora: Capcana (Könyvről könyvre) 144

K. L. • Interjúk Babits Mihállyal (Könyvről könyvre) 145

K. J. B. • Gyurkó István: Állat és környezet (Könyvről könyvre) 146

LÁTÓHATÁR

BEKE MIHÁLY ANDRÁS: Műhely vagy előszoba? (Mozgó Világ); BALOGH FERENC: A mai kolozsvári építészet értékelése (Architectura); S. J.: Relativitás és dogmatizmus (Világosság); K. B.: Divat a tudomány (Newsweek); S. I.: A gazdasági szerkezet válsága — világlejenség (Népszabadság); W. I.: Az emberi sejt titkai (Newsweek); Sz. J.: Mit tud az orvostudomány? (Le Nouvel Observateur)

„VÁLTOZÓ VALÓSÁG“ — a Korunk pályázata

ILLUSZTRÁCIÓK

Antik Sándor, Bardócz Lajos, Bartha Árpád, Damó István, Diskay Lenke, Elekes Károly, Kozma Erzsébet, Pusztai Péter, Simon Sándor, Szörtsei Gábor, Zsigmond Aranka

A KORUNK HÍREI

1979. november 20. és 1980. január 20. között Bustya Endre — a Dénes Zsófia alapította Ady-jutalom 1979. évi díjának átvételét (november 22.) követően — a Kulturális Minisztérium, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Írók Szövetsége és a budapesti Eötvös Loránd, illetve a szegedi József Attila Tudományegyetem vendégeként a Magyar Népköztársaságban tartózkodott, ahol tudományos kutatásokat folytatott, az Ady Endre műveinek kritikai kiadásával és életrajzának megírásával kapcsolatos tapasztalatcserén vett részt a az ELTE XX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken tartott előadás keretében ismertette a Romániában folyó magyar irodalomtörténeti kutatások eredményeit.

Január 23-án a medgyesi szabadegyetemen Kántor Lajos és Ritoók János találkozott az olvasókkal.

Február 12-én a parajdi szabadegyetemen Bustya Endre beszámolt magyarországi tanulmányútjáról.

Február 12—14-én a Hargita megyei (Csikszereda, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely) Dacia-napokon szerkesztőségünkől Kántor Lajos, a Szárny és gyökér című könyv szerzője vett részt.

KORUNK GALÉRIA

Január 5.: Damó István (Bukarest) grafikái. — A megnyitón László Gerő színművész Madách Kepler-monológját adta elő; közreműködött Ruha István hegedűművész és Weiss Ferdinánd zongoraművész.

Január 19.: Gruzda János, a közel száz éve született tájképfestő kolozsvári magángyűjteményekben található munkáiból rendezett emlékkiállítás. — E. Szabó Ilona művészettörténész megnyitója után Nagy Mária főiskolai hallgató Aprily-verseket adott elő, a Consort együttes (Mihály Domokos, Méder Lili, Szöllős Ferenc, Blazsek Marianna, Ferenczy Imre, Tóth Sándor, Sziszmán Miklós, Márton Alpár, Ioan Hosu és Fancsali János) Ruzitska György *G-dúr vonósnégyesének* III. tételét és Heinrich Ignaz Biber *Bataglia* című művét adta elő.

Új könyvek

ASZTALOS ISTVÁN: Elmondja János. Az előszót és a jegyzeteket írta Vajda Enikő. Tanulók Könyvtára

BENEDEK ZOLTÁN: Az élet fejlődése a Földön. Antenna

FERENCZ IMRE: A hetedik évad. Versek. Forrás

* * * **Firika és megismerés.** Tanulmányok. Válogatta és az előszót írta Ágoston Hugó. Korunk Könyvek

HEVESI LAJOS: Jelky András kalendriái. Bencsik János rajzaival

KEMÉNY ZSIGMOND: A rajongók. Regény. Dávid Gyula utószavával. Magyar Klasszikusok

* * * **Kimaradt Szó.** Fiatal költők antológiája. Összeállította Ágoston Vilmos

KOVÁCS GYÖRGY: A néma pásztor. Novellák. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Varró János. Tanulók Könyvtára

KÜNTÜS-SZABÓ ZOLTÁN: Családi képek, levelek, avagy: emberek útrakelnek. Beszélgetések

MOLNÁR H. LAJOS: Kilépés. Riportok

* * * **Múlt, jövő mezsgyéjén.** Romániai magyar költők I—II. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Cs. Gyimesi Éva. Tanulók Könyvtára

NAGY IMRE: Főljegyzések. Kányádi Sándor előszavával

NÉMETH LÁSZLÓ: VII. Gergely. Drámák. Veress Dániel utószavával

OLÁH ISTVÁN: Sötétkamra. Versek

PAIZS TIBOR: Tollbamondás. Versek

SAINT-SIMON HERCEG: Emlékiratok. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Horváth Andor. Téka

TABÉRY GÉZA: Szarvasbika. Regény. Az előszót írta és a függelékkel összeállította Robotos Imre. Tanulók Könyvtára

VAJDA FERENC: Szétosztott álmom. Versek